

BUDAPESTI CORVINUS EGYETEM
TÁJÉPÍTÉSZETI ÉS TÁJÖKOLÓGIAI
DOKTORI ISKOLA

SÁROSPATAKI MÁTÉ

DENDROLÓGIAI KERTEK
A 19. SZÁZADI MAGYARORSZÁGI KERTÉPÍTÉSZETBEN

DOKTORI ÉRTEKEZÉS

TÉMAVEZETŐ: DR. FEKETE ALBERT

BUDAPEST, 2014

A doktori iskola
megnevezése: Budapesti Corvinus Egyetem
Tájépítészeti és Tájökológiai Doktori Iskola

tudományága: Agrár-műszaki

vezetője: Csemez Attila, DSc
egyetemi tanár
Budapesti Corvinus Egyetem, Tájépítészeti Kar,
Tájtervezési és Területfejlesztési Tanszék

Témavezető: Fekete Albert, PhD
tanszékvezető, egyetemi docens
Budapesti Corvinus Egyetem, Tájépítészeti Kar,
Kertművészeti és Kerttechnikai Tanszék

A jelölt a Budapesti Corvinus Egyetem Doktori Szabályzatában előírt valamennyi feltételnek eleget tett, az értekezés műhelyvitájában elhangzott észrevételeket és javaslatokat az értekezés átdolgozásakor figyelembe vette, ezért az értekezés nyilvános vitára bocsátható.

.....
Az iskolavezető jóváhagyása

.....
A témavezető jóváhagyása

A Budapesti Corvinus Egyetem Élettudományi Területi Doktori Tanácsának 2014. március 18-i határozatában a nyilvános vita lefolytatására az alábbi bíráló Bizottságot jelölte ki:

BÍRÁLÓ BIZOTTSÁG

Elnök

Mezősné Szilágyi Kinga, CSc

Tagjai

Balogh Péter István PhD, DLA

Herczeg Ágnes, CSc

Illyés Zsuzsanna, CSc

Jámbor Imre Csc, DLA

Opponensek

Hanyecz Katalin, PhD

Szikra Éva, CSc

Titkár

Balogh Péter István, PhD, DLA

TARTALOM

1	BEVEZETÉS	5
1.1	CÉLKITŰZÉS	5
1.2	A KUTATÁS METODIKÁJA	7
1.3	IRODALMI ÁTTEKINTÉS	9
1.4	DENDRO-BOTANIKAI ELŐZMÉNYEK	15
2	KÜLÖNLEGES DENDROLÓGIAI ÉRTÉKŰ KERTEK – FOGALOMTISZTÁZÁS	19
2.1	BOTANIKUS KERT	20
2.2	FÁSKERT	21
2.3	ARBORÉTUM	24
2.4	DENDROLÓGIAI KERT	29
2.5	GYŰJTEMÉNYES KERT	40
3	MAGYAR DENDROLÓGIAI KERTEK KERTTÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉSE	42
3.1	A MAGYAR TÁJKÉPI KERTEK JELLEMZŐI A 18-20. SZÁZADI LEVÉLTÁRI FORRÁSOK, LEVELEZÉSEK ÉS MONOGRÁFIÁK ALAPJÁN	42
3.2	A MAGYAR DENDROLÓGIAI KERTEK A JELENTŐSEBB SZAKLAPOK KÖZLEMÉNYEIBEN (A 19. SZÁZAD KÖZEPÉTŐL A II. VILÁGHÁBORÚIG)	59
3.3	A 20. SZÁZADI KORSZAKOLÓK, KERTLEÍRÓK	71
3.4	A KERTTÖRTÉNETI KUTATÁSOK ÖSSZEGZÉSE	78
3.4.1	<i>A felkutatott kertek statisztikai elemzése</i>	<i>78</i>
3.4.2	<i>A Dendrológiai kert, mint stílustörténeti korszak</i>	<i>82</i>
4	A DENDROLÓGIAI KERTEK ELOSZLÁSA MAGYARORSZÁGON NAPJAINKBAN	84
4.1	A HELYSZÍNI BEJÁRÁSOK ELŐKÉSZÍTÉSE, MENETE ÉS CÉLJA	84
4.2	A HELYSZÍNI FELMÉRÉSEK METODIKÁJA	85
4.3	A HELYSZÍNI BEJÁRÁSOK TAPASZTALATAI ÉS EREDMÉNYEI	87
4.3.1	<i>A dendrológiai kertek értékelése</i>	<i>87</i>
4.3.2	<i>Eredmények</i>	<i>89</i>
4.3.3	<i>Az elbírálás szempontjai</i>	<i>92</i>
4.3.4	<i>A külhonos növények elrendezési típusai a dendrológiai kertekben</i>	<i>93</i>
4.3.4.1	A dendrológiai kertek jellemző fafajai	95
4.3.4.2	Növénykompozíciós megfigyelések, tapasztalatok	96
4.3.4.3	A fenyőfélékben gazdag dendrológiai kertek magyarországi elterjedése	101
4.3.4.4	A dendrológiai kertek jelenlegi állapota	102
5	„KITEKINTÉS”: A FELVIDÉKI ÉS ERDÉLYI DENDROLÓGIAI KERTEK ÁTFOGÓ VIZSGÁLATA	104
6	TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEIM	108
7	ÖSSZEFOGLALÁS	113

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

IRODALOM ÉS FORRÁSJEGYZÉK

MELLÉKLETEK

1 BEVEZETÉS

1.1 CÉLKITŰZÉS

Disszertációm elsődleges célja, hogy összegyűjtssem azokat a még létező és már nem létező magyar tájképi kerteket, amelyek növényalkalmazásában és kerti térkompozíciójának kialakításában a különböző egzóta fajok jelentős szerepet játszottak. Számos olyan 19. században létesült, vagy abban az időben átalakított kertről tudunk ugyanis, amelyeknek növényanyagában, kompozíciós megoldásaiban a meglévő idős és egzóta növényállomány meghatározó szerepe ma is tükröződik. A fenti gyűjteményes tájképi kerteket hazánkban dendrológiai kerteknek is nevezzük. A fogalom szabatos definiálására és a dendrológiai kertek átfogó kutatására azonban eddig még nem volt példa. Kutatásommal ezt a hiányt próbálom pótolni.

A megfogalmazott cél eléréséhez alapvető feladat, hogy az egzóta fajok segítségével létrehozott kerteket, parkokat osztályozni tudjuk, valamint kialakítási, használati szempontjaik alapján a lehető legpontosabb megnevezéssel illessük azokat. Át kell tekinteni és elemezni tehát valamennyi – a 19. század elejétől Magyarországon kialakított – fás szárú növénygyűjteménnyel, kerttel, parkkal kapcsolatos meghatározást, fogalmat és azok tartalmát, egymáshoz való viszonyát.

Feladatomnak tekintem továbbá e kertek tájépítészeti jelentőségének tisztázását, amely elsősorban elterjedtségükből és viszonylag nagy számukból fakad.

A fogalmak tisztázását követően a szakirodalmi kutatás segítségével tárom fel és rendszerezem a korabeli kerteket, majd a disszertáció harmadik részében helyszíni bejárások, felmérések segítségével határozom meg azokat a ma is létező kerteket, amelyek a kutatott kategóriába esnek, s ezeket jelenlegi állapotuk szerint is jellemzem.

A fentiek tükrében disszertációm átfogó munka kíván lenni, amely a magyarországi dendrológiai kertek szakmai áttekintését és osztályozását, jobb megismerését és népszerűsítését hivatott megcélózni, tisztázva ugyanakkor az „arborétum” és a „dendrológiai kert” közti különbséget is.

Az átfogó jelleget a témával kapcsolatos hiányos ismeretek teszik indokolttá, hiszen csak így lehet megfelelő alapot szolgáltatni további, részletesebb kutatások számára. A téma aktualitása abban áll, hogy a sokhelyütt mostoha állapotukban is megmaradt kertekre a szakmabéliek és laikusok figyelmét egyaránt fel kell hívni. Tudatosítani kell mindenkiben, hogy ezek a kertek kert- és tájtörténeti, valamint botanikatörténeti szempontból is fontos képviselői a magyar kertkultúrának, s mint ilyenek, számbavételük és védelmük elengedhetetlen. Számos

dendrológiai kert növényállománya elérte életének végső stádiumát, így a kertek növénykompozíciós szempontú vizsgálata és elemzése utolsó lehetőség arra, hogy a még – eredeti, tájképi kialakításból – fennmaradt fafajokat és azok kerti térstruktúráját rögzítsük, és értékes adatokkal szolgálhassunk az utókor kerttörténeti ismereteihez. Megsemmisülésük a magyar kultúra egy darabjának, a kerttörténeti és dendrológiai értékeknek a végleges eltűnését jelentenék.

1.2 A KUTATÁS METODIKÁJA

A kutatás – és ennek megfelelően a disszertáció – három nagyobb részből tevődik össze: megnevezések/fogalmak tisztázása, kerttörténeti kutatás, helyszíni bejárások.

A bevezető utáni első nagy fejezet a témával kapcsolatos fogalmakat veszi sorra és megpróbálja tisztázni azokat – elsősorban tájépítészeti szemszögből. Az elnevezések egyértelmű megkülönböztetésére annál is inkább szükség van, mivel szakmai – tájépítész, dendrológus, botanikus – körökben sincs egységesen elfogadott meghatározás, nomenklatura az egyes kifejezésekre, így következtetlenül használjuk az arborétum, dendrológiai kert stb. fogalmakat.

A dolgozat harmadik fejezete – tartalmát tekintve második része – a kerttörténeti kutatás.

Kevés korabeli leírás áll rendelkezésre a magyarországi kertekről, és ezen felül a szakmai kertleírások szinte teljesen hiányoznak. Így az említésre méltó külhonos növényanyagot felhasználó tájképi kertek összeírása – szakirodalmi források alapján – meglehetősen nehéz feladat.¹ E fejezet elsődleges célja, hogy átfogó jelleggel gyűjtse össze a magyar dendrológiai kertekkel kapcsolatos ismeretanyagot. A kerttörténeti kutatási résznek három nagyobb alfejezete van, amelyekben egyrészt összegyűjtöm azon tájképi kerteket, amelyeknél kiemelik a dendrológiai értéke(ke)t, másrészt kutatom ugyanezen kertekben alkalmazott fás szárú növények említését. A növényalkalmazás terén vizsgálom az új külhonos fafajok elterjedését a 19. századi Magyarországon.

A kerttörténeti kutatások első részében (ld. 3.1. fejezet) különböző forrásmunkák² és egyes magyarországi települési monográfiák³ áttekintésével tárol fel a témával kapcsolatos átfogó ismeretanyag.

A kerttörténeti kutatások második részében (ld. 3.2. fejezet), a 19. század második felétől a II. világháborúig a különböző szakfolyóiratokban megjelent, témába vágó cikkeket vizsgálom át és elemzem.

Annak ellenére, hogy a 20. század második negyedétől kezdve találkozunk olyan művekkel⁴, amelyek számos forrásra hivatkozva megpróbálnak minél több (tájképi) kertet összegyűjteni, ezek a művek mindössze több-kevesebb sikerrel járó próbálkozásoknak tekinthetők. Jóllehet mindegyik mű elsődleges szempontja az volt, hogy az írott források alapján a lehető legtöbb

¹ Vö. Pauer 1926, 4–5.; Zádor 1988, 145.; Galavics 1999, 9.

² Levéltári iratanyagok, levelezések, korabeli – elsősorban 19. sz. eleji – publikációk, kertleírások, kertösszeírások. (Pl. Kazinczy Ferenc levelezései, Petri 1797a, Petri 1797b, Petri 1798a, Petri 1798b, Bright 1818, Mocsáry 1826, Haberle 1830, Schilberszky 1900)

³ Ld. később az irodalmi áttekintésben.

⁴ Pauer 1926, Rapaics 1940, Mészöly 1984.

magyar kertet összeszedje és bemutassa, amely a magyar történelem során létezhetett, ezek a munkák sem egyenként, sem összességükben nem rajzolnak fel általános helyzetképet a dendrológiai kerteket illetően.

Egy-egy kerttörténeti stílusirányzat, korszak vagy divatirányzat sem kapott kellő figyelmet a részletes kutatások terén, így az egyes stílustörténeti korszakokra vonatkozó ismereteink is hiányosak. A dendrológiai kertek ugyan nem tekinthetők külön stílusirányzatnak, mindössze a tájképi kertek egy esztétikai szempontból tagoltabb⁵ megjelenítési változatának, amely változatosság vagy elmondható egy tájképi kertre vagy nem, vagy megjelenik a 19. század folyamán egy tájképi kertben vagy nem. A fejezet a dendrológiai kertek által törekszik így arra, hogy kifejezetten a tájképi gyűjteményes kerteket, illetve azok jellemző külhonos növényanyagát átfogó módon, a lehető legteljesebb mértékben felkutassa és bemutassa.

A kerttörténeti kutatások harmadik részében (ld. 3.3. alfejezet) a 20. század derekától megjelenő tájképi kertekkel kapcsolatos átfogó munkákat (másodlagos kutatási forrásokat) veszem sorra és jellemzem korszakolásukat, továbbá elemzem a tájképi kertek gyűjteményes időszakáról alkotott véleményüket. Ez abban különbözik a történeti kutatás első két alfejezetétől, hogy míg a korábbiakban a szerzők legtöbb esetben személyes tapasztalataikat, élményeiket, ismereteiket közlik, addig ez utóbbiban csupán az előzőekre támaszkodva gyűjtik össze a kerteket.

Kerttörténeti kutatás szempontjából a téma úttörő jellege abban áll, hogy eddig senki sem vizsgálta kizárólagosan és részletesen a dendrológiai növénykülönlegességekkel gazdagított tájképi kerteket, így a témával kapcsolatban meglehetősen általános ismeretek találhatók a szakirodalmakban és a szakmai publikációkban.

A kutatás harmadik nagyobb egysége (ld. 4. fejezet) a ma is meglévő dendrológiai kertek helyszíni bejárásainak tapasztalatait és eredményeit közli.

⁵ értsd: változatosabb

1.3 IRODALMI ÁTTEKINTÉS

A 18. és a 19. századi magyar botanika fejlődéséről, a magyar flórávilág feltárásáról és a flóratérkép megrajzolásáról számos ismeretanyag áll rendelkezésre.⁶ Sajnos ez a megállapítás nem érvényes a 19. századi és 20. század eleji magyar kertekre.^{7,8} Bár ezek összegyűjtésére több próbálkozás is született, szinte mindegyik megrekedt a kezdeményezés szintjén. Nem ismert továbbá egyetlen olyan korabeli, átfogó szakmai mű sem, amely a teljességre törekedve tárgyalná a magyar tájképi kerteket.⁹ A fentiek fényében a korszak kertjeinek elemzése és rendszerezése is rendkívül nehéz.

A botanikai és dendrológiai újdonságok megjelenése fontos adalék a dendrológiai kertek kialakulása és elterjedése kapcsán. Az adott korszak alkalmazott fafajainak felkutatása így meghatározó célja kutatásaimnak. Szakmai forrásművek közül Bernhard Petri kertleírásai adnak elsődleges támpontot nemcsak az első tájképi kertjeink, de az azokban alkalmazott konkrét növényfajok terén is.¹⁰

Hiteles forrásnak számítanak Kazinczy Ferenc levelei, mivel szerteágazó kapcsolatai voltak a nemesség körében, egyébiránt ő volt korának egyik első embere, aki hazánkban a tájképi kertek formai és esztétikai kialakításáról értekezett.¹¹ Joggal hivatkozhatunk tehát levelezéseire, mint szakmai szempontból is hiteles adatokra. Kazinczy leveleiben, a kertleírások kapcsán, szó esik számos a 19. század legelején ismert és tájképi kertben alkalmazott külhonos növényfajról, továbbá fény derül a levelezésekből arra is, hogy egyes főurak (mint például Cserey Farkas¹²) milyen külföldi kapcsolatokkal rendelkeztek, amelyek révén az új növényfajok felfedezéséről, kertészeti, tájépítészeti alkalmazásáról értesülhettek.

Több 1808 utáni, jelentős magyar vonatkozású növénylistát, tervlapot a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár irat- és térképtárában lehet megtalálni.¹³ Ezek közül néhányra – a

⁶ Az egyik legkomolyabb magyar botanikatörténeti áttekintőt Gombocz Endre készítette el eredetileg 1936-ban, amelynek 2007-es reprint kiadását használtam.

⁷ „Magyar kertek” alatt jelen munkában a történelmi Magyarország kertjeit értem.

⁸ A kertek összegyűjtésének hiányára több 20. és 21. századi szerző is utal: vö. Pauer 1926, 4-5.; Zádor 1988, 145.; Galavics 1999, 9. A nevesebb kertek összegyűjtésére mindamellet volt példa (ld. később, pl. Schilberszky 1900).

⁹ A századfordulót (19. és 20. sz.) követően találkozhatunk a magyar kertek összegyűjtésére vonatkozó felhívásokkal a különböző kertészeti témájú szaklapokban (pl.: Szilágyi 1900; Mkertek 1909). 1912-ben megkísérlik összegyűjteni (a lehető legnagyobb merítéssel) a magyar kerteket, s a felszólítással (ti. az olvasók, kerttulajdonosok küldjék be az általuk ismert kerteket) egy időben megjelenik az első cikk Nógrád vármegye elemzésével (Mkertjei 1912). Sajnos az első cikket nem követte több, így ez a szándék megghiúsult.

¹⁰ A *Taschenbuch für Garten Freunde* hasábjain Petri több publikációja megjelent, amelyek között megtalálható négy saját tervezésű parkjának leírása. Ezek közül három (Vedrőd, pesti Orczy kert, Hédervár) – általa naturális kertnek hívott – parkról és egy rurális vagy vidéki kertről (Ráró) számol be (Petri 1797a, Petri 1797b, Petri 1798a, Petri 1798b). A hédervári park leírásában több külhonos fajtát is megnevez (Petri 1798a).

¹¹ Kazinczy 1806

¹² Cserey Farkas kapcsán: Jéna, Berlin, Drezda. Kazinczy 1807c, 89.

¹³ Az iratokat tekintve elsősorban a Széchenyi (MNL OL P 623) és a Festetics (MNL OL P 275, illetve MNL OL P 283) család levéltári iratanyagát kutattam. Az összes térképtári (MNL OL) tervrajzot és térképet átnéztem, amely időben (18. század legvégétől a 19. század második harmadáig) vagy témában (park, kert) kutatható.

Festetics család Georgikkal kapcsolatos irataira – már Csoma Zsigmond is felhívja a figyelmet 1997-ben megjelent monográfiájában.¹⁴ A térképtárban kizárólag olyan anyagokat kerestem, amelyeknél a tervjegyzékben valamilyen konkrét információ (például faiskola, növényjegyzék) kiolvasható a parkokban használt növényállományra vonatkozóan. Ilyen szűkítés mellett mindössze egyetlen értékelhető tervlap¹⁵ akadt a kezembe, amely a Zichy család zsélyi (Želovce, SK) parkjának növénykiültetési tervét mutatja be 1868-ból.

A magyar tájképi kertek áttekintésénél három nagyobb monográfiát vettem alapul és tanulmányoztam át. Az első ilyen mű a 18. század legvégén Vályi András három kötetes *Magyar országnak leírása* című munkája, amely a magyar tájképi korszakot tekintve igen korainak mondható, de tanulmányozását mégis fontosnak tartom, mert újabb adalékokkal szolgálhat egy kevésbé ismert és kutatott időszakról.¹⁶

A második 1851-ben Fényes Elek *Magyarország geográfiai szótára* címen megjelent munkája, amelyben a magyar települések leírásai olvashatók.¹⁷ Ez a mű abban az időszakban keletkezett, amikor már a tájképi kertek mondhatni közzismertek voltak hazánkban. A monográfiában az egyes települések ismertetése kapcsán általában nemcsak a kastélyról, hanem az azokhoz tartozó birtokokról és díszkertekről is szó esik. Fényes munkája volt a legnagyobb segítségemre a három monográfia közül, mert leírásaiban többször lehetett találkozni a parkokban alkalmazott növényanyagra tett utalásokkal is.

Végül Borovszky Samu *Magyarország vármegyéi és városai* című több kötetes műve nyújtott támaszt kutatásomhoz.¹⁸ Igaz, hogy ez utóbbi munkában alig található konkrét utalás a kertek növényhasználatára, valamint az említett kertekről is kevés információ derült ki, azonban a parkokról készült fényképek sok részlettel szolgáltak a korszak kertkultúrájára vonatkozóan.

Megyei-, vagy települési szintű monográfiákkal mélyrehatóan nem foglalkoztam, hiszen azok áttekintése és elemzése meghaladja e disszertáció kereteit. Az ilyen mélységű kutatáshoz jelen munka szolgáltathat alapot és előzményt a későbbiekben.

A vizsgált korszak hazai növényalkalmazására vonatkozóan értékes adatok találhatóak Richard Bright¹⁹ *Travels from Vienna to Lower Hungary; with some remarks on the state of Vienna during the congress, in the year 1814* című 1818-ban Edinburghban kiadott utazási naplójában,

¹⁴ Csoma 1997

¹⁵ MNL OL T 17 I. No. 27

¹⁶ Vályi 1796-1799

¹⁷ Fényes 1851

¹⁸ Borovszky 1896-1914

¹⁹ Bright (1814) munkájában olvasható kismartoni kertleírás megtalálható Csaplovics János *Topographisch-statistisches Archiv des Königreichs Ungern* (1821) munkájában is csupán nem angolul, hanem németül.

valamint Schams Ferenc 1822-ben megjelent *Vollständige Beschreibung der königl. freyen Haupt Stadt Ofen in Ungern* című művében²⁰ és a *Közhasznú esmeretek tára*²¹ című lexikonban. Haberle Károly 1830-ban kiadott *Succincta rei herbariae Hungaricae et Transsilvanicae historia* című könyvecskéjét tekinthetjük az első olyan forrásműnek, amelyben – a magyar flóra bemutatása mellett, de attól elkülönítve – elsődleges szándék az ismert kertek felsorolása is.²²

Az 1900. évi párizsi világkiállításra Schilberszky Károly elkészítette a *Monographie de la horticulture en Hongrie* című magyarországi kertészetekről és kertekről szóló francia nyelvű áttekintő jellegű művet.²³ A kiadvány nem lehetett teljes körű, – már csak a terjedelmi korlátok miatt sem – ennek ellenére azonban 55 kertről tesz említést.

A magyar – elsősorban tájképi – kerteket bemutató átfogó alkotások közé tartozik Pauer Arnold *Adatok a magyar kerti kultúra történetéhez, fő tekintettel Szenczy herbáriumára* című munkája, amelyben többek között összegyűjti azokat a kerteket, amelyek a 19. század harmadik harmadáig léteztek, irodalmi források alapján.²⁴ Művében szép számmal találhatók a téma kutatását elősegítő források, irodalmak, amelyek közül – a már fent említett három monográfián, valamint Haberle és Petri korábban említett munkáin túl – Mocsáry műve²⁵ nevezhető mérvadónak. Ugyanakkor a különböző szaklapokban (többek között: *Magyar Gazda*²⁶, *Magyar Kertész*²⁷, *Kertészeti Lapok*²⁸, *Tudományos Gyűjtemény*²⁹) közölt cikkek, közlemények is számos fontos és értékes adalékkal szolgáltak kutatásaimhoz.

Pauer munkájának nagy értéke, a kertek összegyűjtésén túl, Szenczy Imre³⁰ herbáriumának közreadása, amelyből egyértelműen kiderül, hogy a gyűjtemény növényei mely kertekből származnak a 19. század első felében.³¹

A kertészeti szakfolyóiratok áttekintését nagy mértékben megkönnyítette az Alföldy Gábor és Zolnai Dóra által összeállított *Kertművészet a régi magyar kertészeti folyóiratokban, 1857-1944: repertórium* című adattár.³² A repertóriumban szereplő összes hivatkozást megvizsgáltam, azonban a dendrológiai kert és arborétum fogalmak kutatásához, a korabeli nevezéktan

²⁰ Schams 1822

²¹ KET 1831–1834

²² Haberle 1830. Haberle külön kezeli a kertek jegyzékét és nem, mint másodlagos vagy sokadrangú információt említ meg, ahogy ezt például egy országos szintű monográfiában találjuk.

²³ Schilberszky 1900

²⁴ Pauer 1926

²⁵ Mocsáry 1826

²⁶ A Magyar Gazdasági Egyesület (1862-től Országos Magyar Gazdasági Egyesület /OMGE/) hivatalos lapja 1841-1848-ig.

²⁷ A Magyar Műkertészek és Kertgazdák Országos Szövetségének kéthetente megjelenő szegedi székhelyű lapja. Megjelent 1905. és 1907-1914. években.

²⁸ 1886-1912-ig, 1924-32-ig az Országos Magyar Kertészeti Egyesület (OMKE) hivatalos lapja. 1927-ig havonta 1928-tól kéthetente jelent meg.

²⁹ 1817 és 1841 között havonta megjelenő pesti tudományos folyóirat.

³⁰ Szenczy Imre (Szombathely, 1798–Csorna, 1860) premontrei szerzetes, tanár, botanikus. MÉL 1969, 746.

³¹ Pauer 1926, 51–79.

³² Alföldy – Zolnai 1997

tisztázásához a repertórium hivatkozásai nem bizonyultak elégségesnek. Szükséges volt tehát a jelentősebb szaklapok (*A Kert*, *Kertészeti Lapok*, *Kertészeti Szemle*) további megjelent számait is áttanulmányozni. A kertekben alkalmazott fajok felkutatása során a repertórium gyűjteménye kiegészítésre szorult, mivel számos adat a kertészeti témakör alatt rejtett.

A magyar tájképi kertekben alkalmazott fajok kapcsán a periodikák közül ki kell emelni az *Erdészeti Lapokat*, amelyben szintén több jelentős, a kutatási témát érintő információ található. Egyet közülük külön is érdemes megemlíteni: a sárvári tájképi kert számos fajáról lehet konkrét telepítési dátumokat megtudni Scherg Károly publikációjának köszönhetően, amely a tájképi kertek növényhasználatának megismeréséhez nyújt ritka pontos segítséget.³³ A fajok morfológiájával, felfedezésével és magyarországi alkalmazásával kapcsolatosan Krüssmann, Bean és Tóth munkái alapvető fontosságúak.³⁴

A magyar kerteket összegyűjtő átfogó munkák közül kiemelkedik Rapaics Raymund *Magyar kertek*³⁵ című műve és a Mészöly Győző szerkesztésében megjelent *Arborétumok országszerte*³⁶ című szakmunka, amelyek számos kertet mutatnak be kerttörténeti és dendro-botanikai szempontból. Kifejezetten szakmai szemléletű mű Ormos Imre átfogó kerttörténeti és kerttervezés-elméleti munkája.³⁷ Zádor Anna *Az angolkert Magyarországon*³⁸ című tanulmánya és Galavics Géza *Magyarországi angolkertek*³⁹ címmel megjelent munkája művészettörténeti szemmel közelít a tájképi kertekhez, fontos és értékes ismeretanyagot nyújtva azok szélesebb látószögű megismeréséhez. A szigetországi és magyarországi tájképi kertek szociális, társadalmi, valamint fenntarthatósági vonatkozásairól és összefüggéseiről Szilágyi Kinga 2011-ben megjelent publikációjában olvashatunk.⁴⁰

A fejezetben említett átfogó munkák – Mészöly művének kivételével – mindegyike foglalkozik a tájképi kertek korszakolásával is, amely kapcsán egyes szerzők a növényritkaságokkal gazdagított kertek külön korszak szerinti besorolását is vállalják. A tájképi kertek korszakolása Szikra Éva kandidátusi értekezésében⁴¹ és Szilágyi Kinga *Az angolkerttől a városi parkig*⁴² című tanulmányában is megjelenik.

A magyar történeti kertek átfogó kutatásai kapcsán említést érdemelnek Örsi Károly *A Magyar történeti kertek jegyzéke*⁴³ és *A tájképi kertek Magyarországon*⁴⁴ című művei, amelyek alapvető

³³ Scherg 1932

³⁴ Krüssmann 1991; Krüssmann 1984-1986; Bean 1980; Tóth 2012.

³⁵ Rapaics 1940

³⁶ Mészöly 1984

³⁷ Ormos 1967

³⁸ Zádor 1988

³⁹ Galavics 1999

⁴⁰ Szilágyi 2011

⁴¹ Szikra 1997

⁴² Szilágyi 2009

⁴³ Örsi é. n.

adatokat közölnek a magyarországi kertekről. Somkúthy Ferenc és Tóth József a vas megyei kastély- és kúriakertek rövid kerttörténeti leírását és az 1990-es évek eleji dendrológiai értékek felméréseit gyűjtötték össze és adták közre művükben.⁴⁵ A tájképi kertek és az erdőgazdálkodás közti összefüggésekre világít rá Magyar Eszter *Erdőgazdálkodás a 18. századi Magyarországon* című tanulmánya⁴⁶, míg a tájképi kertek fejlődésének és korszakolásának fontos mozzanatait emeli ki Jámbor Imre a festői tájképi kertek témájában 2006-ban megjelent írása⁴⁷. A fentiekén túl meg kell említeni számos szerző, a 4D Tájépítészeti és Kertművészeti folyóiratban közölt publikációit, amelyek a tájképi kertek növényhasználatával is foglalkoznak.⁴⁸ A történeti értékű kertek egyik legújabb országos szintű áttekintése Szikra Éva szerkesztésében jelent meg 2011-ben, amelyben számos tájképi kertről is szó esik.⁴⁹

A jelenlegi országhatárokon belüli területeken, valamint a Felvidéken, a Partiumban, a Vajdaságban és az Őrvidéken található kertekről a fent említett monográfiákban szó esik, azonban az erdélyi kertekről nem közölnek adatokat. A teljesség – Kárpát-medence egésze – kedvéért ezért az erdélyi kastélyparkok átfogó munkáit is áttanulmányoztam. Az első ilyen hiánypótló mű Biró József *Erdélyi kastélyok* című 1943-ban megjelent könyve⁵⁰, amely – amint címe is mutatja – elsősorban a kastélyokkal foglalkozik, s csak egy összefoglaló fejezet erejéig említ néhány jelentősebb erdélyi tájképi kertet. Horváth Hilda 1998-ban megjelent munkája „A Millenium idejének legszebb kastélyait”-t tárja képben és szóban az olvasó elé.⁵¹ Jóval részletesebbek Fekete Albert *Az erdélyi kertművészet, Maros menti kastélykertek*⁵², illetve *Az erdélyi kertművészet, Szamos menti kastélykertek*⁵³ tájépítész szemléletű művei, amelyek segítségével a dendrológiai kertek erdélyi vonala is előtűnt a kerttörténeti kutatások kapcsán. Ugyancsak Fekete Albert *Kolozsvári kertek*⁵⁴ című 2004-ben megjelent könyve szolgál értékes adalékokkal a kolozsvári botanikus kert kialakulásáról és történetéről – s ezzel párhuzamosan a vonatkozó dendrológiai kontextusról.

A témához kapcsolódó külföldi irodalmak és források száma végeleáthatatlan, ezért ezek ismertetésétől jelen dolgozat keretei között eltekintek. Mindazonáltal a fontosabb művek és

⁴⁴ Örsi 1996

⁴⁵ Somkúthy – Tóth 2000

⁴⁶ Magyar 1993

⁴⁷ Jámbor 2006

⁴⁸ Csepely-Knorr 2007; Fatsar 2007; Fekete 2007a; Alföldy 2008; Fekete 2008; Kubista 2008; Mikházi 2008; Sárospataki – Szabó 2008; Szilágyi 2008; Csepely-Knorr – Sárospataki 2009; Fatsar 2009; Kiss 2009; Jámbor et al. 2009; Fekete 2010; Szilágyi – Vajda 2010; Sárospataki 2011.

⁴⁹ Szikra 2011

⁵⁰ Biró 1943

⁵¹ Horváth 1998

⁵² Fekete 2007b

⁵³ Fekete 2012

⁵⁴ Fekete 2004

szerzők a disszertációban – a törzsszövegben, lábjegyzetekben hivatkozásként, illetve az irodalomjegyzékben egyaránt – rendszeresen megjelennek.

1.4 DENDRO-BOTANIKAI ELŐZMÉNYEK

A dendrológiai kertek kialakulásának, keletkezésük körülményeinek megértéséhez szükséges néhány nemzetközi botanikatörténeti előzmény vázlatos bemutatása.

Az előzmények egyik fontos, tájépítészeti szempontból is meghatározó fejezete az úgynevezett „növényvadászat”⁵⁵ volt. A 18. század Európájában robbanásszerűen megnőtt a tudományos igény távoli földrészek botanikai feltárására, amely a kontinensünkön még ismeretlen növényfajok felkutatásában és honosításában csúcspontot ért el. Képzett vagy amatőr botanikusok számos expedíciót szerveztek növényvadászat céljából. Költséges felfedezőutakról lévén szó, ezek mögött főként állami, (királyi/uralkodói, tudományos nemzeti társasági – például The Horticultural Society of London⁵⁶) esetenként „magánmegrendelői” (főúri, nemesi, egyházi) megbízás és gazdasági háttér állt. Az expedíciók eredményeként egyre több, addig még ismeretlen külhonos fajjal ismerkedhettek meg a világot járó európai botanikusok és a világszerte kiterjedt kapcsolatokkal rendelkező egyházi és főúri méltóságok.⁵⁷

Idővel az újabb fajok felkutatása egyre nehezebbé vált és egyre inkább előtérbe kerültek a tudományos cserekapcsolatok, amelyek során növénymagvakat és facsemetéket cseréltek egymással a botanikai ritkaságok iránt érdeklődők. A 19. századtól az ipari forradalom technikai vívmányai nagy hatással voltak a kertészetek fejlődésére és a kertek művészi (esztétikai) kialakítására egyaránt. Az új műszaki felfedezések, szerkezetek eredményeként (például a táblaüveg, a modern gőzgép és fejlesztései) a ritka növények iránti gyűjtőszenvédély tovább

⁵⁵ Az elnevezés („plant hunter”) Angliából származik, ahol elsősorban a 19. századi növénygyűjtőkre használták és használják.

⁵⁶ A társaság alapítói olyan neves személyiségek, mint Sir Joseph Banks (1743-1820) angol botanikus, természettudós és John Wedgwood (1766-1844) amatőr botanikus és kertkedvelő, akik elsősorban a trópusi gyümölcsök és más egzóta növények termesztése iránt érdeklődtek. A társaságot 1804-ben alapították, s ebből fejlődött ki 1861-től a *The Royal Horticultural Society* (a továbbiakban: RHS). (<http://www.rhs.org.uk/About-Us/Who-we-are/History> az RHS hivatalos honlapja. Megtekintés: 2013.06.10.)

⁵⁷ A teljesség igénye nélkül álljon itt néhány ismertebb felfedező neve, valamint utazásaik helyszíne abból a korszakból: Ifj. John Tradescant (1608-1662) lehetett az első, aki amerikai növényeket (mocsári ciprus, virginiai boróka, tulipánfa) hozott be Európába. Henry Compton (1632-1713): botanikailag képzett misszionáriusokat küld Észak-Amerikába és fulhami palotakertjében számos amerikai növény kapott helyet, mint például *Magnolia virginiana*, *Abies balsamea*, *Juglans nigra*, *Quercus rubra*. Peter Collinson (1694-1768): John Bartram (1699-1777) amerikai botanikussal folytatott levelezései ismertek, amelyeknek számos faj Európába történő behozatala lett az eredménye. William Aiton (1731-1793): skót botanikus 1759-től Kew-ban a Royal Botanic Gardens első vezetője. André Michaux (1746-1802): híres Észak-Amerika kutató és járt Perzsiában is. David Douglas észak-amerikai felfedező utazásai: 1825-27, 1830-32, 1833-34. Robert Fortune utazásai Kelet-Kínában 1843-62 között. Sir William Jackson Hooker, Sir Joseph Dalton Hooker a Kew Gardens igazgatójaként 1847 és 1851 között járt a Himalayában. William Kerr 1803-ban járt Dél-Kínában. Ernest Henry Wilson az Arnold Arborétum megbízásából nagy számú ázsiai növényt gyűjtött a 19. és a 20. század fordulóján. Charles Sprague Sargent, az Arnold Arborétum alapítója 1892-ben járt Japánban. John Gould Veitch egyike volt az első növénykutatóknak, akik a Viktoriánus korban Japánba eljutottak – 1860. (Hunt 1986, 21.; Johnson 1987, 42–46., 48–49.)

fokozódott. A nagyméretű üvegházak elterjedésével egyre több idegen növényfaj átteleltetése oldódott meg, amely a kertészet és a tájépítészet további fejlődésére is nagy hatást gyakorolt.⁵⁸

A jelentős történeti előzményekkel bíró, és egyre növekvő növénygyűjtési láz a 19. század közepére nemcsak a botanikusokat, hanem a tehetősebb kerttulajdonosokat is hatalmába kerítette. A század közepére kiteljesedő, érett angol tájképi kertekben egyre nagyobb számban jelentek meg az egzóta fajok, s a szigetorszáiban egy új, *gardenesque-nek* nevezett kertstílus kialakulásához és elterjedéséhez vezettek. Az esztétikus, különlegességük folytán is figyelemfelkeltő növényritkaságok, gyűjtemények – a reptoni és pückleri elveknek megfelelően – elsősorban a kastélyépületek közvetlen közelében (Pleasure-ground), esetleg attól kissé távolabb, csoportokba rendezve kaptak helyet (pl. Chatsworth).⁵⁹ Alaprajzi elrendezésük, kompozíciós elveik megfelelnek a korábbi tájképi kertkialakítási elveknek (picturesque), azonban a növényanyagukat tekintve merőben eltérnek azoktól. Ezek a szempontok nemcsak a szigetországi, hanem később a kontinensen elterülő tájképi kertekben is érvényesültek és elterjedtek. Mindemellett találunk olyan helyszíneket is – pl. a hazai Sopronhorpácson, Iharoson, Mihályiban –, ahol az egzótákat nemcsak a rezidenciák közvetlen környezetében, hanem a kert teljes területén fokozatosan és egyöntetűen kezdik alkalmazni.

A különleges növények gyűjtésére és rendszerezésére Angliában egyesület is létesült, Királyi Kertészeti Egyesület (Royal Horticultural Society) néven.

Magyarországon a tehetősebb és/vagy a kiemelkedő botanikai érdeklődéssel megáldott parktulajdonosok – az ország szerényebb gazdasági teljesítőképességének, földrajzi elhelyezkedésének, történelmi hagyományainak köszönhetően – nem elsősorban az új növényritkaságok felkutatásában jeleskedtek, sokkal inkább a már felfedezett és Nyugat-Európában alkalmazott növényeket hozták be onnan és terjesztették nagy buzgósággal.⁶⁰ Az egyik legjelesebb személyisége ennek az ügynek József nádor volt, akinek a nevéhez fűződik például a platán (*Platanus x acerifolia* 'Suttneri') meghonosítása, elterjesztése, valamint más egzóta növényfajok behozatala és népszerűsítése is a Kárpát-medencében (pl. Alcsúton, Margitszigeten).⁶¹

⁵⁸ Jelen kutatás nem terjed ki a növény- és üvegházak, télikertek részletezésére, azok elterjedésére, illetve a bennük alkalmazott egyre választékosabb növénygyűjteményekre. Mindemellett említésre érdemesek ezek az építmények, mivel elterjedésük feltűnő az általam kutatott időszakban, s mint a nemesítési és honosítási kísérletek alapvető létesítményei, helyszínei, az egzóta fajok európai elterjedésének feltételei. Kezdetben Joseph Paxton üvegházai (Chatsworth-Great Conservatory /1836-40/, Crystal Palace /1850-51/, mint a korukban legnagyobbak) adtak új irányt és lendületet a növények nemesítésére, elhelyezésére. (Beale 2002, 74.) Magyarországon elsőként (1803) a kismartoni Esterházy kastélyparkban használtak gőzgépet. (Bright 1818, 346.)

⁵⁹ Ormos 1967, 82-84.

⁶⁰ A más tájakról származó dísz- és haszonnövények behozatala, honosítása, illetve termesztése Magyarországon reneszánsz gyökerekkel bír. Ennek egyik legszebb példája Lippay György pozsonyi érsekkertje. Stirling 2008

⁶¹ Rapaics 1932, 403.

Botanikusok, orvosok, tanárok és földbirtokosok tartották egymás között a kapcsolatot, hogy a botanika terén napvilágot látott legfrissebb újdonságokat, felfedezéseket egymás között mihamarabb megoszthassák. A 18. és 19. századi neves botanikusaink (például Kitaibel Pál, Nagyajtai Cserey Farkas, Diószegi Sámuel, Fazekas Mihály, Haberle Károly Konstantin, Deétéri Borbás Vince, Kanitz Ágost)⁶² elsősorban a hazai flórákutatásoknak szentelték életüket, bár közülük többen is ismerték már az újabb külhonos növényfajokat, s a hazai értelmiség érdeklődése a 18. század végétől egyre inkább a külhonos fajok megismerésére irányult. Kitaibel például kiterjedt külföldi (Bécs, Erfurt, Koppenhága, Berlin, Verona, Turin, Lund, Montpellier, Würtemberg, Göttingen, Prága, Zürich, Halle, Párizs, Szentpétervár, Simferopol, Dorpat, Strassburg, Nürnberg, München)⁶³ kapcsolatai révén nemcsak a növényrendszertani kérdéseket vitathatta meg Európa vezető botanikusaival, hanem minden bizonnyal értesült az újabbnál újabb külhonos növényfajok felfedezéséről, behozataláról is.

Nagyajtai Cserey Farkasról tudjuk, hogy külföldről (Prágából, Párizsból, Bécsből, Ulmból, Regensburgból, Drezdából, Nápolyból, Braziliából) csere útján szerzett növénymagokat és csemetéket erdélyi fajokért és ércékért, amelyekből egyrészt Krasznára küldött, saját kertjébe, valamint új létesítésű botanikus kertek számára is Kolozsvárra, Sárospatakra és Debrecenbe az 1800-as évek legelején.⁶⁴

A külföldi botanikai érdekességekben Borbás Vince is jártas volt utazásai (pl. Berlin, Innsbruck, Tirol, Stájerország) révén, amelyek során több botanikus kertet (Koppenhága, Lipcse, München) is meglátogatott.⁶⁵ A későbbi (1800-as évek vége 1900-as évek eleje) növényhonosítás, valamint a növények térigénye és fagyállósága terén nyújtott kutatói tevékenység kapcsán meg kell említeni Saághy Istvánt, aki megszállott növényyszeretetével az idegen fa- és cserjefajok klímánkhoz való alkalmazkodását figyelte és ezzel kapcsolatos tapasztalatait például a *Kertészeti Lapok* hasábjain közreadta.⁶⁶

A hazai tehetősebb arisztokrácia az Angliában, illetve a nyugat-európai országokban látott és tapasztalt már, teljes pompájukban díszlő, kifejlett növényegyedekkel rendelkező tájképi kerteket ismerhette meg. A kifejlett növényállományú kertek látványa és hangulata bizonyára nagy hatással lehetett a külföldön járó nemesekre. Ellentétben például az angliai előképekkel, itt a stíluskorszak kifejezését nem kellett megtapasztalni, kikísérletezni, hiszen már kész, jól működő évtizedes parkokat, kerteket láthattak. Ezek a parkok – korukból fakadóan – nagy hatást gyakorolhattak a látogatóra, hiszen a számukra azelőtt ismeretlen, idegen földi növények új, a

⁶² Gombocz 2007

⁶³ Gombocz 2007, 272.

⁶⁴ Gombocz 2007, 360.

⁶⁵ Gombocz 2007, 552.

⁶⁶ Például: Sághy 1926b; Sághy 1929.

megszokottól eltérő forma- és színvilágot árasztottak, és ezáltal a kerti képben erős hangulati elemekként jelentek meg. Ez a megtapasztalt látvány minden bizonnyal ösztönző erővel hatott a hazai kertek kialakítása során. A növényeket – a külföldön megismert hangulati tulajdonságuk ellenére itthon, a Kárpát-medencei ridegebb klímán is ki kellett próbálni, ki kellett kísérletezni, hogy melyek azok, amelyek sikeresen áttelelnek a szabadban és jól érzik magukat, hogy az egyes fajok és fajták mekkorára nőnek.

Összefoglalva kijelenthető, hogy a külhonos növényfajok iránti érdeklődésnek a botanikai-tudományos háttere és körülményei is kialakultak hazánkban a 19. századra. A nagyobb országos jelentőségű fás szárú növénygyűjtemények kialakítását, valamint a dendrológiai kutatások főbb irányvonalait Magyarországon a 19. században az alábbi négy tétel határozta meg:

1. Haberle Károly Konstantin – mint az ország egyik legmeghatározóbb botanikai intézményének, a pesti fűvészkertnek a vezetője – a kert dendrológiai állományának gazdagítását elsősorban idegenföldi növények segítségével képzelte el. Ez Kitaibel után hatalmas váltás volt, hiszen Kitaibel a honos növényfajok alkalmazását helyezte előtérbe.
2. A 19. század közepére a magyar flórát szinte teljes egészében kikutatták, hazai (őshonos) újdonságok, nagyszerű felfedezések tehát – legalábbis a fás szárú növényfajok terén – ritkaságszámba mentek.
3. Új rendszerezési elvek kezdtek teret hódítani – ti. a mesterséges (Linnéi) növényrendszertant felváltja a természetes (például Jussieu-féle) rendszertan –, továbbá az elsődlegesen klimatikus alapokra helyezett növényföldrajzot felváltja a fejlődéstörténeti.⁶⁷
4. Az igényes és tehetős főúri réteg érdeklődése a tudományok és művészetek iránt, a nyugat-európai utazások ideológiai tapasztalatai, meghatározó látványelemei és élményei, valamint az ezekből fakadó kertépítészeti és botanikai ismeretek.

⁶⁷ Gombocz 2007, 394., 395., 409., 499–501.

2 KÜLÖNLEGES DENDROLÓGIAI ÉRTÉKŰ KERTEK – FOGALOMTISZTÁZÁS

Magyarországon a tájképi kertek időszakában keletkezett, különleges dendrológiai értékű kerteket – kialakulásuk körülményei, főbb jellemzőik, különböző rendeltetésük alapján – eltérő megnevezésekkel illetik napjainkban.

A fajok szempontjából változatos összetételű hajdani tájképi kertek mai megnevezése döntően a kert funkciójának részleges vagy teljes megváltozása alapján alakult ki. Így, ahol a fajgyűjtemények kibővítése, illetve a különböző dendrológiai kutatások kerültek előtérbe, ott ma arborétumként (pl. Kámoni Arborétum és nem Sággyűjtemény kert), vagy botanikus kertként (pl. Vácrátóti Botanikus Kert és nem Vigyázó kastélypark) definiált kerteket találunk.

Ez a helyzet főként az első, de még inkább a második világháborút követően, az államosítás (tulajdonvesztés/váltás) nyomán alakult ki Magyarországon. Az új politikai és gazdasági konjunktúra következményeként – az esetek döntő többségében – az eredetileg a kikapcsolódás, a gyönyörködés, a szórakozás céljaira létesített, a társasági élet színtereként szolgáló tájképi kert „eredeti funkciója” (értsd: tartalma, értelme) gyökeresen megváltozott. Az új tulajdonos (az állam) által meghatározott új tevékenységek a korábbtól eltérő használatot, fenntartást, hasznosítást vagy – sok esetben, valljuk be – éppen kizsákmányolást eredményeztek. Napjainkban a tájképi parkok elnevezése jórészt abból ered tehát, hogy ma éppen milyen főbb vagy kiemelt funkciót szánunk a parknak.

Korunkban a dendrológiai értékeket felvonultató kertek, parkok elnevezései közül négyet lehet kiemelni: botanikus kert, arborétum, dendrológiai kert és gyűjteményes kert. Ezeket az elnevezéseket szakmabeliek és laikusok egyaránt azokra a kertekre használják, amelyek keletkezési ideje a magyar tájképi kertek korszakára tehető.

A korabeli elnevezések között elsősorban a fáskert, az arborétum és a dendrológiai kert fogalmakkal találkozunk. Az elsőt használták faiskola és oktatási célzatú növénygyűjtemény megnevezésére is, míg arborétumot egyértelműen valamilyen oktatási intézmény tankertjeként hozták létre. A „dendrológiai kert” szó szerinti megnevezése nem túl gyakori a 19. századi írott forrásokban; ezen felül a megnevezés pontos jelentése a dendrológiai kert esetében is homályos, hiszen hol erdészeti botanikus kertet, hol parkként is használható botanikus kertet, hol pedig gyűjteményes tájképi kertet értenek alatta.⁶⁸

⁶⁸ Pl. Selmechányai Botanikus Kert, Kassai m. kir. Gazdasági Tanintézet parkja, Keszthelyi Gergikon fáskertje, amely később teljes egészében a kastélypark szerves részévé válik. (Bartha é.n.; Figyelő 1889; MNL OL P 275 356. XIV. No. 9. és Schilberszky 1900 alapján)

A fogalmak tisztázására annál is inkább szükség van, mivel tapasztalataim szerint – amelyek a kortárs tudós botanikusok és dendrológusok⁶⁹ véleményeivel egyeznek – ma Magyarországon nincsen egységesen elfogadott és alkalmazott nomenklatura ebben a témakörben.

2.1 BOTANIKUS KERT

A növények tudományos igényű kutatása, a jól ismert, valamint a ritka fajok begyűjtése, rendszerezése már a középkorban elkezdődött. Oktatási, gyógyítási és nevelési célzattal már a 16. században létrejönnek az első egyetemi botanikus kertek, így a 19. században már közel sem új keletű az elnevezés.⁷⁰ Hazánkban e fogalomnak a szinonimája a „fűvészkert”, amely napjainkban is ismert, hiszen ezen az elnevezésen az Eötvös Lóránd Tudományegyetem botanikus kertjét értjük.⁷¹

Napjaink meghatározásait⁷² összegezve a botanikus kert fás- és lágyszárú növények gyűjteménye, amelyeket (a növények ökológiai igényeitől függően) szabadföldön és üvegházban egyaránt bemutatathatnak. Tudományos és kutatási szempontból az élő növénygyűjtemények legmagasabb szintjét képezik. Itt minden növénynek egyedi azonosítója van és folyamatos az adatrögzítésük, tehát figyelemmel kísérik és feljegyzik az egyes taxonokkal kapcsolatos változásokat.

Botanikus kertjeink között olyanokról is tudunk, amelyeket eredetileg tájképi kertként használtak, majd később – növénygyűjteményük és kerti térkompozíciójuk felhasználásával, (leromlott állapotú kert esetén esetleg a kerttörténeti hagyomány felélesztésével) – botanikus kertekké alakítottak át. Nagyon korai példa erre a Fűvészkert, amely – József nádor rendelete szerint – a Festetics család birtokának megvásárlásával kapott végleges helyet Pesten 1847-ben.⁷³ Jellemzőbb példa azonban a Vácrátóti Vigyázó-féle kastélykertből kialakított, mára az ország egyik legszínvonalasabb, világszerte ismert botanikus kertje.

⁶⁹ Kósa Géza, Szabó T. Attila., Schmidt Gábor szóbeli közlései.

⁷⁰ Az első botanikus kertek feltételezhetően 1543-ban Pisában és 1545-ben Padovában létesültek. (Taylor 2006, 57.)

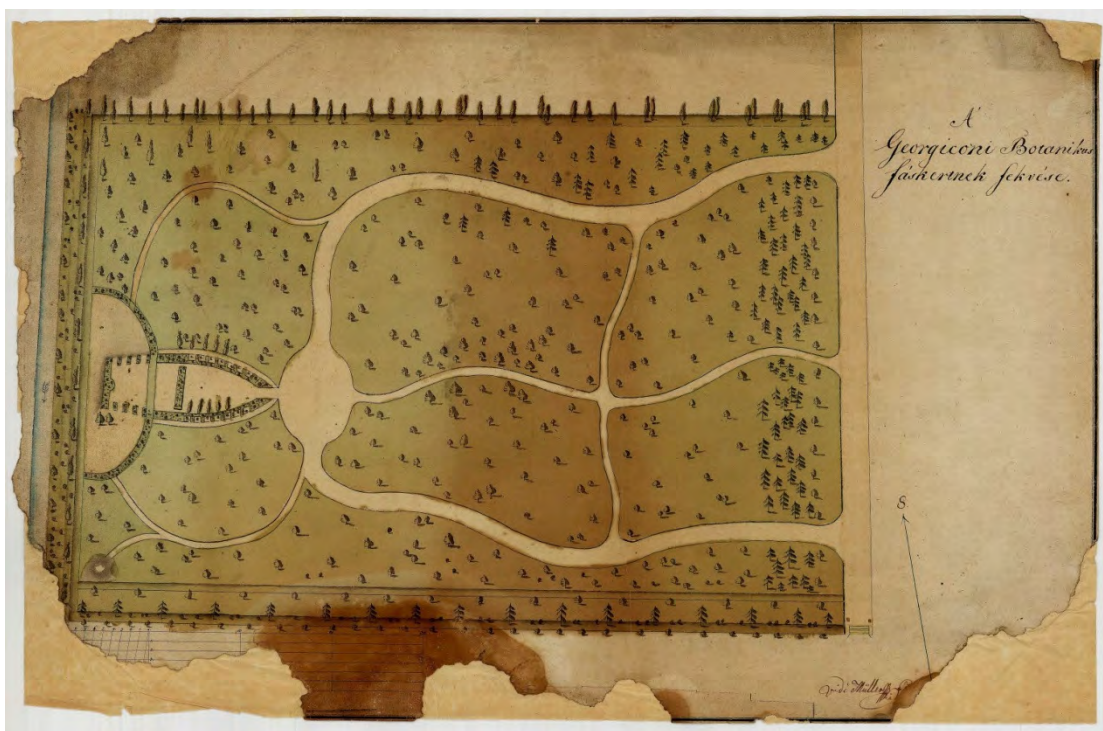
⁷¹ A Fűvészkert ma az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Botanikus Kertjeként is ismert.

⁷² A fontosabbak: Kósa Géza szóbeli közlése; Schmidt – Tar 2001; Mészöly 1984; Lussa – Temesi 1977; Kertészeti Lexikon (Muraközy 1963) és MABOSZ (Magyar Arborétumok és Botanikus kertek Szövetsége) hivatalos honlapja (<http://www.mabotkertek.hu/>; megtekintés: 2013.10.15.). Az egyes definíciók kifejtését lásd M.1. mellékletben.

⁷³ Az ELTE Botanikus Kertjének elődjét 1771-ben Nagyszombaton létesítették. Később többszöri költözés után került Pestre mai helyére, az egykori Festetics kastélyparkba. Linzbauer 1866, 356.

2.2 FÁSKERT

Az első olyan fogalom a hazai kerttörténetben, amely fák gyűjteményét jelenti. 1797-ben Festetics György Tessedik Sámuel segítségével megalapította a keszhelyi Georgikont.⁷⁴ A Georgikon jelen kutatás tekintetében különleges fontossággal és bizonyító értékkel bír, ezért a kutatómhoz szorosan kapcsolódó szakmatörténeti részletek bővebb bemutatására is vállalkozom. A Georgikon északkeleti területén, a 18. és a 19. század fordulóján oktatási céllal úgynevezett fáskerteket létesítettek. Az egyiket egy mesterséges barlang után „*Grottás kertnek*”⁷⁵ is nevezték, amely az Alsópáhokra vezető úttól délre és a Csóka-kő pataktól nyugatra helyezkedett el. A másik⁷⁶ fáskert az Alsópáhok felé vezető út túloldalán, tehát északra, illetve a Csóka-kő pataktól keletre helyezkedett el. A keszhelyi kert dendrológiai jelentőségét bizonyítja az is, hogy 1799-ben Keszthelyen járt a híres botanikus, Kitaibel Pál, aki később többször is küldött famagvakat Festeticsnek, így segítve őt a kert változatosságának bővítésében.⁷⁷ A „*fáskert*” megnevezés egy Müller szignójával ellátott, a keszhelyi Festetics kastélyparkhoz tartozó, a sövényszínház is ábrázoló helyszínrajzon (1. ábra) olvasható.

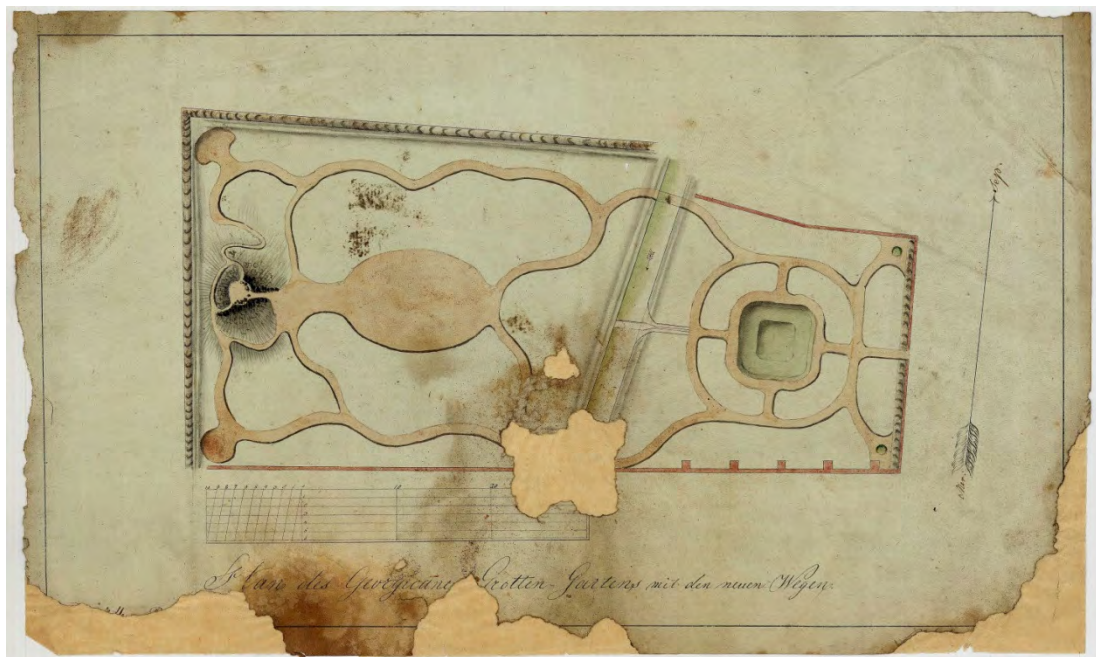
1. ábra: A' Georgiconi Botanikus Fás kertnek fekvése. (Forrás: MNL OL S 68 No. 184.)

⁷⁴ Koppány et al. 1962, 53.

⁷⁵ MNL OL S 68 No. 182 és MNL OL S 68 No. 183.

⁷⁶ A térképtári anyagok ezt a két fáskertet rögzítik, azonban egyes leírásokból kiderül, hogy létezett egy ún. „kis Erdeifás Kert” is, amely a Grottás kerthez kapcsolódott és amelyet azzal együtt ábrázoltak. (Rumy 1815; MNL OL S 68 No. 182 és MNL OL S 68 No. 183.) Ebben az alfejezetben a „fáskert” alatt mindig az a keszhelyi (Festetics uradalomhoz tartozó) kert értendő, amelyben a sövényszínház is volt.

⁷⁷ Csoma 1997, 315.; Alföldy 2001, 48.;

2. ábra: A Georgikon Grottás Kertje, helyszínrajz. (Forrás: MNL OL S 68 No. 183.)

A térkép minden valószínűség szerint a 19. század első felének (~1815 és 1850 közötti) állapotát rögzíthette.⁷⁸ A térképnek megtalálható a párja is a MNL OL térképtárában, amely az ún. Grottás kertet ábrázolja.⁷⁹ Ez utóbbi forrás jelentősége abban áll, hogy a *Nemzeti Gazda* hasábjain megjelenő, a keszthelyi Georgikonban elvégzett munkákat közlő cikkekkel⁸⁰ összevetve az alábbi, a kutatás szempontjából érdekes megállapítások tehetők a két kertrészre vonatkozóan:

1. Az idézett cikkek segítségével beazonosíthatóak a Festetics kastélyparkhoz is kapcsolódó uradalmi kertek, úgy mint „kis Erdeifás Kert” (ami a Grottás kert melletti, a csatornától keletre eső kertrész), „nagy Erdeifás Kert” (ahol a játszótér van, azaz a „fáskert”), „Botanicus kert” vagy „plántász-kert” (ahol a „düledéklak”, azaz a grotta található, tehát a Grottás kert).⁸¹
2. A MNL OL S 68 No. 184-es jelzetű rajzon egyértelműen olvasható Müller neve. A MNL OL S 68 No. 183-as jelzetű térképen Müller szignójának mindössze felső pár vonását lehet kivenni, de ennek alapján már bizonyosan állítható, hogy azt is ő rajzolta. A fentiek alapján tehát a két rajz egy kéztől származik, s vélhetően legfeljebb néhány év különbséggel keletkeztek.

⁷⁸ Az 1885-ös állapotot rögzítő rajz – H. E. Milner terve – (Schilberszky 1900) és az 1807-es Szajdensvart János-féle (ld. M.2. melléklet) rajz is eltér ettől, ugyanakkor fent nevezett alaprajz e kettő között helyezkedik el tartalmát tekintve (útvonalvezetés és úthálózat). Ezek alapján a rajz elkészítésének idejét 1815 és 1850 közé teszem. (Az MNL OL a 19. század második felére keltezi.)

⁷⁹ MNL OL S 68 No. 183. A két térképlap, illetve az ábrázolt kertek egymáshoz képesti helyzetét ld. az M.3. mellékleten!

⁸⁰ N. N. 1814; KeszthelyiG 1814; Romy 1815.

⁸¹ Ennél a kertrésznel az ugyanazon növényfajokkal kapcsolatos kertészeti munkálatok voltak az áruklódó információk.

3. Müller megrajzolta a Grottás kert korábbi helyszínrajzát⁸² is, amelyen egyértelműen kivehetők a későbbi helyszínrajz vonalai (akkor még tervei). Ezen a rajzon jól látható, hogy a keleti fal (azaz a kis Erdeifás Kert város felőli oldala) mentén cserje-szerű ábrázolás van, míg az új kert⁸³ ábrázolásán egyértelműen kivehetők a sorban kiültetett faegyedek.⁸⁴
4. A fafajokban gazdag kertek elnevezéseire a „*fáskertet*”, a „*botanicus kert*” használják (amelyek szinonimáival is találkozhatunk az egyes cikkekben: „*plántász-kert*”⁸⁵ [azaz növénykert], „*hort. bot.*”). Egy 1845-ös keltezésű számadáson – amelyet a későbbi fogalmak kapcsán bővebben ismertetek – olvasható a „*dendrologicus kert*” megnevezés is!⁸⁶
5. Nem utolsó sorban a *fáskert* rajzán (1. ábra) jól láthatóan elkülönülnek a különböző habitusú fafajok – például a fenyőfélék és az eltérő lombkoronájú lombhullató fafajok.⁸⁷

A fentiek alapján feltételezem tehát, hogy a térképek 1815 körül készülhettek, hiszen ismerni kellett a korábbi és az új kertváltozatokat is, illetve a publikációkban leírtak beazonosíthatók az új Grottás kert rajzán (2. ábra). A fentiek mellett szól az is, hogy egy 1821-ben keletkezett helyszínrajzon a kastély felől íves főút a fáskert észak-déli irányú egyenes útjába vezet, szervesen összekapcsolva a két kertrészt.⁸⁸ A fáskert rajzán (1. ábra) látható, hogy már nem az 1807-ből ismert irreguláris kert formája köszön vissza, hanem egy tájképi parké, amely ebben az időben már a kastélyhoz tartozó kert szerves része, s ezt az észak-déli irányú feltáró út is mutatja. Egy, az irreguláris kert időszakából (1808) fennmaradt, a Georgikon fafajait bemutató listán találkozhatunk a fáskert német elnevezésével („*forstgarten*”)⁸⁹ is.

A fenti példa világosan szemlélteti, hogy a fafajokban gazdag gyűjteményeket már a 19. század elején többféle elnevezéssel illették, amelyeket nem minden esetben használtak következetesen, így tehát a fogalmak kavardása már abban az időben teljes volt. Ennek elsődleges oka vélhetően a nyelvi eltérésekből fakadt. A Festetics család iratanyagai többnyire magyar nyelven maradtak fenn, de előfordulnak német és latin nyelvű feljegyzések is. A kertek elnevezése minden

⁸² MNL OL S 68 No. 182. (Joannes Casp. Müller aláírással)

⁸³ MNL OL S 68 No. 183.

⁸⁴ A kis erdeifás kerthez ezt írja: „Az ezen kerthez szakasztódott tsatornán innen (a' város felől) való tikkely, rajzolatban felvétel, és az utak járása meghatározódott; a' kőfal mellettvaló széle fákkal beültetett. Az egész kert meg tisztogatattuk, és a' gyengébb fiatal fákat meg is porháltattuk.” (Rumy 1815)

⁸⁵ Vélhetően a plant (növény), planto (ültet), plantatio, -onis f (ültetvény) latin eredetű szavakból képződött és magyarra leginkább növénykertként lehetne fordítani.

⁸⁶ MNL OL P 275. 356. XIV. No. 5–9.

⁸⁷ Az eltérő habitusú fafajok jelölése már az 1807-es helyszínrajzon is megfigyelhető. (Ld. M.2. melléklet.)

⁸⁸ MNL OL S 68 No. 192. (Ld. M.3. melléklet fotómontázsán pirossal berajzolt részét)

⁸⁹ MNL OL P 275. 356. XIV. No. 58. A „forstgarten” szó szerinti fordításban: erdőkert. A falista számos különös fajt tartalmaz. A Festetics család iratanyagai között több falista is található, amelyeket később bővebben elemzek.

bizonyról attól is függhetett, hogy pl. a számtartó vagy gazdatiszt milyen nyelven tudott. Az azonban bizonyos, hogy a keszthelyi fáskert míg kezdetben irreguláris vonalvezetésű, később egyértelműen tájképi. A fennmaradt növénylistáknak köszönhetően tudjuk, hogy számos újabbnál újabb külhonos fafaj volt a kertben.⁹⁰ Harmadrészt a kertek létesítésük idején nagyrészt a Georgikon tananyagát szolgáltatták, tehát egyben oktatási segédletként is használták a növényeket. Ugyanakkor egy angol utazó útinaplójában olvashatjuk, hogy a fáskert sövény-színházában a hallgatók pásztorjátékot tartottak, amely a tájképi kertek időszakában a kerthasználatához szorosan kapcsolódik.⁹¹ A „fáskert” kezdeti funkcióinak (pl. oktatási cél, kikapcsolódás helyszíne stb.) keveredését tekintve akár az arborétum vagy a dendrológiai kert magyar elődjének is tekinthető, legalábbis Keszthelyen.⁹²

A fáskerttel máshol is lehet találkozni. Egy 1925-ös kalocsai várostérképen szintén olvasható a megnevezés, azonban itt a fáskert a város szélén, a vásártér részeként jelenik meg.⁹³ Ebben a környezetben minden bizonyról csakis a faiskolát jelölheti a megnevezés. A fenti példából az tűnik ki, hogy a fáskert későbbi értelmezése semmi esetre sem csupán egy tisztán esztétikai, tájképi elvek mentén kialakított kertet takar.

2.3 ARBORÉTUM

Az arborétum fogalmának tisztázása érdekében a korabeli külföldi és hazai előzményeket és eseményeket együtt, párhuzamosan kell tárgyalni. Erre azért is van szükség, mert a gyűjteményes kertek fajtáit a hazai és külföldi szakmai közönség eltérően magyarázza. Az értelmezésbeli különbségek többek között a történelmi események eltérő alakulásában rejtőzhetnek.

Az „arborétum” viszonylag új fogalom – legalábbis a botanikus kertekhez viszonyítva. Kialakulásának körülményeihez alapvetően hozzájárul az a tény, hogy a tájképi kertekben már a 18. század közepétől egyre több faritkaság és cserjekülönlegesség jelenik meg, elsősorban a szigetországban. Angliában a nagyobb fás szárú gyűjteményeket a 19. század első felében már arborétumként kezdik emlegetni. A terminus megteremtésében és elterjesztésében elévülhetetlen szerepe van John Claudius Loudonnak⁹⁴, aki e fogalmat vélhetően elsőként definiálja és több művében, publikációjában is előszeretettel használja (például: 1822: *Encyclopaedia on*

⁹⁰ Ld. későbbi: 3.1. fejezet és hozzá tartozó mellékletekben.

⁹¹ Bright 1818, 377.

⁹² A mai értelemben vett *botanikus kert* azért nem jöhet szóba, mert napjainkban egy botanikus kert nem csak fás szárú növények gyűjteménye és nem csak szabadföldön áttelelő taxonokat takar.

⁹³ KFL.VIII.2.d. No. 672. Ezúton köszönöm Lakatos Andor igazgató úr levéltári kutatásaimban nyújtott segítségét!

⁹⁴ John Claudius Loudon (183-1843) skót kertteoretikus és író. Taylor 2006, 290.

Gardening; 1826: *The Gardener's Magazine*; 1838: *Arboretum et Fruticetum Britannicum*).⁹⁵ A 19. század elején még nem számottevően, a század közepére azonban már egyre inkább a külföldi és/vagy honos fafaj-gyűjtemények valamilyen rendszer szerinti (rendszerint, növényföldrajzi, stb.) kiültetésére használják a kifejezést. Különböző szisztémák szerinti növénykiültetésekről már a 18. század végétől van tudomásunk; ezek kisebb hányadát geometriai formák mentén alakítják ki, túlnyomó többségüket azonban az angol tájképi kertekben hozzák létre.⁹⁶

Az arborétumok mai értelmezése⁹⁷ számos kérdést vet fel, mert ezekben az értelmezésekben sok ellentmondás érhető tetten. Néha **gyűjtőfogalomként** használják, s ebben az esetben beletartozik minden olyan kert, amelyben még értékes, idős fákat lehet találni. Ilyenek például azon kastélyparkok, amelyekben az egykori tulajdonos, a kert létrehozója, a kerti térkompozícióban külhonos növényeket is használt. Ezekben a kertekben mára több fafaj ritka nagy méretet ért el, különleges dendrológiai és tájökológiai értéket képvisel, s egyes értelmezések szerint éppen ezáltal válhatnak a szóban forgó tájképi kertek arborétummá (pl. Mozsgón a Batthyány-Biedermann kastélypark, az edelényi L'Huilier-Coburg kastélypark, a kékeddi Melczer kastélypark, stb.)⁹⁸.

Bizonyos esetekben nehéz megérteni, hogy egy-egy park miért került be az arborétumok országos jegyzékébe, mert jellemzőiket tekintve ezek a kertek nem rendelkeznek a klasszikus arborétumi ismérvekkel (pl. a pesti Orczy-kert, vagy a budai Feneketlen-tó parkja).⁹⁹ Ugyanakkor az arborétumokhoz sorolják azokat a kerteket is, amelyekben a – kutatásokat és az oktatási célt szolgáló – fafajoknak és fafajtáknak széles választékát mutatják be. Az M.1. mellékletben összegyűjtött néhány meghatározás is jól mutatja azt a heterogén képet, amely a fogalom körül kialakult és fennáll.

A nevesebb külföldi és hazai („általános” és a tájépítész szakmával kapcsolatos) enciklopédiák,¹⁰⁰ valamint egyes dendrológiai publikációk¹⁰¹ szerint az arborétum olyan fás szárú, szisztematikus gyűjtemény, amely kifejezetten oktatási, nevelési és tudományos célokat szolgál: „Az itteni arboretum gyűjteménye mindama fáknak és fás növényeknek, melyeket nálunk

⁹⁵ Taylor 2006, 16.; Wimmer 2001, 68.

⁹⁶ Wimmer 2001, 68.

⁹⁷ A botanikus kertek különböző definícióit mellékletben közlöm, törzsszövegben történő megjelenítése azért sem szükséges, mert e fogalom körül nincs akkora értelmi keveredés, illetve nem tartozik szorosan jelen kutatási témához. Az „arborétum” körül sokkal nagyobb a bizonytalanság, illetve a „dendrológiai kerteket” is sokszor ezen a néven említik.

⁹⁸ A vidékfejlesztési miniszter 19/2011. (III. 16.) VM rendelete az arborétumok jegyzékéről.

⁹⁹ A vidékfejlesztési miniszter 19/2011. (III. 16.) VM rendelete az arborétumok jegyzékéről.

¹⁰⁰ Például: The Encyclopaedia Britannica (Encyclopedia B 1910), Encyclopedia of Gardens: History and Design (Wimmer 2001), Magyar Nagylexikon (Élesztős 1994), Kertészeti Lexikon (Muraközy 1963), a továbbiakat ld. az M.1. mellékletben.

¹⁰¹ A részletesebbek közül néhány: Mészöly (1984), Schmidt – Tar (2001), Tar (2002). A fogalmak részletes kifejtését lásd az M.1. mellékletben.

szabadban tenyészthetni; gyümölcsfáink kulturalakjai ki vannak e gyűjteményből zárva, ezek külön térre – a pomológiához – tartoznak. Az arborétumnak célja az, hogy általa a fás növények ismeretét tökéletesítsük.” – írja Ilseman Keresztély 1887-ben a Mosonmagyaróvári Gazdasági Akadémia arborétumáról.¹⁰² A külföldi meghatározások között olyanok is találhatók, amelyek a változatos növényi összetétel mellett kifejezetten hangsúlyozzák az esztétikai kialakítás fontosságát is.¹⁰³ A fogalom külföldi használata kapcsán is némi keveredés tapasztalható, mivel az arborétum szócikk alatt gyakran botanikus kertekre hivatkoznak.¹⁰⁴ Ezekben az esetekben az arborétumok a botanikus kert részeként jelennek meg, amelyből az következik, hogy tudományos elvek mentén hozták őket létre.

Itthon a fogalom mai kavarodása két dologra vezethető vissza. Az egyiket jól szemlélteti a fáskertnél leírt nevezéktani szabadság (vö. 2.2. fejezet). A másik ok abban rejlik, hogy a II. világháború utáni időszakban számos kastélyparkot, kúriakertet kezdtek el arborétumként (illetve természetvédelmi területként) védeni, vagy kezelni. Erre a kezelésre szükség is volt, hogy a még megmaradt dendrológiai értékek ne pusztuljanak el véglegesen. A legtöbb kert, park, amelyben értékes növényállomány volt, így annak köszönheti megmaradását, hogy vagy intézménykertként vagy – kutatási célokat szolgáló – arborétumként működhetett tovább. Egyik esetben sem kapott azonban a kert kastélyparkokhoz, műemléki kertekhez illő szakszerű védelmet és kezelést, s ennek hiányában a szóban forgó parkok számos esetben a szakmai melléfogások és a hozzá nem értés áldozatává váltak (pl. beerdősültek). Örsi Károly szavaival élve ez az időszak a „*passzív védelem*” időszaka volt.

Napjaink arborétumainak legnagyobb problémája a túlzott egyedsűrűség, amely kifejezetten hátrányos lehet (ld. M.1. melléklet Encyclopaedia Britannica meghatározása és Ilseman cikke¹⁰⁵), hiszen a tér- és fényhiány miatt például éppen a bemutatni kívánt egyedek jellemző habitusa sérül.

A hazai *arborétum* definíciók tartalmi szempontból széles választékot mutatnak. A tisztánlátáshoz és a határozott körvonalak megrajzolásához segítséget nyújthatnak a külföldi meghatározások (lásd M.1. melléklet vége), amelyek mindegyikében megjelenik a kutatási, oktatási cél, de mindemellett majdnem ezeknél is fontosabbnak mondják az esztétikus kialakítást. Nem szerencsés arborétumnak nevezni egy olyan történeti kertet, amelynek ma is gazdag élőfagyűjteménye van. Természetesen ennek eldöntéséhez ma már több szempontot

¹⁰² Ilseman 1887, 16.

¹⁰³ „According to another point of view, an arboretum should be constructed with regard to picturesque beauty rather than systematically, although it is admitted that for scientific purposes a systematic arrangement is a *sine qua non*.” Encyclopedia B 1910, 337. Részletesebb kifejtését és más nemzetközi definiálás az M.1. mellékletben olvasható bővebben.

¹⁰⁴ Botanical Gardens at Kew, Royal Botanic Garden in Edinburgh, Glasnevin Garden in Dublin. Encyclopedia B 1910, 337.

¹⁰⁵ Ilseman 1887

figyelembe kell venni, s minden fás szárú gyűjteményes kertet külön-külön kell elbírálni, saját egyedi helyzete, adottságai, története alapján.

Egy idős fákból álló terület lehet természetvédelmi terület, azonban nem feltétlenül kell arborétumnak is lennie, ha éppen nincs nagy számú taxon benne, illetve ha nem folyik folyamatos kutatás a területen. Arborétum, dendrológiai kert, történeti kert¹⁰⁶, botanikus kert, stb. között lehet és van is átfedés, és ez a megállapítás különösen érvényes hazánkra. Az „arborétum” meghatározásánál a jelenleginél szigorúbb szempontrendszert kell felállítani, s a konkrét, jól meghatározható ismérvek segítségével túl lehet lépni a gyűjtőfogalom szintjén, amely a jelenlegi kaotikus helyzetet eredményezi.

Véleményem szerint a kutatási, oktatási célból létesült arborétumok esetében is alapvetően fontos, hogy a fás szárú gyűjtemények harmonikus kompozícióban jelenjenek meg. Szerencsés lenne a tájépítészet eszközrendszerével olyan tereket, térrendszereket kialakítani, amelyekben a látogató, vagy kutató nem „csak” tudományos ismereteket szerezhet, de ki is kapcsolódhat, esztétikai élményt szerezhet a jól kialakított séta- és pihenő útvonalak, látványok révén.

A hazai és külföldi definíciókat áttekintve, értelmezésem szerint **az arborétum a fás szárú (dísz)növények rendszerezett szabadtéri, szabadföldi¹⁰⁷ gyűjteménye, amely tartalmazhat hazai és különleges külhonos taxonokat egyaránt. Tájépítészeti szempontból előnyös és kívánatos szempont, hogy a rendszerezett gyűjtemény térképzése a tudományos célokon felül biztosítsa a kikapcsolódást és az esztétikus környezetet is.**¹⁰⁸

Bár meghatározásomban a létesítés célja az elsődleges, a definíció azonban az esztétikai kritériumokat is fontosnak tartja, s így nemcsak az arborétum tudományos-kutatási és oktatás-nevelési szerepe, de a gyűjtemény kulturált és korszerű bemutatása, kialakítása is kiemelt hangsúlyt kap. A fentiek értelmében az arborétum – túl a tudományos rendszerezési alapokon – egy tudatos, tervezett alkotói tevékenység eredménye¹⁰⁹ és semmiképpen sem véletlenszerűen kialakuló, nagyszámú vagy ritka taxonok gyűjteménye, amelyre utólag ragasztják a megnevezést.¹¹⁰ Manapság Magyarországon olyan gazdag dendrológiai értékeket hordozó kertet is arborétumoknak neveznek, amelyek keletkezésének kezdetén nem volt cél a szisztéma szerinti kiültetés, tehát az „arborétum” utólag helyettesítette a „tájképi kertet”. Nincs

¹⁰⁶ Az ún. Firenzei Kartát veszem alapul. ICOMOS 1981

¹⁰⁷ Szabadföldi: azaz a szabad földbe kiültetett, tehát nem (pl. konténerben, cserépben, dézsában) kihelyezett, a telet szabad ég alatt átvészelő növények.

¹⁰⁸ Ez a meghatározás sajnos nagyon sok hazai arborétumra ma nem mondható el, legalábbis az esztétikai értékek és a használhatóság tekintetében.

¹⁰⁹ Ahogy egyes külföldi definíciók is erőteljesen hangsúlyozzák ezt. (Ld. M.1. melléklet.)

¹¹⁰ Természetesen van itt is kivétel. Ha már például egy kert fennmaradt történeti alapjai nem adnak elegendő támpontot, azonban ritka növények gyűjteménye jelenleg megtalálható a területen, vagy már bővítették is, úgy elképzelhető, hogy arborétummá váljon egy például egykori tájképi kert. Átmenet is elképzelhető, ahol egy jelenlegi arborétumnak csak egy része az egykori történeti kert, stb.

kizárva azonban az sem, hogy egy egykori tájképi kert ma arborétumként működjön, attól kezdve, hogy intézményi keretek között kutatómunka folyik benne.¹¹¹

Nincs semmilyen konkrét számadat arra vonatkozóan, hogy mekkora taxonszámtól kezdve nevezhetünk egy gyűjteményt arborétumnak. A taxonok száma sok mindentől függ, többek között a rendelkezésre álló terület méretétől és a növényegyedek dendrológiai értékétől is.

Az „arborétum” elnevezés használata ma Magyarországon túl általános, és úgy a szakirodalom, mint a laikus közönség válogatás nélkül sorol be ebbe a kategóriába olyan kerttípusokat is, amelyek nem rendelkeznek az arborétum ismérveivel. Egyfajta gyűjtőfogalomként működik tehát, amelybe még az erre vonatkozó érvényes jogszabály¹¹² is egyaránt belefoglal komoly tudományos gyűjteményeket (pl. Kámoni Arborétum), valamint mai állapotukban, növényanyagukat tekintve nem túl változatos „fás helyeket”, kerteket, parkokat, tereket, erdőfoltokat stb. (pl. Ludovika tér, Feneketlen tó), jöllehet az *Erdőtörvényben* a fogalmat „tudományos ismeretszerzés céljából fenntartott élőfagyűjtemény” meghatározással jegyzik.¹¹³

Az *Erdőtörvényben* található ugyanakkor egy másik ide tartozó fogalom is, az úgynevezett *erdészeti arborétum*.¹¹⁴ Sajnos ez nincs definiálva, s csak annyi derül ki róla, hogy nem ugyanaz, mint az arborétum és hogy a törvény hatálya nem terjed ki rá. A VM rendelet 1. számú mellékletében összesen 296 „arborétumot” jelöl meg Magyarországon, amelyeknél a hozzájuk tartozó helyrajzi számokat is közli. Ezeket összevetve az általam bejárt és kutatott helyszínekkel (összesen 130 db) további 12 olyan kertet találtam, amelyek – a rendelet példái alapján – bele kellett volna kerülnenek a jegyzékbe, tekintve, hogy a legtöbbjükben szép számban megtalálhatóak a változatos fafajok.¹¹⁵ A rendeletben ismertetett listában szerepel arborétum¹¹⁶ (pl. Budai arborétum), kastélypark (pl. Fáy-kastély parkja, Fáj), emlékhely (pl. Mohácsi történelmi emlékhely, Sátorhely), népliget (pl. Endrődi népliget, Gyomaendrőd), népkert (pl. Gyulai Népkert), intézménykert (pl. Komáromi Kórház kertje), közpark (pl. Margit-majori park, Vásárosdombó), liget (pl. Békéscsabai Széchenyi liget), botanikus kert (pl. Debreceni Egyetem botanikus kertje) stb.¹¹⁷ A fentiek jól tükrözik és alátámasztják a fogalom valóban „gyűjtő”

¹¹¹ Ebben az esetben azonban elsődleges szempontnak kell lennie annak is, hogy a kerttörténeti ismeretek alapján, a kerttörténeti kutatás jelenlegi eredményeit figyelembe véve megtartsák, vagy lehetőség szerint rekonstruálják a kert térbeli és formai kialakítást és ezekhez kapcsolódjanak – szervesen – a további fejlesztések.

¹¹² A vidékfejlesztési miniszter 19/2011. (III. 16.) VM rendelete az arborétumok jegyzékéről. (Amely létrejött „Az erdőről, az erdő védelméről és az erdőgazdálkodásról szóló 2009. évi XXXVII. törvény 112. § (5) bekezdésében kapott felhatalmazás alapján”.) (Megtekintés: 2011.03.22.). A továbbiakban: VM rendelet.

¹¹³ 2009. évi XXXVII. törvény az erdőről, az erdő védelméről és az erdőgazdálkodásról. 5. §. (A továbbiakban: Erdőtörvény; megtekintés: 2011.03.22.)

¹¹⁴ „erdészeti arborétum: olyan élőfa gyűjtemény, amely nem tartozik az arborétumokat meghatározó, az e törvény végrehajtására kiadott jogszabály hatálya alá.” Erdőtörvény 2009, 24.§ (2) (Megtekintés: 2011.03.22.)

¹¹⁵ A listához tartozónak vélném a Túrje apátsági kertet, illetve egykori kastély és kúriakerteket: Erdőtartcsa(2), Tura, Ádánd, Marcali, Mosdós, Somogyzsífta, Szőlőgyörök, Surd, Zalakomár, Zalaszentgrót.

¹¹⁶ A VM rendeletben szereplő *arborétum* nevet viselő kertek listáját lásd az M.4. mellékletben.

¹¹⁷ VM rendelet 2011

jellegét. A helyzetet bonyolítja, hogy amellet, hogy az Erdőtörvény felhatalmazása ürügyén dolgozták ki az arborétumok listáját, a törvény hatálya nem terjed ki azokra (mármint az arborétumokra).¹¹⁸

Az arborétumok kezdetektől fogva tudományos céllal létesülnek (vö. *Erdőtörvény* 5. § 1.), és elsősorban a honosítási kísérleteken és a rendszerezésen alapulnak. Számukat Magyarországon nem lehet egzakt módon meghatározni. Annak ellenére, hogy létezik a fent említett jegyzék, konkrét definíció és azonosítási szempontrendszer hiányában ez a jegyzék nem lehet hiteles. Mindezek fényében definícióm javaslat arra vonatkozóan, hogy milyen szempontok képezik az arborétumok tervezésének, kialakításának és fenntartásának alapjait – túl a botanikai és dendrológiai értékeken, – azaz egy idealizált tájépítészeti meghatározása a szóban forgó élőfagyűjteményeknek.

2.4 DENDROLÓGIAI KERT

Ennek az alfejezetnek a célja, hogy minél inkább körüljárja a dendrológiai kert – és hasonló elnevezések – használatát, tartalmát. Elsősorban korabeli szakmai publikációkban kerestem a fogalmat, így *A Kert, a Kertészeti Lapok és a Kertészeti Szemle* összes kiadott hasábjait átvizsgáltam. Az említett folyóiratokon túl természetesen egyéb szakmai publikációkra és levéltári forrásokra is hivatkozom.

Az első magyar dendrológiai enciklopédia egy kilenc kötetesre tervezett (*Universa historia physica Regni Hungariae secundum tria regna naturae digesta*) összefoglaló természettudományi mű ötödik köteteként 1797-ben jelent meg.¹¹⁹ Az „elavult módszerrel” megírt munkáról Rapaics a 20. század derekához közeledve még mindig azt írja, hogy úttörő alkotás.¹²⁰

A növényismeret látószöge itthon a 18. és a 19. század fordulóján kezd eltérni a szűken vett botanika, orvosbotanika tárgykörétől és kibővül a fás szárú növények egyre részletesebb, mélyebbre ható kutatásával. Grossinger János fent említett művének érdekessége egyrészt abban áll, hogy az ötödik kötet „Dendrológia” (*Dendrologia, Historia Arborum & Fruticum Hungariae*)¹²¹ néven jelenik meg, míg például Angliában egy ehhez hasonló, de nagyobb szabású mű az „Arborétum” (*Arboretum et Fruticetum Britannicum*)¹²² nevet viseli. A kötet

¹¹⁸ „E törvény hatálya nem terjed ki a faállománnyal borított földrészeket közül: a) az arborétumra; b) a közparkra...” *Erdőtörvény* 2009, 4. § (2) (Megtekintés: 2011.03.22.)

¹¹⁹ Bartha 1987, 519.

¹²⁰ Rapaics 1940, 193. Az elavult módszer annyit jelent, hogy nem a Linné szerinti rendszertant használja, hanem korábbi.

¹²¹ Grossinger 1797

¹²² 1838-ban jelenik meg. Taylor 2006, 16.

külön fejezeteket szentel a fagyűrő külhonos cserjéknek (13. fejezet) és a külhonos és ritka egzóta cserjéknek (22. fejezet).¹²³

A *dendrológiai kert* első említését a Festetics levéltárban találtam meg, amelyre Csoma Zsigmond hívta fel a figyelmemet.¹²⁴ Planka Mihály számtartó 1845. november 29-én kelt leltári összeírásában több kertrész növénylistáját – köztük a „*Dendrologicus kert fa oskola jegyzéke*”-t is említi.¹²⁵ Az nem derül ki egyértelműen, hogy mit ért dendrológiai kerten. Minden bizonnyal azonban a Georgikon *fáskertjének* – vagy fáskertjeinek¹²⁶ – falistájáról lehet szó.

A kiegyezés után, a 19. század második felére hazánkban is egyre nagyobb jelentőséget tulajdonítanak a kertészetnek, több figyelmet fordítva a különböző zöldségek, gyümölcsök és dísznövények jellemzőinek és igényeinek megismerésére, azok honosítására és nemesítésére. Ennek a törekvésnek kézzelfogható bizonyítéka a számos szakfolyóirat rövid időn belüli megjelenése¹²⁷, valamint az 1885-ben megalakuló Országos Magyar Kertészeti Egyesület¹²⁸.

A *Kertészeti Lapok* 1886. évi augusztusi számában Ilseman Keresztély *Kertészeti főiskolát!* című cikkében már találkozhatunk a dendrológiai kert fogalmával. A mosonmagyaróvári Királyi Gazdasági Akadémia főkertészeként egy kertészeti főiskola létesítése kapcsán javaslatot ad a tantermi tematikára, nyolc „kifejtendő irányra” (ma azt mondanánk szakirányra) bontva, amelyből a hatodikban a dendrológiai kerteket jelöli meg:

„*Dendrológiai kert mindazon sor- s ligetfák felvételére, a melyek telünket szabadon kibírják. E szakasz arra szolgálhatna, hogy a dendrologiai oktatásra egyrészt anyagot szolgáltatna, másrészt a fák alkalmazására a virág- vagy táj kertben, vagy pedig fasorban nyújthatna példát. Ezen anyagot a legcélszerűbben a természeti rendszerben lehetne elrendezni, mivel ez a szépészeti érdekeknek is megfelelne, egyébként pedig az egyes családokat nem kellene szétszakítani s ily módon mind a szakfűvészeknek mind a gyakorló kertészeknek áttekintést nyújtani.*”¹²⁹

A fenti meghatározásban érzékelhető, hogy fontos egyrészt a létesítendő kert esztétikai értéke, másrészt a fák kiültetésére, a (tájképi) kerti térkompozícióban történő elhelyezésükre nyújtana példát. Ugyanakkor az oktatási célokat is szolgálja, mint főiskolai kert. Három évvel később, 1889-ben szintén a *Kertészeti Lapokban* fedezhető fel egy 1874-ben keletkezett dendrológiai kert leírása és ezáltal egyfajta meghatározása.¹³⁰ A cikkben a kassai Magyar Királyi Gazdasági Tanintézetet írják le, amelynek a kertjét két fő részre osztják: egy dendrológiai- és egy

¹²³ Grossinger 1797, 152–158, 300–308.

¹²⁴ MNL OL P 275. 356. XIV. No. 5–9., amelyre hivatkozik Csoma Zsigmond is: Csoma 1997, 31.

¹²⁵ Ld. M.5. melléklet

¹²⁶ A nagy Erdeifás Kert vagy a Grottás kert vagy mindkettő falistájáról lehet szó.

¹²⁷ pl. A Kert (1895-1919), Kertészeti Lapok az OMKE hivatalos lapja (1886-1912, 1924-1932), Kertészetünk (1863), Kertész-Gazda (1865-1866, 1869-1973), Kerti Gazdaság (1857-1863), A Nép Kertésze (1864-1891).

¹²⁸ továbbiakban OMKE

¹²⁹ Ilseman 1886, 204.

¹³⁰ Figyelő 1889, 169–172.

haszonkertre. A leírás nagyon kifejező, szó esik parkszerű kialakításról és a használat módjairól, amelyek közül kiemelkedik a kikapcsolódási lehetőség:

„A dendrológiai kert 36,000 □-méter terjedelmű. Alapítása 1874. év őszén vette kezdetét. Elrendezése parkszerű. A bemenettel szemben áll az intézet főépülete. A dendrológiai kert alkalmat nyújt: 1. mindenféle erdei fák, cserjék elhelyezésére s itt van a fűvészkert is, azonfelül 2. a tanuló ifjúságnak sétá- és pihenőhelyül szolgál és 3. alkalmat nyújt a városi közönségnek kellemes sétára és fűvészeti tanulmányozásra. A parkban 800-nál több hazai erdei és exotikus fa és cserje tenyészik.”¹³¹

A fentiek alapján a dendrológiai kert elsősorban parkszerű elrendezésű (s milyen lehet, ha nem tájképi vonalvezetésű abban az időben (!)), másodsorban mindenféle fás szárú növénygyűjteménynek ad helyet – azaz egzotáknak is –, harmadjára kikapcsolódási lehetőséget nyújt és legvégül, az ismeretterjesztést is szolgálja.

Egy évvel később (1890-ben) a Kassai Magyar Királyi Gazdasági Tanintézet értesítőjéből kiderül, hogy milyen területekre oszlik az intézmény „kerttelepe”, megkülönböztetve két nagyobb egységet: az erdészeti fűvészkertet és a haszonkertet.¹³² A különböző kertrészekben nevelt fafajok számát is közlik, azonban nem ugyanazon kifejezésekhez rendelnek fajszámokat: „A tanintézet dendrológiai kertjében az elmúlt tanévben a különböző fák és cserjék 238 faja és változata volt képviselve, a vele összeköttetésben lévő botanikus kertben 276 faja tenyésztett a fűnemű növényeknek.”¹³³

A fenti idézetet meglehetősen nehéz értelmezni. Összevetve az előző évi idézettel a kert fő részei kapcsán azt gondolhatnánk, hogy a dendrológiai kert megegyezik az erdészeti fűvészkerttel – mivel a haszonkert félreérthetetlenül a kert másik felét képezi. A két fogalom összekapcsolását elbizonytalanítja azonban az, hogy a számadatok közlése folyamán a továbbiakban dendrológiai kertről és külön botanikus kertről beszél a cikk írója. Az erdészeti fűvészkert önmagában ellentmondásosnak hat, hiszen a fűvészkert eredendően a lágyszárú és félfás növények gyűjtéséből fejlődött ki – jóllehet a kifejezés használata a tudományos igényességet, fokot is erősen magában hordozza. Másfelől a fűvészkertet mindenkor a botanikus kert szinonimájaként használták.

A 20. század elején az OMKE hivatalos folyóiratában, a *Kertészeti Lapokban* megjelenő publikációk híven tükrözik a dendrológia tudománya iránti felfokozott érdeklődést. A 20. század elején a dendrológiai kertről, mint a különleges dendrológiai értékeket felmutató kertről, azaz dendrológiai gyűjteményről beszélnek a *Kertészeti Lapokban*.¹³⁴ Ezek a kertek szinte egytől-

¹³¹ Figyelő 1889, 169.

¹³² Rodiczky 1890

¹³³ Rodiczky 1890, 195.

¹³⁴ 1925-től kezdődően egyre több dendrológiai kertekkel foglalkozó cikk jelenik meg a *Kertészeti Lapokban*. (például: Schneider 1925, 28–29.; Ráde 1926, 1–2.; Schneider 1926, 168–169.; Magyar 1927b, 145–147.; Füredi 1927, 161. stb.)

egyig főúri vagy nemesi kertek, amelyek egyúttal – kevés kivételtől eltekintve – jellemzően magánkertek. A fenti kerteket azonban nem elsősorban a fajok dendrológiai értékei¹³⁵ miatt, hanem eredendően a tájképi kertek kertművészeti és térkompozíciós elvei mentén létesítették.

A 20. század eleji kertekben megtalálható dendrológiai értékek kapcsán legtöbbször nemcsak a fajok nagy változatosságát említik meg, hanem azok idős korát is, mint egyediséget, ritkaságot. A fentiekhez újfent hozzá kell fűzni, és ismételten kiemelni, hogy a dendrológiai értékeket adó kerteket nem azért létesítették, hogy kísérleti alapokon nyugvó gyűjteményeket, hanem a kerti térkompozíciós elvek alkalmazásával díszkerteket hozzanak létre. A rendeltetésszerű, rekreációs célú használat, a természet-közeli, de mégis művészi élettér biztosítása volt az elsődleges szempont tehát, amelyen túl némely esetben a tulajdonos fokozott dendrológiai érdeklődésének jeleként ritkábbnál-ritkább fajokkal is gazdagította a kerti képet. A század húszas éveiben a „dendrológiai kert” így torzított jelentéssel bír – legalábbis mai szakmai értékrendünk szerint! Tudomásul veszik a ritka, értékes taxonokat, azonban kerttörténeti vonatkozásukat az egyes egyedek korainak meghatározásán túl a kert egészére nem vetítik ki, így ezek nem, mint térkompozíciós elemek, hanem mint egyedülálló, egymástól független dendrológiai értékek jelennek meg.

Összefoglalva, a 20. század elején a tájképi gyűjteményes kertek megítélési szempontjai között a tájépítészeti kialakítás legtöbb esetben háttérbe szorul. A fentiek szemléltetése végett alább Schneider József *Dendrológiai kert* című cikkéből idézek töredékeket:

„Dr. Sággy István kertje Kámonban (Szombathely mellett) a magyar kertészek előtt idáig szinte ismeretlen volt, pedig az a mintegy 10 hold nagyságú gyönyörű kert dendrológiai szempontból nemcsak az ország egyik legértékesebb kertje, de ma már európai hírű.”

„Körülbelül 240 féle fenyő pompázik a kámoni arborétumban, míg több mint 300 féle, közte igen sok örökzöld, lombfa és cserje, vagy 20 fajta Magnolia képez nagy értéket.”

„A kámoni kerten kívül Szombathely környékén több szép régi kert van, ahol ugyancsak a ritkaságok gyűjteményét találjuk.”

„A vármegyében [Vas] még igen sok dendrológiai szempontból értékes kert van, de bővelkedik ilyenekben az egész Dunántúl is.”

„...mind egy-egy gyöngyszemei a magyar hon dendrologiájának. De sok szép és értékes gyűjtemény van az Alföldön is.”¹³⁶

Az idézett szövegrészek főleg dendrológiai értékekről tesznek említést, azonban a szerző Kámon kapcsán az „arborétumot” is használja. Szám szerint 19 olyan nevesebb kertet említ, ahol 1925-ben még viszonylag nagy dendrológiai változatosság vagy sok idős taxon található.¹³⁷

¹³⁵ Létesítésük kezdetén ez az érték a ritkaságukkal hozható „mindössze” összefüggésbe.

¹³⁶ Schneider 1925, 28–29.

¹³⁷ Schneider 1925, 28–29. Ezekre a kertekre a kerttörténeti fejezetben majd név szerint is fogok utalni.

Räde egyik cikkében a kámoni kertet a dendrológiai értékek növénygyűjteményének nevezi.¹³⁸ Schneider gróf Bolza Pál szarvasi dendrológiai kertjét dendrológiai gyűjteményként¹³⁹ írja le, megemlékezve ritka és szép formájú taxonokról.¹⁴⁰

Néhány szerzőnél tetten érhető a kertépítészeti alkotásra, térszervező kompozíciós elvekre utaló leírás is a dendrológiai kertek kapcsán. Magyar Gyula például a gödöllői királyi kastélypark leírásánál egészen burkoltan fejezi ki, hogy a dendrológiai értékek, amelyekről beszél, tájképi kertben találhatók.¹⁴¹

1927-ben az OMKE keretein belül megalakul a dendrológiai szakosztály, melynek hatására még több dendrológiai témájú írás és tanulmány jelenik meg a lapban.¹⁴² Magyar Gyula *Dendrológiai tanulmányok* című cikksorozatának második fejezetében a gyöngyösapáti (ma Gencsapáti) kastélykertről ír, amelyet – a Sággy-kerttel ellentétben – díszkertnek és nem arborétumnak, „*mint a tudományos dendrológia*” gyűjteményét nevezi meg.¹⁴³ Tehát Schneider József után 1927-ben Magyar Gyula is arborétumnak nevezi a kámoni kastélyparkot. Magyar számos dendrológiai ritkaságot és értéket sorakoztat fel írásában, s meggyőződéssel állítja, hogy az ifjú kertépítő művésszé válásához elengedhetetlen a mélyrehatóbb dendrológiai ismeretek birtoklása annak érdekében, hogy a természet élethű és festői megjelenését utánozni tudja.¹⁴⁴

Széll Kálmán rátóti díszkertjének és főleg báró Harkányi Frigyes abonyi kastélyparkjának ismertetésénél szintén megjelenik a kert, mint művészi alkotás, azaz térkompozíciós egység, amelyek mellett a különböző érdekesebb fajokot részletesen közlik.¹⁴⁵

Annak ellenére, hogy e fejezetben tárgyalt tanulmányok egy részen említést tesznek nemcsak a dendrológiai értékekről, hanem a tájépítészeti kompozícióról is, mint (művészi) értékről, a kettőt továbbra is külön kezelik, amelyre egyértelmű utalást tesz Mágocsy-Dietz Sándor a vácrátóti kertről írt cikkében (részletek):

¹³⁸ Räde 1926, 1.

¹³⁹ A dendrológiai gyűjtemény nem túl szerencsés elnevezés, mert nem derül ki belőle egyértelműen, hogy kertépítészeti alkotásról van szó.

¹⁴⁰ „Alföldünk, de bátran mondhatom, hogy az ország legértékesebb dendrológiai kertjei közé tartozik. Gróf Bolza Pál tulajdonát képező 60 kat. hold terjedelmű díszkert Pepi-kert néven ismeretes, amelyben a fenyőfélék, örökzöld és egyéb cserjék, lombhullató fák, továbbá az élő növények legritkább gyűjteményét láthatjuk ritka szép példányokban kifejlődve.” „...ily módon sikerült a legritkább dendrológiai gyűjteményt megtartani, illetőleg meghonosítani.” Schneider 1926, 168.

¹⁴¹ „Szép tájképrészletein kívül érdemes volt áttanulmányozni a királyi kastély kertjét.” Magyar 1927a, 98.

¹⁴² Felhívás 1927, 280.

¹⁴³ „...folytatva utunkat Gyöngyösapátiba, megtekintsük a kertművészet egyik leggyönyörűbb mesterművét, gróf Széchenyi Rezső díszkertjét.” Magyar 1927b, 145.

¹⁴⁴ „Szinte sajnálkoztunk, hogy élvezetes körsétánk véget ért és visszagondoltunk arra a tanulságunkra, hogy az igazi kertművészet nem a mesterkélt virágágyak, szabályos – gyakran nevetségesen lehetetlen alakú – nyírott fák és bokrok alkalmazásában rejlik, hanem az őstermesztet festői és élethű utánzásában nyilvánul meg. Ezért lenne szükséges, ha ifjabb magyar kertépítőink többet foglalkoznának a dendrológiával és abban a lehetőségig kiképeznék magukat, mert csak ennek a révén tarthatnak igényt rá, hogy majdan művészek váljanak ki közülük.” Magyar 1927b, 147.

¹⁴⁵ Füredi 1927, 161.; „...báró Harkányi-család terjedelmes parkja, a magyar tájkert-művészetnek ez a szép alkotása.” Dértékek 1929, 13.

„Mindez pedig, bár tudjuk, hogy művészi kezek hozták létre, mégis a teljes természetesség benyomását keltik és tájképi, kertészeti szépségükkel elragadják a szemlélőt.”(...),

„Legyen ennyi is elég mutatóba a sok közül. De ebből is kitetszik, hogy az európai és még inkább a hazai fajok ínségesen képviselve, sőt még az *exoticus* fajok is méltó képviselőkhöz jutottak, ha nem is olyan mértékben, mint azt a mostani modern dendrológiai kerttől elvárjuk. A rátóti kert fajokban való gazdagságánál fogva, méltán tarthat igényt arra, hogy mint angol kert, egyúttal dendrológiai kert számba vétessék.”¹⁴⁶

Az idézet szerint bár nem dendrológiai kert céljából alapították a vácrátóti parkot, gazdag növényállománya mégis dendrológiai kert minőségre emeli azt.

Sajnos a cikk nem tér ki arra – ahogy egyébként egyik tanulmány sem –, hogy valójában mit is fed a dendrológiai kert fogalma, holott megjegyzi, hogy még „országos dendrológiai kertként” is lehetne hasznosítani a kertet.¹⁴⁷ Gyanítható, hogy a dendrológiai kert kifejezés egy bizonyos fás szárú fajszám feletti gyűjteményre vonatkozik, de a konkrét mennyiség meghatározása nehézségekbe ütközik.

A korabeli szaktekintélyek eltérő véleményeit, elképzeléseit híven tükrözik a Gellérthegyre tervezett „országos dendrológiai és sziklakert” ötlete körül forgó tanulmányok, amelyeket többek között Magyar Gyula¹⁴⁸, és Morbitzer Dezső¹⁴⁹ vetettek papírra.¹⁵⁰ Magyar leírásában több elképzelést¹⁵¹ is ismertet, melyek közül kiemeli Rapaics Raymund és Angyal Dezső terveit. Ezeket a terveket az OMKE dendrológiai szakosztálya sajátjaiként javasolja, s kiköti, hogy a telepítésekben az egzóta növényeken túl a „főszűl” az „őshonos és történelmi nevezetességű betelepült növénykülönlegességeinek” előtérbe helyezésével kell biztosítani, a honi növényanyag ismertetése és népszerűsítése végett.¹⁵² Morbitzer válaszelevelében egyértelműen kifejti, hogy a fővárosnak nem egy botanikus kert létesítése volt a célja, hanem egy közpark, amelyet a látogatók számára elsősorban esztétikai és nem botanikai szempontok alapján alakítanának ki.¹⁵³

¹⁴⁶ Mágocsy-Dietz 1929, 244., 245.

¹⁴⁷ Mágocsy-Dietz 1929, 245.

¹⁴⁸ Magyar Gyula (Budapest, 1884. – Budapest, 1945.) kertész, növénynevelő, 1924-től a kertészeti Tanintézet előadója. MAÉ 1987b, 441-444.

¹⁴⁹ Morbitzer Dezső (Budapest, 1879. – Pesthidegkút, 1945) kertész, 1930-1940-ig a Fővárosi Kertészet igazgatója. MÉL 1969, 242.

¹⁵⁰ A Szent Gellérthegyen létesítendő országos dendrológiai és sziklakert című memorandum (Írta, az OMKE Dendrológusok és Kertbarátok Szakosztálya megbízásából Magyar Gyula) (Magyar 1931); Illetve Az „Országos Dendrológiai és Sziklakert” kérdéséhez címmel Morbitzer Dezső írta válasz. (Morbitzer 1931).

¹⁵¹ Ambrózy-Migazzi: teljes örökzöld gyűjtemény kialakítása hévízzel fűtött üvegházakkal; további tervek készítették: Dr. Vidéky Emil, Vargha László, Dr. Rapaics Raymund, Angyal Dezső, melyekből az utóbbi kettőt részletezi; Rapaics: a mediterrán örökzöldeken kívül „*irredenta célokat is követve*” a Kárpát-medencei növényvilágot alkalmazná; Angyal: a különféle örökzöld cserjék tömeges alkalmazását javasolja. Magyar 1931, 178.

¹⁵² Magyar 1931, 179.

¹⁵³ „A Gellérthegy parkozása Budapest nagyközönsége részére, nem pedig botanikusok részére készül.”, „Egyébként tapasztalatom az, hogy a közönség inkább gyönyörködik a szemre szépben, még ha mesterkélt is, mint a természetesebb hatású, de vad botanikus kertben. A cikk írója kifogásokat emelt a nagy pázsitfelületek miatt. Erre

A dendrológiai park megnevezéssel 1933-ban a gróf Ambrózy-Migazzi István halálhírét közlő nekrológban is találkozhatunk: „*Hazánk legkiválóbb dendrologusát vesztette el benne, kinek világhírű alkotása, a malonyai dendrológiai park, örökké őrizni fogja emlékét.*”¹⁵⁴

A 20. század első harmadának szakirodalmi áttekintése eredményeként elmondható, hogy a megjelent cikkek a dendrológiai kert alatt legtöbb esetben idős és ritka fafajok gyűjteményét értették. A szerzők – a hazai szakma jeles képviselői – a kertet, mint építészeti-művészeti komplex alkotást vagy figyelmen kívül hagyták, vagy legalábbis a dendrológiai értékektől elkülönítve kezelték. A dendrológiai kert egyértelmű definíciója egyetlen szerzőnél sem érhető tetten.

A dendrológiai kert fogalmának egyértelműen kertesztétikai, kertépítészeti használatával Rapaics Raymund összefoglaló kerttörténeti művében találkozhatunk először. Rapaics az egzótákban gazdag magyar tájképi kerteket dendrológiai kert¹⁵⁵ elnevezéssel illette. Rapaics kerttörténeti stíluskorszakolásában – noha ő sem definiálja a kifejezést – a „dendrológiai kertet” azokra a kertekre használja, amelyek a 19. században elterjedt növényhonosítási szenvedély következtében létesültek a tájképi kertstíluson belül. A korszakot az egyes – művében felsorakoztatott – kertekre jellemző (divat)növények alapján osztja fel. Korszakolásáról a későbbiekben részletesen értekezek. A dendrológiai kert szinonimájaként találkozhatunk a dendrológiai park elnevezéssel is Rapaics művében.¹⁵⁶

Rapaics kortársa, Biró József is átveszi a rapaicsi elnevezést és az erdélyi kastélyokról írt művében a „*dendrológiai kertstílus*” kifejezést használja a fafajokban gazdag tájképi kertekre, illetve azok korszakának megnevezésére.¹⁵⁷ Biró szinonimaként használja a *dendrológiai tájkert* elnevezést is, amellyel korábban máshol nem találkoztam.¹⁵⁸ Ugyanezt a kifejezést olvashatjuk Balogh András festőművész *A kert művészete* c. könyvében egy képaláírás erejéig: „*Zirc. Dendrológiai tájkert*”. A könyv törzsszövegében az elnevezés nem szerepel és annak definiálása sem jelenik meg.¹⁵⁹

Galavics szerint a 19. század második felétől egyre jellemzőbb a különböző növénykülönlegességek alkalmazása a tájkertekben, amelyeket összefoglaló művében így jellemez: „*E parkokat régebben dendrológiai kerteknek is nevezték (Rapaics Raymund), de erősen leegyszerűsítene a róluk alkotott elképzelésünket, ha nem vennénk figyelembe, hogy a*

vonatkozólag csak az a megjegyzésem, hogy amikor a Gellérthegy parkirozási munkálatait 1925-ben megkezdtük, nem botanikus kertnek szántuk, hanem sétánnyá akartuk kiképezni.” Morbitzer 1931, 233–234.

¹⁵⁴ Ambrózy-Migazzi 1933, 284.

¹⁵⁵ Rapaics 1940, 195–199.

¹⁵⁶ Rapaics 1940, 233.

¹⁵⁷ Biró 1943, 114.

¹⁵⁸ Biró 1943, 114.

¹⁵⁹ Balogh 1971, 35.

tervezők továbbra is a tájkeretek formai keretei közt tervezték meg parkjaikat.”¹⁶⁰ Fenti idézetből az a következtetés vonható le, hogy Galavics értelmezésében a rapaicsi *dendrológiai kert* – a 20. század eleji szerzőkhöz hasonlóan, akik szintén a fás szárú növények értékeire helyezik a hangsúlyt a szakfolyóiratok hasábjain – egy „egyszerű” élőfagyűjteményt takar, amelyben esztétikai célú kialakítás nem érhető tetten. Egyértelműen rávilágít ugyanakkor arra is, hogy a dendrológiai kerteknek nevezett parkokban egyszerre teljesül a tájképi kertekre jellemző formai kialakítás és a különböző értékes fafajok alkalmazása.

Szabó T. az Erdélyben található árokaljai (Arcalia, RO) Bethlen kastélykert jellemzését így kezdi tanulmányában: „*A park tájképi jellegű, néhány, a dendrológiai parkokra jellemző elemmel*”.¹⁶¹ Sajnos többet nem tudunk meg a fogalommal kapcsolatban itt sem, nem derül ki, hogy melyek a dendrológiai parkok egyértelmű jellemzői.

A dendrológiai kert definícióját, meghatározását az általam áttekintett¹⁶² hazai vagy külföldi szakmai és ismeretterjesztő enciklopédiák, lexikonok közül csupán a Magyar Nagylexikon tartalmazza, de ott is mindössze az arborétum szócikkhez irányítja az olvasót.¹⁶³ Ez a tény a fogalom kiforratlanságát jelzi.

A világhálón való keresés sem hozott nagy eredményt: a nagyvilágon csak a Prága melletti Pruhonicén, Lengyelországban és a Kárpát-medencében használják e fogalmat, de definíciójával a felkutatott internetes oldalakon sem találkoztam.¹⁶⁴

A fogalmak tisztázásához a továbbiakban elengedhetetlennek tartottam megkérdezni korunk elismert hazai botanikusait, dendrológusait. Az arborétum és a dendrológiai kert definíciójáról, tartalmáról kikértem Szabó T. Attila, Schmidt Gábor, Kósa Géza, Bartha Dénes, Orlóczy László, Süttöriné Diószegi Magdolna és Tóth Imre véleményét. Válaszaik is azt igazolják, hogy a szóhasználatok a legtöbb esetben nem következetesek, illetve nem tisztáztak.

Abban egyetértés van, hogy a témakörben a legelterjedtebb és (világszerte is) legismertebb fogalom az arborétum, bár annak pontos tartalmáról nagy kavarodás van a köztudatban. Kiderült

¹⁶⁰ Galavics 1999, 107.

¹⁶¹ Szabó T. 2000, 76.

¹⁶² Kertészeti Lexikon (Muraközy 1963), Magyar Nagylexikon (Élesztős 1994), Révai Nagylexikon (Révai 1911), Új Idők Lexikona (Új Idők 1936), The Oxford companion to Gardens (Jellicoe 1986), Encyclopedia of Gardens: History and Design (Wimmer 2001).

¹⁶³ Élesztős 1998, 474.

¹⁶⁴ Lengyelország: pl. Glinna és Przelewiec arborétumait hívják dendrológiai kerteknek is (<http://www.glinna.pl/>; <http://ogrodprzelewiec.pl/>; megtekintés: 2013.10.5.); Csehországban a Prága melletti Pruhonicén létesült dendrológiai kert 1970-es évek közepén (<http://www.pruhonickypark.cz/>; megtekintés: 2013.10.5.). Romániában pl. az Ocskay család dédácsi (Simeria, RO) parkja („Parcul Dendrologic”) ma „*a leggazdagabb román nemzeti dendrológiai gyűjtemény*”! (Szabó T. 2000, 72.; http://ro.wikipedia.org/wiki/Arboretumul_Simeria; megtekintés: 2013.10.5.). A román wikipedia nyolc dendrológiai parkot sorol fel (http://ro.wikipedia.org/wiki/Parc_dendrologic; megtekintés: 2013.10.5.). A lengyel wikipedia az arborétum meghatározásánál elsőként említi a dendrológiai kertet, mint az arborétum szinonimáját (<http://pl.wikipedia.org/wiki/Arboretum>; megtekintés: 2013.10.5.)

továbbá, hogy a „dendrológiai kert” csak azok a szakemberek ismerik a megkérdezettek közül, akik jártasabbak a magyar kerttörténetben is.

Végül ide kívánczik még egy kifejezés, éspedig a „dendrológiai gyűjtemény” tisztázása.¹⁶⁵ Számomra a kifejezésből nem következik, hogy a tájépítészeti eszközöket is igénybe vevő módszerekkel, a változatos fafajokat parkszerűen elrendezett kertről lenne szó, így az akár egy különálló értékes (itt értsd: változatos), de akár négyzethálóba vagy más, elsősorban praktikus alaprajzi elrendezés szerint ültetett gyűjtemény is lehet. Ez a fogalom elsősorban az általános dendrológiai értékek felől közelíti meg a kertet, mint alkotást, és nem feltételezi, hogy egzóta fafaj(ok) is van(nak) mindenképpen a gyűjteményben. Napjainkban létrehozott kertekben is lehetnek dendrológiai gyűjtemények, amelyek szorítkozhatnak egy részről csak a honos fafajokra, de kialakíthatóak különböző szempontok alapján honos és külhonos fajok összeválogatásával, társításával is. Ezeknek a kortárs kerteknek kerttörténeti jelentősége nincs. Véleményem szerint a dendrológiai gyűjtemény a dendrológiai kert és a gyűjteményes kert összemetsződésében, a gyűjteményes kert részalmazaként értelmezhető. Egy dendrológiai kert növényanyaga lehet dendrológiai gyűjtemény, azonban fordítva nem minden esetben igaz az állítás.

A *dendrológiai kert* az erdőmérnökök körében is ismerős. A Nyugat-Magyarországi Egyetem Erdőmérnöki Kar honlapján Bartha Dénes „*az első magyar erdészeti botanikus (dendrológiai) kert*” alapításának körülményeit írja le a Selmezbányai Botanikus Kert kapcsán.¹⁶⁶ A fentiekből az derül ki, hogy az erdőmérnökök szerint a dendrológiai kert egy erdészeti célból létesült botanikus kert.

Felmerül kérdésként az is, hogy a dendrológiai kert, vagy dendrológiai park megnevezés a helyénvaló, illetve ha mindkettő használható, akkor van-e különbség e két fogalom között? Kerttörténeti kutatásaim azt bizonyítják, hogy az 1930-as évekig a dendrológiai kertet használja a szakirodalom. Ezután azonban – túlnyomó részt erdélyi környezetben – előfordul a dendrológiai park kifejezés is.¹⁶⁷ A fenti kérdés megválaszolásához a kert és a park fogalmak teljes körű tisztázására lenne szükség, azonban ez nem célja disszertációmnak. Mégis – a kérdéskörhöz tartozónak érezve – néhány felvetéssel élek ebben a tekintetben. A köztudatban a kert és a park közti különbség elsősorban a rendeltetés és a használat alapján határozható meg. Kert- és tájtörténeti távlatokban a kert többnyire magántulajdonú és -célú, míg a park inkább

¹⁶⁵ Ezzel a kifejezéssel leginkább a 19. század végi, 20. század eleji szakfolyóiratok hasábjain találkozhatunk, pl.: Schneider 1926, 168.

¹⁶⁶ Bartha é.n. (Megtekintés: 2012.11.30.)

¹⁶⁷ Ezt Szabó T. Attila szóbeli közlése is megerősíti.

közhasználatra feltárt.¹⁶⁸ A park szó hazai elterjedésében minden bizonnyal nagy szerepe volt Szemere Bertalannak, aki „ligetkert”-ként fordította és használta a kifejezést külföldi tanulmányútjait leíró művében.¹⁶⁹ Kortárs olvasatban Szilágyi Kinga szerint a park az angliai, nagy kiterjedésű vadasparkból (deer park) kialakult elnevezés, amely nagysága okán is önfenntartó, és gazdasági háttérrel is rendelkezett.¹⁷⁰ A park-kert viszonyát bonyolítja az a tény is, hogy a 19. század közepétől egyre több közpark létesül, amelyekben olykor nagy mennyiségben használtak külhonos fafajokat a park kialakítása során. Ilyen például a pozsonyi „ligeti díszkert”.¹⁷¹ Az előző példák érzékeltetik, hogy a park fogalom átvételét – honosítását, ha úgy tetszik – is több magyarosítási próbálkozás előzte meg, azonban kevés sikerrel, és a megnevezés gyorsan beépült a köznyelvbe.

A kert és park a köztudatban és a köznyelvben ma sem válik teljesen szét. Jókorá átfedés tapasztalható a két fogalom között, amelynek következtében maga a szóhasználat is keveredés tárgya.

A különbség a két fogalom között – Szabó T. Attilát idézve – talán az, hogy a kert inkább a házikertet vagy haszonkertet jelölő, jellemzően családilag is művelhető egység, míg a park esztétikai és rekreációs céllal létesített, rendszerint komoly pénzügyi háttérrel (pl. nagybirtok) és alkalmazott kiszolgáló-személyzettel rendelkező nagyobb terület.¹⁷² Napjainkban ez a fontos funkcionális különbség kevésbé érzékelhető, jelentősége minden bizonnyal korábban sokkal meghatározóbb volt. A „kert” és a „park” területnagyság szerinti szétválasztása is meglehetősen nehéz manapság, ráadásul a szakmai nomenklatúrában a közkert – amely többnyire elszakad hajdani termesztő funkciójától és elsősorban zöldfelületi-rekreációs szerepet tölt be – bevett és általánosan használt fogalom, amely karakterét tekintve sokszor nehezen vagy egyáltalán nem különböztethető meg a közparktól.

Visszatérve a fejezet tárgyához, a dendrológiai kerthez, megállapítható, hogy ennek a több mint száz éves fogalomnak a definiálása mindeközéig érdekes módon nem történt meg. A hiányt az alábbiakban szándékozom pótolni. Dendrológiai kert meghatározásom kutatásaim eredményeinek fényében a következő (a meghatározás tájépítészeti oldalról közelít a témához):

¹⁶⁸ Itthon jellemzően a magánkerteket kerteknek, a közhasználatú zöldfelületeket pedig parkoknak nevezzük mindamellett, hogy kisebb területű zöldfelületek megnevezésére szoktuk használni a közkert fogalmát is, itt azonban minden esetben a „kert” elé odarakjuk a „köz” jelzőt, míg a kert és a park esetén jelző nélkül is reflex-szerűen a fenti megkülönböztetés érvényesül a napi szóhasználatban.

¹⁶⁹ Szemere 1840, 145.; Szilágyi 2009, 16.

¹⁷⁰ Szilágyi 2009, 15., 20–21.

¹⁷¹ Kardos 1909a

¹⁷² „Kert: valamilyen (talaj)művelés céljára bekerített kisebb, családilag is művelhető terület; Park: valamilyen nagybirtok-háttérrel rendelkező, idegen kiszolgáló-személyzetet is igénylő, kiterjedt úthálózattal, épített háttérrel, stb. rendelkező nagyobb terület.” (Szabó T. Attila szóbeli közlése: 2012.12.11.)

Dendrológiai kert minden olyan kertépítészeti alkotás, amelyben a kerti térkompozíció egyértelműen felfedezhető, és amelyben értékes idős külhonos fajok¹⁷³ találhatók. A dendrológiai kertek jellemzője továbbá, hogy a tájképi kertek korszakában keletkeztek, következésképp annak karakterét, térbeli és formai kialakítását, kertépítészeti jegyeit mutatják.

A kerti térkompozíció tájképi stílusú elrendezésre utal. Korunk helyszíni elemzése során nehéz az „eredeti” állapotot vizsgálni, hiszen számos, többnyire kedvezőtlen változáson mentek keresztül a kertek a 20. század folyamán. Az egyes kertekben jelenleg is érzékelhető, felismerhető tájképi formáltság értelmezésem szerint azonban a szóban forgó kertekben a tájképi időszak egyértelmű továbbéléséről tanúskodik, amelyet ráadásul a megelőző átfogó kerttörténeti kutatások is alátámasztanak.

Új, fás szárú növényekből álló gyűjteményes kert létesítése esetén arborétumról és nem dendrológiai kertről beszélünk. A „dendrológiai kert” létesítésének korszaka meghatározásom szerint lezárult. Kortárs, a korabeli dendrológiai kertekhez hasonló kertek létesítése nincs kizárva, de ezeket elnevezésükben mindenképpen meg kell különböztetni a korabeliektől (pl. modern-, kortárs-, neo- stb. dendrológiai kert). Ez azért fontos, mert a 19. századi Magyarország történelmi, gazdasági, kulturális és társadalmi berendezkedése, s közvetett módon a dendrológiai kert hazai megjelenésének okai egészen mások voltak, és ez e kertekkel kapcsolatban megint csak alapvető különbség.

A dendrológiai kert tehát az arborétum olyan részhalmaza lehet¹⁷⁴, amelyben a kerteket minden esetben a konkrét kerttörténeti korszak tervezési elvei, esztétikai és térkompozíciós szabályai mentén alakítottak ki.

¹⁷³ Külhonosnak veszem azokat a taxonokat is, amelyek alapfaja hazánkban honos, azonban nem itthon nemesítették, vagy találták meg, írták le a faj alatti taxont, mint például a *Fagus sylvatica* 'Atropunicea' vagy a *Quercus robur f. fastigiata*. Fajok: jellemzően fajok, de előfordulnak fajfajták és faj alatti taxonok is.

¹⁷⁴ Az „arborétum” meghatározásomból következően a legtöbb esetben nem az!

2.5 GYŰJTEMÉNYES KERT

A gyűjteményes kert kifejezés a hazai szóhasználatában úgy terjedt el, mint a 19. században létrejött növénykollekcióknak helyet adó kertek gyűjtőfogalma. Ormos Imre korszakolásában a „*gyűjteményes kertet*”, a tájképi kertek egy kései – a 19. század második felében létrejött – stílusirányzataként mutatja be.¹⁷⁵

A gyűjteményes kert a dendrológiai kerthez nagyon hasonló fogalom, mégis tágabb értelemben célszerű használni, hiszen itt nemcsak a fás szárú növények állnak a gyűjtemények középpontjában. A „gyűjteményes kert” összefoglaló, általános kifejezés. Egy dendrológiai kert lehet egyben gyűjteményes kert is dendrológiai vagy botanikai szemszögből nézve. A gyűjtemény tárgya lehet továbbá egy konkrét faj fajtáinak gyűjteménye (pl. egy rózsagyűjtemény), vagy akár lágyszárú fajok gyűjteménye. A fogalom szó szerinti értelmezéséből nem következik tehát a fás szárú gyűjtemények kizárólagossága és a kertépítészeti tartalom sem. Így a fenti megnevezést nem feltétlenül szerencsés az Ormos-féle értelmezésben használni. Szakmai szóhasználatunkban sokszor a „gyűjteményes tájkert” megnevezés is előfordul, amely félreérthetetlenül utal a kerttörténeti besorolására is, azonban ez utóbbi esetben sincs konkrét utalás a gyűjtemény tárgyára, a fás szárú növényekre.

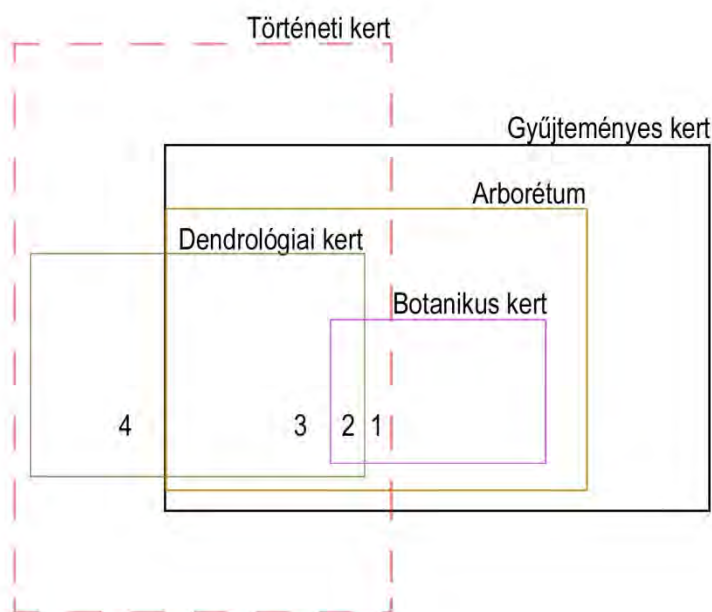
¹⁷⁵ Ormos 1967, 85.

ÖSSZEGZÉS

Mindent egybe vetve a vizsgált korszakra (19. század és 20. század eleje) jellemző kerteket legpontosabban *dendrológiai kertekként* vagy esetleg *gyűjteményes tájkertekként* lehetne megnevezni.

A dendrológiai kert megnevezés a szerencsésebb, mert tartalmilag megfelelő, használatát tekintve pedig ez az elterjedtebb. A gyűjteményes tájkert kissé modoros, és még ebben a formájában sem egyértelműsíti a gyűjtemény jellegét, (azaz, hogy fás- vagy lágyszárú növényekből áll), holott ennek tisztázása fontos, tekintve a tájképi kertek további fejlődését, amelyben jelentős szerep jut a lágyszárú dísnövényeknek, amelyeket előszeretettel alkalmaztak virágágyakban, virággruppokban a magyar tájképi kertek legtöbbszörében a 19. század legvégétől kezdődően.

A fejezetben tárgyalt fogalmak viszonyrendszerét a 3. ábra mutatja be.

Példák:

1. Pozsonyi érsekkert
2. Nemzeti Botanikus Kert, MTA ÖK ÖBI, Vácrátót
3. Kámoni Arborétum, Erdőteleki Arborétum, Alcsúti Arborétum, Sárosvári Arborétum, Tiszakürti Arborétum, Szarvasi Arborétum, Szelestei Arborétum, Zirci Arborétum
4. Minden más dendrológiai kert (Tornanádaska, Sellye...)

3. ábra: A dendrológiai kert, a botanikus kert, az arborétum, a gyűjteményes kert és a történeti kert elvi viszonyrendszere a fejezetben tárgyaltak alapján (Ábra: szerző)

3 MAGYAR DENDROLÓGIAI KERTEK KERTTÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉSE

Kutatásom célkitűzései között szerepel azoknak a magyar tájképi kerteknek az összegyűjtése, amelyekben a külhonos fajok nagy számban alkalmazták, vagy amelyekben az egzóták kerti térkompozícióban betöltött szerepük alapján – domináns megjelenésük és karakterük következtében – a kert hangulatát nagyban befolyásolták, meghatározták. A dendrológiai kertek legfontosabb azonosító jegye, hogy külhonos fajok is tartalmazzák, amelyek meghatározzák a kert karakterét, esetleg térszerkezetét. Ehhez elengedhetetlen feltétel az, hogy tudjuk mikor, milyen fajokat telepítettek a magyar tájképi kertekbe. A fejezet célja tehát az is, hogy feltárja a különböző egzóta növényfajok magyarországi alkalmazásának kezdeteit, elterjedését, amihez elengedhetetlen a 19. századi magyar tájképi kertek növényalkalmazásának kutatása, ismerete. Kérdés továbbá, hogy valóban létezik-e, mint korszak a dendrológiai kert, van-e jól lehatárolható időszaka, vagy inkább csupán egy divatról vagy irányzatról beszélünk.

A vizsgálat eredményeit kronológiai sorrendben mutatom be, az egyes jelentősebb és gyakrabban alkalmazott egzóta növények köré csoportosítva a kerteket, helyszíneket. Így egyszerre derül fény arra, hogy melyek voltak a kutatott időszak legkorábbi dendrológiai kertjei, és melyek voltak a Magyarországon legkorábban alkalmazott egzóta fajok.

3.1 A MAGYAR TÁJKÉPI KERTEK JELLEMZŐI A 18-20. SZÁZADI LEVÉLTÁRI FORRÁSOK, LEVELEZÉSEK ÉS MONOGRÁFIÁK ALAPJÁN

A disszertáció Irodalmi áttekintés című (I.3.) alfejezete elsősorban általánosságban ismerteti a kutatási témám szempontjaiból fontos forrásmunkákat és irodalmakat. Jelen fejezet célja bemutatni néhány jellemző, konkrét példát a kutatás során feltárt helyszínekből. Olyan kertleírásokat, ismertetéseket elsősorban, amelyek a vizsgált időszak tájképi kertjeinek a kutatott téma szempontjából érdekes elemeivel (kertépítészeti koncepció, kompozíció, növényalkalmazás stb.) foglalkoznak.

Magyarország dendrológiai fejlődésében jelentősebb szerep természetes módon a kor magyar (vagy Magyarországon élő) botanikusainak jutott, akik külföldi kapcsolataik révén már a 18. és a 19. század fordulóján aktív szaporítóanyag-cserét folytattak külföldi kollégáikkal. A bevezetőben¹⁷⁶ már említettem botanikusaink fontosabb külföldi kapcsolatait ezen a téren, ezeket nem óhajtom megismételni. Másrésztől azonban figyelembe kell venni azt is, hogy a tehetősebb

¹⁷⁶ Vö. I.2. alfejezet. Elsősorban Kitaibel Pál nevét kell megemlíteni, kinek nagyságát jellemzi, hogy a „*magyar Linnének*” tartották és sírjára azt írták latinul: „*Örülj Magyarország, kinek ilyen fiad volt*”. Nagyajtai Cserey Farkas – aki számos botanikus kert számára küld famagvakat – és Haberle Károly Konstantin nevével és munkásságával lehet fémjelezni azt a fordulópontot, amely a külhonos fajok ismerete és azok honosítási kísérletei felé nagymértékű nyitást jelent a magyar botanika terén. Gombocz 2007, 254., 307., 360., 395.

arisztokrácia külföldi útjai révén kapcsolatba került mind a kertépítészet legújabb, vagy éppen már beváltan alkalmazott stílusirányzataival, mind pedig a 18. és a 19. században – Európa számára – megismert ázsiai és észak-amerikai géncentrum növényeivel és azok kertépítészeti és kertészeti alkalmazásával. Festetics György jól informáltságáról már Richard Bright utazó is meglepetten számol be a 19. század elején.¹⁷⁷ Tájékozottsága biztos, hogy nemcsak a külföldi politikai helyzetre terjedt ki, hanem vélhetően a kertkialakítási szokásokra, legújabb tendenciákra is. Példaként megemlíthetők a Teleki család tagjai is, akiknek Magyarországon és Erdélyben egyaránt kiterjedt birtokaik és kastélykertjeik voltak. Teleki (II) József gróf nemcsak a képzőművészeti alkotásoknak szentelt kitüntetett figyelmet, hanem a korabeli híresebb kerteknek is, amelyeket nyugat-európai utazásai során meglátogatott.¹⁷⁸ A gerneszezi új barokk kastély felépítését követően – a külföldön látottakat hasznosítva – az épület körüli kertet is átalakította. Széleskörű kertépítészeti tájékozottságát utazásainak számos fontos állomása támasztja alá: 15 évesen hosszabb időt töltött Bécsben, majd első (1759-1761) nyugat-európai tanulmányútja során bejárta Ausztriát, Bajorországot, Svájcot, a rajnamenti fejedelemségeket, Hollandiát, és eljutott Franciaországba is; útinaplójában több kastélyról és kastélyparkról számol be.¹⁷⁹ A gróf a kertészkedés gyakorlati kérdéseivel foglalkozó munkákon kívül számos friss kiadású kertművészeti tárgyú kötetet őrzött pesti könyvtárában.¹⁸⁰

Egy-egy tehetősebb nagybirtokos külföldi kapcsolatai – amelyek sokszor családi kötelékekből származtak – révén felbecsülhetetlen értékű gyűjteményeket halmozott fel. Ilyen gyűjtemény volt többek között a magánkönyvtár is. Az arisztokrácia – a kivételesen nagyszámú könyvgyűjteményeknek és műkincs-gyűjteményeknek köszönhetően is – a kultúra, a tudomány és a művészet központja is volt mindamellett, hogy birtokai gazdasági központként szintúgy működtek. A tudományoknak és a művészeteknek így nemcsak ismerői, de komoly támogatói, a tehetségesebb emberek mecénásai is voltak. A legújabb technikai vívmányok mellett ismerték a divatos külhonos növényeket is, amelyet jól bizonyít a keszthelyi és a kismartoni példa,¹⁸¹ de a budai várkertben is megtalálhatóak már azok az egzóta fák, amelyek a 19. század közepétől szinte mindenki számára elérhető hazánkban is a kereskedelmi faiskoláknak és magkereskedéseknek köszönhetően.

Jelen fejezetben többek között azokat a legkorábbi feljegyzéseket kutatom, amelyek a magyar tájképi kertekben használt egzóta fafajokat említik. A kutatásnak ebben a szakaszában a

¹⁷⁷ Szerecz 1970, 52.

¹⁷⁸ Fekete 2011, 409.

¹⁷⁹ Versailles-i parkról, Saint Cloud, Meudon és Chantilly kastélyáról és parkjáról, a párizsi Tuilleries- és Montmorency-kertről, valamint a Marly-i kastély szobordíszes parkjáról. Német földön járva meglátogatta Rastatt, Karlsruhe, Mannheim kertjeit és a brühli Augustusburgot, Hollandiában pedig többek között Htiis ten Bosch kastélyát és parkját. Fekete 2011, 409-410.

¹⁸⁰ Fekete 2011, 410.

¹⁸¹ Ld. később a helyszínek kapcsán.

legjelentősebb forrásoknak a települési monográfiák, levéltári iratanyagok, levelezések és különböző – elsősorban kertészeti – szakcikknek bizonyultak.

A magyar tájképi kertek vizsgálata kapcsán az 1700-as évek utolsó két évtizedéig érdemes visszanyúlni. A 18. század végéről elsősorban általános kertleírásokat¹⁸² találtam, amelyek forrása Vályi András¹⁸³ első magyar nyelven írott alfabetikus rendbe szedett helységnévtára. Vályi három kötetben megjelent művében a települések leírásánál elsősorban a kastélyokról emlékezik meg és kevésbé a kertekről. Ez utóbbiakat kevés helyen említi, igaz a híresebb kertekről bővebben ír. Leírásaiban mindössze négy olyan kertet találtam, amelyeknél a külföldi növények alkalmazására utal. Betűrendben Kiscenk¹⁸⁴ az első, amelyről a mű 1796-ban megjelenő első kötetében olvashatunk, az alábbiakban idézett szokatlanul bőséges leírásban:

*„...az Uraságnak szép kastélyával, és nevezetes ángoly ízléssel, készült kertjével ékesítetik.”, „...és fáknak gyűjteménye.”, „Nevezetes továbbá a’ szép ízléssel készült ángoly kert, melly mind a’ hazabéli, mind pedig külső Országi ritkább, és betsesebb tsemetékkel gazdagon, és szemes intézettel készült, ’s mindenkor öregbítetik. Nem kevésbé ékesíti ezt a’ benne tsavargósan folyó patak, a’ kastély előtt lévő kertbéli sok költséggel össze hordatott domb, melly hasonlóképen külömbféle tsemetékkel vagyon béültetve...”*¹⁸⁵

Az idézett szövegben csemetéket említ, ami arra utal, hogy a külföldi növényállomány még fiatal, nemrég telepíthették. A többi három kertről a második kötetben ír, amely 1799-ben jelent meg. Ebben Gödöllő, Nagykároly (Carei, RO) és Királyfalva¹⁸⁶ (Kráľová pri Senci, SK) pompás kertjeiről emlékezik meg. A Grassalkovichok hercegi kertjét kimerítő részletességgel mutatja be, amely során megemlíti, hogy a kertben ritka virágok és különféle külföldi fák kaptak helyet.¹⁸⁷ A Károlyi család Nagykárolyi kertjéről Vályi a következőket írja: *„...úri nevezetes kertével, mellyben mindenféle ékességein kívül számos külső Országi fák vagynak...”*¹⁸⁸. Pállfy uraság királyfalvi kertjében szintén ritka növénykülönlegességeket lehet találni: *„A’ ki pedig a’ ritka külső Országi külömbféle fáknak szemlélésében gyönyörködik, itten magának nem közönséges meg elégedést szolgáltatathat.”*¹⁸⁹ A kert kialakítása kapcsán megjegyzi, hogy azt a neves Brünnig végezte. Annak ellenére, hogy Vályi konkrét növényneveket nem jelöl meg, az idézetekből is látszik, hogy az említett helyszíneken egzóta növényalkalmazás történt már a 18. század utolsó évtizedeiben. A fenti négy kert közül csak a kiscenkiről derül ki egyértelműen, hogy a külhonos

¹⁸² Ezek a legtöbb esetben számszerű uradalmi birtokismertetések, amelyek kapcsán csak szűken – olykor mindössze említés szintjén – térnek ki a díszkertekre.

¹⁸³ Vályi 1796–1799

¹⁸⁴ Vályi I. 1796, 385–387.

¹⁸⁵ Vályi I. 1796, 386.

¹⁸⁶ Valójában Királyfa, ami németül: Königs-Eiden, amely nem tévesztendő össze Vályi monográfiájában Königsberg néven futó Királyfalvával, aminek ma Königsdorf (AU) a neve.

¹⁸⁷ „valamint a’ nagy, és mesterségesen készült hertzei kert, melly mind külömbféle külső Országi fákkal, mint másutt alig látható ritka virágok nemeivel bővelkedik” Vályi II. 1799, 50.

¹⁸⁸ Vályi II. 1799, 293.

¹⁸⁹ Vályi II. 1799, 366.

fafajok egy angolkertben találhatók. A többinél valószínűleg még a korábbi stílusú kertben kaptak helyet a külhonos növények, amelyet némiképp alátámaszt az is, hogy a fenti kertleírások során jellemzően barokk kerti elemeket (ugró kút, labirintus) is felsorol a szerző. Hasonlóan, Gödöllő kapcsán kifejezetten „nagy, és mesterségesen készült hertzei”¹⁹⁰ kertről ír, amely vélhetően nem egy angolkertet takar. Vályi három kötetében mindössze további öt¹⁹¹ helyen lehet találkozni az angolkert korabeli megnevezésével, azonban ezeknél a kerteknél már nem tér ki a növényanyag bemutatására, jellemzésére.

Vályi munkáját némiképp kiegészítik azok a levéltári dokumentumok, amelyek a Magyar Országos Levéltárban találhatóak. A Festetics család levéltári anyagában több falista, faiskolai árjegyzék is fellelhető. A legkorábbi a Georgikon falistája 1808. december 15-i keltezéssel.¹⁹² Az itt ismertetésre kerülő forrásokból hármat Csoma Zsigmond is közöl a *Keszthelyi Uradalom és a Georgikon* c. monográfiájában.¹⁹³ A falista két nagyobb egységből áll: jelen dolgozat korábbi fejezetében már említett, ún. grottás kert fajait és a „*forstgarten*”, azaz fáskert növényanyagát sorolja fel. Az első rész (grottás kert) 27 szekcióból, a második rész 59 szekcióból áll. Csoma a második részből mindössze 15 szekciót közöl – holott minden más levéltári forrást teljes egészében adott közre művében. A teljes lista 492 növénynevet tartalmaz, s a legtöbbjük¹⁹⁴ egzóta. A falista egyértelműen a nemrég alapított gazdasági tanintézet, a Georgikon növényanyagát ismerteti, amelyet alátámaszt egy 1812. szeptember 12-i keltezésű jegyzék, amely a Georgikon fáskertjének falistáját rögzíti.¹⁹⁵ Utóbbi lista a grottás kert növényanyagát nem közli, ahogy a címben sem utal rá. A listában a fáskert növényanyagának csoportosításában változás fedezhető fel: itt 60 szekcióba sorolták a növényeket. A két említett fáskerti falista (1808-as és 1812-es) növényanyagát tekintve szinte teljesen megegyezik, a különbség mindössze abban áll, hogy más-más csoportosításban közlik a növényeket. A hatvanas számnak egyéb jelentősége is van. A fáskert alaprajzát 1807-ben Szajdenschwartz János rajzolta meg, s a rajzon sorszámozás fedezhető fel, amelynek legnagyobb száma a 60-as.¹⁹⁶ Egészen egyértelmű, hogy a rajzon látható számozás megegyezik a falisták szekciószámaival, így a számok az egyes növénycsoportok számát jelzik. A helyszínrajzot és a falistát összeillesztve megkaphatjuk a Georgikon eredeti növényállományát és valamelyest térszerkezetét is, hiszen legalább

¹⁹⁰ Vályi II. 1799, 50.

¹⁹¹ I. kötetben: Ács és Csákvár; II. kötetben: Hédervár, Körmen és Oroszvár; a III. kötetben nem találtam ilyen leírást

¹⁹² „Xber”, azaz december. MNL OL P 275. 356. XIV. No. 58–67. (Ld. M.6. melléklet)

¹⁹³ Csoma 1997

¹⁹⁴ Például: „*Gleditschia triacanthos*”, „*Bignonia Catalpa*”, „*Platanus orientalis*”, „*Liriodendron tulipifera*”, „*Pinus strobus*”, „*Quercus americana rubra*”, „*Celthis orientalis*”, „*Acer sacharinum*”, „*Fagus purpurea*”, „*Sophora japonica*”, „*Pinus sylvestris*”, „*Juniperus virginiana*”, „*Platanus occidentalis*”. MNL OL P 275. 356. XIV. No. 58–67.

¹⁹⁵ MNL OL P 283 D. No. 36–42. (Ld. M.7. melléklet)

¹⁹⁶ GMM gyűjteménye, jelzet nélküli térkép.

növénycsoportok szintjén minden egyes szekció beazonosítható.¹⁹⁷ Csoma az 1812-es növénylistát nem említi és az 1808-as jegyzéket sem hozza összefüggésbe a rajzzal. Az 1812-es falistában több mint 150 fa- és cserjefajt lehet megszámolni, amelyen belül majdnem 100 faj azonosítható.

A fenti dokumentumok egyértelműen azt igazolják, hogy legalább a Georgikon fáinak és cserjéinek listája fennmaradt. A Festetics család levéltárában található egy – ugyancsak kézzel írt – faiskolai megrendelőlap, amelynek eredete nem ismeretes. Az azonban kiderül, hogy a jegyzéken található fákat Joh. K. Rosenthal bécsi kertésztől lehet beszerezni.¹⁹⁸ Csoma a 18. század végére datálja az iratot és véleménye szerint a listán szereplő fákat rendelték meg a Georgikon számára.¹⁹⁹ Az 1800-as évek elejéről még egy részletes, nyomtatott levéltári forrás található a Festetics család hagyatékában. Ez utóbbi faiskolai árjegyzék²⁰⁰ Johann²⁰¹ fejedelem liechtensteini uralkodó faiskolájából kínál eladásra eredeti, amerikai magokból szabadföldön nevelt facsemetéket. Az árjegyzéket Eisgrubban (Lednice na Morave, CZ) aktualizálták 1814-ben egy 1811-ben készült lista alapján, amelyen kézzel írott új – elsősorban – cserjefajokat tüntettek fel. Fent említett két faiskolai jegyzék és a Georgikon fafajaiból készült listák egyértelművé teszik, hogy már a 18. század végén, illetve a 19. század legelején a számottevő új külföldi fajok nemcsak ismertek hazánkban, de a tehetősebb családok használták is. Külföldi faiskolákból rendeltek növényanyagot (vagy famagvakat) a hazai kertek számára, s az így kialakított kertek a magyar dendrológiai kertek úttörőiként tarthatók számon. Az új külföldi fajok korai 19. századi megjelenését mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a Georgikon fáskertjeinek ábrázolása már egy 1807-es térképen látható.²⁰²

Jóllehet a fenti levéltári források keletezése 1807-1814 közé esik, tehát későbbi a jelen dolgozat keretei között a következőkben közölt Kazinczy leveleknél (1806, 1807, 1808), de mivel a Georgikon és vélhetően a fáskertek alapítása is 1797-re nyúlik vissza, ezért ezt az időrendi sorrendet érzem helytállónak.²⁰³ Kazinczy levelezéseinek elemzése előtt azonban meg kell említeni még a kismartoni Esterházy-kastélyparkot is. A park átalakítását már 1801-ben megkezdték, amelybe különféle egzóta fajok is ültettek, s az üvegházakban különféle

¹⁹⁷ A szekciók határai egyértelműen kirajzolódnak Szajdensvartz térképén jelzett szaggatott vonalak mentén.

¹⁹⁸ MNL OL P 275. 356. XIV. No. 23–24. (Ld. M.8. melléklet)

¹⁹⁹ Csoma 1997, 306.

²⁰⁰ MNL OL P 275. 356. XIV. No. 2–3. (Ld. M.9. melléklet)

²⁰¹ Johann Joseph I. (1760-1836) Liechtenstein fejedelem 1805-1836-ig. (http://www.fuerstenhaus.li/de/fuerstenhaus/fuersten/fuerst_johann_1.html; megtekintés: 2013.01.15.)

²⁰² Sági 1972, 63.

²⁰³ A Grottás kert már egy 1804. január 30-31-én kelt térképlapon felfedezhető „fáserdő” néven („*Arbores sylvestres*, *Waldbäume*” említéssel). Ugyanezen a térképen a fáskertet nem jelölték. A fáskert így legkésőbb 1804 és 1807 között létesült, de korábbi létesítés is elképzelhető, hiszen a Georgikon alapításának éve 1797, s egy tanintézet fontos „eszköze” a fagyűjtemény, amelyet vélhetően már az alapítás évében elkezdtek kiültetni. Sági 1972; Német 1804.

fenyőfélét is termesztettek.²⁰⁴ A park változatos növényanyagáról még a 20. század legelején is megemlékeznek.²⁰⁵

Az angolkertek létesítéséről, esztétikai követelményeiről a 19. század első felében kevés magyar nyelvű közlés látott napvilágot. Ezek közül is a legkorábbi Kazinczy Ferenc a hotkóci kert leírásához kötődően 1806-ban megjelent tervezéseméleti írása.²⁰⁶ Kazinczy, mint amatőr ismerője és mondhatni rajongója a tájképi kerteknek, utazásai során kitüntetett figyelmet fordított a kastély- és udvarházkertek művészi értékének és a bennük található növényeknek, és ismereteit saját kertjének kialakításánál próbálta kamatoztatni.

Kazinczy levelezései is érdekes adalékkal szolgálnak a magyar tájképi kertek történetéhez. Többek között az újdonságnak számító fajokról, a különböző magyar-külföldi (botanikai) kapcsolatokról és a nagyobb növénygyűjteménnyel rendelkező kertekről ír. A legtöbb információt Nagyajtai Cserey Farkassal történt levelezéseiből ismerhetjük meg. Barátságukat elsősorban a botanika szeretete, a hazafiúi érzelmek és nagyratörő tervek fűzték szorosra, amelyet nagyszámú levelezés támaszt alá. Kazinczy rendszeresen és részletesen beszámol barátjának kertjében elültetett és „megfogamzott” növényeiről és olykor azok beszerzési helyéről is.²⁰⁷ Többször kér Csereytől külföldi famagvakat („*gleditschiát*” és „*bignoniát*”²⁰⁸; „*Aelianthus glandinosus*”²⁰⁹) és olykor – saját morfológiai leírásai alapján – növényhatározásban²¹⁰ is botanikus barátja segítségét kéri. Levelezésükből megtudjuk, hogy 1807-ben – főleg anyagi okok miatt – Cserey krasznai kertjében még nem volt *Ailanthus altissima*²¹¹, azonban azt több más külföldi fafaj magjával együtt már megrendelte egy bécsi fakatalógusból.²¹² Beck Pál téglási angolkertjéből Kazinczy, zsebeit megtömve, számos egzóta növény magját hozta el.²¹³ Kazinczy Ferenc a debreceni, marosvásárhelyi, kolozsvári és sárospataki botanikus kertek felállításával

²⁰⁴ Bright 1818, 345-346. Pauer összefoglaló művében konkrét fajokról is lehet olvasni: *Juglans nigra*, *Corylus colurna*, *Celtis occidentalis*, *Ginkgo biloba*, *Quercus ilex*, *Cedrus atlantica*. (Pauer 1926, 60.)

²⁰⁵ „Gyönyörű részlete a nagy parknak az igen nagy üvegházak előtti tér, különösen szép Coniferákkal és bokorrózsákkal beültetve. A Coniferákból a parkban, annak szélső részeiben egy hatalmas nagy gyűjtemény köti le a figyelmünket, kiváló szép példányokból összeállítva. E gyűjtemény szinte specialitásszámba mehet.” Kardos 1909b, 110.

²⁰⁶ Kazinczy 1806

²⁰⁷ Megeredt, szépen fejlődik: „*Cytisus laburnum*”, „*Coluthea*”, „*Syrinix*”, „*Berberise*”, „*Lycium Afrumom*”, két *Juniperus* (Hotkócz) és egy „gyalogfenő”; kihaltak: *Platanus*, „gyászfűz”; nem kelt ki: „veres bodza magva”. Kazinczy 1807a, 23.

²⁰⁸ Kazinczy 1807a, 24.

²⁰⁹ „*Van e kertedben Aelianthus glandinosus* [*Ailanthus glandulosa*]? Károly most azt ültete Keszthelyen annál a' nagy, de fösvény és vanus Festeticsnél.” Kazinczy 1807b, 56.

²¹⁰ Kazinczy (Kazinczy 1807e, 238.) Tégláson, Beck Pál kertjében látott növényére kérdez rá, amelyre Cserey ezt válaszolja: „*A mint a le írásodbul észre vehetem, azon általa olj igen őriztetett exoticus fa, Juniperus Virginiaca, e' nő oljan formán. ... nem oljan igen nagy ráritas.*” Cserey 1807c, 255.

²¹¹ A levélben a régi neve szerepel és itt is hibásan írva: „*Alianthus Glandulosa*”.

²¹² „*Alianthus Glandulosa: még nincs kertembe – több exoticus fák magvai közt várom eszt is. Bécsbe a Kraft kereskedői Fa Catalogussába egy csemetének ára 4 P. forintra van téve; én inkább magul hozatom azokat idegen országrul, mert így kevesebb pénzért több fát kapok – és bizonyosabb is, mintha risicora egy csemetét hozatok.*” Cserey 1807a, 70.

²¹³ Kazinczy 1807d, 197.

kapcsolatban is élénk levelezésben állt Csereyvel. Levelezésükből kiderül, hogy Cserey szenvedélyes botanikusként, Kazinczy pedig amatőr növénykedvelőként és a művészetek pártolójaként nagy odaadással (maggyűjtéssel stb.) támogatták a magyar botanikus kertek ügyét. A felállítandó botanikus kertek növényanyagához nagylelkű felajánlást tesz Kazinczy Cserey nevében a Sárospataki Kollégium számára, amely kétszáz, többnyire külföldi (Berlin, Drezda, Bécs, Pest) kertekből begyűjtött növény adományozásából áll.²¹⁴ Cserey is buzgón gyűjti a különböző ritka növények magvait: a Jénai Botanikus kertből például 213 „*féle exoticus plánta magokat*” kapott.²¹⁵ Kazinczy levelezései arról is árulkodnak, hogy a ritka, egzóta növények gyűjtése nemcsak úri passzió, de a (nemzeti) tudományos élet magalapozására és fejlesztésére ösztönző kulturális tevékenység. Kazinczy Prónay Sándornak írt levelében áradozik a báró toalmási kertjében látott *Hibiscus syriacus*ról.²¹⁶ Végül ifjabb br. Wesselényi Miklós Kazinczynak írt levelében Berzsényi jellemét ecsetelve idézi az író, amelyből kiderül, hogy (Berzsényit) Keszthelyen gr. Festetics György „*kertjének leg betsesebb oltoványival*” ajándékozta meg.²¹⁷

Kazinczy levelezéseiből néhány konkrét növényről ugyan olvashatunk, de inkább a magyar botanikusok és nemesek széles körű külföldi kapcsolatait és az egzóta növények számszerű adatait ismerhetjük meg.

Schams Ferenc művében nemcsak konkrét egzóta fajokról értesülhetünk, hanem következtethetünk azok kiültetési idejére is.²¹⁸ A budai várkert külhonos fajainak változatosságáról ír művében Schams, amely közül kiemeli, hogy a *Ginkgo biloba*n termés is van.²¹⁹ A páfrányfenyőről tudjuk, hogy későn, 20-30 évesen fordul termőre, amelyből arra lehet következtetni, hogy a budai várkert déli része – amelyben más egzóta fajok is helyet kaptak – minden bizonnyal a 18. és a 19. század fordulóján létesülhetett.

A 19. század elejéhez kapcsolódóan feltétlenül meg kell említeni egy 1887-ben megjelent publikációt. Egy 1822. évi kiültetésre lehet következtetni az *Erdészeti Lapok* cikkéből, amelyben

²¹⁴ „Mélt. Cs(erei) F(arkas) Úr általam térszen egy ajánlást a' Tisztelendő közönségnek, azt, hogy ha fundusa lészen egy botanicus kertet állítani, ámbár nem tagja Vallásunknak, ezen tudományhoz való szeretetéből 's azon hazai és philosoph szép érzésből, hogy a' Haza Tagjai mind atyafiak, a' maga gazdag botanicus kerti gyűjteményéből, mellyet sok esztendőök olta 's nagy költséggel a' Berliini, Drezdai, Bécsi s' Pesti kertekből gyűjtött, kétszáz 's ha kell több nemű növényekkel is kedveskedni fog. Ugyan ezen szándékkal vagyon a' Debreczeni Collegium eránt, de oda maga fog írni eránta...” Kazinczy 1807c, 83.

²¹⁵ Cserey 1807b, 118.

²¹⁶ „...Előtted szállhatok; kivált midőn azon pillantásokra emlékezem vissza, a' mellyeket Almási kertedben, a' legelőszőr látott hybiscus syriacus virága körül, töltöttem. Még előttem a' képe, mint szakasztottam félbe interesszáns és élesztő beszédedet azon szép virág' megpillantásakor, és soha én azt azolta is nem láttam úgy, hogy beszédiünkre azonnal ne emlékezzem.” Kazinczy 1808, 342.

²¹⁷ Wesselényi 1814, 296.

²¹⁸ Schams 1822

²¹⁹ „Diese sämtlichen Garten-Anlagen gewinnen noch einen besondern Werth durch die zahlreichen exotischen Holzgattungen, womit die Irrgänge in passenden Abwechslungen bepflanzt sind, worunter sich als vorzügliche Exemplare auszeichnen *Celtis australis*, *Sophora japonica* alljährlich blühend, und Saamen tragend, *Salisburia adiantifolia*, *Fagus purpurea*, *Gymnoladus canadensis* u. d. m.” Schams 1822, 222.

a szerző a gödöllői kastélykertben található két nagyobb méretű *Gymnocladus*-ról számol be.²²⁰ A fákról pontos leírást ad: meghatározza a kastélyhoz viszonyított elhelyezésüket égtájuk alapján, megadja a magasságukat, törzskerületüket, habitusukra jellemző főbb tulajdonságaikat (pl. villás törzselágazás), becsült életkorukat, valamint az is kiderül, hogy 1878-ban magot tudtak szedni ezekről szaporítási kísérletezésekhez, s ezek eredményeiről is beszámol. Mivel 1887-ben a fák korát 65 évben határozta meg a szerző, arra következtethetünk, hogy 1822-ben már el voltak ültetve a fák a gödöllői kertben.

Más forrás²²¹ arra utal, hogy a '20-as években már nemcsak egyszerűen kiültették az egzóta fa- és cserjefajokat, mint újdonságszámba menő, ritka növénykülönlegességet, hanem ismerték azok hazai klímán nevelkedett egyedeinek viselkedését, például növekedési erejét. Nemcsak ismerték, hanem már a megtapasztalt, megismert – a helyi klímához fűződő – tulajdonságaik alapján csoportosították őket, mint a tájképi kertekben alkalmazandó növényeket.

Az angolkert tervezési elveinek, növényhasználatának ismertetésére és tapasztalaton alapuló csoportosításukra jó példa Szeder 1825-ben megjelent cikke.²²² Publikációja elején leszögezi: „Egyéb nemzetek sem szűkölködnek nélkülök, valamint hazánk sem; mivel nehezen látni már nevezetesebb úri lakást, mellyet egy régiebb, vagy legalább készülőben lévő Angoly kert nem ékítne.”²²³ Más szóval minden valamirevaló nemesi család vagy rendelkezett már angol kerttel vagy éppen épülőfélben volt.²²⁴ Azt, hogy milyen fontosnak tartották már akkoriban a tájképi kertekben a növények szakszerű alkalmazását mi sem mutatja jobban, mint az, hogy Szeder cikkének hozzávetőleg kétharmada szól a növényekről²²⁵ és egyharmada a szorosan vett tervezési elvekről, épített elemek használatáról, látványokról, térképzésről stb. A legfontosabb különös növények jegyzékét az M.10. mellékletben kivonatoltam a cikkből²²⁶.

Mocsáry Antal Nógrád vármegye monográfiáját szükséges megemlíteni, mivel művében a szécsényi kastélypark növényeiről meglehetősen aprólékosan ír, legalábbis a monográfiában közölt egyéb kertekhez képest.²²⁷ A kert közel kétezer növényéből közöl néhányat, amelyek egy része a melegházban, másik része a „lángos házban”, harmadik része a szabadföldben található meg.²²⁸

²²⁰ Kallina 1887

²²¹ Szeder 1825

²²² Szeder 1825

²²³ Szeder 1825, 77.

²²⁴ Az angolparkok széles körű elterjedtségéről már 19 évvel ezelőtt Kazinczy is ír! Kazinczy 1806.

²²⁵ A cikkben a fákat és cserjéket méret, levélszín, levélforma, virágszín és gyümölcsszín szerint is csoportosítja. Ezek alapján már több egzóta fafaj klímánkon tapasztalt élettani tulajdonságait és növekedési erejét ismerniük kellett.

²²⁶ Szeder 1825, 85–87., 89., 90., 92.

²²⁷ Mocsáry 1826

²²⁸ Gróf Forgách József itt „...szép angoly-kerttel, 's ezt pedig nagy szorgalommal, fáradtsággal és költséggel szerzett külföldi ritka plántákkal ...bámulásig felékesítette...”. Leírt fontosabb fajok a kertben: *Acer negundo*, *A. saccharinum*, *Ailanthus altissima*, *Catalpa bignonia*, *Gleditsia inermis*, *Gymnocladus dioica* (említve: *Guilandina*

Szebényi Pál²²⁹ az „*Ailanthus glandulosa*” szaporítási kísérleteinek és tapasztalatainak leírásában (Bartosságh Józsefnek írt levelében) közli, hogy hozzávetőleg 1827-ben már ültettek lepényfát, akácot, „köröst”, szilt, „vadolajat”²³⁰ és hét bálványfát a nagylángi (ma Soponya) Zichy-kertbe.²³¹

1830-ban jelent meg Haberle Károly *Succincta rei herbariae Hungariae et Transylvaniae historia*²³² című munkája, amelyben két fontos feljegyzés is található. Egyrészt Heuffel János²³³ értekezésének eredményeit közli, amelyből kiderül, hogy 1829. és 1830. év telén mely növények bírták ki – itthon – a telet takarás nélkül.²³⁴ Haberle ugyanakkor összeírta azokat a főúri kerteket, amelyekről tudomása volt, de ezek közül mindössze egyetlen egy kertet, az aszódi Podmanicky kertet említi, mint olyat, amelyben ritka (dísz)növények vannak.²³⁵ Már Pauer is megjegyzi, hogy Haberle nem ismerhette a magyar kertek nagy részét, hiszen csak 1813-ban került Budára, így kertösszeírása igen hiányos.²³⁶

1837-ben bővítették ki a fóti parkot a század második felében ismert nagyságára, amelyben megtalálható „minden szabadban tenyésző díszfa és bokor legjelesebb változványaival”.²³⁷ Konkrét növényekről és arról, hogy ezek egzóta vagy honos növények, nem tesz említést a *Kertészetünk* c. folyóiratban megjelenő cikk, szerzője azonban méltatja a kert virágait és utal az üveg- és tenyészházakra. Hasonlóan nem tudunk meg egyértelműen semmit a fafajok változatosságáról egy 1863-as cikkből sem.²³⁸ Ez utóbbi említi ugyan, hogy „4-6 öl [~8-12 m] magasságú fenyőfák legremekebb válfajait” ültették át(!), azonban nehezen képzelhető el, hogy egzóta fafajokról lett volna szó.²³⁹ Ilyen méretű honos tűlevelű fafajok átültetése azonban bevett gyakorlat volt a magyar kastélykertek kialakítása során. A kert leírása kapcsán, ahogy az előző cikkben, itt is nagyobb hangsúlyt fektetnek a művészien elrendezett virágágyak, a virágpompa bemutatására.

Konkrét növényfajok pontos magyarországi telepítési helyéről és idejéről kevés adat maradt fenn, azonban Scherg Károly közreadja a sárvári „kertészkert” kutatásai kapcsán fellelt ezirányú

dioica), *Koelreuteria paniculata*, *Liriodendron tulipifera*, „*Pinus cedrus*”, *Pinus strobus*, „*Pinus larix*”. Mocsáry 1826, I. 219., II. 14.

²²⁹ Vélhetően a Zichy birtok uradalmi főkertésze.

²³⁰ *Elaeagnus angustifolia*. Czuczor – Fogarasi 1867, 1022.

²³¹ Szebényi 1842

²³² Haberle 1830

²³³ Magyar botanikus, orvos (Modor, 1800–Lugos, 1857). MÉL 1967, 717.

²³⁴ Haberle 1830, 42-43. (Ld. M.11. melléklet)

²³⁵ „... et quidem praeter plantas rariores ornamentales, paecipue ob collectionem amplam systematicam specierum exquisitissimarum Pomonae, vitiumque viniferarum.” Haberle 1830, 55.

²³⁶ MÉL 1967, 654.; Pauer 1926, 28.

²³⁷ A kastélykertet 1824-ben alakítja ki Erményi Ignác műkertész, amely akkor még csak a 1837-es állapot pleasure groundját takarta. 1863-ban Kolbe Antal műkertész a park főkertésze. Fóti 1863

²³⁸ Lukácsy 1863

²³⁹ Lukácsy 1863, 97.

adatait.²⁴⁰ A felsorolt növények között több egzóta fafaj is szerepel, amelyek nagy részét 1810 és 1850 között ültették.²⁴¹ A telepítési dátumok alapján az 1860- és 70-es években is volt egy telepítési hullám, amely során 1862-ben „*Quercus robur pyramidalis*”-t is ültettek. Később a helyszíni bejárások tapasztalatai (vö. 4.3.4.2. fejezet) alapján egyértelműen kiderült, hogy a tornyos tölgynek a dendrológiai kertek térkompozíciójában jelentős szerep jutott.

1841-ben jelent meg Csanády István, Bihar megyei földbirtokos útinapló részlete, ami annak ellenére, hogy gazdasági, gazdasági célzatú cikk, az alcsúti főhercegi kert szépségeiről, különleges növényeiről is említést tesz.²⁴²

1851-ben jelent meg Fényes Elek monográfiája, amelyben számos magyarországi kertről megemlékezik. Fényes munkájában 12 olyan kertet találtam, amelyeknél kifejezetten említi a ritka, külhonos fafajok jelenlétét.²⁴³ Ezek mindegyikénél – Csúz kivételével – virágzó, pompás kertről számol be. A táblázatban egy kert nem szerepel, a szepes vármegyei Sztráska (Nagyör, ma Strážky, SK). E Szirmay családhoz tartozó kertet korábban ritka növényeiről ismerték, azonban Fényes már csak homályba merülő hírért közli.²⁴⁴ További huszonkét kertet gyűjtöttem ki Magyarország geográfiai szótárából, amelyek nagy eséllyel lehetnek olyan kertek, melyek térkompozíciójában fontos szerepet töltenek be az egzóta, különleges fafajok.²⁴⁵ Ezeknek a leírása sajnos azonban nem ad egyértelmű támpontot ahhoz, hogy minden kétséget kizáróan kijelenthessük róluk, hogy a kerti térszerkezet kialakításban meghatározó szerepük lett volna az egzóta növényeknek. Fényes munkáját olvasva a „ritka szépségű” kifejezés nagy valószínűséggel nemcsak azt jelenti, hogy a kert egésze jól komponált, s mint olyan lenyűgöző, hanem a kertben megtalálható ritka (értsd: egzóta) növények teszik ezeket a kerteket egyedülállónak. A fentieket

²⁴⁰ Scherg 1932. 1803-tól a bajor főherceg és utódai kapták meg és alakították az egykori Nádasdy birtokot. Simon 1984, 185.; Lörincz 1936, 105.

²⁴¹ *Platanus occidentalis* (1813), *Ailanthus glandulosa* (1814), *Bignonia catalpa* (1816), *Gleditschia horrida* és *G. inermis* (1816), *Sophora japonica* (1816), *Pinus Americana nigra* (?) (1817), *Bignonia syringifolia* (1827), *Gymnocladus canadensis* (1829), *Chuercus [Quercus] coccinea* (1830), *Juglans nigra* (1839), *Liriodendron tulipifera* (1842), *Pinus strobus* (1844), *Koelreuteria paniculata* (1849). A hivatkozott növények teljes listáját lásd a M.12. melléklet ben. Scherg 1932

²⁴² „Leírhatnám a szép nyári kastélyt, a' kert külföld adta ritka, 's számtalan növényeit, ha az által czéломtól, miszerint véled egyedül csak gazdasági dolgokat kívánok közleni, messze nem esném; annál fogva ez alkalommal inkább azon dicső faültetvényekkel 's -iskolákkal ismertelek meg, mellyek a főhercegi pompás kert végén emelkedő magas halom oldalán terülnek el, 's mintegy más kertet képeznek. Itt mintegy 300 hold különféle fából ültetett szép fiatal erdő díszlik 's közötté a' remek faiskola foglal helyet, hol sok nemű fák magról, galyról sorba ültetve neveltetnek 's kerti tisztaságban tartatnak.” Csanády 1841, 235–236.

²⁴³ Fényes 1851. Említett kertek: Alcsúth, Tó-Almás, Csúz (Dubník, SK), Gátha, (Gattendorf, AU), Gomba, Högyész, Királyfalva, (Königsdorf, AU), Pápa, Podrečany /Podrečany, SK/, Polyána (Kabola), /Кобилецька Поляна, UA/, Sárosd, Szécsény. (Az utalásokat ld. az M.13. mellékletben.)

²⁴⁴ „A kert ritka növényeire nézve ez előtt híres volt.” Fényes IV. 1851, 161.

²⁴⁵ Mindössze Fényes kertekkel kapcsolatos leírásának nyelvezete áll itt támpontként, amelyből biztos következtetést nem vonhatunk le a dendrológiai kertek kapcsán, azonban további kutatásokhoz kiindulást nyújthat. A kertek: Betlér, Csákvár, Csicsó, Dégh, Doba, Előszállás, Gyepü-Füzes (Kho-Fidisch), Galgóc (Freystadt, Eleutheropolis), Gyula, Nagy-Ida, Ikervár, Keszthely, Kismarton (Eisenstadt), Alsó-Korompa (Unter Krupa, Dolna Krupina), Körmend, Német-lád, Lengyel, Malaczka, Martonvásár, Sárospatak, Seregélyes, Soborsin (bővebben ld. M.13. melléklet).

némiképp alátámaszthatja, hogy a kertek minősítésénél használja a „pompás” és a „jeles” megkülönböztetést is, amelyekből semmi esetre sem olvasható ki a fenti növényhasználat. Inkább a kert állapotára, fenntartására vonatkozhatnak ez utóbbi kifejezések, mintsem esztétikai vagy még inkább különlegesség-fokmérők.

Ritka egzóta növényanyagra utaló jelek lehetnek a kertben egyrészt az üvegházak, másrészt a gyümölcsfajta-gyűjtemények, amelyek egy-egy uradalom páratlan ékei, s amelyek egyszersmind korszerű ízlésvilágot tükröznek, ugyanis a különleges igényű egzóták, vagy a különböző kényes oltványok gyűjtése, nevelése és szaporítása különleges szakértelmet és hozzá megfelelő anyagi háttérrel kívánt meg.

Levéltári források (pl. családi levéltárakban) elsősorban azokat a növényeket részletezik, amelyek valamilyen hasznat hoznak. Így számos esetben találkozunk szőlő- és gyümölcsfajok listáival, vagy gyümölcsfák és ezek termőképességének összeírásával.

Fényes munkája kapcsán végül még 44 olyan kertet találtam, amelyek esetében az „angol kert” megjelölést használja, ezeknél azonban még annyi többletinformáció sincsen, mint az előző kategóriában. Említésük további kutatások alapját képezhetik, illetve későbbi dendrológiai kertek keletkezése kapcsán lehetnek fontos támpontok, ezért a lábjegyzetben szükségesnek tartom felsorolásukat.²⁴⁶

A 19. század második feléből meg kell említeni báró Prónay Gábor *Honunk kertészete a múltban és jelenben* című akadémiai székfoglaló beszédét.²⁴⁷ Rövid kerttörténeti áttekintés után kitér az angol kertek hazai képviselőire, néhány jellemző növényére. Az M.14. melléklet táblázatában látható, hogy mely kertekről és azokkal összefüggésben milyen növényekről tesz említést Prónay.

A 19. század második felének kerttörténetéhez a Zichy család levéltára nyújt érdekes adalékokat. A levéltári gyűjtemény közt megtalálható többek között a zsélyi kastély díszkertjének növénykiültetési terve, amelyet 1868-ban készített Radnay Ferencz levéltárnok és számvevő.²⁴⁸

Ez a terv alapvetően egy kertépítészeti terv, amelyen az egyes növényfoltokat abc betűjeles jelzéssel látta el a szerző. Külön (nem a tervhez kapcsolódóan) három olyan növénylistára akadtam a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár tervtárában, amelyek feltételezhetően a zsélyi kastélykert növényállományáról nyújtanak információkat.²⁴⁹ A három növényjegyzék nagyon hasonlít egymásra. Közös bennük az, hogy mindegyik fa- és cserjefajokat közöl

²⁴⁶ Ács, Andornak, Lovas-Berény, Dárda, Derekegyház, Dubnicz, Duka (Vácduka), Ecseg, Fóth, Geszt, Gödöllő, Hagymádfalva /oláhul Spinus/, Hédervár, Homonna, Ivánka, Kálóz, Károly (Nagy-), Kevermes, Kisbér, Körös-Ladány, Uj-Lublyó, Marczaltó, Megyer (Tót), Németújvár (Güssing), Nőtincs, Oroszvár, Palin, Lovász-Patona, Rap, Ribnicze (Alsó), Sacza, Semse, Stomfa (Stampfen, Stupava), Szarvas, Szemere, Szent-Antal, Szilvás, Tata, Téglás, Ujlak, Gyula-Varsánd, Verbász (Uj-), Vittencz (Chtelnicz), Zboró.

²⁴⁷ Prónay 1862

²⁴⁸ MNL OL T 17.I. No 27.

²⁴⁹ MNL OL T 17.I. No 21–25.

darabszámokkal, s alfabetikus számozások, jelölések fedezhetők fel bennük. A No. 21–22-es jegyzék a cserje és fafajokat egymástól elkülönítve tünteti fel, a No. 23–24-es lista abc betűjeles csoportokba szedve közli a növényneveket, ahol a csoporton belül a cserje és fafajok szintén elkülönítve jelennek meg. A No. 25-ös jegyzék inkább egy összefoglaló jegyzék, amely tartalmát tekintve megegyezik a No. 23–24-el. A legolvashatóbb és a legletisztultabb jegyzék a No. 23–24-es. E jegyzéket és a zsélyi alaprajzot összehasonlítva felfedezhető, hogy ugyanazok a betűjelek szerepelnek a terven is, mint a fenti növénylistán. A két levéltári forrás valószínűleg egymáshoz tartozik, a kettő egyazon növénykiültetési terv része, amelyet az is alátámaszt, hogy mindkét abc a-tól z-ig tart és mindkettőből hiányoznak a „j” és a „q” betűjelek. A növényanyag származásának kutatásához lényeges adalékot szolgáltat az a faiskolai árjegyzék, amely szintén a Zichy család levéltárának térképanyagai között található meg.²⁵⁰ A faiskolai árjegyzéket Radnay Ferencnek címezték. Az árjegyzék egy hét oldalas nyomtatott növénylista, amely három nagyobb fejezetben hirdeti a faiskolában kapható díszfákat és díszcserjéket, gyümölcsfákat és -bokrokat, valamint a különböző bor- és csemegeeszőlő fajokat, fajtákat.²⁵¹ A lista nemcsak az eladásra kínált fajok felsorolását tartalmazza, hanem a latin és magyar nyelvű növénymegnevezések mellett a legfontosabb tulajdonságaikat is ismerteti, például a díszfák esetében általában a jellemző habitust, valamint a legfontosabb díszértékét tünteti fel a megrendelő számára. Az árjegyzék aligha lehetett a zsélyi kastély díszkertjének tervezésénél a forrás, hiszen a keltezés 1878. ősz. Emellett írja azt is, hogy az a 6. évfolyam. Petrovay György életéről és munkásságáról szóló publikációkból kiderül, hogy Petrovay 1870-ben 25 katasztrális holdon hozta létre faiskoláját és gyümölcsösét a Fegyvernek melletti Nagykörűn.²⁵² Mindemellett tudjuk, hogy gróf Zichy Ferencnek a diószegi uradalom központjában, Vedrődön nagy hírű, 700 fajt számláló díszfaiskolája működött 1872-ben, amely kereskedelmi célokat is szolgált.²⁵³ Összességében az árjegyzék fontos, kézzelfogható adaléka a hazai termesztésbe és elsősorban hivatalos kereskedelembe vont növényfajok listájának.

Petrovay díszfaiskolája azonban nem volt az első és nem volt az egyetlen. Kutatásom nem terjed ki a hazai faiskolák részletes bemutatására, azonban a témámhoz kapcsolódóan megjegyzendő, hogy a kereskedelmi díszfaiskolák elterjedésének kezdete a 19. század közepére tehető

²⁵⁰ MNL OL T 17.I. No 17–20.

²⁵¹ I. Díszfák és díszcserjék: 1. Lombosfák és cserjék, 2. Felfutó cserjék, 3. Tülevelű (fenyű) fák, 4. Magonczok, 4.a. Díszfa magoncok, 4.b. Gyümölcsfa magoncok; II. Gyümölcsfák és gyümölcsbokrok; III. Szőlő: Borfajok, Csemegefajok. MNL OL T17.I. No 17–20.

²⁵² Petrovay Györgyöt (Tiszabő, 1845 – Máramarossziget, 1916) elsősorban gyümölcsstermesztőként tartják számon, azonban genealógus és történész is volt. Mindemellett – többek között – számos dísznövény-kertészeti cikket is írt. Cseh é. n., 1–5.

²⁵³ Kodolányi 1872a, 1037.; Kodolányi 1872b, 1099.

mindamelllett, hogy a gyümölcsfaiskolákról már a század legelejétől tudomásunk van.²⁵⁴ A díszfaiskolák kései megjelenésére a magyar történelem alakulása is közvetlenül hatással volt. Az 1848 utáni legyengült gazdasági helyzetben természetes volt, hogy nem dísznövényeket, hanem zöldségeket vásároltak s – a vásárlói igények következtében – természetek elsősorban az emberek.²⁵⁵ A rossz gazdasági körülmények okolhatók tehát a század elején megindult kertészeti, tájépítészeti fejlődés megtöréséért. A kiegyezés és az azt követő gazdasági fellendülés hatására történhetett, hogy a 19. század második felében robbanásszerűen terjedtek el a dísznövények, s többek között azon örökzöldek és más egzóta fajok, amelyeket a világjárt magyar arisztokrácia már a század legelején(!) ismert. A kertészet nagy mérvű fejlődését az is bizonyítja, hogy az évelő és egyynyári dísznövényeket tömegesen alkalmazták a korabeli kertekben, sokszor tompítva ezáltal a tájképi kertek nagyvonalú térképzésének fényét. Id. Petz Ármin emlékirataiból kiderül, hogy több faiskolát is létesített Pesten (Ludoviceum: 1848, Csömöri út: 1864, Gyömrői út: 1869), mi több – saját elmondása szerint – Magyarországon ő volt az „úttörő” a faiskolák létesítésében. Minden bizonnyal a Gyömrői úti faiskolájára célozva mondja, hogy övé volt az első és legnagyobb „sziztéma” szerinti elrendezésben kialakított faiskola, amelyben számos egzóta cserje és fafajt termesztett, amelyek között megtalálhatók voltak a legújabbak is.²⁵⁶

Az állami faiskolák megjelenése még későbbre tehető. Egy 1900-ban készült felmérés szerint 1892-ben mindössze öt helyen (Budapest, Kolozsvár, Lugos, Torda, Zilah) létezett állami faiskola, amelyek összterülete 51 hektárt tett ki.²⁵⁷ 1897-re mind a helyek száma, mind pedig az összterület nagysága majdnem ötszörösére növekedett. (1. táblázat)

²⁵⁴ Az első kereskedelmi gyümölcsfaiskolák Jeszenszky nyomán: 1804 (Tessedik Sámuel, Szarvas), 1812 (Bodor Pál, Erdély). Kereskedelmi díszfaiskolák a 20.sz. legelejéig: 1846 (Kreibs Heinrich, Szarvas), 1850 (Neimetz W. Ferenc, Temesvár, örökzöld faiskola!), 1866 (Mühle Vilmos, Temesvár), 1883 (id. Unghváry László, Cegléd), 1890 (Kött Jenő, Pécs), 1892 (id. Unghváry József, Csemő), 1900 (Czulik Ágoston, Oroszvár, 1907 (id. Novothny Miklós, Rákóczi falva). Jeszenszky 1995, 95–100.;

Petz Ármin „Ludoviceumi főkertész” 1848-ban létrehozott díszfaiskolájának 1861-ben árjegyzéke jelenik meg a *Kerti Gazdaságban*. Társulati 1861, 97–98.; Petz é. n., 98.;

Ifj. Petz Ármin kerepesi faiskolájának elődjét id. Petz Ármin alapította 1856-ban. Hkertek 1909, 280.

²⁵⁵ „...a forradalom után a Kereskedői Kertészetekre nagyon rossz idő következett mert senki se a virágokat vásárolta, csak a KonyhaKertész élhete mert zöldségre minden embernek szüksége volt.” Petz é. n., 97.

²⁵⁶ Petz é. n., 98.

²⁵⁷ Schilberszky 1900, 33.

1. táblázat: Állami faiskolák száma és területnagysága Magyarországon a 19. század végén. (Forrás: Schilberszky 1900, 33.)

Évszám	Állami faiskola		Helyszín
	száma	területnagyság [ha]	
1892	5	51	Budapest, Kolozsvár, Lugos, Torda, Zilah
1893	10	91	Nyitra-Rudnó, Tarczal, Tihany, Ungvár, Orosháza
1894	10	91	–
1895	10	91	–
1896	11	99	Kis-Szeben, Szöcs
1897	18	166	Trencsén, Csákvár, N.-Bocskó, Fogaras, Mezőhegyes, Kisbér
1898	20	183	Sepsi-Szent-György, Szolyva
1899	22	219	Kecskemét, Baja

Néhány családi levéltári iratanyagot áttanulmányozva is hasonló kép tárult elém a faiskolák helyzetét illetően. Ezekben az anyagokban elsősorban a különböző gyümölcsfaültetvények jegyzéke, az ültetvények terméshozama és állapotfelmérése lelhető fel nagy mennyiségben.²⁵⁸ Mindemellett a díszfákról többnyire nem található semmilyen feljegyzés az összeírásokban, leltárakban.

A fentiek is valószínűleg a gyümölcsök gazdasági jelentőségére vezethetők vissza a díszfákkal szemben, amelyeket többnyire saját felhasználásra s nem kereskedelmi célból termesztettek, így a leltárakban sem jelentek meg, mint értéket képviselő egységek, (kivételt képez a már korábban említett Georgikon fáskertjének növényjegyzéke, amely mint oktatási tananyag maradt fenn).

A gyümölcsstermesztés és gyümölcsnemesítés kiemelkedő jelentőségére utal az is, hogy a 20. századi Magyarországot leíró nagymonográfia a faiskolákról, mint „gyümölcsészeti központokról” beszél.²⁵⁹ Minden bizonnyal a fentieknek tulajdonítható az időbeni eltolódás, ami a kereskedelmi gyümölcsfaiskolák korábbi, 19. század eleji megjelenésére utal a kereskedelmi díszfaiskolák századközépi megjelenésével szemben. A „kereskedelmi” kifejezés kiemelésére azért van szükség, mert a főúri kertekben általában léteztek a parkot folyamatos növényanyaggal ellátó magánfaiskolák, de ezek a parkok működéséhez, folyamatos fenntartásához és

²⁵⁸ Lásd pl. Kende (MNL OL P 423) és Széchenyi (MNL OL P 623) családi levéltári anyagokban található számadások és leltárak.

²⁵⁹ Kollega Tarsoly 1998, 650. (Megtekintés: 2013.09.10.)

fejlesztéséhez voltak elengedhetetlenül szükségesek, amelyeknek kereskedelmi jelentőségük nem volt.²⁶⁰

A témához kapcsolódva röviden meg kell emlékezni a különböző gazdasági, erdészeti és kertészeti tanintézetekről²⁶¹ is, amelyekben kivétel nélkül megtaláljuk az arborétumokat, botanikus kerteket, mint a kertészeti szakképzésben meghatározó szerepet játszó egységeket – legalábbis a fajok terén. A „magyaróvári” arborétumról tudjuk például, hogy árjegyzékkel is rendelkezett, amelyben a díszfák és díszcserjék a füzet háromnegyedét tették ki.²⁶²

A Magyar Királyi Kertészeti Tanintézet arborétumának kialakításakor (1893 ősz és 1894 tavasz) Emil Koehne dendrológiáját alapul véve, 15 táblába foglalt, növényrendszertani csoportosításban tervezte meg Ráde Károly a mai „Felső Arborétum” területét. A korszerű arborétumok fontos ismérve a „szisztéma” szerinti kiültetés, amely a Budai Arborétum esetében is ismert.²⁶³ A fentiekből fakadóan a szóban forgó park nem dendrológiai kert.

A fontosabb kertészeti folyóiratokban talált kertek bemutatását megelőzően, röviden szükséges néhány történelmi, társadalmi és kulturális körülményt is megemlíteni.

Amint azt már több ízben is kihangsúlyoztam a dolgozatban, a 19. század második felében egyre nagyobb érdeklődés és figyelem fordult a hazai dendrológiai értékek felkutatására és bemutatására. Ez a magyar nyelvújítás, a társadalmi berendezkedés hangsúlyeltolódása és a kiegyezésnek is következménye.²⁶⁴ Az 1848/49-es szabadságharc után nyolc évvel a(z Országos) Magyar Gazdasági Egyesület²⁶⁵ az újjászerveződés jegyében közgyűlést hirdet meg.²⁶⁶ A fokozott kertészeti érdeklődés a század eleji nemzeti identitástudat és függetlenedési vágy csírájából ered, majd a kiegyezés utáni szabad kibontakozás lehetőségével folytatódik és teljessé válik. Ez a jelenség a két világháború között fokozottan érzékelhető, sőt újra erőre kap.²⁶⁷

A tudományos és népszerűsítő tevékenység egyik meghatározó mérföldköve az OMKE megalakulása (1885) és a szervezet hivatalos lapjának, a *Kertészeti Lapoknak* az elindítása.

²⁶⁰ Vö. Csanády (1841) idézetével fentebb, ill. a Nádasdladányi faiskoláról szóló cikkel (Irodalom 1886, 90.).

²⁶¹ A teljesség igénye nélkül néhány: már korábban említettem Keszthelyi Georgikon fás kertjeit (1797), 1818-ban magalakul a Magyaróvári Gazdasági Magántanintézet, 1837-ben megvetik az alapját a Selmechányai Erdészeti Tanintézet erdészeti botanikus kertjének és 1894-ben megnyitja kapuit a Magyar Királyi Kertészeti Tanintézet és egyúttal létrehozzák a tanintézet arborétumát. Bartha é.n. (Megtekintés: 2013.02.23.); Csepely-Knorr – Sárospataki 2009, 6.

²⁶² Irodalom 1886, 89.

²⁶³ Buchta 1919, 131.; Csepely-Knorr – Sárospataki 2009, 6–8.

²⁶⁴ A reform kor és a polgárosodás időszakában létrejött társadalmi, gazdasági és kulturális változásaira vezethető vissza.

²⁶⁵ AMKE 1863, 10.

²⁶⁶ MGE 1857, 3.

²⁶⁷ Fenti folyamat törvényszerű alakulása az önmagát (a Magyar Nemzetet) fenntartó gazdasági önállósodásban és önellátásban keresendő, amely kiterjed (egy ilyen folyamatban) a tudományos előrehaladásra is.

A dendrológiai kerteknek újabb hulláma indul meg az 1880-as²⁶⁸ évektől, amelyben nagy szerepet játszik a külhonos fenyőfajok elterjedése, illetve használata a kerti térkompozícióban. A fenyőfajok korai (19. század közepi) alkalmazása kapcsán a vépi Erdődy-kastélykertet kell mindenképpen megemlíteni, amelyre egyértelműen azt mondhatjuk, hogy látványosan nagy számban használja a fenyőféléket.

Korábban már említettem, hogy egyfajta dendrológiai mozgalom alakult ki elsősorban a kertészek körében. A dendrológiai értékek felkutatása és tudományos igényű bemutatása egyre inkább felfedezhető a *Kertészeti Lapok* és más szaklapok²⁶⁹ korabeli hasábjain. József Károly Lajos főherceget szenvedélyes növényhonosítónak tartották számos fásításai és kertlétesítései miatt (például alcsúti kertjének továbbfejlesztése, a Margitsziget és fiumei parkjának²⁷⁰ kialakítása). Növényteni ismereteiről több cikke is tanúskodik.²⁷¹ Maga Erzsébet Amália Eugénia magyar királyné is hathatósan közreműködött a gödöllői kastélykert fenyőállományának gazdagításában, fejlesztésében. Nem csoda, ha ilyen példák láttán a dendrológiai ismeretek csiszolása nemzeti ügygé lépett elő. A századfordulóhoz közeledve egyre inkább előtérbe kerültek a városi utcafásítások és egy tragikus eseményhez, Erzsébet királyné halálához fűződő emlékfásítások. Erzsébet királyné tiszteletére ugyanis 1899-től az egész országban jelentkező hatalmas mérvű fatelepítésekkel – emlékfák, fasorok, facsoportok, ligetek, parkok és erdők létesítésével – fejezték ki szimbolikusan a magyarok szeretett királynéjuk iránti tiszteletüket.²⁷² Annak ellenére, hogy az Erzsébet emlékfásításoknál többnyire honos fafajokat használtak, e kezdeményezés hozzájárulhatott a faültetések szélesebb körű elterjedéséhez.

A 19. században, s főleg a század második felében, a polgárság megerősödése következtében, egyre több közpark keletkezett, amelyek városi szalon szerepet töltöttek be, s a társadalmi élet fontos helyszínei. Ezek közül némelyekben egzóta növények is helyet kaptak. Ilyen például Pozsonyban a „ligeti díszkert”, amelyet 1870-ben létesítettek több külhonos fafaj alkalmazásával.²⁷³

Az ismertetőtáblák elhelyezésének ötlete is a népnevelés, a szélesebb rétegeket célzó tanítás, oktatás, illetve az ismeretterjesztés ötleteként látott napvilágot.²⁷⁴ Az *arborétum* és a *dendrológiai kert* fogalmi kavargásához hozzájárulhatott az is, hogy egyre több parkban, elsősorban közparkban használtak az ismeretterjesztés egyik eszközeként növénytáblákat.

²⁶⁸ Szarvas, Szeleste, Kámon, Erdőtelek

²⁶⁹ Elsősorban még: *A Kert és a Kertészeti Szemle*.

²⁷⁰ 1882 után alakítják ki a Villa Giuseppe kertjét Fiumében. Schilberszky 1900, 26.

²⁷¹ József 1889; József 1885

²⁷² A *Kert* című folyóiratban tömegével lehet találkozni az Erzsébet-emlékfásításokról szóló cikkekkkel, hírekkel.

²⁷³ Schilberszky 1900, 30.; Kardos 1909a, 8.

²⁷⁴ Sztérényi 1893

A 19. század végén megjelenik a Borovszky Samu névelével fémjelzett Nagy-Magyarország monográfiája.²⁷⁵ Ennek a műnek az elemzésével zárom le a monográfiák, levéltári anyagok, levelezések, kertösszeírások és publikációk sorát.

A több kötetes művet teljes egészében áttanulmányozva arra a következtetésre jutottam, hogy Borovszky többszerzős munkája annak ellenére, hogy számos információt közöl a településeken megtalálható kastélyokról, a kertekről nem sok érdemi közlést nyújt. A legtöbb esetben leírja a kastély tulajdonosát, illetve korábbi tulajdonosait, az akkori, illetve régebbi kastélyok építésének idejét, a kastélyok belsőépítészeti kialakítását és számos esetben a tulajdonos nevesebb gyűjteményeit, könyvtárát stb. A gazdaságról is szól, ha az különleges vagy híres volt (pl. méntelepe, gyümölcsöse volt, vagy ha mintagazdálkodás folyt a birtokon). A parkokról azonban – három kivételtől (Ikervár, Ráró, Fiume) eltekintve – soha nem közöl a növényalkalmazással, vagy dendrológiai értékekkel kapcsolatos információkat. A parkok bemutatására, esztétikai értékelésére különböző kifejezéseket használ, mint például: „*hatalmas*”, „*gondozott*”, „*nagy terjedelmű, kiválóan gondozott park*”, „*szép*”, „*díszes*”, „*csinos*”, „*gyönyörű*”, „*kies fekvésű*”, „*festői*” park stb.. Minden bizonnyal ezek a kifejezések az egyes parkokról kialakított összbenyomását próbálják visszaadni, amelyek elsődlegesen a fenntartás és a gondozottság fokmérői. Még egy „*szebbnél-szebb részletekben bővelkedő*” park esetén sem mondható ki egyértelműen, hogy az alkalmazott jelzős szerkezet a kert növénykompozíciójára vonatkozik.

A fentiekből tehát nem lehet messzemenő következtetést levonni a parkokban használt honos vagy külhonos fafajok kapcsán. Az M.15. melléklet táblázata a Borovszky-műben közölt parkoknak egy szisztematizált gyűjteménye. Azokat a helyszíneket tartalmazza csupán, amelyekről Borovszky azt írta, hogy a vármegyében vagy az országban az egyik legszebb park, vagy amelyeket a „*szép angolpark*” kifejezéssel illet. Nem gyűjtöttem ki azonban azokat a kerteket, amelyekről mindössze annyit árul el Borovszky, hogy *szép parkja* van, vagy, hogy *angolparkjáról* ismert.²⁷⁶ Az angolpark sem mint jelenség, sem mint kifejezés nem számít már szokatlanak ebben az időszakban, sőt már-már letűnően van, így maga a kifejezés nem hordoz különösebb információt, jelentéstartalmat az egzóták alkalmazására vonatkozóan.²⁷⁷

Kutatásomhoz némi segítséget nyújtottak azonban a monográfiában közölt fényképek, amelyek bár nem alkalmasak konkrét növényfajok beazonosítására, meghatározására, de a növényhabitusok változatossága is szemléletes információkat hordoz. Így az M.15. mellékletben kigyűjtött kerteknél nemcsak a leírást közlöm, hanem érdemi esetben a fényképek helyeit is

²⁷⁵ Borovszky 1896-1914

²⁷⁶ Abban az esetben kivételt tettem, ha az adott parkról olyan fotót is közölnek, amelyen érzékelhető a növények változatossága.

²⁷⁷ Így nem került bele a táblázatba pl. Körmend, Vácrátót. Csúz azért sem került bele, mert már múlt időről beszél: angolparkja híres volt – tehát már nem az.

jelzem, amelyek alapján feltételezhető, hogy a park dendrológiai kert lehetett.²⁷⁸ Teljes biztonsággal azonban csak a fent említett három kert esetében (Ikervár, Ráró, Fiume) jelenthető ki, hogy dendrológiai kertekről van szó. A többi (52 kert) esetében további kerttörténeti kutatások, adott esetben helyszíni bejárások szükségesek. Összesen 13 kertről találtam olyan fényképet, amelyeken egyértelműen fajokban gazdag növényzetre utalnak a változatos formai kontrasztok.²⁷⁹

Összességében Borovszky műve általános áttekintést, és a magyarországi kastély- és kúriakertek kor- és helyzetképét tárja elénk, s kevés adatot szolgáltat a korabeli dendrológiai kertek beazonosítását, jellemzőit illetően. A további kutatások szempontjából azonban mindenképpen értékes és jó kiindulási alapot szolgáltató munka.

3.2 A MAGYAR DENDROLÓGIAI KERTEK A JELENTŐSEBB SZAKLAPOK KÖZLEMÉNYEIBEN (A 19. SZÁZAD KÖZEPÉTŐL A II. VILÁGHÁBORÚIG)

A folyóiratokat időben megjelenésüktől a második világháborúig tekintetem át. A két világháború közötti időszak már erősen átmeneti: a tájképi kertek létesítésének időszaka lejárt, új tervezési elvek és szempontok látnak napvilágot. A tájképi vonalvezetés még jellemzi a kerteket, azonban a nagyvonalú térszervezést apró évelő, egynyári és cserjekiültetések tagolják, cifrázzák, ami az addig megszokotthoz képest egy egész más térszervezést eredményez. A kerttervezés formavilága újra a geometrikus irányba kezd eltolódni. Ilyen stílusirányzat például az 1920-as években már teret hódító ún. mértani kert, amelynek Rerrich Béla az egyik jeles magyarországi képviselője. Az első világháború után azonban még számos cikk szól a gyűjteményes tájképi kertekről. 1920-1938 közötti időszak publikációi azok az utolsó források, amelyek még hozzávetőleg (az első világháború és következményei miatt) az eredeti kerti kialakítást tárgyalják, tárgyalhatják a személyes tapasztalatok közlésével.

A fejezet célja a meghatározó szakmai folyóiratok segítségével feltárni az 1880-as évektől számított következő hozzávetőleg 40 évet. A korábbi fejezet nagyvonalú áttekintése után ebben a fejezetben a 19. század végén és a 20. század elején is még létező kertekről – és azokban alkalmazott növényekről – kaphatunk részletesebb információkat általában személyes

²⁷⁸ Esetenként csak a fénykép miatt említem az adott kertet, pl. Radvány, Pohorella, Koros, Csitár, Olad, Muraszombat. Csitár az a példa, amelyet fényűzése és a tulajdonos külföldi útjaira hivatkozó írásai miatt említem. Szinte kizárt, hogy egy nagy gyűjtő, gróf Mailáth István Géza ne hozott volna magával különleges fafajokat külföldi útjairól.

²⁷⁹ Bárdudvarnok – Bárdibükk pusztá, Domahida (2), Eperjeske, Felsőszemeréd, Fiume, Kistapolcsány, Nagydobos, Olad, Pohorella, Radvány, Rákoskeresztúr, Temesgyarmat.

tapasztalatok közvetítése révén. Egy-egy dendrológiai kert bejárása kapcsán így részletes jellemzéssel élnek a szakfolyóiratokban publikáló szerzők.

Kutatási témámat illetően a legfontosabb szakmai periodikáknak a *Kertészeti Lapok*, a *Kertészeti Szemle* és a *Kert* bizonyultak, ugyanis ezek tudományos háttérét az alapító, üzemeltető szervezetek, egyesületek garantálták. A dendrológiai kertekről közölt cikkek, adatok általában a szerzők, illetve a megjelenés idejében létező állapotokat írták le, utalva néha a kertek keletkezésére a növényalkalmazás vagy a kert építése kapcsán. Mivel szinte mindegyik felhasznált publikáció a dendrológiai értékek felől közelít és keletkezésük is jól behatárolhatóan egy időszakra tehető, ezért ezeket az alábbiakban együttesen elemzem.

A közlemények két nagyobb csoportba oszthatók. Az egyikbe azok tartoznak, amelyek mindössze egyetlen kertet írnak le, a másikba pedig azok, amelyek több kertet jellemeznek vagy sorolnak fel. Természetesen előfordulnak ezekben a tudományos cikkekben olyan helyszínek is, amelyeket már korábban, más munkák kapcsán is említék, azonban ebben az időszakban már lényegesen többet lehet megtudni növényalkalmazásukról, honosítási eredményeikről, általános állapotukról, így alátámasztó jelleggel itt is hivatkozom rájuk.

Időrendben az első említésre méltó publikáció az alcsúti főkertész, Zednik Pál 1886-os leírása, amelyben majd egy évtizedes tapasztalatra hivatkozva közli, hogy az öntözés a fenyőfélék eredményes fejlődéséhez alapvető fontosságú.²⁸⁰ Fentiekből nemcsak az derül ki, hogy a fenyőfélék sikeres termesztéséhez bőséges vízutánpótlás kell bizonyos éghajlati, domborzati stb. adottságú kertek esetén, hanem az is, hogy a főhercegi nyári rezidencia kertjében fenyőfélék már 1876-ban biztos, hogy voltak.

Gróf Nádasdy Ferenc főkertésze, Kálmánn János 1886-ban összeírta a nádasdladányi park faiskolájának jegyzékét, amelyből kiderül, hogy „...jegyzéke több nemes gyümölcsfajt kínál. A díszfák és cserjék, a fenyőfélék sorozata sokkal gazdagabb”.²⁸¹ Nyilvánvaló, hogy a faiskola növényei a parkban használt növényekkel nagy hasonlóságot mutatnak, illetve vélhetően megegyeznek azokkal, tehát a fafajok változatosságára – a fenyőfélék elárulják, hogy egzóta is nagy számban van – egyértelmű utalás ez a cikk.

A Városliget hányattatott kerttörténeti múltja jól ismert. A 19. század eleji tervezést és vontatott kivitelezést követően 1848-ban egy új fasort ültettek ki, amelyhez József nádor 181 db

²⁸⁰ „...addig, míg vízvezeték nem volt, a fenyők csak tengődtek, nemesebb fajtát használni nem is lehetett. A vízvezeték 9 évi fennállása óta szembetűnő az eredmény: még öreg, elsínylődött fenyőfák is életre ébredtek”. Zednik 1886, 119.

²⁸¹ Irodalom 1886, 90.

vadgesztenyefát ajándékozott.²⁸² Ugyanebben az időben kerülhettek oda a liget platánjai is, amelyeket a báró Prónay-féle faiskolából szereztek be, ahol akkoriban – a nádor szerint – a „*legszebb minőségű*” platánokat nevelték.²⁸³

1890-ben jelent meg egy részletes tanulmány a Margitsziget fáiról, amelyben más kertekhez kapcsolódó információkat is megtudhatunk.²⁸⁴ Kiderül ugyanis, hogy többek között az 1838-as árvíz idejéből maradt meg egy *Maclura aurantiaca*, s még az a platán is megtalálható, amelyet 1823-ban József nádor ültetett, és amelynek 6 „fia” 1860-ban még csak suháng volt. Látható az a tarka levelű platán is, amelyet 1828-ban szintén a nádor ültetett el saját kezűleg.²⁸⁵ A Margitsziget növényei kapcsán derül ki az is, hogy Érmihályfalván, Szlávy Tivadar parkjában is található két ötven évnél idősebb tulipánfa, valamint egy felsorolás azokról a helyekről, ahol tudomása szerint *Paulownia imperialis* található: Csákány, Ikervár, Újfalú, Léva, Kalocsa. Az ikervári parkban lévő két, és a kalocsai érsekkertben található egy *Paulowniát* 100 éveseknek írja le.

Markó Miklós 1895-ben megjelent cikkében a felvidéki kastélyparkok egyik jeles képviselőjéről, a betléri (Betliar, SK) Andrassy kastélypark változatos fafajairól kaphatunk átfogó információt.²⁸⁶ A 80-as évek második felében Cséser Gyula négy kastélyparkot ismertet a *Kertészeti Lapokban*.²⁸⁷ A nádasdladányi kastélypark 1896-os dendrológiai változatosságából figyelemre méltóak a fenyőfélék²⁸⁸, valamint az országban általa ismert egyik legnagyobb *Corylus colurnáját*²⁸⁹ említi meg konkrét méretekkel.²⁹⁰ A nagylángi (ma Soponya) kastélypark keletkezésére vonatkozóan megtudjuk, hogy létesítésének ideje pontosan nem ismert, azonban a parkban található idős faegyedek alapján határozottan a 18. század legvégére datálja a szerző.²⁹¹ A fentiek ellenére kevés információt közöl a fákról, mindössze annyit, hogy a „*tű-, s lomblevelű fák egyaránt vannak itt képviselve, az utóbbiak közül leginkább az Ulmusok s Sophorák, melyek itt igazán hatalmas példányokká fejlődtek*”.²⁹² A szőnyegágyi és üvegházi növényekre részletesebben kitér és összességében igényesen fenntartott kertről számol be. A soponyai park

²⁸² Schmall 1894, 221.

²⁸³ Schmall 1894, 221.

²⁸⁴ Hanusz 1890

²⁸⁵ Még néhány fontosabb növény, amiket felsorol: amerikai diófák, *Diospyros lotus*, különböző *Gleditsia* fajok, több *Liriodendron tulipifera*, *Mimosa arabica*, ami szintén a nagy árvíz (1838) idejéből maradt meg, *Morus nigra*, *Broussonetia papyrifera*, *Wellingtonia gigantea*, *Paulownia imperialis*.

²⁸⁶ „Kiterjedése 150 kataszteri hold s telve van a lehető legszebb facsoportokkal, a melyekben a fenyűknek több mint 40 faja díszlik, köztük egy gyönyörű tiszafa-liget.” Markó 1895, 743.

²⁸⁷ Nádasdladányi, nagylángi, dégi és boldvai. (Cséser 1896a; Cséser 1896b; Cséser 1899)

²⁸⁸ *Abies balsamea*, *A[bies] Douglasii*, *A[bies] taxifolia*, *A[bies] Nordmanniana*, *Taxodium distichum*, *Picea alba coerulea*, *Salisburyák*. Megjegyzés: e cikk növényelnevezései terén hatalmas kavargás észlelhető. Érdekesebb, említett lombhullató fafajok: *Bioták*, *Sophorák*, *Liriodendronok*. Cséser 1896a, 152–153.

²⁸⁹ „magassága 12 m, szélessége 8 m” Cséser 1896a, 153.

²⁹⁰ Cséser 1896a, 152–155.

²⁹¹ Cséser 1896b, 182.

²⁹² Cséser 1896b, 182.

után a dégi uradalom „kertészetét”²⁹³ is leírja. A park díszesebb növényeiről – mint például a *Pinus strobus*, a *Liriodendron tulipifera*, a platán, az ostorfa és a japánakác – megtudjuk, hogy azok csak a „belterületen” – azaz a kastély és hozzávetőleg a tó közötti területen – helyezkednek el, amelyen kívül („kületerület”) tölgy és bükkerdő található.²⁹⁴

Csérer Gyulának egy későbbi közlésében találtam utalást – más egzóta és különleges fajok²⁹⁵ mellett – egy „*Salisburia ad[iantifolia] variegata*”-ra, amellyel más kertek kapcsán még nem találkoztam.²⁹⁶ E ritka növényt Szepessy Kálmán boldvai földbirtokos kertjében ültették el vélhetően a kert létesítésének évében, 1870-ben. A boldvai kertben található különlegesebb fajok közül a vérbükköt érdemes még kiemelni, azonban ebben a cikkben is inkább a lágyszárúakra tér ki bővebben a szerző.

Az utóbbi két idézett publikáció kapcsán több más tanulmányt is érintő két fontos észrevétel szükséges. Egyrészt, a 19. század végi kertészeti és „műkertészi” közlemények egyre nagyobb hangsúlyt fektetnek a különböző szőnyegágyakban és virággruppokban alkalmazott lágyszárú növényanyag bemutatására (is). A századforduló környékén nagy divatja volt a szőnyegágyaknak, azok terveit, képeit, szépészeti kialakításuk elveit rendszeresen közzé tették a különböző kertészeti szaklapokban, mintakönyvekben. Az egy- és kétnyári, valamint délszaki növények magánkerti alkalmazását híven tükrözi Borovszky Samu Magyarország monográfiája, amelyben számos fénykép tanúskodik a korszakra jellemző nemesi és birtokosi kertekben alkalmazott tömeges virágpompáról.

A századfordulóhoz közeledve mindinkább megjelennek a sok esetben nagyon változatos fás szárú növényanyagot tartalmazó kisebb méretű parkok, kertek. Ilyen példa gattajai Gorove János piskolti (Pișcolt, RO) kertje, amelyben „200 faj díszfa és cserje” kapott helyet, többek között „*Abies Nordmanniana*, *Abies Ex[c]elsa*, *Pinus Strobus*, *Pinus Larix*, *Pinus Austrális* és *Pinus Spicca*”.²⁹⁷ A park érdekessége, hogy Petz Ármin tervezte 1890-ben és a kivitelezéshez saját faiskolájából hozatta a növényeket.²⁹⁸

Sajnos nemcsak új létesítésű kertek híreit lehet megtalálni a szakirodalomban, hanem nagy múltú, egykor pompázó kertek lehangoló állapotát ismertető tudósításokat is. Batthyány Ödön körmendi kastélyparkja, ahogy azt már korábban tárgyalt források is igazolták, a legkülönbözőbb

²⁹³ A kifejezés jelentőségét később magyarázom.

²⁹⁴ Csérer 1896b, 184.

²⁹⁵ Többek között: „*Fagus silv. marginata*, *F. atropurpurea*, *Platanus occ. fol. variegatis*, *Quercus concordia*, *Qu. cuculata*, *Salix pendula variegata*”. Csérer 1899, 18.

²⁹⁶ Csérer 1899, 16–18.

²⁹⁷ Bokor 1897, 615.

²⁹⁸ Bokor 1897, 615.

„évszázados” egzóta fákat sorakoztatta fel.²⁹⁹ A század elején még virágzó parkról 1899-ben már lehangoló képet kapunk: az üvegházak kifosztva állnak, s „*ahol azelőtt a kertésművészet remekelt, most vadak ordítása, kopók csaholása hangzik*”.³⁰⁰

A tudományos igényességgel ismertetett kertek közül az egyik legszínvonalasabb a csetényi park fás szárú növényeiről készült jegyzék, amely 49 fa- és cserjefajt sorakoztat fel a teljes tudományos latin nevek pontos feltüntetésével.³⁰¹ A feljegyzés egy többé-kevésbé szabályos fafelmérési jegyzőkönyvet mutat azzal a különbséggel, hogy nem táblázatos formában közli az adatokat és nem minden fánál írja oda a méreteket, azonban mindenhol megjegyzi a taxon állapotát, habitusát. A legnagyobb törzs-körméretű fák³⁰² alapján a kert legalább 50 éves lehetett 1900-ban.

Részletes leírás szól a kistapolcsányi (abban az időben) főhercegi kertről, amelyet „*angol styl követelményei szerint*” 1860-ban Gillemot György kertész újított fel.³⁰³ A szerző igényesen fenntartott utakról, rövidre kaszált gyepről számol be. Leírja a „*különféle szép*” díszfa és cserje csoportokat, valamint felsorolja a ritka impozáns fákat.³⁰⁴ A park egyik különlegessége a *Fagus sylvatica* 'Atropunicea'-ból kialakított kettős fasor, ahol minden faközben 5-5 rózsatő kapott helyet, mindemellett a gyeppen hagymás és gumós növények virágfoltjai díszlettek.³⁰⁵

Esterházy Miklós (II.) idejében, 1794 és 1833 között, a kismartoni (Eisenstadt, AU) parkot a szomszédos szőlőhegyek megvásárlásával megnagyobbították és nagy mennyiségű, új fa- és cserjefajok telepítésével az egykori barokk kertet tájképvé alakították át Charles Moreau tervei alapján, amelyben kiemelt jelentősége volt a fenyőféléknek és más különleges növények díszes csoportjainak.³⁰⁶ Minden bizonnyal Kismarton a különböző fenyőfélék nagyobb tömegű alkalmazására az egyik első példa lehetett Magyarországon, a kertészeti szaklapokban mégis meglehetősen későn, csak 1909-ben írtak róla.

²⁹⁹ „*Almafa nagyságú Magnoliák*”, „*óriás Gymnocladus*”, „*Taxodiumok*”, „*Pinus strobusok*”, „*Gyönyörű a Coniferák csoportja, ... mahonia, Ilex, Wellingtoniával kedves vegyítékben...*”, „*Platanusok*”. Patak 1899, 49–50.

³⁰⁰ Patak 1899, 50.

³⁰¹ Szilágyi 1900

³⁰² A közölt legnagyobb egzóta fák törzs-körméretei: *Sophora japonica* L. (365 cm), *Acer pseudoplatanus* L. (224 cm), *Ginkgo biloba* L. (112 cm), *Juglans nigra* L. (307 cm), *Celtis occidentalis* L. (230 cm), *Aesculus rubicunda* Willd. Lod.(208 cm), *Platanus orientalis* L.(292 cm). Szilágyi 1900

³⁰³ Kszim 1901, 321.

³⁰⁴ *Corylus Colurna, Fagus sylv[atica] atropurp[urea], Pinus Strobus, Abies Nordmanniana, Taxodium distichum, Paulownia imperialis*. Kszim 1901, 321.

³⁰⁵ Kszim 1901, 322.

³⁰⁶ Kardos 1909a 9–10.; Régi 1911

„*A parkot újból átalakították, amennyiben alapos tisztításnak vetették alá és sok nemesfa, díszcserje és nagy mennyiségű egyéb dísznövény kiültetése által valóságos díszkertté avatták föl.*”, „*Gyönyörű részlete a nagy parknak az igen nagy üvegházak előtti tér, különösen szép Coniferákkal és bokor-rózsákkal beültetve. A Coniferákból a parkban, annak szélső részeiben egy hatalmas nagy gyűjtemény köti le a figyelmünket, kiváló szép példányokból összeállítva. E gyűjtemény szinte specialitásszámba mehet. Különben a parkban a legkülönbözőbb dísznövények egész seregével találkozunk és a legváltozatosabb csoportokban gyönyörködhetünk...*” Kardos 1909a, 9–10.

A század elején néhányan³⁰⁷ felismerik azt az űrt, amelyet a magyar kertek átfogó ismeretének hiánya okozott, amelyre korábban az irodalmi áttekintésben már utaltam. A magyar kertek összeírására az egyik – nem a legsikeresebb – próbálkozás a *Kertészeti Lapokban* megjelent, ismeretlen szerző tollából származó cikk.³⁰⁸ A cikk nehezen követhető, keverednek benne a barokk („francia izlés”) és a tájképi kertek, hol az egyikről, hol a másikról beszél a szerző. Említésre azonban mégis érdemes, ugyanis hivatkozik Thiele³⁰⁹ munkájára, említve a körmendi parkot, mint olyat, amelyben egzotikus növények találhatók, valamint a gyepűfüzesi Erdődy-kastélyparkot is, amelyet 1821-ben alakítottak át „pompás” angolkertté. Végül a cikk legfontosabb információja Inkey József iharosberényi parkjáról szól, amelyben „szép fenyőfacsoportok, gesztenyefasorok, üvegház s szép virágágyak láthatók”.³¹⁰ A fentiekén kívül még több angolkertet is említ az ismeretlen szerző, ezeknél azonban már nem tér ki a jellemző növényanyagra.³¹¹

Az előző publikációhoz hasonlóan, azonban annál jóval körültekintőbb módon és összeszedettebb tartalommal jelenik meg az a kezdeményezés, amely a magyar kertek – elsősorban korabeli, akkor létező – képviselőit próbálják összegyűjteni és ismertetni. *Magyarország kertjei* címmel 1912-ben cikksorozat indult, amely alapja kívánt lenni egy nagyszabású mű, a Magyarország kertjei és kertészetei c. monográfia elkészítésének:

„Állandóan azt halljuk, hogy nem ismerjük hazánk kertjeit. Ez a panasz csak annyiban bir jogosultsággal, hogy általánosan, a nagy közönség nem ismeri, mert nincsen olyan összefoglaló munkánk, mint a külföldieknek, amelyből a hazai kertekről általános tájékozást nyerhetnénk. Hanem ennek dacára nagyon sokan vannak, akik nagyon jól ismerik nemcsak hazai nagyobb kertjeinket, – ezek mellel megjegyezve elég tekintélyes szép számmal vannak – hanem ismerik a kisebb polgári kertek nagy részét is, sőt bizonyos statisztikai áttekintéssel is birnak a hazai kertek összessége fölött, minden statisztikai hivatalok közreműködése nélkül. Sőt tovább megyünk, ismerik a mult századok nevezetesebb kertészeti alkotásait is.”³¹²

A cikksorozat első része jelent csak meg, amelyben Nógrád vármegye 123 kertjét említik, közölve a helység nevét, tulajdonosát és néha a kert méreteit.³¹³ Terjedelmi korlátokra hivatkozva többet nem tudunk meg. Az első világháború sajnos nemcsak megszakította, de véglegesen le is zárta a fenti hiánypótló kezdeményezést. Huszonöt évvel később, 1937-ben újabb felszólítással találkozunk, ezúttal a Dendrológusok és Kertkedvelők Szakosztályának elnöksége fordul a kastélyparkok és kastélykertek tulajdonosaihoz adatgyűjtés céljából.³¹⁴ A

³⁰⁷ Korábban például említettem már Kardos (vö. Mkertek 1909) törekvését a díszkertek összeírására is.

³⁰⁸ Régi 1911

³⁰⁹ Szepesházy – Thiele 1825. Az évszámot tekintve tévesen hivatkozik: 1825 helyett 1832-t jelöl meg!

³¹⁰ Régi 1911

³¹¹ Kismartonról is írt, azonban arra már korábban hivatkoztam.

³¹² Mkertjei 1912, 95.

³¹³ Mkertjei 1912

³¹⁴ Szakosztály 1937

felhívás eredményeiről nem derül ki információ, azonban gyanítható, hogy az újabb törekvést is egy világháború hiúsította meg.

1913-ban közlik Ambrózy-Migazzi István³¹⁵ „*barstaszári*” (Malonya, Mlyňany SK) kertjét, mint a hazai kertek egyik legnagyobb szerűbb példáját, elsősorban növénygyűjteményeit kiemelve.³¹⁶

A 20. század húszas éveitől észlelhető igazán a szakcikkeken keresztül az a fokozódó dendrológiai érdeklődés, amely következtében történeti kertjeinket (értsd kastély- vagy kúriakertjeinket) a fás szárú növények elsődleges értékelése alapján dendrológiai kertként emlegetik, s maga a dendrológia, mint fogalom és kifejezés is egyre gyakrabban fedezhető fel a különböző magyar szaklapokban. Az első dendrológiai kerteket³¹⁷ összegyűjtő cikk 1925-ben jelenik meg.³¹⁸ A felsorolás közel sem teljes, mindössze 19 kertet³¹⁹ tartalmaz, s kimarad például az egyik legjelentősebb, a vácrátóti Vigyázó-kastély parkja, amelyről később (1929) azt írja Mágocsy-Dietz Sándor³²⁰, hogy „*hasznosítható volna, mint országos dendrológiai kert*”.³²¹ Bár a cikk 19 dendrológiai kertet idéz, ezek közül minden bizonnyal Nagymágocsra nem, vagy csak nagyon friss telepítésű egzóta fajokkal találkozhatott a szerző. A fentieket alátámasztja az a nagymágocsi parkról is szóló 1926-os írás, amelyben a park fáinak változatosságáról vagy különlegességéről nem történik semmiféle említés.³²² Amennyiben Nagymágocsra dendrológiai vagy tájképi jelentősége lett volna a fás szárú növényanyagnak, az minden bizonnyal említésre került volna. Annál is inkább, mivel ugyanebben a cikkben a szarvasi Bolza-kastélypark faállományának a hozzáértő szemét is lenyűgöző sokszínűségéről számolnak be.

A részletes dendrológiai leírások sora gróf Bolza Pál szarvasi kastélyparkjával folytatódik a szaklapok időrendjében. A park kiépítését 1890 őszén kezdték meg.³²³ A park leírása közel 25 fenyőfajt, számos örökzöld pikkely-, és lomblevelű cserjét és majdnem 10 különböző tölgyfajt és -faját nevez meg.³²⁴ Korábban már láthattunk arra példát, hogy a növények szakszerű

³¹⁵ Helytelenül Ambrózy Gyula szerepel a cikkben.

³¹⁶ „...*házánk egyik legnevezetesebb kertészeti alkotása, amely számtalan nevezetességet tartalmaz és a kertészetnek valóságos kincsbányája. Különösen Rhododendron és japáni nádgyűjteménye, valamint fenyői nevezeteseek.*” Újmagyar 1913

³¹⁷ Ezúttal konkrétan dendrológiai kert néven gyűjti össze a cikk (a szerző által) ide sorolható kerteket.

³¹⁸ Schneider 1925, 28–29.

³¹⁹ Kámon [ma Szombathely része] (Dr. Sághy István), Gyöngyösapáti [ma Gencsapáti] (gr. Széchenyi Rezső), Vép (gr. Erdődy Sándor), Bogát [ma Szombathely része] (gr. Festetics Kálmán), Alsőszeleste [ma Szeleste] (br. Baich Mihály), Ikervár (gr. Batthyány, mint legrégebbi kertet említi, amely a „favágók áldozata lett”), Alcsuth, Eszterháza [a jól ismert barokk kerten kívül később egyre több egzóta fajtát is telepítenek], Keszthely, Tatatóváros, Dég, Nagyláng [ma Soponya], Nádasdladány, Zirc, Nagymágocs, Hatvan, Erdőtelek, Malonya, Jeli (gr. Ambrózy-Migazzi István létesítendő kertje). Schneider 1925

³²⁰ Mágocsy-Dietz Sándor (Ungvár, 1855-Budapest, 1945) botanikus, növénymorfológus és fiziológus, egyetemi tanár. MAÉ 1987a, 437–440.

³²¹ Mágocsy-Dietz 1929, 245.

³²² Cs 1926, 160

³²³ Schneider 1926, 168.

³²⁴ „*A[bies] nobilis* Lindl., v[ar.] *glauca*, *A. concolor* Lindl., v. *violacea*, *A. magnified* Murr., *A. cilicica* Carr., *A. pectinata* D. C., v. *pendula* stb. A *Picea*-félékből a közismert ezüst-fenyőkön kívül a törpe *Picea pyramidea* hort., *P. Maximoviczi* Rgl., *P. nana* hort., a szomorú *P. inverta* hort., stb. *Pinus*-félékből: a *P. Cembra* L., *P. strobus* L., *P.*

tudományos nevét közölték a kertek gazdag fajválasztékának érzékeltetéséhez.³²⁵ Az imént bemutatott kertnél is hasonlóképpen történik, illetve később még Füredi Jenő és Mágócsy-Dietz Sándor leírásaiban találkozhatunk a tudományos megnevezésekkel.³²⁶

Az OMKE különböző szakosztályai (elsősorban a Dendrológiai Szakosztály) egyre gyakrabban szervez tanulmányi utakat a dendrológiai gyűjteményükről híressé vált kertekbe. A kirándulások tapasztalatairól, s a kertek jellemzőbb növényanyagáról rendszerint beszámolnak a *Kertészeti Lapokban*. Magyar Gyula a gödöllői kastélyparkban tett látogatásuk tapasztalatait és a változatos növényanyag jeles képviselőit osztja meg az olvasóval.³²⁷ A nagylángi Zichy kastélypark *Paulownia imperialis*áról közölnek 1927-ben egy fotót, amelynek képaláírásából kiderül, hogy a fa törzskörmérete 390 cm. A fák paramétereire vonatkozó pontos és hiteles adatok fontossága abban rejlik, hogy ezek segítségével a parkban megjelenő egzóták telepítési idejét hozzávetőlegesen meg lehet határozni, s így az egyes kertek létrehozásának ideje is kiderül.³²⁸ Gróf Széchenyi Rezső Gyöngyösapátiban (ma Gencsapáti) található értékes növényegyedeket tartalmazó parkjáról több oldalas leírásában nemcsak a növényekről, de a kert keletkezéséről is megtudunk töredékeket. A cikkből kiderül, hogy Szécsényi Rezső – az akkori tulajdonos – nagyapja kezdte el a jelenlegi park kialakítását a „napóleoni háborúból visszamaradt francia hadifoglyokkal”.³²⁹ A kezdetek kezdetén hatalmas fákat ültettek át a közeli erdőségekből, megvetve a tájképi kert alapjait. A századforduló környékén a kert művészi igényű átalakítását egyértelműen kifejezi a szerző a növények természetyszerű elrendezésének és a festői kerti kép látványainak leírásával.³³⁰ Kivételesen sok cserjefajt sorol fel és az eredeti telepítések néhány, illetve későbbi, de még századforduló előtti telepítések fafajára is fény derül azok életkorának, vagy méretének közlésével.³³¹ Tervezési elvek fontos kompozicionális sajátosságait is

ponderosa Dougl., *P. Jeffrei* Murr.”; „*Wellingtonia (Sequoia) gigantea* Lindl”; „*Taxodium distichum* Rieh. *Pseudotsuga Cédrus*, *Chamaecyparis* és *Thuya*-félékből”; „*Juniperus-félék*”; „A nagyszámú örökzöld cserjék, melyek különösen a fenyvesek alját díszítik, pl. *Ilexek*, *Podocarpusok*, *Aucubák*, *Laurus-félék* stb.”; Tölgyek:” *Quercus americana* L. v. *alba* és *rubra*, *Q. libani* Oliv., *Q. aquatica* Walt., *Q. marylandica* Muench., *Q. Concordia* C. S. sárga és *Q. san'juinea* C. S. vörös lombozattal, *Q. pyramidalis* Gmel.” Schneider 1926

³²⁵ Szilágyi 1900

³²⁶ Füredi 1927; Mágócsy-Dietz 1929

³²⁷ Többek között: „*Taxodium distichum* (csonkatetjű), *Ostrya carpinifolia* (óriásfa, szép törzsszel), *Gleditschia horrida* és *Gl. japonica* (óriás példányok), *Gymnocladus canadensis* (30 méter magas), *Liriodendron tulipifera* (széles, óriás), *Fagus silvatica atropurpurea* (kb. 30 m.), *Fraxinus excelsior* var. *monophylla* (hatalmas, terebélyes), *Ginkgo biloba* (30 m. magas, törzsátmérője meghaladja a 80 cm-t), *Abies cilicica* (25 m.)...” Magyar 1927a

³²⁸ Virágzó 1927, 115.

³²⁹ Magyar 1927b, 145. Az idézet szerint nem sokkal 1815 után keletkezhetett.

³³⁰ „A régi kert átalakítását ő maga [gr. Széchenyi Rezső] végezte kertészével és gyűlölve a legcsekélyebb mesterkéeltséget (még a virágos rózságyat is, mert azt természetellenesen metszeni kell!), minden tövet és bokrot úgy helyezett el hogy az tökéletesen beleilleszkedjék a vadregényes természetes kép keretébe.” Magyar 1927b, 145.

³³¹ *Magnolia soulangeana*: az egyik 100 éves a másik 70., *Sequoia gigante*: 25 m magas., *Abies pinsapo*: 13 m magas., *Abies balsamea pendula*: 10 m magas., *Aesculus parviflora* mintegy 7 m átmérőjű, szétterpeszkedő bokor. Magyar 1927b

megtudhatjuk, miszerint „a kastély két végében, szabadon a nyílt pázsittéren, két gyönyörű kifejlődésű, hatalmas *Magnolia Soulangeana* példány vonja magára figyelmünket”³³².

A helyszíni bejárásaim tapasztalatait ismertető fejezetekben³³³ rámutatok arra a tényre is, hogy a *Magnolia* fajok hasonló elrendezése nem egyedi a dendrológiai kertek történetében. 1938-ban Ormos Imre a gyöngyösapáti parkot annak a sajnálatos folyamatnak az áldozataként írja le, amely során az egykori tulajdonosok már nem tudják fenntartani parkjaikat – a társadalmi átrendeződés és megváltozott gazdasági helyzet következtében.³³⁴ A gyöngyösapáti kertnél talán még nagyobb változatosságot rejtő – a cikkben több mint 50 fenyőfélést neveznek meg – rátóti parkot írja le Füredi.³³⁵ Széll Kálmán rátóti kertjét 1868 körül kezdték kialakítani. A különleges fenyőgyűjteményt bemutató kertről megtudjuk azonban, hogy már a 20. század elején több faja a nagyobb méretet elérve a kedvezőtlen talajadottságok következtében elpusztult.³³⁶

A dendrológiai kertek elterjedésére szemléletes példa Abony, ahol három különleges dendrológiai értékkel rendelkező parkot is bemutat egy 1929-ben megjelent cikk ismeretlen szerzője.³³⁷ Az egyik a Vigyázó-féle kastélypark, a másik Neppel Gyula országgyűlési képviselő kertje és a harmadik, amelyről kissé bővebben beszámol a szerző, báró Harkányi Frigyes kertje. Az utóbbit Jámbor Vilmos közreműködésével alakították ki, s később Ilseman Keresztély segítségével – azonban a báró konkrét elképzelései mentén – alakították át.

Az egyik legkedveltebb és dendrológiai értékeiért talán legtöbbet látogatott kert a Vigyázó Sándor féle vácrátóti kastélypark. Egymást követő években az OMKE két szakosztálya (Dendrológiai Szakosztály és a Kertészsegédek Szakosztálya) is meglátogatta a parkot és mindkettő beszámolt a kert érdemeiről.³³⁸ A korábbi leírás a növénynevek majdnem maradéktalan felsorolásával, a művészi és esztétikai kialakítása kapcsán elsősorban, mint angolkertet ismerteti, amelyről megjegyzi, hogy fa és cserjeállományát tekintve méltán nevezhetnénk dendrológiai kertnek is.³³⁹ A második beszámolóból inkább összefoglaló információk derülnek ki: a kert az 1860-as években alakítják ki, amelyben 1930-ban már 120

³³² Magyar 1927b, 145.

³³³ Vö. 4.2.4.2. fejezet.

³³⁴ „Jól ismerjük a gazdasági életnek azokat a súlyos jelenségeit, amelyek e parkok urait arra indítják, hogy elődeik szeretettel és lelkesedéssel létre-hozott alkotásait pusztulni hagyják, nem mehetünk azonban el szó nélkül azon veszteség mellett, amely ily módon hazánk kulturáját sújtja.” Ormos 1938, 18.

³³⁵ Füredi 1927

³³⁶ „...ez a remek fenyő [*Abies grandis* Lindl.] is a kert három ritka méretű szépsége az *Abies concolor* Lindl. var. *violacea* és *glauca* sorsára jut, amelyek 16–18 m magasra nőve, száradni kezdtek, végül elpusztultak. Ezekhez hasonló példányok Európa kertjeiben alig voltak találhatók. Így látszik, hogy a rátóti kert altalaja okozza a gyökereit mélyre fejlesztő fenyők idő előtt való pusztulását.” Füredi 1927

³³⁷ Dértékek 1929

³³⁸ Mágócsy-Dietz 1929, Kovács 1930.

³³⁹ „A rátóti kert fajokban való gazdagságánál fogva, méltán tarthat igényt arra, hogy mint angol kert, egyúttal dendrológiai kert számba vétessék.” Mágócsy-Dietz 1929, 245.

fenyőféle található.³⁴⁰ Szintén a Dendrológiai Szakosztály tett látogatást a tatatóvárosi angolparkban. Beszámolójukban némi csalódott felhanggal említik, hogy különlegesebb fafajról nem tudnak beszámolni, mert csak a szokásos, jól ismert és általánosan alkalmazott fafajokkal találkoztak úgy, mint: „*Taxodium distichum*,...*Pterocarya caucasica*,...*Fagus sylvatica purpurea pendula*,...*Platanus orientális*,...*Pinus austriaca*, *Pinus strobus*, *Picea excelsa*, *Picea pungens glauca* Koster, *Abies Nordmanniana*, *Abies concolor*”.³⁴¹ A fentiekből az következik, hogy az említett fafajok már nem számítanak különlegességnek, egzotikumnak, így sikeres honosításuk eredményeként elterjedten használják őket a kertjeinkben, parkjainkban. 1936-ban Rapaics egyértelműen a szentimentális tájképi kertekhez sorolja a park jellemző növényeit – a jegenyenyár és a szomorú fűzek tömeges alkalmazása miatt.³⁴²

Egy 1930-ban megjelent cikk szerint a Batthyányiak polgárdi kertjében található *Sequoiadendron giganteumot*, az ország egyik leghatalmasabb mamutfenyőjét, 1830-ban ültette gróf Batthyány István.³⁴³ A leírás a mamutfenyő származásával kezd, s mint itthon is elterjedten ültetett fa egyik legnagyobb képviselőjeként említi meg a Polgárdiban található példányt. Mivel a cikk nem a kertről szól, hanem konkrétan a fafajról, így nem is tudunk meg többet a kertben található növényekről. Ennek ellenére gyanítható, hogy nemcsak mamutfenyő lehetett a polgárdi parkban, hiszen ha valaki ilyen jellegzetes és egyértelműen egzóta növényt telepít, nehezen elképzelhető, hogy ne alkalmazna más külhonos fafajt.

Scherg Károly tudományos igényű, alapos cikket írt a sárvári főhercegi kertről, amelyben a fafajok egész sorát és azoknak konkrét kiültetési dátumait is megjelöli.³⁴⁴

Növényváltozatosságának köszönhetően a kámoni Sággy István létesítette parkról publikáltak talán a legtöbbet a különböző kertészeti szaklapokban. Számos esetben, más kastélyparkokkal ellentétben, arborétumnak nevezik a kertet. A cikkek egy része³⁴⁵ a kert dendrológiai értékeit ismerteti, másik részük³⁴⁶ pedig a tulajdonos saját legfrissebb honosítási és nemesítési tapasztalatait, eredményeit közli. Az egyik szerző megjegyzi, hogy hiánypótló Sággy 1925-ben létesített faiskolája, mert ott beszerezhetők azok a ritka különlegességek, amelyeket más faiskolákban nem lehet megtalálni.³⁴⁷

Gróf Ambrózy-Migazzi István malonyai kastélyparkját többen többféle megközelítésből tárgyalták. Kertjére leginkább a dendrológiai különlegességek tárházaként tekintettek és nem

³⁴⁰ Kovács 1930

³⁴¹ „*Ami pedig dendrológiai tanulmányunkat illeti, arról nem tudok különös figyelmet érdemlő, érdekes tapasztalatokról beszámolni, mert a megszemlélt parkban az általánosságban ismert és elterjedt díszfákön és fenyőféléken kívül csak kevés különleges növényt találtunk.*” Németh 1931

³⁴² Rapaics 1936

³⁴³ Schneider 1930, 172.

³⁴⁴ Scherg 1932 (Vö. M.12. melléklet)

³⁴⁵ Például: Schneider 1925; Ráde 1926; Somogyi 1932.

³⁴⁶ Például: Sággy 1926a; Sággy 1926b; Sággy 1929.

³⁴⁷ Somogyi 1932

foglalkoztak a növények koncepciózus kiültetésével. Moesz Gusztáv cikke kivételt képez, ő nemcsak a növények egyedi értékét fedezte fel, hanem a park művészi térképzésére is felfigyelt, amelyet így jellemez:

„A fajok számát különben sem tartotta fontosnak, sokkal inkább a jól bevált fajok és formák nagy példányszámát. Szemnek jóleső hatást egy-egy fajnak tömegével akart elérni. Nem botanikus kert, hanem mediterrán jellegű parkot akart létesíteni. A növény csak eszköz volt a kezében, amellyel tájképet lehet alakítani és színezni.”... „Sokszor voltam a malonyai parkban. Mindig csodáltam azt a művészetté finomult tudást, amellyel a gróf parkjának 50 holdnyi területét harmonikusan be tudta illeszteni a távoli hegyektől határolt, zsitvavölgyi szép tájképbe.”³⁴⁸

A szakfolyóiratokban talált utolsó, kutatásaim szempontjából érdekes utalás 1938-ból származik, amely az akkor báró Hatvany-Deutsch örökösök tulajdonában lévő, 1880-ban Ilseman Keresztély tervei alapján átépített hatvani parkról szól, amelyet a szerző szerint keveredő barokk és tájképi elemek jellemeznek, s ahol az egzóta fenyőfajok is említésre méltó szerepet kapnak.³⁴⁹

A 19. század végén és a 20. század elején a dendrológiai újdonságok második hulláma következtében számos szakmai és ismeretterjesztő folyóiratban jelennek meg parkismertetések, dendrológiai témájú, nagyrészt kastélykertekhez kötődő beszámolók. Egyes szerzők a kastélyparkok növényeit mindentől függetlenül kezelve tárgyalják, míg mások tisztában vannak azzal – és ezt sokszor ki is hangsúlyozzák –, hogy a dendrológiai értékek egy komoly kertművészeti alkotás részeként jelennek meg. Az utóbbi szemszög elsődlegesen a park egységes térkompozíciója felől közelít, amelyben szintén fontos szerepet kap a fafajok változatossága. A dendrológiai értékek életkor szerinti csoportosítása másodlagos értéknek bizonyul, amikor a tájképi kertekre, mint komplex művészeti alkotásokra tekintünk. Másodlagos értéken értem tehát a fák kifejlett állapotukra kialakuló méretét, alakját, hiszen ezek a jellemzők a telepítés idején még nem létező értékek.

A fafajok változatossága is elsősorban a kerti térkompozíció egészében értelmezendő egy tájképi kert esetében. Az idézett cikkekben bizonyára csak a legnépszerűbb kerteket közölték, azokat, amelyeket látványosságainak, különlegességeiknek köszönhetően a különböző szakosztályok, szakmai szervezetek meglátogattak, esetleg azokat, amelyekről a tulajdonos, vagy főkertész információt küldött a szaklapnak. A dendrológiai kerteknek csak szűk keresztmetszete vált így ismertté a szaklapok hasábjain keresztül, s a kisebb, „jelentéktelenebb” kertek többsége, amelyek növényváltozatosság tekintetében lemaradtak – bár dendrológiai értékeket minden bizonnyal ezek is hordoztak – ismeretlenek maradtak az olvasó számára.

³⁴⁸ Moesz 1933, 290–291.

³⁴⁹ Lukács 1938

A fejezet a 20. század harmincas éveinek közepéig tárgyalja a magyar dendrológiai kertek jellemzőit, amelyek létesítése a századforduló (19–20. sz.) időszakával lezárul. Egyetlen egy később létrehozott, különleges dendrológiai értékekkel rendelkező kertet kell kiemelni, éspedig a Jeli Arborétumot, amelynek létesítése Ambrózy-Migazzi Istvánhoz fűződik. Az ő szakértelmének, esztétikai és művészi tapasztalatának köszönhető – amelyet malonyai kertje ma is híven tükröz –, hogy a Jeli Arborétumot egyes szerzők³⁵⁰ még a dendrológiai kertekhez sorolják. A Jeli Arborétum végleges kialakítását azonban Ambrózy nem élhette meg, így a kert már kifejezetten gyűjteményorientált lett az arborétumi elvárások tükrében. Végeredményképpen a Jeli Arborétumot nem sorolom a dendrológiai kertek közé, s ezt a nézőpontomat a park kései kertlétesítésből fakadó, nem túl idős növényállománya is indokolja.

A kertek többsége a II. világháború pusztításainak áldozatává vált, némelyek véglegesen eltűntek anélkül, hogy feljegyezték volna őket. Az 1940-es évek második felétől a történeti kertek, és ezen belül a dendrológiai kertek hanyatlásának kora következik. Az államosítást követően a dendrológiai kertek egyetlen menekülési esélyét intézménykertté – szociális otthonnak, kórháznak stb. helyet adó kastélyparkként – való átminősítésük jelentette.

Kerttörténeti kutatásaim során **71** kertre, illetve azok külhonos növényanyagára találtam utalást, amelyeket az M.16. mellékletben gyűjtöttem össze.³⁵¹

Az első világháborúval bezáruló történeti áttekintésnek két fontos eredménye fogalmazható meg. Az egyik, hogy a kutatás bebizonyítja, hogy a 19. század folyamán nem készült átfogó, a korabeli magyar tájképi kerteket, illetve a dendrológiai kerteket összefoglaló munka. Próbálkozások – a szaklapok hasábjain keresztül – voltak ugyan ennek a hiánynak a pótlására, azonban az igyekezetet a világháborúk sorra elsöpörték.

A másik, hogy a tájképi kertek kialakításával kapcsolatos tanulmányok³⁵² általános jellegűek voltak, az egyes szerzők nem tértek ki a növénykiültetési koncepcióra, térkompozícióra és a jellemző növényhasználatra sem. A dendrológiai különlegességek felsorolásán túl jellemzően nem derül ki az, hogy mely taxonoknak volt uralkodó vagy meghatározó szerepe a kerti térkompozícióban, s így az esetek túlnyomó többségében az sem derül ki, hogy a kertek karakterét milyen növények adják.

³⁵⁰ Rapaics 1940

³⁵¹ Ennek a táblázatnak a folytatása az M.19. melléklet, amelyben a 20. századi szerzők műveiben megjelenő további kerteket ismertetem.

³⁵² Szeder 1825, Kazinczy 1806

3.3 A 20. SZÁZADI KORSZAKOLÓK, KERTLEÍRÓK

A magyarországi tájképi kertek kutatásával a 20. század folyamán több szakember is mélyrehatóan foglalkozott. A legjelentősebbek közülük Pauer Arnold, Rapaics Raymund, Ormos Imre, Mészöly Győző és szerzőtársai, Zádor Anna, Szikra Éva és Galavics Géza.³⁵³

Pauer munkája nagyon jó kiinduló anyag, mind a kertek, mind pedig a felhasznált irodalmak tekintetében. Rapaics is felhasználja gyakorlatilag az összes Pauer munkájában megtalálható hivatkozást, amelyeket kibővít. Legfőbb különbség kettejük munkássága között, hogy Rapaics nemcsak tényyszerű ismertetést ad a kertekről, hanem megpróbálja azokat nagyobb kontextusban vizsgálni, elemezni, és az általa vizsgált kerteket, parkokat – a felhasznált, megismert anyag alapján – kategorizálja, korszakolja.

Mindegyik szerzőről elmondható, hogy munkáikban többé-kevésbé megjelenik a külföldi kitekintés, azonban Pauernél, Rapaicsnál és Mészölynél döntően a magyar kertek számba vétele és jellemzése a meghatározó cél. Fenti hét szerző – Pauert és Mészölyt kivéve – a magyar tájképi kertek korszakolásával is foglalkozik és több parkról kerttörténeti adatokat is közread. Vannak olyan szerzők – mint pl. Rapaics és Galavics –, akiknél a „dendrológiai kertek” korszakként, vagy esetleg (divat)irányzatként jelennek meg és van olyan is – pl. Zádor –, akik semmilyen formában sem hivatkoznak a külhonos növényeket meghatározó mértékben alkalmazott tájképi elvek szerint formált kertekre. A korszakolások kapcsán meg kell említeni Szilágyi Kinga cikkét³⁵⁴ is, amelyben a szerző a tájképi kertek három stílusirányzatát (klasszikus festői kert, tájképi park, romantikus festői kert) különbözteti meg. Publikációjában a szigetországi stílusirányzatokról ír és nem tér ki a gyűjteményes jellegre, így bővebben nem foglalkozom e tanulmánnyal.

A továbbiakban a korszakolások kapcsán elsősorban azokkal a művekkel foglalkozom, amelyek hangsúlyt fektetnek, vagy legalábbis említik a tájképi kertek gyűjteményes irányzatát, divatját. Összegyűjtöm ugyanakkor a vizsgált irodalmakban említett, dendrológiai kertekhez kötődő helyszíneket.

Időrendben haladva, Rapaics Raymund *Magyar kertek* című műve külön fejezetekben tárgyalja a *szenimentális kerteket*, a *dendrológiai kerteket* és a *virágos tájkerteket*.³⁵⁵ Az említett időszakokat – kitérve jellemzőikre, növényhasználatukra és jelentősebb képviselőik felsorakoztatására, valamint elemzésére – sokszor kerttörténeti leírásokkal gazdagítva 103 oldalon keresztül tárgyalja. Rapaics elsősorban a magyar példákon keresztül, számos forrást,

³⁵³ Pauer 1926, Rapaics 1940, Ormos 1967, Mészöly 1984, Zádor 1988, Szikra 1997, Galavics 1999.

³⁵⁴ Szilágyi 2009

³⁵⁵ Rapaics korszakolását indokoltnak tartom bővebben kifejteni korszakalkotó kifejezése, magyar példák szerinti csoportosítása és egyedi (növényhasználat) rendszerezése okán.

irodalmat felhasználva kategorizálja a tájképi kerteket, és sajátosságosan, a jellemző fafajhasználat alapján próbálja azokat elkülöníteni. Korszakolásában a szentimentális kert egy átmeneti korszak, s azok a kertek tartoznak bele, amelyek a 18. század legvégén létesültek, és amelyekben az „építészeti elemek” nem tűntek el teljesen, de már nem hangsúlyt alkotva, hanem inkább csak a háttérben elrejtve kapnak helyet a kerti térkompozícióban.³⁵⁶ A dendrológiai kert ezzel szemben már nem néz a múltba, nem használja a hangulati képeket idéző épített elemeket, hanem teljességgel a fák és azon keresztül a természet felé fordul. Rapaics nem definiálta konkrétan korszakalkotó kifejezését, azonban az alábbi idézetből következtethetünk véleményére:

„A helyszíni viszonyok lényegükben adva vannak, s a kertész keveset változtathat. A tó sem alkalmas arra, hogy tartósan lekösse a kerttervezők figyelmét. A középkori halastó és a barokk mértani alakú szegletes medence eltűnt ugyan, de a kanyargós vonal önmagában még nem tette változatosabbá a kerti tavat. Ellenben a fák sora kimeríthetetlennek bizonyult, alakjuk változatossága a kertben is olyan vonzóerő volt, amely kárpótolta a kertművészetet a régebbi korok multbavesző minden kertészeti eleméért.”³⁵⁷

A dendrológiai kertek kifejtése során Rapaics Kazinczy Ferencet idézi, aki az angol kertek kialakításához ír esztétikai kívánalmakat megfogalmazó útmutatót. Kazinczy, leírásában – vélhetően a szentimentális kertek túlzó staffázs-jellegére utalva – az egyes kertek (indokolatlan) görbe útvonalvezetését és a nagyszámú kerti attrakciót olyan iránynak mutatja be, mint amelyek nem mutatnak túl az elmúlt korok kertépítészeti divatjainak esztétikai szintjén, legalábbis amennyiben azok nincsenek kellőképpen tartalmilag alátámasztva.³⁵⁸

A 19. század utolsó évtizedeit tekintve Rapaics egyértelműen a növényekre és azok térkompozíciójára helyezi a hangsúlyt, s szerint – ugyan nem mondja ki, csak utalásaiból és a legkülönbélebb fajok említéséből érezzük – a külhonos fajok alapelvárásként jelennek meg a kert térszerkezetében, amit a dendrológiai kertek további korszakolása, valamint kertelemzése is híven tükröznek.

Kissé összemosódik tehát a szentimentális és a dendrológiai kertek kora, amikor Rapaics a jellemző fajok alapján a *dendrológiai kerteket* további korszakokra osztja:

„... Ez négy divatot vagy négy korszakot jelent a dendrológiai kertstílus történetében. Az elsővel már megismerkedtünk, ez volt a szentimentális kert kora. Mindenki nyomban megállapíthatja, hogy dendrológiai tekintetben ezt a kort a szomorúfűz korának kell nevezni.”³⁵⁹

³⁵⁶ Rapaics 1940, 195.; „...a szentimentális kertstílus, eszménye a természet utánzása, tartalma a hangulat, amely az eldugott építészeti kerti díszek közt bujdosol.” Rapaics 1940, 146.

³⁵⁷ Rapaics 1940, 197.

³⁵⁸ „... a mi mostani görbe-útú, bábszerekkel felcífrázott kertjeink éppen úgy ellenkeznek az ízléssel és észszel, mint azok a régiek.” ... „Az ért az Anglus Kertészséghez, aki az illyeket [ti. szép forma, kedvező kerti kép és látvány kialakítása] bölcs kalkulussal előre fel tudja vetni, nem az, aki csak az utakat tudja görbén vonni s minden lépten elmés bolondságokkal lepi meg a lélektelen vendéget.” Kazinczy 1806, 278.

³⁵⁹ Rapaics 1940, 199.

A szomorúfüz korszakát az ún. „platán kor”, majd a „török mogyoró kor” végül a „fenyő kor” követi. A szentimentális és dendrológiai kerteket jellemző növények Rapaics szerinti csoportosítását az M.17. melléklet táblázata összegzi. A szomorúfüz korszakhoz elsősorban a bókoló, lecsüngő, de egy-egy esetben az oszlopos és az ernyőszerű koronaformájú, habitusú fajok sorolja.³⁶⁰ A szentimentális kerteknél is³⁶¹ említett budai várkert délkeleti oldala kapcsán nemcsak a *Celtis australis* és a *Sophora japonica*-t közli Schams³⁶² nyomán, hanem a fenti fajok mellett a *Ginkgo biloba*, a „*Gymnocladus canadensis*” és a „*Fagus purpurea*” is szerepelnek.³⁶³

A 19. század elejét Rapaics egyértelműen a platán korral jellemzi, amely nevét a kertekben akkortájt divatos és uralkodó növényeiről, a *Platanus* nemzetség képviselőiről kapta.

A török mogyoró korszak különlegessége abban áll, hogy bár nem egy Magyarországon új és ismeretlen fajról van szó, azonban tömeges alkalmazása és elterjedése ebben az időszakban következik be, amit Rapaics klímánkhoz való nagyszerű alkalmazkodásával magyaráz. A fentiekhez hozzáteszi még, hogy elterjedése inkább az udvarházak, kúriák kertjeit jellemezte. A faj korszakalkotó jelentőségét csökkentti azzal, hogy mindössze négy kertet említ ehhez az időszakhoz.³⁶⁴

Végül legjelentősebb korszaknak tekinthető az ún. fenyő kor, amelyet Rapaics a vépi Erdődy kastélykert kialakításától (19. század közepe) számít egészen a 19. század legvégéig. A Jeli Arborétum kialakítását már inkább az angolkeretek következő, a „virágos tájkert” korszakába sorolja, amelyben az örökzöld dendrológiai értékek dominanciája alábbhagyott.³⁶⁵ Rapaics ezt a korszakát a tájképi kertekben egyre gyakrabban használt virágágyakra, virágszőnyegekre utalva nevezte el. A tájképi kertekben, és később a villakertekben is, a virágok tömeges megjelenését a társadalmi struktúra átalakulásával magyarázza: a városi polgárság nem minden esetben követte a földesuraktól ismert kertkialakítást, így a 20. század elején – a közparkok mintái alapján is – egyre nagyobb változatosságot kezdenek mutatni méretben és formai megoldásban az újonnan kialakított kertek.³⁶⁶ Ebben az időszakban terjed el a sziklakertek divatja. A *dendrológiai kert* és a *virágos tájkert* kapcsolatát így magyarázza a szerző:

...,„Ezzel érte el a virágos tájkert azt a fejlődési fokot, amikor már külön kertstílust képvisel a kertművészet történetében, amely ugyan szintén természetes, mint a dendrológiai kert, de mégis

³⁶⁰ Bókoló: szomorúfüz, japánakác, ostorfa; oszlopos: jegenyenyár; ernyőszerű: bálványfa.

³⁶¹ Úgyisint, hiszen a *Dendrológiai kert* c. fejezetben is példának hozza Rapaics, de ott mindössze a japánakácra hivatkozva említi.

³⁶² Schams 1822, 222.

³⁶³ Rapaics 1940, 185.

³⁶⁴ Kéthely, Gyöngyös, Diósgyőr, Gyulavári.

³⁶⁵ „...nem örökzöld dendrológiai parknak, hanem virágos tájkertnek készült...” Rapaics 1940, 233.

³⁶⁶ Rapaics 1940, 239.

*lényegesen különbözik, mert többé nem a fa és a cserje a fő növényzeti eleme, hanem a virág. Azt mondhatjuk, hogy a virágos kert megújódása a természetesség jegyében.*³⁶⁷

A fő látványosságot, a fő attrakciót tehát itt a virágok adják, egy – a dendrológiai kertekhez hasonló – térkompozíciós egységben.

Rapaiccsal szemben Ormos Imre nem a magyar, hanem az európai példák alapján korszakol, amelynek főbb állomásai:

- *Első kísérletek*
- *Festői kert*
- *Szentimentális kert*
- *Repton és Pütker* névvel fémjelzett tulajdonképpeni klasszikus tájképi kert
- *Gyűjteményes kert.*³⁶⁸

Korszakolásának utolsó periódusa kapcsolódik nevében szorosan a témához. Ormos, az európai (értsd: külföldi) (!) kerttörténetet alapul véve, a gyűjteményes kertek időszakán a 19. század második felét érti.

Ormos német irodalomkutatásra hivatkozva írja, hogy 1850-től nagyszámban kezdtek külhonos évelő és egynyári dísznövényeket alkalmazni a kertekben. Ebben az időben váltak divatossá – az alpesi növényeknek is helyet adó – sziklakertek. E korszak kertjei a minél nagyobb fajgazdagságra és növénykülönlegességek bemutatására törekedtek, nélkülözve a kertművészeti igényességet. Ugyanakkor megjelentek a szőnyegágyak is, amelyek „ad hoc” elhelyezése, és változatos formai megjelenése révén a tájképi kert nem tud többé organikusan a tájba illeszkedni. A gyűjteményes kertek – mint művészetet nélkülöző korszak – ellen a 20. század elején indult erőteljesebb támadás.³⁶⁹ Ormos korszakolásából egyértelműen kiderül, hogy a külföldi (angol, német) irányzatok, szempontok és változások tükrében jellemzi a gyűjteményes kerteket. Látható továbbá az is, hogy elsősorban a virágok (évelő és egynyári növények) tömeges, és a tájképi téralakítás korábbi elveit nélkülöző alkalmazása az, amely visszásságot tükröz, ami a kerti térkompozíció esztétikai megjelenését csorbítja.³⁷⁰ A gyűjteményes kert Ormos féle korszaka, jellemzése alapján, Rapaics virágos tájkertjének feleltethető meg, hiszen mindkettőnél a virágpompa zabolátlan használata és a sziklakertek megjelenése és elterjedése a fő jellemző.

Zádor későbbi, 1988-as korszakolása mindössze a magyarországi angol kertek kezdetét (*átmeneti kor*, 1770-1800), fő időszakát (*virágkor*, 1800-1830) és *kései korszakát* (1830-1870) különbözteti

³⁶⁷ Rapaics 1940, 240.

³⁶⁸ Ormos 1967, 78–87.

³⁶⁹ „A művészietlen gyűjteményes kert elleni első jelentős támadás 1884-ben Falke és 1892-ben Blomfield könyve volt, de eredetibb és mélyreható kezdeményezés a 20. sz. elején indult.” Ormos 1967, 86.

³⁷⁰ A fajok változatosságát Ormos nem kifogásolja.

meg, amelyben mélyreható utalást az egzóta fafajok elterjedésére, használatára vonatkozóan nem lehet felfedezni.³⁷¹

Szikra Éva *szenimentális, klasszikus és eklektikus tájképi kerteket* különböztet meg. Felosztásában az *eklektikus tájképi kertbe* tartoznak azok a helyszínek, amelyek a 19. század 80-as éveitől keletkeztek. Ezekre nemcsak a változatos külhonos növényanyag jellemző, hanem a kerti építmények kötetlen alkalmazása is.³⁷² Szikra nem tekinti Ormos *gyűjteményes kert* korszakát – amelyben a legfőbb szempont a minél különlegesebb egzóták bemutatása – külön korszaknak: „A különösebb kertépítészeti koncepció és térkompozíció nélküli növényegyüttes nem kertművészeti alkotás, hanem inkább arborétum”.³⁷³ Az *eklektikus tájképi kert* magába foglalja Ormos *gyűjteményes kertjét* is, de annál több a kerti téralkotás szintjén.

Galavics³⁷⁴ alapvetően *szenimentális és klasszikus tájképi kert* különböztet meg az angolkertekről szóló átfogó művében. A klasszikus kertek bevezetőjében leírja Petri növényalkalmazási koncepcióját, amely alapjában véve a honos fafajok használatán alapult, azonban hangulat kifejezésére, vagy sötét háttér kialakításához előszeretettel alkalmazott külhonos fafajokat.³⁷⁵ Galavics a 19. század közepe után létesült kertek kapcsán az idegen földi növényfajok meghonosításának újabb, erősebb hullámával jellemzett kertkorszakáról beszél, s e korszak kapcsán értékes megállapítást tesz: továbbra is a tájképi kertek formai jegyeit alkalmazzák.³⁷⁶ Itt ismét meg kell jegyezni, hogy Rapaics a dendrológiai kerteket a 19. század elejétől számította, nemcsak a század közepétől! Így Galavics megállapítása még inkább megalapozottá válik.

Az idézett munkákból jól tükröződik a szerzők szakmai nézőpontja, így a tájépítész (Ormos, Szikra) mellett, a botanikus (Pauer, Rapaics) vagy művészettörténész (Zádor, Galavics) szemlélet hatja át az egyes műveket. A tájépítészeti megközelítés alapvetően a teljes tájképi korszakot vizsgálja és elemzi. A botanikus szemszög inkább a növényanyag, a művészettörténész szemszög pedig elsősorban az épített elemek, szobrok, kerti berendezések (de végeredményképpen a park, mint egységes alkotás) ismertetésén keresztül közelítenek a tájképi kertekhez. Fontos azonban, hogy mindegyik nézőpont a tájképi kertek dendrológiai és művészeti értékeit mutatja be. A különbség csak annyi, hogy mindegyik szerző „hazabeszél”, s a

³⁷¹ Zádor 1988, 145–243.

³⁷² „A század utolsó évtizedeire legjobban a 'válogatás módszere' a jellemző. Ez vonatkozik a kastélyépítési formavilág korábbi korszakaira, a kerti építmények 'stílus pluralizmusára' és a robbanásszerűen elterjedt és meghonosodott rengeteg új növényfajra egyaránt.” Szikra 1997, 58.

³⁷³ Szikra 1997, 57.

³⁷⁴ Galavics 1999

³⁷⁵ Ezt támasztja alá az alábbi idézet is: „A tulajdonos, Zichy Ferenc ezt a munkát [a kertépítést] 1794-ben a Nebbienhez hasonlóan nagynevű német kertépítészre, Bernhard Petrire bízta, aki nagyrészt hazai, kisebb részt külhoni fákkal s néhány jellegzetes kerti építménnyel (grotta, obeliszk, remetelak, műrom) a térség egyik legkorábbi, mintegy 84 hektár területű tájkertjét hozta létre.” Galavics 1999, 58.

³⁷⁶ Vö. 160. lábjegyzettel! Galavics 1999, 107.

szakmájától távolabb eső rész-értékek ismertetését látja kevésbé fontosnak. A különböző szempontú megközelítések összehasonlítása azt bizonyítja, hogy a tájképi kert olyan komplex alkotás, amelyben – közvetve vagy közvetlenül – a tudomány és művészet együttesen van jelen és él – szó szerint – együtt. Tájépítészeti szemszögből nézve egy kert élő és élettelen alkotóelemekre bontható. A tájépítész a növényekre is úgy tekint, mint a kert alapvető építőelemére, s ily módon tárgyasulva a növényzetre legalább annyira meghatározó szerep hárul a kerti térkompozícióban, mint bármilyen épített elemre. Különösen érvényes ez a megállapítás abban az esetben, amikor külhonos, díszes fajokot is használunk, mivel azok az eltérő, érdekes, díszes formai- és színhatásaik által a tekintetet vonzó és lekötő központi kompozíciós elemmé válhatnak.

Érzékelhető azonban az is, hogy a fenti szerzők és művek időben is kissé eltérően kezelik a tájképi kerteket. A művészettörténet inkább a 18. sz. vége és a 19. sz. közepe közötti időszakkal szeret foglalkozni és a szerint is korszakol, míg a botanikusok a 19. sz. elejétől, esetleg közepétől mélyülnek el az angolkertek világában. Az eltérés a tájképi kertek magyarországi megjelenésével, fejlődésével is összefüggésbe hozható. Semmiképpen sem vitatható azonban, hogy a kertek – így a tájképi kertek – legfontosabb alapegysége, alkotóeleme a növényzet, amely által a botanikusok számára a tájképi kertek teljes időszaka könnyebben átfogható, értelmezhető. Másrészt az sem hagyható figyelmen kívül, hogy itt nem „csak” egyszerűen (egyedi) dendro-botanikai értékek jelennek meg, hanem elsősorban esztétikai alapokon nyugvó növényelrendezésekről, tulajdonképpeni szabadtér-kompozícióról van szó, amelyek egyes elemei, vagy akár csoportjai is igen értékes részei lehetnek a kertnek dendrológiai szempontból is.

A fentiek tükrében előremutató az a gondolkodásbéli összhang, ami például Szabó T. Attila botanikus és Kósa Géza dendrológus szemléletében érhető tetten, akik a dendro-botanikai értékeket minden esetben a történeti kertek gazdasági, kulturális, társadalmi és esztétikai egységében és összefüggéseiben kezelve helyezik bele és tárgyalják.³⁷⁷

A tájképi kertekre általánosan érvényes Galavics Gézának a csákvári kastélypark kapcsán kifejtett azon gondolata, hogy a parkok nem csupán a „*reprezentáció eszközei, hanem színterei is*”.³⁷⁸ Ez a megállapítás az erdélyi kastélykerteket még inkább jellemezte, hiszen azokat többnyire nemcsak mint nyaralót, vagy díszkertet, hanem mint állandó életteret is használták.

A felvidéki és erdélyi kertek áttekintése elengedhetetlen a téma kutatása, tárgyalása kapcsán. A Felvidéken és a Partiumban található egykori kertekről korabeli országos szintű leírásokból³⁷⁹

³⁷⁷ Hozzáállásukat jól tükrözi: Szabó T. 2000, és Kósa 2000.

³⁷⁸ Galavics 1999, 31.

³⁷⁹ Gondolok itt Vályi és Fényes korábban említett monográfiáira.

némileg informálódhatunk, azonban Erdély és még inkább Székelyföld kastély- és kúriakertjeiről ezekből a monográfiákból nem tudunk meg semmit. Kézenfekvő tehát, hogy a kutatások szempontjából fontosabb erdélyi és a felvidéki kerteket is áttekintsem.

További három – Magyarország jelenlegi határain kívül fekvő kerteket ismertető – szerző munkáját tartom érdemesnek tehát megemlíteni a lehető legátfogóbb és legteljesebb kép elérése érdekében. Az egyik Vágenknechtová, aki a felvidéki magyar történeti kertekről írt tanulmányt, a másik kettő pedig Bíró József, aki az erdélyi kastélykertekről írt forrásértékű könyvet, illetve Fekete Albert, aki a Maros és Szamos menti erdélyi történeti kerteket ismerteti.³⁸⁰

Az M.18. mellékletben az alábbi szerzők műveiben található (dendrológiai)³⁸¹ kert hivatkozásokat gyűjtöttem ki. A Pauer által idézett Szency Imre herbáriumából mindössze öt kert³⁸² említhető. Pauer különböző korábbi publikációkból összegyűjtött³⁸³ kertjeit itt nem közlöm, mivel a korábbi fejezetben ismertetett átfogó történeti kutatásomban azokra én is hivatkozom, illetve nála jóval nagyobb mennyiségű forrást tekintettem át más szerzőktől. Egy másik ok pedig az, hogy kutatásomban kifejezetten a dendrológiai kertekre összpontosítok és nem általában a tájképi kertekre, így a források áttanulmányozásakor is elsősorban azokat kerestem, amelyek (külhonos) növényanyagára vonatkozó utalások ismertek, amely arra enged következtetni, hogy az illető helyszíneken valóban dendrológiai kert lehetett valamikor.

Rapaics már jóval több kertre hivatkozik. A platán kor kertjeihez ötöt, a török mogyoró korhoz négyet és a fenyő korhoz pedig tizenhat kertet említ meg. Ráadásul még Prónayra³⁸⁴ hivatkozva is megemlíti hét kertet, így összesen harminckét dendrológiai kert jelenik meg könyvében.

Ormos Imrénél húsz kertre találtam utalást,³⁸⁵ míg Mészöly Győző szerkesztésében megjelent műben³⁸⁶ kilencvenkét (!) kertről írják, hogy idős és/vagy változatos egzóta fajok találhatók bennük, vagy konkrétan dendrológiai kertként nevezik őket.

Zádor hét kertről (amiből három Felvidéken egy pedig Erdélyben található), Galavics pedig kilenc kertről írja, hogy különleges fajok találhatók bennük. Zádortól tudjuk, hogy Alsókorompán változatos cserjefajok voltak, Galavics ehhez még hozzáteszi, hogy a park különböző szabályos tereit az azokat határoló növényekről nevezték el, így – más, honos növényekkel kialakított növénycsoportok mellett – létezett úgynevezett „Cédrus-terem” is.³⁸⁷

³⁸⁰ Vágenknechtová 2000, Bíró 1943, Fekete 2007b, Fekete 2012. Több más kertösszeírás, kertismertetés is létezik, pl. Örsi 1996, Örsi 198? és Szikra 2012, azonban ezek érdemi többletet a fent említett művekhez képest a vizsgált témában – nevezetesen a növényhasználat terén – nem mutatnak fel.

³⁸¹ A zárójel arra vonatkozik, hogy általában nem úgy hivatkoznak az egyes parkokra, mint dendrológiai kert, hanem mindössze a park leírása kapcsán derül ki a változatos, külhonos fajok használata.

³⁸² Kismarton, Gyöngyösapáti, Körmend, Vép, Keszthely.

³⁸³ Összesen 22 dendrológiai kertnek minősülőt számoltam össze művében.

³⁸⁴ Pronay 1862

³⁸⁵ Ormos 1967

³⁸⁶ Mészöly 1981

³⁸⁷ Galavics 1999, 80.

Vágenknechtová³⁸⁸ Steinhübel Geyza után kilencvenöt, a mai Szlovákia területén található történeti kertet sorol fel, azonban abból mindössze kettőnél (Alsókorompa³⁸⁹, Betlér) hivatkozik külhonos fajokra. Stomfát a tanulmányban közölt 20. század elején készült fotó alapján sorolom ide, amelyen tisztán lehet látni a fajok változatos habitusát, így következtetni lehet a kert gazdag fásszárú növényanyagára. Annak ellenére, hogy ilyen kevés konkrétummal szolgál a téma kapcsán e tanulmány, a felsorolt történeti kertek alapján potenciális kiinduló pont lesz későbbi fejezetben a felvidéki magyar dendrológiai kertek felkutatásában, összegyűjtésében.

Az erdélyi dendrológiai kertekhez Biró József hét parkot sorol egyértelműen.³⁹⁰ A Maros menti dendrológiai kertekkel kapcsolatban Fekete Albert nyolcat említ egyértelműen.³⁹¹ További egy esetben (nagygyeői Bálint-kastélypark) a kerttörténeti források, s a jelenlegi növényállomány tanúfái a hajdani kastélypark dendrológiai jellegére engednek következtetni. A Szamos menti kastélyparkok leírásai alapján ezek közül öt sorolható egyértelműen a dendrológiai kertek csoportjába, amelyeken túl a bonchidai Bánffy-kastélyparkban és a cegei Wass-kastélyparkban – a leírások valamint a közölt képek alapján – vélhetően szintén változatos fajok lehettek.³⁹²

Az említett átfogó irodalmakban megtalálható kerteket az M.19. mellékletekben is feltüntettem azzal a különbséggel, hogy ezúttal mindössze azok a kertek jelennek meg, amelyekre korábbi – az általam vizsgált forrásokban lévő – hivatkozások még nem utalnak, így ez a melléklet az M.16. melléklet folytatása. Az M.16. és az M.19. mellékletek így összegyűjtik azon dendrológiai kerteket, amelyeket kerttörténeti kutatásaim során találtam.

3.4 A KERTTÖRTÉNETI KUTATÁSOK ÖSSZEGZÉSE

3.4.1 A FELKUTATOTT KERTEK STATISZTIKAI ELEMZÉSE

Kerttörténeti kutatásaim eredményeként **158** dendrológiai kertet azonosítottam be. Ezek, a rájuk vonatkozó legfontosabb adatokkal (megnevezés, tulajdonosok, keletkezés ideje, hivatkozás forrása stb.) első említésük időrendjében szedve az M.16. és M.19. mellékletekben láthatóak folytatólagos sorszámozással. A mellékletek táblázatainak listái nem tartalmazzák azokat a kerteket, amelyek – változatos növényanyagaik ellenére – barokk kertkialakításúak és azokat a parkokat sem, amelyek kapcsán mindössze egy külhonos növényfajról írnak. A hajdani

³⁸⁸ Vágenknechtová 2000

³⁸⁹ Alsókorompát már Fényes említi, így az M.16. mellékletben szerepel. Fényes II. 1851, 249.

³⁹⁰ Biró 1943

³⁹¹ Fekete 2007b

³⁹² Fekete 2012

dendrológiai kertek száma az általam összegyűjtött kerteknél lényegesen magasabb lehetett, hiszen csak azokat a parkokat tartalmazza a listám, amelyekre hivatkozást találtam.

A **158** kertből **113** helyezkedik el a jelenlegi országhatárokon belül. A minél teljesebb összehasonlítás kedvéért átnéztem az összes 1856 és 1890 között keletkezett községi kataszteri térképet, és ahol szükséges volt – a kataszteri térképek hiányosságai, vagy teljes hiánya miatt – ott az 1806 és 1869 között készült II. katonai felméréseket is átvizsgáltam a tájképi kertek után kutatva.³⁹³ A vizsgálat fő célja a 19. századi tájképi kertek számának minél pontosabb meghatározása volt.

A megyei kataszteri térképek Komárom-Esztergom, Pest, Baranya, Borsod-Abaúj-Zemplén és Hajdú-Bihar megyék esetében teljesen hiányoztak. Zala megyéről nagyon hiányos kataszteri térképanyag érhető csak el digitálisan. Nógrád megye teljes egészében megtekinthető, azonban a térképi adatok bizonyos tekintetben meglehetősen vázlatosak: a kastélyokat, kúriákat jelölik, azonban csak kevés helyen ábrázolják a kertet, általában csak a telekhatárok vehetők ki. Ez utóbbi 7 megyében a II. katonai felmérések nyújtottak vizsgálati támpontot, amelyek azonban hozzávetőleg átlag 50 évvel korábbiak és nem is annyira részletesen kidolgozottak, mint a kataszteri térképek.

Az egyes kertek egykori hozzávetőleges méretét is meghatároztam durva becsléssel, így a magyarországi és azon belül az egyes megyékhez tartozó tájképi kertek átlagos nagyságára vonatkozó adatokat is kikövetkeztettem.³⁹⁴ Fenti vizsgálatom eredményeit a 2. táblázat mutatja be.

A bemutatott adatok Zala megye esetében kissé pontatlanok, mert:

1. a megye csak egy kis része vizsgálható a kataszteri térképek lapján;
2. a II. katonai felmérés térképszelvényein – mivel azok a 19. század első felében készültek – nem szerepelnek, illetve ábrázolásban nem látszanak olyan tájképi kertek, amelyekről egyébként – kerttörténeti kutatások kapcsán – tudomásunk van.³⁹⁵

Ennek vélhetően az az oka, hogy az egyes kertek később (19. század második fele) keletkeztek, mint maga a felmérés.

Nógrád megye kapcsán nagyobb a pontatlanság, mivel – ahogy korábban már utaltam rá – számos kert részletes rajza nem jelenik meg a térképlapokon.³⁹⁶

³⁹³ A megyei kataszteri térképek és a II. katonai felmérés digitálisan elérhető változatát használtam. (<http://www.archivportal.arcanum.hu/kataszter/>; Utolsó megtekintés: 2013.11.25.)

³⁹⁴ A kertek, parkok méretének felméréséhez egy ismert kert (Iszkaszentgyörgy) területnagyságának segítségével, adott kataszteri térképnagyítás mellett egy hektáros egységet meghatároztam, amely a további kertekhez adott konkrét mértékegységet a digitális térkép azonos nagyítása mellett. Ez a módszer hozzávetőleg negyed-fél hektáros pontosságot eredményez.

³⁹⁵ Nincsenek így feltüntetve például: Surd, Zalacsány.

A többi megyében a fentihez hasonló nehézségek nem voltak. Mindent egybe vetve nagyon jó közelítéssel feltárható a 19. századi tájképi kertek száma és nagysága az említett térképi források segítségével.

2. táblázat: A megyei kataszteri térképek és a II. katonai felmérések alapján összegyűjtött kertek száma és azok területnagyságai.

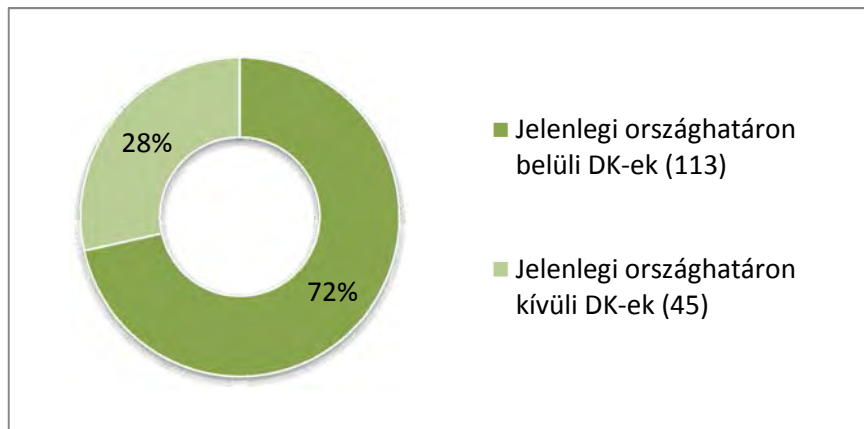
Megye	Kertek száma [db]	Összes terület [ha]	Egy kertre eső átlag területnagyság [ha]	Összes terület < 100 ha
Bács-Kiskun	7	44,0	6,3	x
Baranya	2	21,0	10,5	x
Békés megye	29	195,3	6,7	
Borsod-Abaúj-Zemplén	7	46,5	6,6	x
Csongrád	11	89,0	8,1	x
Fejér megye	43	703,2	16,4	
Győr-Moson-Sopron	26	134,0	5,2	
Hajdú-Bihar	1	10,0	10,0	x
Heves	27	123,0	4,6	
Jász-Nagykun-Szolnok	14	76,0	5,4	x
Komárom-Esztergom	3	100,0	33,3	
Nógrád	15	64,5	4,3	x
Pest megye (és Budapest)	11	387,5	32,3	
Somogy	28	136,6	4,9	
Szabolcs-Szatmár	32	131,5	4,1	
Tolna	24	138,5	5,8	
Vas	35	286,5	8,2	
Veszprém	24	284,8	12,4	
Zala	7	49,3	6,2	x
	346	3021,1	10,1	

A térképi áttekintés eredményei:

1. Míg a dunántúli megyék többségében meglehetősen sok a tájképi kert, addig az alföldi régióban – Békés megyét leszámítva – a tájképi kertek száma nagyságrendekkel alacsonyabb
2. A 19. században közel háromszor annyi tájképi kert lehetett a történelmi és a jelenlegi Magyarország területén egyaránt, mint amennyi dendrológiai kertre a kerttörténeti kutatások során hivatkozást találtam (346/113)

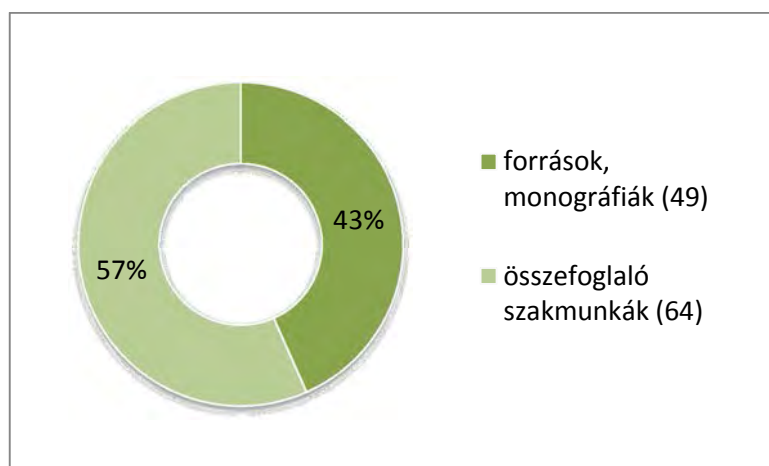
³⁹⁶ 15 esetben találtam erre példát: Dengeleg, Erdőtarcsa, Jobbágy, Ecseg, Tiribes major (Mátraverebély), Mátranovák, Zagyvaróna, Somoskőújfalu, Karancs Allya (Karancsalja), Kutas Pusztá (Karancskeszti mellett), Borsos Berinke, Pusztá Berki, ötincs, Nézsa, Berczel.

3. A 19. századi tájképi kertek átlagos mérete 8,7 hektár, amely valamivel kevesebb, mint a megyék szerinti bontás átlaga (10,1 hektár).

4. ábra: A magyar dendrológiai kertek eloszlása a kerttörténeti kutatásaim alapján

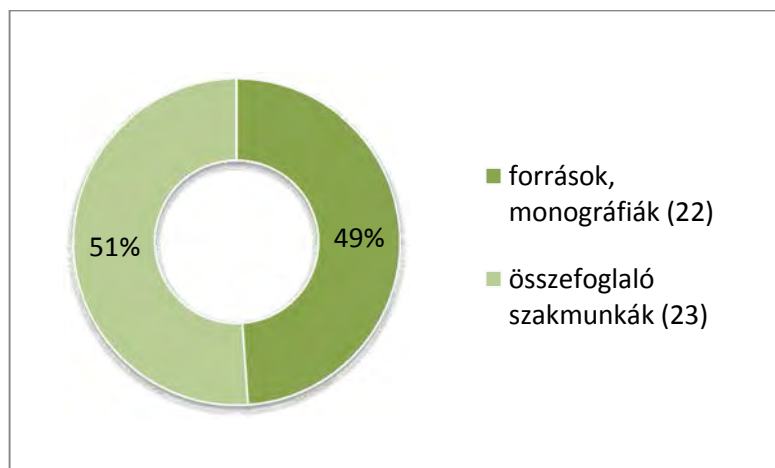
A források, monográfiák áttekintése során **71** olyan kerttel találkoztam, amelynél ritka növényekre hivatkoznak.³⁹⁷ A hetvenegy kertből **22** park a jelenlegi országhatáron kívülre esik. Az összefoglaló szakmunkákban³⁹⁸ további **87** kertet találtam a fent említett kerteken túl, amelyből **23** kert esik a jelenlegi országhatárainkon kívülre. Tehát megközelítőleg 1/3:2/3 (**45/113**) az aránya (4. ábra) a Kárpát-medencén belül, de a trianoni Magyarországon kívüli és a jelenlegi országhatáron belüli kerteknek – legalábbis az általam vizsgált irodalmak szerint.

5. ábra: A jelenlegi országhatáron belüli dendrológiai kertek eloszlása a kerttörténeti kutatásaim forrásai szerint

³⁹⁷ Vö. M.16. melléklet

³⁹⁸ Vö. M.19. melléklet

6. ábra: A jelenlegi országhatáron kívüli dendrológiai kertek eloszlása a kerttörténeti kutatásaim forrásai szerint

A kutatási eredmények számadatai (5. és 6. ábra) szerint majdnem ugyanannyi dendrológiai kertre találhatunk utalást a forrásokban, mint a később keletkezett irodalmakban (másodlagos forrásokban), amely arra enged következtetni, hogy egyrészt kevés korabeli feljegyzés van a dendrológiai kertekről, másrészt alátámasztja az egyes kertekhez fűződő részletesebb kerttörténeti kutatások fontosságát. A fentiek értelmében az általam tett átfogó kutatásokból eredő dendrológiai kertek száma növekedhet, vagy akár csökkenhet is további, részletesebb kerttörténeti kutatások segítségével.

A 3. táblázatban látható, hogy a kerttörténeti kutatásaim során a legtöbb utalást a Felvidéken és Erdélyben lévő dendrológiai kertekre találtam, nagyságrendekkel többet, mint amennyit más elszakított területek esetében (pl. Órvidék, Délvidék) leírtak.

3. táblázat: Dendrológiai kertek száma a jelenlegi országhatárokon kívül az áttekintett források és irodalmak tükrében. (Összefoglaló táblázat az M.16. és az M.19. mellékletek alapján.)

Ország	Kertek száma
Ausztria	4
Horvátország	1
Románia	22
Szlovákia	17
Ukrajna	1
	45

3.4.2 A DENDROLÓGIAI KERT, MINT STÍLUSTÖRTÉNETI KORSZAK

A dendrológiai kertek időszakát, annak kezdeteit a tájképi kertekben alkalmazott egzóta növények segítségével lehet egyértelműen meghatározni, bár a korszak végének elsősorban a kertek formai változásai, s a geometrikus kertek megjelenése szabnak határokat. Kerttörténeti

kutatásaim eredményei azt mutatják, hogy már a 18. század legvégén és a 19. század legelején megtalálhatók olyan fafajok Magyarországon, amelyek a dendrológiai kertekben később meghatározók, és amelyeket kertkompozíciós eszközként vagy térszervező elemként is használnak.³⁹⁹ A külhonos növények száma és sokfélesége hazánkban a 19. század második feléig rohamosan nő, s onnantól kezdve – a honosítási kísérletek háttérbe szorulásával – a faj alatti taxonok számának növekedése válik hangsúlyossá számos sikeres hazai növénynemesítés eredményeképpen. Kezdetben tehát az egzóta fafajok honosítási kísérletei révén főleg az alapfajok elterjedése dominált, később azonban e mellé a külföldi és hazai nemesítések eredményeként megjelenő fajták és változatok elterjesztése társult. Kutatási tapasztalataim szerint a dendrológiai kert nem sorolható be a tájképi kertek „hagyományos”⁴⁰⁰ stíluskorszakai közé, s így nem értek egyet Rapaics⁴⁰¹ korszakolásával sem. Rapaics a tájképi kertek korszakaként tartja számon a dendrológiai kerteket, s azon belül külön időszakokra bontja a korszakot az alkalmazott divatnövények (például platán, török mogyoró, fenyőfélék) szerint. Azt azonban nehéz megállapítani, hogy melyik korban mi volt az aktuálisan divatos növény. Egy-egy faj kiültetési idejét nagy eséllyel fel lehet kutatni, azonban az nehezen meghatározható, hogy meddig tart egy időszak növényalkalmazási szempontból, hiszen a fák több száz évig is élhetnek. A fentiekkel ellentétben az egyes kertek térkompozícióját egy vagy több – karakteres – faj határozhatja meg, jellemezheti, így a dendrológiai kerteket tovább lehet csoportosítani, nemcsak az adott parkot jellemző fafajok, hanem azok térbeli elhelyezkedése alapján is.

Véleményem szerint a *dendrológiai kert* – hol gyengébb, hol erősebb hangsúllyal – a magyarországi tájképi stílus egész időszakára vonatkoztatható. A dendrológiai kertek a fafajok tudományos megismeréséből, a különlegességek (értsd: egzóta, külhonos növények) gyűjtésének⁴⁰², a „szép” birtoklási és bemutatási vágyának eredményeként jelentek meg Magyarországon is, és a tájképi kertek egy rétegét, fedvényét – a tervezésben napjainkban divatos informatikai kifejezésével élve „layer”-ét – képviselik.

³⁹⁹ Ilyenek például: Héderváron az *Aesculus hippocastanum*, a *Celtis occidentalis*, és a *Juniperus virginiana* (Petri 1798a, 83.); Kismartonon (1801) a *Juglans nigra*, *Corylus colurna*, *Ginkgo biloba*, *Quercus ilex*, *Cedrus atlantica* (Pauer 1926, 60.); a budai várkertben a *Celtis australis*, *Sophora japonica*, *Salisburia adiantifolia*, *Fagus purpurea*, *Gymnogladius canadensis* (Schams 1822, 222.) etc.

⁴⁰⁰ Pl. klasszikus tájképi kert, szentimentális tájképi kert stb.

⁴⁰¹ Rapaics 1940

⁴⁰² Mint ahogy gyűjtöttek könyveket (nemesi könyvtárak), fegyvereket, trófeákat stb.

4 A DENDROLÓGIAI KERTEK ELOSZLÁSA MAGYARORSZÁGON NAPJAINKBAN

A dendrológiai kertek a magyar kerttörténet fontos szeletét képezik. Kutatásuk nem merülhet ki a hajdani helyszínek levéltári, könyvtári stb. forrásainak felkutatásával, s az egykori dendrológiai kertek minél teljesebb listájának összeállításával, kompozíciós részleteinek, növényanyagának minél átfogóbb bemutatásával. Legalább ugyanilyen fontos a még meglévő dendrológia kertjeink felkutatása, bejárása, állapotfelmérése és jelenlegi helyzetének dokumentálása, tehát egy dendrológiai kert kataszter összeállítása. Ezért is tekintettem kutatásom egyik fő célkitűzésének a még ma is felismerhető, a jelenlegi országhatárokon belül létező dendrológiai kertek feltérképezését. Helyszíni bejárásaim során vizsgáltam a kertek jellemző idős, egzóta növényállományát és azok ma is észlelhető növénykiültetési koncepcióját.

4.1 A HELYSZÍNI BEJÁRÁSOK ELŐKÉSZÍTÉSE, MENETE ÉS CÉLJA

A helyszíni bejárásokat egy, a lehető legteljesebb parklista összeállítása előzte meg. A lista elkészítéséhez olyan adatbázist kerestem, amelyben vélhetően minden (vagy legalábbis a lehető legtöbb) kert, park megtalálható, amely ma Magyarországon létezik. Erre azért volt szükség, hogy a ma számon tartott kertek legnagyobb merítéséből (tehát az összes számon tartott parkból) válasszam ki, hogy melyek azok a kertek, amelyek dendrológiai kertek lehetnek. A legteljesebb kert-listát a Kollányi László és munkatársai által szerkesztett történeti kertek adattára nyújtotta.⁴⁰³ Ez az adatbázis több mint 1500, többségében történeti, illetve történeti értékű kertet sorakoztat fel, jóllehet a kertek egy része érdektelen volt számomra, hiszen vagy nem volt tájképi, vagy nem rendelkezett változatos dendrológiai értékkel, esetleg nagyon fiatal volt, vagy már teljesen elpusztult. A vizsgálandó helyszínek kiválasztásában fontos szerepet kaptak a kerttörténeti kutatásaimban megismert helyszínek és történeti adatok. A kiválogatás legfontosabb szempontjai közé tartozott: a kerttörténeti múlt, a mai állapotot tükröző fényképek, leírások és a Google Earth-en látható növényborítottság vagy éppenséggel annak hiánya. A kutatásban nagy segítséget jelentett a kortárs kutatási módszerek felhasználása, amely elsősorban a világháló adta lehetőségek széleskörű kihasználását jelentette. Egy-egy vizsgálati terület alkalmas vagy alkalmatlan voltát friss légi felvételek⁴⁰⁴, fényképek, adott esetben leírások segítségével lehetett eldönteni. A légi felvételek segítségével egyes kastélyparkok növényborítottságára és növény-

⁴⁰³ Az adatbázis elérési útvonala: <http://www.historicgarden.net> (Utolsó megtekintés: 2012.10.12.). Ezúton köszönöm Kollányi Lászlónak az adatbázisban szereplő kertlista rendelkezésemre bocsátását!

⁴⁰⁴ A kiválasztásban sokszor segítségemre voltak a Civertan Bt. (<http://www.civertan.hu/>; utolsó megtekintés: 2013.07.10.) és Tóth Géza (<http://www.tothgeza.hu/>; utolsó megtekintés: 2013.07.10.) repülőről készített felvételei.

változatosságára lehetett következtetni.⁴⁰⁵ A jelenlegi kertleírások sok esetben a kertnek otthont adó települések vagy intézmények hivatalos honlapján voltak elérhetők, de ide tartoznak az úti naplók blog-bejegyzései, vagy a különböző újabb keletű kastélyleírások, ismertetések, tanulmányok is.⁴⁰⁶ Mindezekből igen gyakran könnyen kiderült, hogy az éppen szóban forgó kertben idős, egzóta fajok vannak-e, és ezek az információk olykor fontos támpontot nyújtottak az egyes parkok bejárásának szükségességét tekintve.

A fenti módszerekkel végzett szűkítés eredményeként – többszöri szigorítás után – **130** olyan kert⁴⁰⁷ marad, amelyek feltételezhetően a dendrológiai kertekhez tartoznak, vagy legalábbis van rá esély, hogy közéjük sorolhatók. Így tehát a hosszadalmas elemzések során végül az adatbázisban szereplő kertek 8-10%-ra szűkítettem le a potenciális dendrológiai kertek számát. A bizonyossághoz, valamint a jelenlegi helyzetképhez azonban mindenképpen személyes tapasztalatra, helyszíni bejárásra volt szükség.

4.2 A HELYSZÍNI FELMÉRÉSEK METODIKÁJA

A kutatás következő lépése a kijelölt **130** kert helyszíni bejárása volt, amely során azok tájépítészeti térképezését, növényalkalmazását és fenntartásuk pillanatnyi színvonalát vizsgáltam.

A helyszíni kutatómunka során a következő vizsgálatokat, elemzéseket végeztem el:

1. Van-e kert, park?
2. Milyen a kert állapota?

Szempontra volt, hogy milyen az első- és milyen az összbenyomás, azaz mennyire esztétikus a park – a fenntartás minőségét nézve – illetve, hogy a használhatóság (kerti tartózkodás) és a tájképi kertekre jellemző formai kialakítás és térkompozíciós elrendezés mennyire harmonizál egymással. A fenti szempontok szorosan összekapcsolódnak, hiszen a történeti parkok esetében a kert nemcsak a kikapcsolódás, de az élet helyszíne is, amelyben egyszerre teljesül a funkcionális alapokon nyugvó (használati szempontú) térélmény és az esztétikus térkompozíció.

3. Kivehető-e valamilyen tervszerű (ember alkotta) térszerkezet vagy annak maradványa?

Nem foglalkoztam azonban azzal, hogy vajon a jelenlegi park térkompozíciója, útvonalvezetése eltér-e a történeti „énjétől”. Ennek fő oka, hogy a fenti összehasonlításnak az alapja egy részletes

⁴⁰⁵ Ezek a felvételek általában jóval pontosabbak, élesebbek, mint a Google Earth felvételei.

⁴⁰⁶ Például: <http://www.muemlekem.hu/>; <http://www.kastely.specia.hu/blog/>; <http://kastely.info/> (Utolsó megtekintések: 2013.10.10.)

⁴⁰⁷ Ld. M.20. melléklet.

történeti kutatást feltételezne mindegyik kert esetében, amely egyértelműen túlhaladja egy doktori értekezés kereteit.

A jelenlegi állapotok korrekt, geodéziai felmérése általában nem áll rendelkezésre történeti kertjeinknél. Geodéziai felmérés készítése a fenti parkokra akkora feladat lenne, amely szintén egyértelműen túlhaladja jelen doktori kutatás kereteit, tudván azt, hogy egy-egy jelentős gyűjteménnyel rendelkező park felmérése több embert igényel és rettentő nagy időráfordítással valósítható meg.⁴⁰⁸

Mai megjelenése tájképi stílusú-e?

A térszerkezet elemzésekor így csak azt vizsgáltam, hogy a tájképi vonalvezetés és térképzés felfedezhető-e valamilyen mértékben, azaz tetten érhetők-e a következő kompozicionális elemek, megoldások:

- íves vonalvezetésű utak,
- a kastélyhoz kapcsolódó nagyobb gyepes felületek,
- gyepfelületek facsoportokkal tagolt térkapcsolata,
- szoliter fák és facsoportok,
- egyéb jellegzetes faelhelyezések,
- vizuális átlátások és kapcsolatok a kastély irányában, illetve a kastély felől a kert felé, valamint a kertből ki a környező tájra,
- oldott növényi térfalak, mint szegélyek, stb.

4. Idős faegyedek megtalálhatók-e a parkban, s ha igen, milyen fafajokhoz tartoznak ezek?

A fák felmérésének legfőbb célja a dendrológiai parkokat esztétikai és térkompozíciós szempontból meghatározó jellegzetes egzóta fás szárú növényanyagának meghatározása volt. A felmérés során elsősorban az idős (min. 100 éves) egyedeket jegyeztem fel. A fák korára (a törzs egy méter magasságában mért) törzsátmérője alapján következtettem a Radó-féle számítások alapján.⁴⁰⁹ Az idős fafajok szakszerű felmérése azért lényeges, mert általuk következtethetünk a park korára is, vagy legalábbis arra, hogy az egzóta növényt körülbelül mikor telepíthették a kertbe. Az idős növények élő bizonyítékok arra, hogy a kertek a tájképi korszakban már megvoltak, és hozzáértő becsléssel az egzóták telepítésének ideje is viszonylag pontosan meghatározható. (Tekintve, hogy ez utóbbi feladat nagy szakértelmet és tapasztalatot igényel, és semmi esetre sem pontos módszer, kutatásaimba ezt az aspektust nem építettem be.) Némely

⁴⁰⁸ A fákkal borított parkokban a GPS-es geodéziai felmérés a lombkorona kitakarása miatt nem lehetséges, elektronikus tahiméterrel pedig nagyon időigényes és körülményes – több ember együttes munkáját feltételezi.

⁴⁰⁹ Radó 1999

esetben fiatal faegyedek is árulkodó jelek lehetnek. Erre akkor került sor, amikor látható volt még az idős fa visszamaradt csonkja, amelyből pl. a fiatal hajtások vagy fák kinőttek. Ebben az esetben ezek a növények is a tájképi kertek „korszak-jelzői”.

A fák korának meghatározása egyszerű terepi felméréssel nagyon nehéz. Léteznek különböző módszerek, amelyek segítségével hozzávetőleg meg lehet mondani egy fa életkorát. Ilyen például a már fent említett Radó-féle módszer. Dendrológus szakemberek elmondása és saját tapasztalataim is azt mutatják, hogy ez a módszer meglehetősen pontatlan eredményeket hoz a fák korára vonatkozóan. A fák fejlődését nagymértékben meghatározzák a környezeti és mikroklimatikus körülmények, így ugyanaz a fafaj kedvező, illetve kedvezőtlen adottságok (talajminőség, vízutánpótlás, napsütéses órák száma, tápanyagutánpótlás stb.) közepette egészen eltérő módon és eréllyel fejlődik.⁴¹⁰ A második módszer az élő fának az ún. növedékcsap segítségével meghatározott évgűrűelemzése.⁴¹¹ Ennek a módszernek, amelyet elsősorban dendrokronológiai⁴¹² meghatározásokhoz használnak, az a lényege, hogy egy mintavételi eszköz, – ami gyakorlatilag egy hosszú, vékony üreges fúrószár – segítségével az élő fából évgűrű-mintát vesznek. Az évgűrűk segítségével a fa életkora nagy biztonsággal meghatározható. A fán keletkezett sebet általában gombaölő szerrel kezelik és gyurmával betömik. Az első módszer a pontatlansága, a második módszer a kivitelezhetetlensége folytán alkalmatlan. Mindent egybe vetve tapasztalati úton nagy pontossággal a törzsátmérőből következtetni lehet a 100 évnél idősebb egyedekre, amely a helyszíni felméréseimhez elegendő adat.

4.3 A HELYSZÍNI BEJÁRÁSOK TAPASZTALATAI ÉS EREDMÉNYEI

4.3.1 A DENDROLÓGIAI KERTEK ÉRTÉKELÉSE

A helyszíni bejárások ismertetésénél⁴¹³ a parkok nevét minden esetben a dendrológiai kert létrehozója után neveztem el, így vannak olyan kertek, amelyek nem a megszokott/ismert családnevek alatt jelennek meg. A parknevek mellett zárójelben feltüntettem, hogy a helyszíni bejárásaim és az ott tapasztalt dendrológiai és tájépítészeti értékek alapján melyik minősül

⁴¹⁰ Kísérletek bizonyítják, hogy egyes fafajok (pl. *Liriodendron tulipifera*) kiültetés utáni (első négy évben) növekedési erejét, habitusát és őszi lombszíneződés idejét látványosan befolyásolja a folyamatos nitrogén trágya-utánpótlás. Így a trágyázott növény közel dupla akkor törzsátmérőt és lombkoronát eredményezett, mint az, amelyik nem kapott tápanyag-utánpótlást. Cook – VanDerZanden 2011, 141.

⁴¹¹ Szabados 2002, 31.

⁴¹² Régészeti fakormeghatározás.

⁴¹³ Vö. M.21. melléklet

dendrológiai kertnek, s melyik nem.⁴¹⁴ Az ismertetés tartalmazza továbbá a bejárás évét, a kert állapotát, a jelenlegi funkciót és a kert rövid jellemzését.

A bejárt parkok leírásánál (ld. M.21. melléklet) a fafajok tárgyalása esetén mindig idős (hozzávetőleg 100 éves vagy annál idősebb) faegyedeket kell érteni. Esetenként a fiatal egyedeket is megemlítem, ilyenkor azt külön jelzem vagy szövegben, vagy a fa törzsátmérőjének feltüntetésével. A fentiekén túl a kert kompozíciója, vagy a dendrológiai érték szempontjából jelentősebb taxonok törzsátmérőjét is rögzítettem zárójelben a fafaj tudományos neve után közvetlenül. Ezek az adatok tájékoztató jellegűek, a fafaj méretének bemutatása végett.

A munkamódszerhez hozzátartozik, hogy azoknál a dendrológiai kerteknél, amelyek jelenleg arborétumként vagy botanikus kertként működnek, az igazgatókat megkerestem, hogy az általam összegyűjtött fafajok⁴¹⁵ közül válasszák ki azokat az idős példányokat, amelyek az egyes kertekben megtalálhatóak.⁴¹⁶ A legpontosabb naprakész adatokat Szarvasról, Vácrátótról és Zircről sikerült beszereznem.⁴¹⁷ A kertek legidősebb fafajairól készült listákat az M.22. melléklet tartalmazza.

Helyszíni bejárásaimon – a meglátogatott kertek nagy száma miatt – nem nyílt lehetőség arra, hogy mindenhol tüzetes fafelmérést végezzek. Az egyes kertek esetében nem egy mindenre kiterjedő, teljes növénylista elkészítése volt a cél. Elsősorban azokat a fafajokat jegyeztem fel, amelyek a kerti térkompozícióban meghatározó szerepet tölthetnek be. A parkok leírásában azokat a fás szárú – elsősorban külhonos – fafajokat tüntettem fel, amelyek méretüknél fogva feltételezhető, hogy az „eredeti” dendrológiai kert kialakításának időszakából származnak. Mindeközben további célom volt, hogy azon – idős, külhonos – fafajokat nevezzem meg elsősorban, amelyek napjainkban a kerti térkompozíció meghatározó elemei. Némely esetben csak a nemzetséget jelöltem meg ott, ahol valamilyen oknál fogva a faj meghatározása nem sikerült, vagy nem volt jelentősége (kompozíciós szempontból).

Az egyes kertek karakteres növényeit összegyűjtve keresem a választ arra, hogy voltak-e kedvelt, népszerű fafajok, a növényhasználatban van-e területi specializálódás, van-e valami összefüggés a Kárpát-medencében található dendrológiai kertek növényanyaga között.

⁴¹⁴ DK (dendrológiai kert), t DK (tipikus dendrológiai kert, DK-en belüli csoport), DK- (feltételezhetően DK), ø (nem DK), és „?” (nem sikerült megtekinteni) jelzéseket használtam.

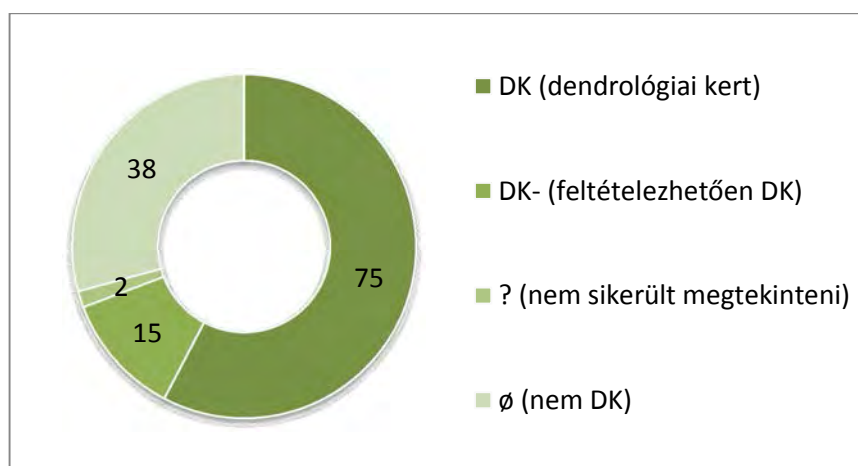
⁴¹⁵ Ld. M.22. melléklet első táblázatában szereplő fás szárú taxonokatt.

⁴¹⁶ Azon gyűjteményes kertekről van szó, amelyek a Magyar Arborétumok és Botanikus kertek Szövetsége tagkertjei és egyúttal általam dendrológiai kerteknek minősülnek. Vácrátót, Alcsút, ELTE füvészkert, Erdőtelek, Sárvár, Szarvas, Szeleste, Kámon, Tiszakürt, Zirc. A Sárvári- és a Kámoni Arborétum értékesebb fafajairól „Tóth et al. 2000” publikációban olvashatunk. Az alcsúti fákat egy 2010-es fafelmérésből válogattam ki. Ahol lehetett ott elküldték az fafajok törzsátmérőit és becsült életkorát is.

⁴¹⁷ Ezúton is köszönöm Hanyecz Katalin (BCE, Szarvasi Arborétum) igazgató asszonynak, Kósa Géza (Nemzeti Botanikus Kert, MTA ÖK ÖBI, Vácrátót) igazgató úrnak a pontos és gyors adatközlést, illetve Müller Istvánnak a Zirci Arborétum fafelmérésében (2013) nyújtott segítségét!

4.3.2 EREDMÉNYEK

A **helyszíni bejárások eredményei** alapján megállapítható, hogy a **130** kiválasztott kertből (M.20. melléklet és a 7., illetve 8. ábra) **38 biztosan nem dendrológiai kert**. Két park (Lengyeltóti, Téglás) kérdőjeles maradt, mert nem sikerült személyesen megtekinteni őket. **Feltételezhetően dendrológiai kert** („DK-” jelzés) megnevezést az a **tizenöt** kert kapott, amelyekről nem lehetett egyértelműen eldönteni, hogy mai állapotukban dendrológiai kerteknek tekinthetők-e. Ezek a kertek azért nem sorolhatók egyértelműen a dendrológiai kertekhez, mert itt ma már csak egy-két-három egzóta fafaj van, vagy megtalálhatók ugyan a jellemző külhonos fajok, de azok egyedei fiatalok. Az előbbi esetben a néhány egyed nem tekinthető gyűjteménynek, az utóbbiban pedig meg nem teljesül az, hogy a tájképi kertek időszakában keletkezett.

7. ábra: A helyszíni bejárás során vizsgált kertek besorolása a terepkutatás alapján

Előfordultak szerencsére olyan esetek is, amikor egy-egy korabeli kiültetés helye és alkalmazott növényfaja egyértelműen vagy nagy biztonsággal megmondható. A szarvasi Bolza kastélykertben például egy hatalmas törzsátmérőjű *Quercus rubra* tönkből nőtt ki egy fiatal hajtás, de ugyanígy látványos az erősen sarjadzó fajok kivágott vagy kidőlt „anyanövények” mellett tömegével kinőtt suhángok is. Hasonlóan árulkodó jel, amikor egy idősebb fa lombkorona vetületének területnagyságán ugyanazon faj fiatal egyedeinek tömege mutatkozik. Erre példa a dobozi Wenckheim kastélypark, ahol az idős egyednek csupán tönkje látszik, azonban a körülötte álló fiatal *Gymnocladus dioica* egyedek sokasága segít a beazonosításban. Az egyértelműen ilyen és ehhez hasonló esetekben – még ha nem is az idős, eredetileg kiültetett faegyedek vannak jelen a kertben – az alkalmazott növényfajok beazonosítása szempontjából a „leszármazottak” ugyanolyan súllyal esnek a latba, mintha az „anyanövény” állna ott, teljes életnagyságban. Ezekben az esetekben a dendrológiai kertek hiteles növényalkalmazásának

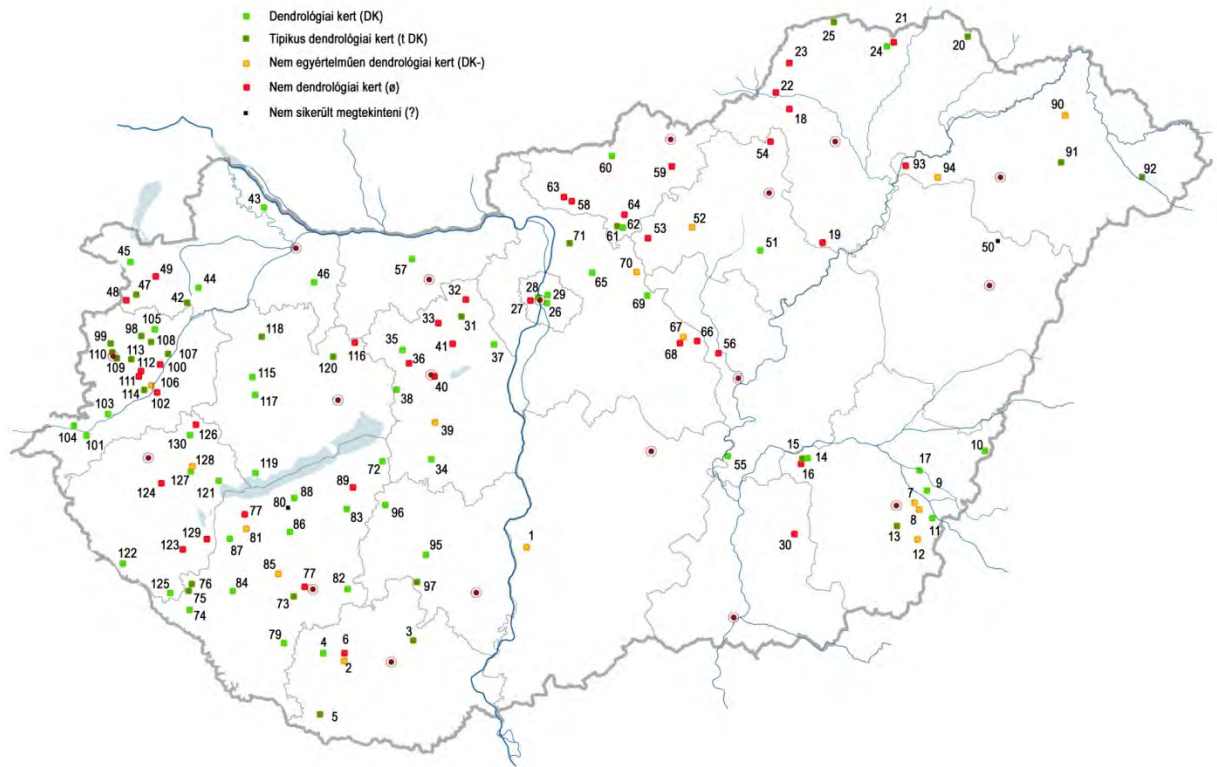
felkutatásában nem esik csorba, ugyanis egyrészt a növényfaj egyértelműen beazonosítható, másrészt – az utóbbi példa esetében – a vasma termése általában csak idős korban hoz csíráképes magokat, amely kizárja a fiatal ültetést.

A változatos, azonban fiatal növényfajok sokszor történeti előképek – emlékek – alapján kerültek a parkokba, így a növényalkalmazás közvetett folytonosságára mutathatnak rá. Ennek a bizonyítása azonban az egyes kertek esetében alaposabb történeti kutatást igényel.

A bizonytalan kertekhez soroltam továbbá olyanokat is, amelyekben a fenntartási hiányosságokból fakadóan a kert bejárhatatlan, így a terepkutatások alapján nem állapítható meg bizonyosan, hogy dendrológiai kerttel állunk-e szemben (pl. Tura esetében). Ebbe a kategóriába tehát olyanok kerültek, amelyekben megtalálhatóak – vagy vélhetően megtalálhatóak – a külhonos fafajok (a térkompozíciót meghatározó módon), de a fafajok kis száma, illetve az egzóta példányok fiatal kora nem biztosít elég támpontot ahhoz, hogy a dendrológiai kertek kritériumainak egyértelműen megfeleljenek.

Végül van olyan kert is, amelyben sok idős egzóta fafaj ma már nem fedezhető fel, azonban a jelenleg megtalálható fajok és azok kora egy egykori dendrológiai kert fennmaradt részét jelzik. Erre példa Helesfa, ahol a *Liriodendron tulipifera*, a *Sequoiadendron giganteum* és a *Juglans nigra* egyedek ritka szép példányaival lehet még ma is találkozni. Mindegyik felsorolt egzóta a parkban található két kastély valamelyikének közelében, vagy közvetlen szomszédságában található, azonban a távolabbi kertrészekben már csak fiatal telepítések vannak.

A dendrológiai parkok száma **hetvenöt**, amelyen belül külön elkülönítettem úgynevezett tipikus dendrológiai kerteket, amelyek száma összesen **huszonnyolc**. Ennek a szűkítésnek a célja, hogy kiemeljem a ma is létező legjelentősebb magyarországi dendrológiai kerteket elsősorban a tájépítészeti térkompozíció és a gyűjteményes szempontok alapján. Felkiáltójellel jelöltem azon dendrológiai kerteket, amelyek növényállománya vagy térszerkezete (tájképi kialakítása) nagy mértékben sérült, netán a felismerhetetlenség határán van, vagy amelyben a leromló tendencia megfigyelhető. Erre az összesen **tíz** kertre kiemelt figyelmet kell(ene) fordítani, mert súlyosan veszélyeztetett nemcsak a dendrológiai kerti minőségük, de kerti mivoltuk is!

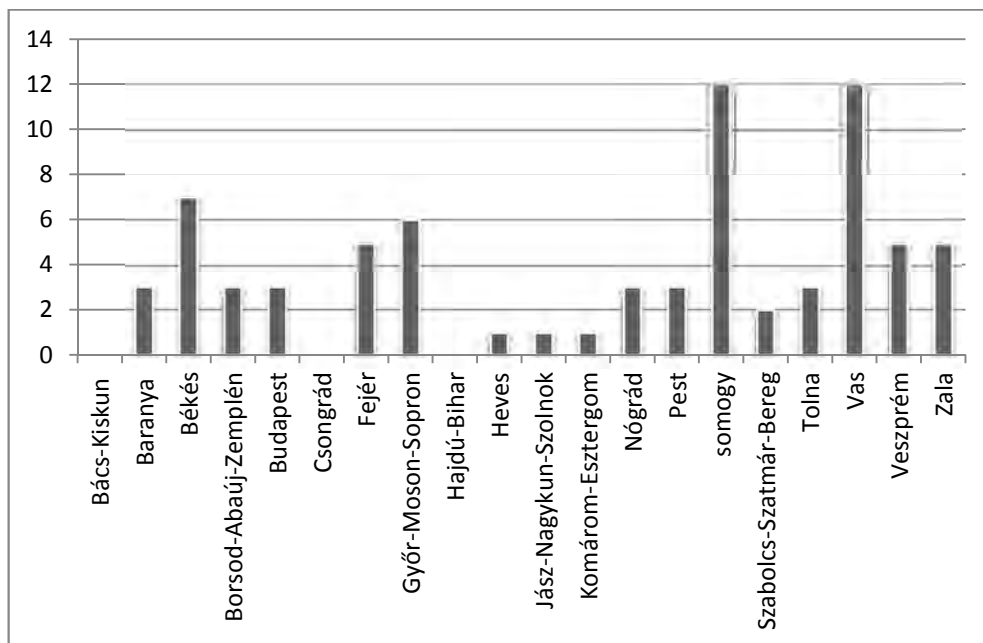
8. ábra: A bejárt kertek elhelyezkedése. (A sorszámok megegyeznek az M.20. és az M.21. melléklet sorszámaival.)

A dendrológiai kertek megyék szerinti eloszlásából (8. és 9. ábra) kiderül, hogy a legtöbb kert Vas (13) és Somogy megyében (12) található. Öt vagy annál több kert öt megyében (Békés, Fejér, Győr-Moson-Sopron, Veszprém és Zala) lelhető fel, míg három (Bács-Kiskun, Csongrád, Hajdú-Bihar) megyében nem volt dendrológiai kert a bejárt parkok között. A 8. ábrán jól látható, hogy a dendrológiai kertek száma az alföldi megyékben (ettől csak Békés megye kivétel) a legkevesebb, amely nyilvánvalóan egyrészt a történeti birtokberendezkedésből fakad, másrészt pedig az éghajlati, vízrajzi és mikroklimatikus sajátosságoknak köszönhető.

A 3.4.1. fejezetben már ismertettem a 19. századi tájképi kertek általam meghatározott hajdani átlag területnagyságát (8,7 hektár). A kertek jelenlegi területnagyságát is – ugyanúgy becsléses módszerrel – meghatároztam.⁴¹⁸ A kutatott dendrológiai kertek (jelenlegi) átlag területnagysága 18 hektár.⁴¹⁹ Ez az adat azonban kritikával kezelendő, hiszen a 75 kertből 33 kert (44%) 10 hektár alatti. Mindössze hat kert éri el a legalább 40 hektárt és ebből négy közelíti meg, vagy haladja meg a 100 hektár területnagyságot. A dendrológiai kertek átlag területnagysága, ha nem számítjuk a négy legnagyobb – egyenként 100 ha körüli – kertet mindössze 13 hektár jön ki. A fentiekből jól látható, hogy milyen szélsőséges különbségeket mutatnak a kertek méretei.

⁴¹⁸ Ebben az esetben a Google Earth-ről leolvasható méretek szolgáltak alapul a területnagyság meghatározásához.

⁴¹⁹ Ld. M.23. melléklet

9. ábra: Dendrológiai kertek megyék szerinti eloszlása

4.3.3 AZ ELBÍRÁLÁS SZEMPONTJAI

A dendrológiai kertek **elbírálásánál** az alábbi **szempontokat** vettem figyelembe.

1. Csak tájképi kialakítású kert lehet dendrológiai kert.
2. Minden kertenél a legalább száz éves külhonos fafajok száma és eloszlása számít, hiszen ezek az egyedek utalhatnak arra, hogy a kert a tájképi időszakban keletkezhetett.
3. A platános kerteket⁴²⁰ és azokat a kerteket, amelyekben fenyőgyűjtemény⁴²¹ van, egyértelműen a dendrológiai kertek közé soroltam.
4. A fennmaradó kertek közül a 3 hektáros vagy annál kisebb területű kertek esetében legalább 6 (külhonos, fás szárú) taxon előfordulása esetén soroltam a parkot a dendrológiai kertek közé.
5. A 3 hektárnál nagyobb kertek elbírálása részben könnyebb, részben nehezebb. A számszerűsítés terén nehezebb, hiszen ugyanúgy néhány fafaj használata elegendő kritérium lehet egy dendrológiai kerthez, ha a kert térkompozícióját érzékelhetően befolyásolják, meghatározzák (ld. a platános kertek esetében is). Általánosságban elmondható, hogy a nagy kiterjedésű parkoknál szintén érvényes a minimum 6-7 taxon jelenléte, azonban ahhoz, hogy ezek a kert hangulatát, karakterét is meghatározzák – tapasztalataim szerint – legalább 3 kifejlett egyed szükséges hektáronként. Tehát

⁴²⁰ Vö. 4.2.4. fejezet „domináns” elrendezési típussal.

⁴²¹ Vö. 4.2.4. fejezet végével.

nemcsak a fafajok száma, hanem azok mennyisége, eloszlása és a kerti képre gyakorolt hatása is fontos szempont.

A fenti kritériumok meghatározásánál, a kertek elbírálásánál segítségemre volt az a gyakorlati tapasztalat és viszonyítási alap, amit a több mint 180 Kárpát-medencei tájképi kert bejárása jelent.

4.3.4 A KÜLHONOS NÖVÉNYEK ELRENDEZÉSI TÍPUSAI A DENDROLÓGIAI KERTEKBEN

A parkok bejárása során bebizonyosodott az a feltételezésem, hogy az egzóták elhelyezése a dendrológiai kertekben sok esetben bizonyos szabályszerűség szerint történik. Bejárásaim tapasztalatai alapján **három fő elrendezési típust** (10. és 11. ábra) különböztettem meg a külhonos növények térszerkezetben elfoglalt helyük, elhelyezésük alapján:⁴²²

1. A parkok egy részében⁴²³ (**huszonöt** park) a külhonos növények a kastély közelében nagyobb számban jelennek meg, s a távolabbi parkrészek felé a növényállomány egyre inkább a honos fafajok alkalmazásába vált át, így a park szinte észrevétlenül beolvad a környező tájba. Ezt az elrendezést „**átmenetes**” elrendezési típusnak neveztem el.
2. Más parkokban⁴²⁴ (**harmincnyolc** park) a külhonos fafajok közel egyöntetű térbeli felosztásban és sűrűségben jelennek meg a kertek teljes területén.⁴²⁵ Ezt a típust „**homogén**” növényeloszlásnak vagy elrendezésnek neveztem el.
3. A harmadik kategóriába⁴²⁶ (**tizenkét** park) azok a kertek tartoznak, amelyekben egy konkrét fafaj nagy számban jelenik meg a parkban, annak teljes területén, amely fafaj a kert hangulatát, karakterét egyértelműen meghatározza. Ezt a típust „**domináns**” elrendezésnek neveztem el. Az uralkodó fafaj vissza-visszatérő eleme a kertnek. Ebbe a típusba – egy park kivételével – azok a kertek tartoznak, amelyekben a platán fajoknak uralkodó kertkompozíciós szerep jutott, emiatt a kerteket „**platános dendrológiai kerteknek**” nevezem a helyszíni bejárások leírásaiban.⁴²⁷ A platános kerteken belül az egyes egyedek megjelenhetnek szórt elrendezésben, csoportosan, fasorba rendeződve vagy szoliterként. Tóalmáson az Andrassy kastélyparkban érdekes kiültetés látható a kastély környezetében: páros, szimmetrikus elhelyezésben hat platán ad keretet úgy a

⁴²² Vö. M.23. melléklet

⁴²³ A táblázatban az 1-es jelzés mutatja ezt a típust.

⁴²⁴ A táblázatban az 2-es jelzés mutatja ezt a típust.

⁴²⁵ A kertek területe elsősorban a körbekerített, vagy szemmel látható parkhatárt jelenti. Igyekeztem azonban – amennyiben nagyfokú kertosztás történt a múltban – az egykori kertrészt is vizsgálni ezen a téren.

⁴²⁶ A táblázatban a 3-as jelzés mutatja ezt a típust.

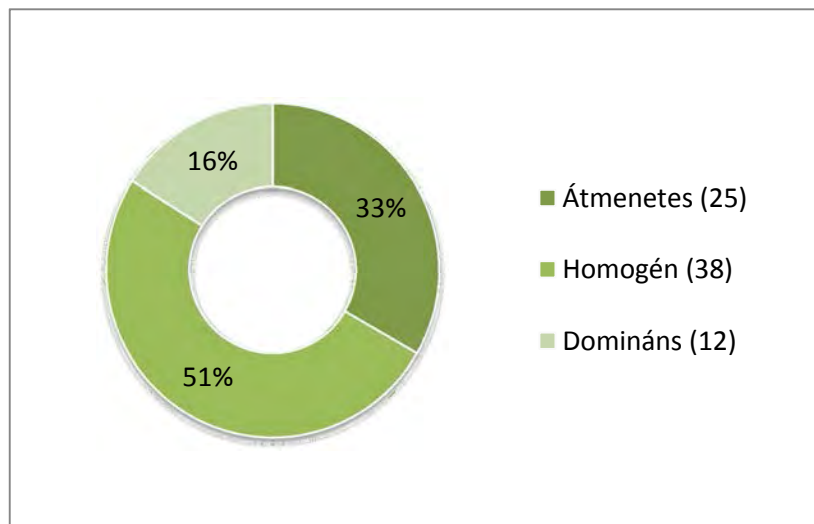
⁴²⁷ Egyetlen helyen – a tarhosi Wenckheim kastélyparkban – találtam, a platános kertekhez hasonlóan, a parkban visszatérő növényként alkalmazva a *Quercus rubra*-t.

kastélynak, mint a hozzá északkeletről csatlakozó díszes pázsitnak. Ilyen karakteres elrendezéssel máshol nem találkoztam.

A 75 magyarországi dendrológiai kertből **63** kert esetében a területnagyság nem csökkent számottevően, így a növénykompozíciós elrendezések az eredeti kert térszerkezetét és egzóta fafajainak eloszlását is mutatják, ahogy azt a területnagyságok (korabeli, mai) összevetése kapcsán már a korábbiakban említettem.⁴²⁸ Mivel az említett **63** kert között mind a három elrendezési típus megtalálható, valószínűsíthető, hogy tervszerű változatokról van szó, s nem pedig a parkok területnagyság-változásai következtében, „spontán” kialakult fás szárú növényelrendezésekről.

Fenti három típustól függetlenül összegyűjtöttem azokat a dendrológiai kerteket, amelyekben a különböző fenyőfélék a kerti látványt változatosságban és mennyiségben is meghatározzák.⁴²⁹

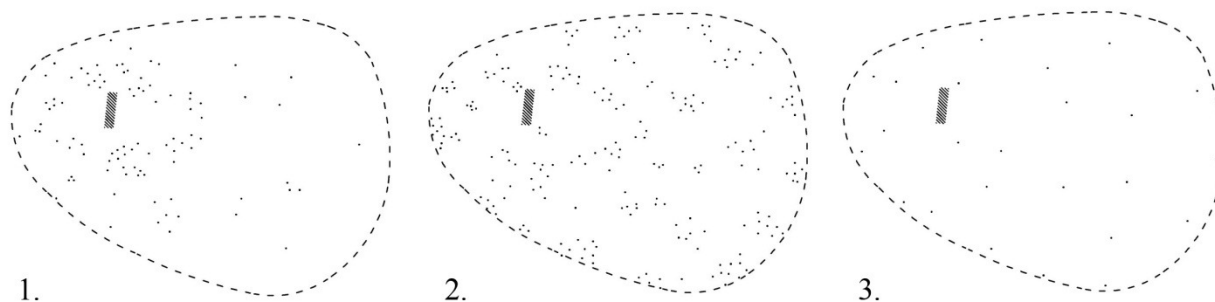
Összesen **huszonnégy** olyan kertet találtam tehát, amelyben fenyőgyűjtemény van. Ezekben a kertekben legalább 4-5 fenyőféle nemzetség képviselőinek kellett megjelennie, hogy e kategóriába soroljam. A nemzetségeken belül a ritkább fajok, illetve fajták, változatok, formák stb. konkrét meghatározásával nem foglalkoztam, mivel sok esetben ez magas fokú dendrológiai ismereteket és tapasztalatot igényel, és jelentős többletidőt.

10. ábra: Dendrológiai kertek növényelrendezési típusainak egymáshoz viszonyított aránya

⁴²⁸ Vö. 4.3.2. fejezet.

⁴²⁹ Vö. M.23. mellékletben a fenyőgyűjteménnyel jelölt kerteket. (*-gal jelült kertek.)

11. ábra: Külhonos fajok növényelrendezési típusai – szemléltető ábra:
1. átmenetes elrendezés, 2. homogén elrendezés, 3. domináns elrendezés

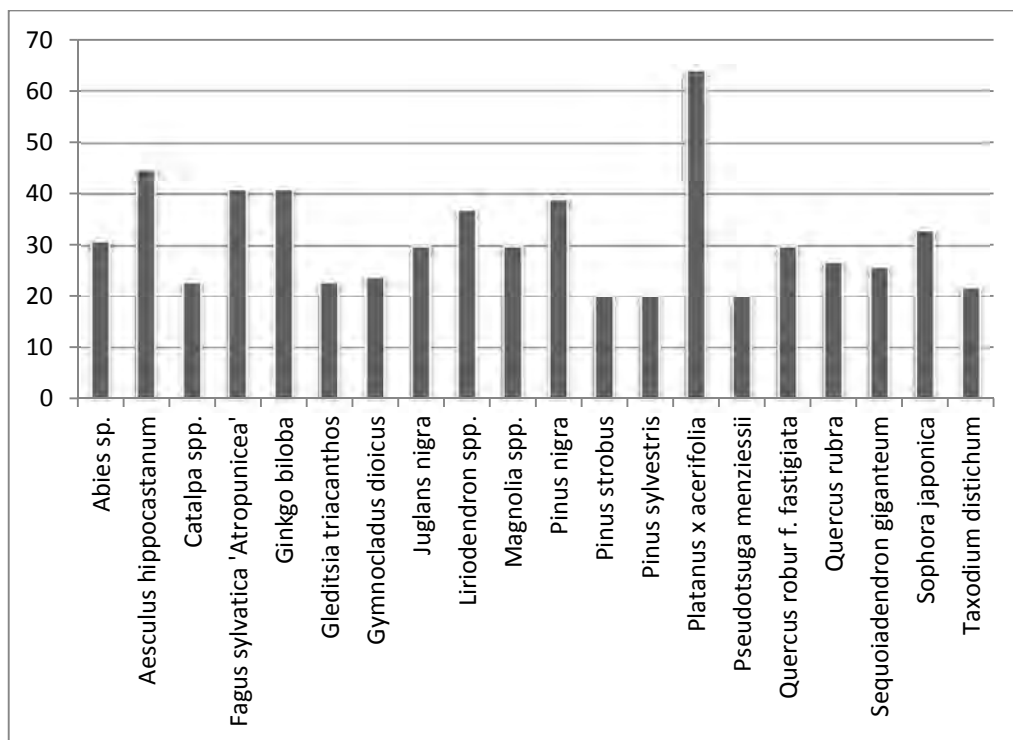
4.3.4.1 A DENDROLÓGIAI KERTEK JELLEMZŐ FAFAJAI

A mai magyar dendrológiai kertekben **34** faj (és faj alatti taxon) tűnik ki egyértelműen.⁴³⁰ A **harmincnégy** faj egyértelmű bizonyítéka annak, hogy hosszú távon mely külhonos fás szárú növények érzik jól magukat hazánkban, vagy viselik el klímánkat. A kertekben, parkokban alkalmazott népszerű fajokra fény derül az M.23. mellékletben. Kutatásaim alapján 20 taxon (12. ábra) található meg 20 vagy annál több kertben.⁴³¹ Magasan a legnépszerűbb a *Platanus x acerifolia*, amely 64 dendrológiai kertben van jelen idős példányaival. A platán nagyfokú népszerűsége is alátámasztja a külön kategóriába sorolásukat („platános dendrológiai kert” típus). A fennmaradt idős külhonos fa- és cserje taxonok mind azt mutatják, hogy képesek alkalmazkodni klímánkhoz. Különösen igaz ez a legnépszerűbb 20 taxonra, amelyek számos helyen előfordulnak szerte az országban.

A „DK-” jelzésű kertekre is elkészítettem a növényfelmérési táblázatot (ld. M.23. melléklet). Mindössze négy faj mutatott nagyobb előfordulást. A **15** kérdéses („DK-”) dendrológiai kert közül **6-6** esetben találtam *Fagus sylvatica* 'Atropunicea'-t és *Ginkgo biloba*-t, illetve **9-10** esetben *Platanus x acerifolia*-t és *Sophora japonica*-t.)

⁴³⁰ *Abies* spp., *Acer saccharinum*, *Aesculus hippocastanum*, *Broussonetia papyrifera*, *Calocedrus decurrens*, *Catalpa* spp., *Cedrus* spp., *Celtis occidentalis*, *Chamaecyparis* spp., *Corylus colurna*, *Cunninghamia lanceolata*, *Fagus sylvatica* 'Atropunicea', *Ginkgo biloba*, *Gleditsia triacanthos* vagy *G. inermis*, *Gymnocladus dioica*, *Juglans nigra*, *Juniperus virginiana*, *Larix decidua*, *Liriodendron* spp., *Maclura pomifera*, *Magnolia acuminata*, *Magnolia* spp., *Paulownia tomentosa*, *Pinus nigra*, *Pinus strobus*, *Pinus sylvestris*, *Platanus x acerifolia*, *Pseudotsuga menziesii*, *Pterocarya fraxinifolia*, *Quercus robur* f. *fastigiata*, *Quercus rubra*, *Sequoiadendron giganteum*, *Sophora japonica*, *Taxodium distichum*, *Thuja plicata*.

⁴³¹ Előfordulásuk számát tekintve csökkenő sorrendben: *Platanus x acerifolia* (64), *Aesculus hippocastanum* (45), *Ginkgo biloba* (41), *Fagus sylvatica* 'Atropunicea' (41), *Pinus nigra* (39), *Liriodendron tulipifera* (37), *Sophora japonica* (33), *Abies* spp. (31), *Juglans nigra* (31), *Quercus robur* f. *fastigiata* (30), *Magnolia* spp. (28), *Quercus rubra* (27), *Sequoiadendron giganteum* (26), *Gymnocladus dioica* (24), *Gleditsia* spp. (23), *Catalpa bignonioides* (23), *Taxodium distichum* (22), *Pinus strobus* (20), *Pinus sylvestris* (20), *Pseudotsuga menziesii* (20).

12. ábra: A dendrológiai kertek legnépszerűbb taxonjai.

4.3.4.2 NÖVÉNYKOMPOZÍCIÓS MEGFIGYELÉSEK, TAPASZTALATOK

A vizsgált dendrológiai kertekben a növények – elsősorban az egzóta fafajok – térkompozícióját is tanulmányoztam. Több hasonló növénykompozíciós elv figyelhető meg. A bejárt kertekben a következő jelentősebb növénykompozíciós elvek figyelhetők meg (elsősorban azoknak a taxonoknak a térkompozíciós jellemzőit tárgyalom, amelyek legalább 30 kertben megtalálhatóak, de ide veszem azokat a taxonokat is, amelyek egy-egy sajátos, vagy tipikus elrendezést mutatnak a kerti térstruktúrában elfoglalt helyük, szerepük alapján):

Az *Aesculus hippocastanum*-ról és az *Abies* nemzetséghez tartozó taxonokról bővebben nem fogok beszélni, mivel a vadgesztenye Bécsben már a 16. század legvégén ismert volt.⁴³² Mindössze annyit jegyeznek meg a bejárások tapasztalatai kapcsán, hogy az egyes magyarországi dendrológiai kertekben feltűnően nagy (61%) számban alkalmazták őket, elsősorban csoportban vagy fasorként.⁴³³ Az *Abies* fajok döntően a fenyőgyűjtemények részeként jelentek meg, egyértelmű kompozíciós törvényszerűségekre nem derült fény.

⁴³² Clusius (Charles de l'Écluse) honosította meg. Gombocz 2007, 86.

⁴³³ Mindez vélhetően a sikeres honosításnak tudható be.

A szoliter⁴³⁴ helyzetű fák közül a *Ginkgo biloba* kastély közeli elhelyezése 11 parknál figyelhető meg (4. táblázat). A páfrányfenyő általában a központi (kastély vagy kúria közelében lévő) pázsittér valamelyik szélén kapott helyet. A kastély tájolásától is függ az, hogy e fafajt az épülethez képest milyen irányban helyezték el. Mindegyik feltárt helyszínnél közös az, hogy a pázsittér valamelyik kastélyhoz közeli szélén található, olyan helyen, ahová jó rálátás nyílik a kastély felől.

4. táblázat: *Ginkgo biloba* alkalmazása az egyes kastélyparkok hasonló térkompozíciós elhelyezésében.

Helyszín	Dendrológiai kert neve	A fafaj kastélyhoz viszonyított helye
Alcsútdoboz	Főhercegi kastélypark	Keleti oldalon
Baktalórántháza	Dégenfeld-kastélypark	Északkeleti oldalon
Cégénydányád	Kölcsey–Kende-kúriakert	Északnyugati oldalon
Dég	Festetics-kastélypark	Északnyugati oldalon
Füzérradvány	Károlyi-kastélypark	Nyugati oldalon
Gyula	Almássy–Wenckheim-kastélypark	Északnyugati oldalon
Iharos	Inkey-kastélypark	Déli oldalon
Iharosberény	Inkey-kastélypark	Keleti oldalon
Keszthely	Festetics-kastélypark	Déli oldalon és nyugati oldalon (középső díszgyep szélén) is
Somogysárd	Somssich-kastélypark	Délnyugati oldalon
Somogyvár	Széchenyi-kastélypark	Nyugati oldalon

A legtöbb esetben szoliterként találkozhatunk a *Fagus sylvatica* 'Atropunicea'-val. A kerttörténeti kutatások eredményeihez képest – amely során nyolc kert⁴³⁵ esetében találkoztam említésével – a helyszíni bejárások során meglepően magas előfordulást mutatott a taxon, hiszen negyvenegy helyszínen azonosítottam be az általam bejárt dendrológiai kertek közül. Fentiekből az a következtetés vonható le, hogy a vérbükk dendrológiai kertekben betöltött kompozíciós szerepe jóval nagyobb, mint ahogy az eddig ismert volt.

A szoliter fenyőfélék közül ki kell emelni a *Sequoiadendron giganteum*-ot. Vélhetően karakteres megjelenésének és – kedvező talajadottságok melletti – gyors növekedésének köszönhető, hogy a harmadik legnépszerűbb örökzöld az általam vizsgált dendrológiai kertekben (ld. 12. ábra). Az esetek döntő többségében (két kivételtől eltekintve a huszonhat parkból) e fafajt szoliterként lehet megtalálni napjainkban. A két kivétel Répceszentgyörgy és Lengyel, ahol a fafajok a

⁴³⁴ Ide értem a ténylegesen önállóan álló fákat, de azokat is, amelyek egy facsoport egyetlen, jól elkülönülő egyedeként jelennek meg a térkompozícióban.

⁴³⁵ Budai vár (Schams 1822, 222.), Balogvár (1862, 451.), Boldva (Cséser 1899, 17.), Kistapolcsány (Kszim 1901, 321.), Zalabér (Csányi 1909, 391.), Gödöllő (Magyar 1927a, 98.), Vácrátót (Mágocsy-Dietz 1929, 245.), Tatatóváros (Németh 1931, 284.).

kastély park felőli főhomlokzatával szemben, az épület tengelyére szimmetrikusan helyezkednek el. Kilenc esetben a mamutfenyők a kastély közvetlen környezetében láthatók, a fennmaradó 15 kertben pedig a kastélytól távolabb (hozzávetőleg 80-250 méterre) helyezkednek el.⁴³⁶

A *Quercus robur f. fastigiata* – habitusából fakadóan – többnyire szoliter növényként terjedt el a kertek térkompozíciójában. Noha a történeti kutatások során alig⁴³⁷ találkoztam említésével, helyszíni bejárások bizonyossága alapján fontos karakternövényről beszélhetünk, hiszen 30 dendrológiai kertben ma is a térkompozíció részét képezik a taxon idős példányai. Magyarország jelenlegi határain túl, a Kárpát-medencében több magyar kertben is megtalálható az oszlopos tölgy⁴³⁸, ezekre a helyszínekre a későbbiekben a történelmi Magyarország területén lévő kertek tárgyalása kapcsán hivatkozom.

A *Juglans nigrát* használták szoliterként, párosával vagy ritkábban csoportban (Nágocs). Egyértelmű több kertben visszaköszönő kompozíciós törvényszerűség azonban – népszerű használata ellenére – nem felfedezhető fel.

Egyes taxonok esetében megfigyelhető csoportos⁴³⁹, hármass kiültetés és úgynevezett „csokros kiültetés”⁴⁴⁰. A csokros kiültetéssel három különös fajtánál találkoztam, amelyek a következők: *Ginkgo biloba* (Somogyvár, Mosdós), *Liriodendron tulipifera* (Füzérradvány) és *Platanus x acerifolia* (Pápa).

A *Liriodendron tulipifera* legtöbb esetben szoliterként (pl. Körmend, Ivánc, Doba, Nágocs), néha párosával (pl. Lengyel), vagy hármass csoportban (pl. Iharosberény, Füzérradvány) jelent meg a dendrológiai kertekben, azonban esetenként lehetett találkozni – ahogy azt már fent is említettem – a csokros kiültetéssel is. A tulipánfát több helyen ismétlődő, a térkompozícióban visszavisszatérő elemként is alkalmazták (pl. Körmend, Lengyel, Iharosberény).

A *Pinus nigrák* jellemzően csoportokban jelentek meg a kerti kompozícióban, azonban szoliter előfordulásuk is gyakori. A legtöbb esetben látványkapcsolatok létrehozására, megteremtésére szolgálnak (pl. Dég, Tornanádaska).

⁴³⁶ Vélhetően ez a távolság a kastélyból a legtöbb esetben belátható volt és talán ma is így van ez.

⁴³⁷ Scherg 1932: 1862-ben telepített piramistölgyet említ. (Vö. M.12. melléklet.)

⁴³⁸ Hívják tornyos tölgynek és piramis tölgynek is.

⁴³⁹ Itt háromnál többet jelent, rendszerint 6-15 egyedből álló csoportok.

⁴⁴⁰ Utóbbi megnevezést az egyazon fajfajok egymás mellé szorosan kiültetett megoldására használom. E kiültetés eredménye képen a törzsek idővel összenőnek. A csoportos kiültetésnél több méteres ültetési távolság van.

A *Platanus x acerifolia* a 19. században a tájképi kertekben használt fafajok közül egyértelműen az egyik legnépszerűbb, amelyet a helyszíni bejárásaim is alátámasztanak. A platán alkalmazása kapcsán többféle kiültetési mód is megfigyelhető a dendrológiai kerteknél:

1. Használták fasorként tengelyek és útvonalak kijelölésére (pl. acsádi Szegedy-kastélykert, surdi Zichy-kastélypark);
2. Előfordulnak facsoportokban (pl. pápai Esterházy-várkastély parkja);
3. Egyedi kialakítás a szimmetrikus keretező kiültetés. (Ilyennel egyetlen esetben találkoztam: a Tóalmási kastélyparkban a pleasure ground, a központi pázsított lehatárolása és a kastély közvetlen környezetének kirajzolásának eszközeként.);
4. Szoliterként hangsúlyos ponton, utak elágazásában vagy éppen csomópontjában (sárvári kastélypark, alcsútdobózi főhercegi park), de olykor nagyobb gyeper felület, pázsított szervezésére is használták. (Ilyen a vácrátóti Vigyázó-kastélypark, a margitszigeti főhercegi park, a cégénydányádi Kölcsey–Kende-kúriakert, a letenyei Andrássy–Szapáry-kastélypark, a gerlai Wenckheim-kastélypark, pápai Esterházy-várkastély parkja.)

A *Larix decidua* alkalmazására elszórt és csoportos elhelyezés is jellemző. A dendrológiai kertek térkompozíciójában sokszor tömött lombozatok, facsoportok oldottabb megjelenését, finom dekorációját eredményezték, köszönhetően laza, fátyolszerű habitusuknak. A vörösfenyőt az épület közelében nem használták. Idős példányaik hármas csoportban megtalálhatóak a zirci apátsági kertben. A kérdéses dendrológiai kerteknél (DK-) is megfigyelhető a hármas kiültetés alkalmazása (pl. rumi Bezerédi–Széchenyi-kastély és nagyrécei Inkey-kastély parkjában is megtalálhatók). Csoportos megjelenésükre egyedülálló elrendezés látható az iharosi Inkey-kastélyparkban, ahol hozzávetőleg 20-25 méter átmérőjű körön belül, átlag 4 méter távolságban helyezkednek el a fák. Belépve a facsoportba gótikus katedrálshoz hasonló élményt nyújtanak a ritkás lombozatú, magasba felnyúló sudár fenyőtörzsek.

A fafajok mellett meg kell említeni egy nemzetséget, hiszen cserje- és bokorfafajainak elrendezése szembetűnő hasonlóságot mutat az egyes dendrológiai kertekben. A *Magnolia* nemzetségben belül is döntően a *Magnolia soulangeana* és a *Magnolia kobus* a legnépszerűbb fajok a vizsgált kertekben. A nemzetségbe tartozó felmért cserje-, illetve bokorfa-méretű fajokat így az M.23. melléklet táblázatában a *Magnolia spp.* gyűjtőnéven jelöltem.

Itt ki kell emelnem, hogy a fa termetű liliomfák (jelesen *Magnolia acuminata*) is szép számmal előfordultak a dendrológiai kertekben.

Összesen 30 dendrológiai kertben találtam cserje, illetve bokorfa termetű liliumfa-fajt, amelyből 20 esetben a kastély közvetlen közelében helyezkedtek el (ld. 5. táblázat). (Öt esetben az épülettől távolabb találtam meg őket, négy esetben pedig, kastély nem lévén, ez a viszonyítás nem történhetett meg.) Ezek döntően szoliter helyzetben jelentek meg, azonban megfigyelhető volt az épület⁴⁴¹ főhomlokzatára szervezett, annak tengelyére szimmetrikusan elhelyezett páros kiültetés is (pl. Lengyel, Csurgó).

5. táblázat: A cserje és bokorfa termetű *Magnolia* fajok kompozíciós sajátágai a vizsgált dendrológiai kertekben

Dendrológiai kert helye	A kastély közelében / attól távolabb található	Elhelyezés: (páros/csoportban/sorban/szoliter)	A kastély tengelyére szimmetrikusan szervezett
Baktalórántháza	k	p (kapu-szerű)	szimm
Bárdudvarnok	k	sz	
Csitár	k	sz	
Csurgó	k	p (kapu-szerű)	szimm
Dénesfa	kissé távolabb	p	
Doba	k	sz	
Gencsapáti	k	sz	
Hosszúhetény	k	p, sz	
Iharos	t	sz	
Iregszemcse	k	p	tengelyben
Ivác	k	p (kapu-szerű)	szimm
Keszthely	k	sz	
Körmend	k	sz	
Lengyel	k	p (kapu-szerű)	szimm
Letenye	k	sz	
Margitsziget		sz	
Mihályi	k	sz	
Ókígyós (Szabadkígyós)	k	sz	
Sárvár		sz	
Segesd	k	sz	
Sellye	k	p	
Somogyzitfa	k	p	szimm
Szarvas (Pepi kert)		sz	
Szeleste	t	s	
Szőlősgyörök	k	sz	
Tizsakürt		sz	
Vácrátót	kissé távolabb	sz	
Vép	k	cs	
Zirc	t	sz	
Zsennye	k	cs	

⁴⁴¹ Csurgó esetében ez nem kastély-, hanem iskolaépület – amely a kezdetektől fogva ilyen funkcióval bírt.

Az épület-közel elhelyezések egyértelműen a reprezentáció jegyében történtek, amely az épített környezet díszesebb kiültetésének tájépítészeti alapelvét mutatja be a gyakorlatban. A legtöbb esetben az épület tengelyesen megközelíthető volt, így a kompozíció egyfajta kapu-helyzetet is létrehozott. A fentiekből kiderül tehát, hogy egyrészt a legkedveltebb cserje-nemzetségről van szó, másrészt a nemzetséghez tartozó fajok a kerti térkompozícióban szinte minden esetben hasonló helyet, szerepet töltöttek be.

A kastély közvetlen környezetében, a Pleasure-ground vonzásában megtalálható egzóta növények (amennyiben itt domináns azok megjelenése), a reptoni, illetve a pükleri elvek mentén történt. Egyértelműen ez a fajta kialakítás Ókígyós esetében, de ide sorolható Zsennye is, ahol feltűnően nagy az egzóták és a fenyőfélék változatossága és száma a kastély környezetében, attól távolabb azonban alig lehet különös fajokkal találkozni.

4.3.4.3 A FENYŐFÉLEKBEN GAZDAG DENDROLÓGIAI KERTEK MAGYARORSZÁGI ELTERJEDÉSE

A 20 „legnépszerűbb” taxonon felül a fenyőgyűjteménnyel rendelkező dendrológiai kertek eloszlását is vizsgáltam. Az általam készített térképes eloszlást összevetettem az Országos Meteorológiai Szolgálat honlapján található 1971 és 2000 között mért éves csapadékösszeget bemutató ábrájával. A két ábrát összehasonlítva⁴⁴² világosan látszik, hogy a magas csapadékösszeget mutató területeken helyezkednek el azon dendrológiai kertek, amelyekben nagy számban megtalálhatóak a fenyőfélék. Fenti párhuzamból kiolvasható tehát, hogy az egzóta fenyők ott életképesek biztonsággal, ahol a fenyőgyűjteményes dendrológiai kertek elhelyezkednek, illetve ahol az évi csapadékmennyiség legalább 600-650 mm. A fenyőgyűjtemények jól kivehetően a dombságok és hegyvidékek mentén helyezkednek el, azonban a szóban forgó 24 kastélypark tengerszint feletti elhelyezkedésének átlaga alig több mint 185 m.⁴⁴³ Felvetődik a kérdés, mi annak az oka, hogy habár a nagyobb csapadék ellátású területeken találhatóak ezek a kertek, mégis ilyen alacsony tengerszint feletti magasságon helyezkednek el. Ennek egyik magyarázata lehet az, hogy számos tájképi kastélypark növényeit a már meglévő ártári ligeterdő fafajai alkották. A víz közelsége, így nemcsak a kert esztétikai látványához nyújtott többletet, de a park vízellátásához is nagymértékben hozzájárulhatott.

⁴⁴² Ld. M.24. melléklet.

⁴⁴³ Ezzel szemben a fennmaradó 51 dendrológiai kert tengerszint feletti átlagmagassága alig több mint 147 m.

4.3.4.4 A DENDROLÓGIAI KERTEK JELENLEGI ÁLLAPOTA

A kertek állapotát ötös skálán osztályoztam. A legalacsonyabb számérték (1) a nehezen minősíthető kategóriát, a legnagyobb számérték (5) pedig a felújított, jó – tájképi – térszerkezetű, igényesen fenntartott kerteket jelenti.

Értékelésem alapján a dendrológiai kertek állapotának átlaga az ötös skálán 3,3. Ez az érték sajnos közel sem jó. A dendrológiai kertek jelenlegi állapotáról – kevés kivételtől eltekintve – alapvetően elmondható, hogy a fenntartásuk végtelenül hiányos, vagy nincs is. Az állapotot első sorban a rendezett összkép vagy annak hiánya és a tájképi formavilág határozta meg értékelésem során. A rendezettség lemérhető a folyamatos kezelésen: van-e rendszeres kaszálás, a cserjék és fák kordában vannak-e tartva, a burkolatok használhatóak-e, van-e szegélyük, a szórt burkolatok látszanak-e, gyommentesek-e, felfedezhető-e a szélük stb. A dendrológiai kertek hozzávetőleg feléről mondható el, hogy túlzottan vadregényes, ami semmi esetre sem pozitív. A fenti kertekben nem tudnak kibontakozni a látványos facsoportok, a szoliter növények, s ezáltal a kert térszerkezete egyáltalán nem vagy nehezen értelmezhető, melynek következtében számos esetben egybefüggő, átláthatatlan erdős területként definiálható a kert. Azokat a kerteket, amelyekben ilyen mérvű elvadultság tapasztalható, ugyanakkor értékes növényállományuk is van, a veszélyeztetett kategóriába soroltam.⁴⁴⁴ Olyan kertek ezek, amelyek magukban hordozzák a tájképi elemeket és értékeket, azonban ma csak jelentős szakmai képzelőerővel (a jövőben pedig szakszerű beavatkozással) lehet előidézni azokat. A szomorú állapotok ellenére jó példával (Vácrátót, Zirc) is lehet találkozni, ahol érvényesülnek a szakmai szempontok, ahol valóban felfedezhetők a tájképi térképzések, átlátások.

Összességében elmondható, hogy a parkok legnagyobb részében fenntartás, kezelés nincs, és néhány kivételtől eltekintve hiányzik a hozzáértő tájépítész szakmai szemlélet, amely a parkot, mint egységes egészet kezeli, épített, élő és kulturális értékeit összehangolva a kerttörténeti hűségnek megfelelően. E fenti szemlélet sok esetben még a parkok revitalizációja során is teljes mértékben hiányzik. Ha megvalósulna egy szakmai alapokon nyugvó, a kert művészi egységét figyelembe vevő parkfenntartás, számos további turisztikai célpont rajzolódhatna ki, ezáltal Magyarország kulturális értékeit több száz – vállalható megjelenésű – történeti kert gazdagíthatná. Ugyanez igaz a dendrológiai kertekre is. A dendrológiai kertek esetében azonban ennél sokkal többről van szó:

1. A dendro-botanikai értékek felbecsülhetetlenek és veszélyeztetettek. A II. világháború pusztításai és az azt követő kommunista és/vagy elnyomó rendszer problémája a parkok tudatos, ideológiai alapon történő agresszív kiirtása volt a Kárpát-medencében, amely

⁴⁴⁴ Például: Vép, Sopronhorpács, Baktalórántháza, Geszt, Tarhos.

során visszafordíthatatlan károk keletkeztek. Napjainkban a szakszerűtlen vagy hiányzó kezelés és fenntartás, valamint az utóbbi évek szélsőséges időjárási viszonyai miatt a kertek idős, értékes növényállománya megtizedelődött. Fenti folyamatok, tendenciák eredményeképpen nemcsak a parkok dendro-botanikai értékei kaptak halálos sebet, hanem a tájképi kertek térszerkezetének felkutatása is egyre kilátástalanabbá vált és válik folyamatosan. A térszerkezet és a történeti növényalkalmazás ismeretének hiánya a történeti kertjeink végleges eltűnéséhez vezethet!

2. A dendrológiai kertek a Kárpát-medencei sajátos elhelyezkedés és parkméret (általában kisebbek, mint például Angliában) következtében nemcsak botanikai és tájépítészeti értékek, hanem egyszersmind kultúrtörténeti sajátságok. A magyar történelem alakulásai, a magyar függetlenedési vágy és szabadságvágy kerti megjelenítéséről is szó van számos esetben, mint ahogy a tájképi kertek – eredeti – ideológiája is erre utal. Véleményem szerint a dendrológiai kertjeinkben megjelenő külhonos fás szárú növények nemcsak a világ megismerésre és a tudományos ismeretek befogadására, valamint azok önálló továbbdolgozására (értsd: növények akklimatizálása, további nemesítések stb.) utaltak, hanem egyúttal, a nemzeti önállóságot kifejező eszközökként is erősítették a tájképi kertek természet- és ezáltal szabadság-eszményét.

5 „KITEKINTÉS”: A FELVIDÉKI ÉS ERDÉLYI DENDROLÓGIAI KERTEK ÁTFOGÓ VIZSGÁLATA

A magyar dendrológiai kertek kutatása nem teljes, ha nem teszünk említést azokról a kertekről, amelyek Kárpát-medencén belül egykor közigazgatásilag is Magyarországhoz tartoztak. A kerttörténeti kutatásaim eredményeit korábban a 3. fejezetben és a hozzá tartozó mellékletekben ismertettem. A helyszíni bejárások előtt a határon túli kertek esetében is műholdas felvételek, légi felvételek, fényképek, képeslapok, térképek, leírások, naplójegyzetek és egyéb adatok segítségével készítettem el a bejárando kertek listáját, igazodva az átfogó kerttörténeti kutatásaimhoz. A jelenlegi országhatárokon túli magyar vonatkozású dendrológiai kertekkel kapcsolatos terepkutatásaim eddig nagyobb részt az erdélyi, kisebb részt a felvidéki történeti, vagy történeti értékű kertek bejárását, vizsgálatát és értékelését foglalja magába. Más határon túli területek (például Órvidék, Vajdaság) helyszíni felkutatásával még nem foglalkoztam. A kerttörténeti kutatásokból azonban egyértelműen látszik – amelyet a történelem is alátámaszt –, hogy a legtöbb határon túli dendrológiai kert lehetséges helyszíne Felvidék és Erdély.

A felvidéki történeti kertek esetében fontos kiindulás volt Vágenknechtová publikációja.⁴⁴⁵ A bejárando kertek számát, a fenti (előzetes kutatási) módszerekkel **28**-ra szűkítettem a közel száz történeti kertből.⁴⁴⁶ Személyes bejárásra mindössze hat park⁴⁴⁷ esetében került sor, amelyekből négy kert egyértelműen dendrológiai kert. A kistapolcsányi és a betléri kastélypark nagy kiterjedésű, elegáns, lendületes vonalvezetésű és nagyvonalú térképzésű kert. A malonyai kisebb léptékű, azonban izgalmas részleteket rejtő, fafajokban gazdag tájképi kert. Mindhárom közös jellemzője, hogy a fafajok mennyiségét és változatosságát tekintve is gazdag kertek, amelyek következtében példás dendrológiai parkok. A fafajok gazdagságát lehet tapasztalni Zsitvaújfalun is, ahol – Malonyához hasonlóan – a fenyőfélék szép választéka jelenik meg a kerti térkompozícióban.

Az erdélyi dendrológiai kertek kerttörténeti összegyűjtéséről már korábban említést tettem.⁴⁴⁸ Az erdélyi kerteknél Fekete Alberttel végeztem helyszíni kutatásokat, felméréseket. Erdélyben így

⁴⁴⁵ Vágenknechtová 2000. Vö. 3.3. fejezet.

⁴⁴⁶ Helységnevek: pozsonyi kerületben: Cseklesz (Bernolákovo), Oroszvár (Rusovce), Éberhárd (Malinovo), Stomfa (Stupava), Gidrafa (Budmerice), Malacka (Malacky), Nagylévárd (Veľké Leváre); nagyszombati kerületben: Ábrahám (Abrahám), Galánta (Galanta), Nemesgomba (Hubice), Apáczaszakállas (Opatovský Sokolec), Vedrőd (Voderady), Galgóc (Hlohovec), Rákfalu (Rakovice), Alsókorompa (Dolná Krupá); nyitrai kerületben: Bélád (Beladice), Csicsó (Čičov), Malonya (Mlyňany), Zsitvaújfalu (Nová Ves nad Žitavou), Tótmegyer (Palárikovo), Kistapolcsány (Topoľčianky), Felsőszemeréd (Horné Semerovce); trencsényi kerületben: Lednicróna (Lednické Rovne); zsolnai kerületben: Kisselmec (Turčianska Štiavnička); besztercebányai kerületben: Selmecebánya (Banská Štiavnica), Szentantal (Svätý Anton); kassai kerületben: Betlér (Betliar), Töketeres (Trebišov).

⁴⁴⁷ Kistapolcsány, Béládon két park, Malonya, Zsitvaújfalu, Betlér.

⁴⁴⁸ Vö. M.16. melléklet és M.19. melléklet, illetve 3.3. fejezet.

47 kastély- és kúrakertet jártam be 2005 és 2013 között.⁴⁴⁹ A fenti kertek döntő többsége tájképi kialakítású. Egy részük mára teljesen megsemmisült – pl. Kisbún (Topa, MS)⁴⁵⁰, Aranyosgerend (Grindeni, CJ), Kiskend (Chendu, MS) – az egykori kertre, parkra sokszor így legfeljebb mindössze 1-1 megmaradt idősebb fafaj utal. A bejárt kertek közül nyolc parkot, az abafáji (Apalina, MS) Huszár-kastélyparkot, az árokalji (Arcalia, BN) Bethlen-kastélyparkot, a bályoki (Balc, SM) Károlyi-kastélyparkot, a gerneszezi (Gornesti, MS) Teleki-kastélyparkot, a görgényszentimrei (Gurghiu, MS) Bornemisza-kastélyparkot, a nagyernyei (Ernei, MS) Bálintt-kastélyparkot, a nagykárolyi (Carei, SM) Károlyi-kastélyparkot, valamint a soborsini (Savarsin, AR) Nádasdy-kastélyparkot soroltam egyértelműen a dendrológiai kertek közé, ahol változatos idős, egzóta növényállomány fedezhető fel ma is. Az erdélyi dendrológiai kertek között kiemelkedő változatosságú és értékű növényállománya van a gerneszezi⁴⁵¹ és a görgényszentimrei⁴⁵² kastélyparkoknak. Az előzőnél hozzávetőleg azonos korú növényállomány látható (19. század), míg az utóbbinál nemcsak az idős egzóták, hanem a fiatalabb taxonok is megtalálhatóak, hiszen sokáig erdészeti felsőoktatási intézmény működött a kastélyban. Az oktatáshoz megfelelő alapot és kiindulást jelentett a már meglévő egzótákkal beültetett kert, amelybe számos új és változatos taxon került. Nem jártam, azonban ismert, hogy mácsán (Macea, AR) a Csernovics–Károlyi-kastélypark és Piskin⁴⁵³ (Dédács – Simeria, HD) az Ocskay-kastélypark még ma is jó állapotú dendrológiai kertek, amelyekre románul⁴⁵⁴ is büszkén hivatkoznak napjainkban. Az irodalmakból kigyűjtött kertek közül⁴⁵⁵ Bonchida (Bontida, CJ), Kerlés (Chirales, BN), Koronka (Corunca, MS), Sáromberke (Dumbravioara, MS) esetében sajnos már nem beszélhetünk ma is meglévő dendrológiai kertekről. A hajdan egyik legnagyobb hírű, legfényesebb erdélyi kastélyparkjában, a bonchidai Bánffy-kastélyparkban ma már nyoma sincs az idős fás szárú növényeknek. Kerlés már Biró könyvében elpusztult kertként szerepel.⁴⁵⁶ Arról, hogy hol lehetett ma már csak találgatni lehet helyi lakosok visszaemlékezéseinek segítségével, vagy más kastélyparkok elhelyezési szokását, illetve a helyi domborzat és településképet alapul véve tapasztalt szem számára megsejthető az egykori kert helye. A fentiek alapján egy árulkodó jel gondolkodásra készteti a kutatót: a templom feletti domboldalon – a

⁴⁴⁹ A bejárt kastélykertek listáját ld. M.26. melléklet.

⁴⁵⁰ A település román neve után minden esetben a mai megye rövidítése áll.

⁴⁵¹ Idősebb fafajok: *Quercus robur* f. *fastigiata*, *Ginkgo biloba*, *Juniperus virginiana*, *Catalpa bignonioides*, *Platanus x acerifolia*, *Quercus rubra*, *Pinus strobus*, *Pinus sp.*

⁴⁵² Fontosabb, idősebb fafajok: belső udvar: *Paulownia tomentosa*, *Cryptomeria japonica*, *Aesculus hippocastanum*, *Juglans nigra*, *Gleditsia triacanthos*, park: *Carya ovata*, *Ginkgo biloba*, *Pseudotsuga menziesii*, *Sophora japonica*, *Larix decidua* (filagoria körül), *Juniperus virginiana*, *Abies nordmanniana*, *Celtis australis*, *Magnolia kobus*, *Pterocarya fraxinifolia*.

⁴⁵³ ma Simeria

⁴⁵⁴ Napjainkban „parcul dendrologic” néven illetik a mácsai és a görgényszentimrei kerteket is.

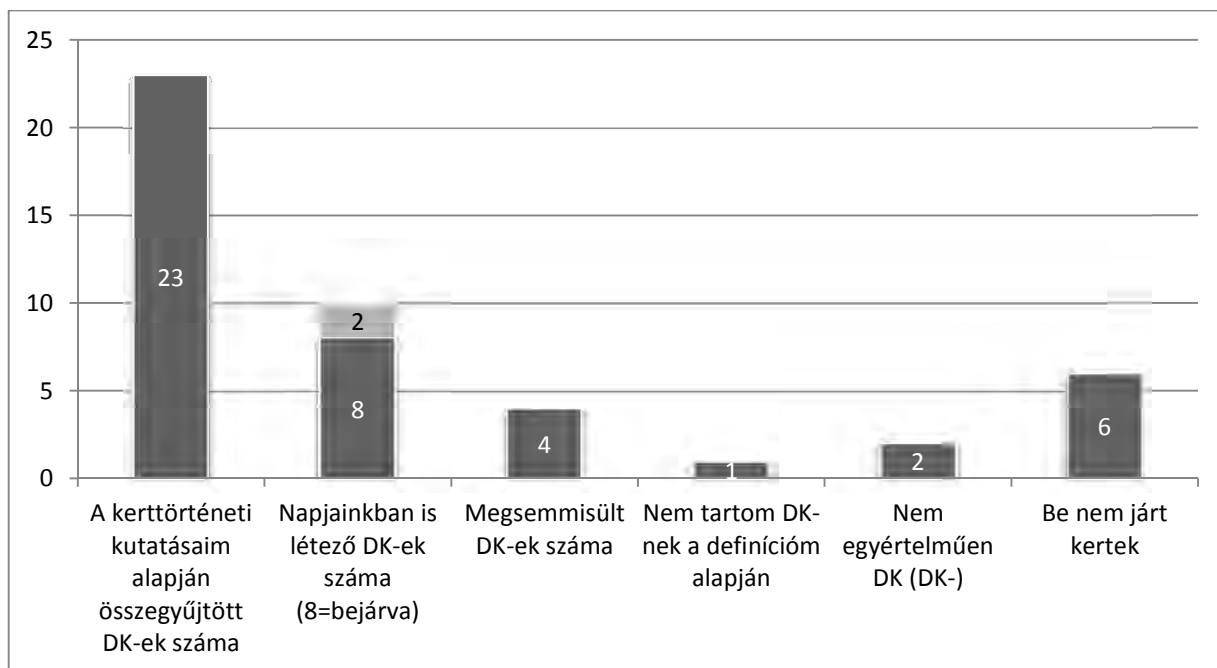
⁴⁵⁵ Vö. M.19. melléklet.

⁴⁵⁶ Biró 1943

környezetével teljes kontrasztot képezve – idős *Pinus sylvestris* emelkedik a magasba. Koronán a kastély környéke szántó, fák csak a szomszédos domboldalba találhatók, ahol még – a távolabbi tájból is érzékelhető – néhány *Pinus nigra* hirdeti a kert egykori létezését. Egyértelmű utalás a fenti négy kertből azonban csak Sáromberke mutat. Itt még a *Quercus robur f. fastigiata* és a *Taxodium distichum* is megtalálható a kertben. A mezőzáhi (Zau de Campie, MS) Ugron-kastélyparkot, a kutyfalvi (Cuci, MS) Degenfeld-kastélykertet és a nagyváradi (Oradea, BH) püspökkertet a „nem egyértelműen dendrológiai kert” kategóriába soroltam a nem eléggé választékos vagy nem túl idős egyedek miatt. Kolozsborsán (Borsa, CJ) a Bánffy-kastélyparkba nem engedélyezett a bejárás, azonban említésére a kívülről ígéretesnek tűnő növényállomány miatt térek ki. A kert így szintén a kérdéses dendrológiai kertekhez tartozik. Az eddigi helyszíni kutatásaim alapján Erdélyben egyértelműen nyolc kertet sorolok a dendrológiai kertek közé. További két kertről (Dédács, Mácsa) tudvalevő, hogy dendrológiai kertek, valamint négy kertről – kerttörténeti források és utalások alapján – állíthatjuk, hogy dendrológiai kertek voltak, azonban napjainkra már vagy teljesen megsemmisültek (Kerlés, Koronka), vagy jelentősen (Bonchida, Sáromberke) lepusztultak.

A kerttörténeti kutatásoknál említtem, azonban eddig még terepkutatást nem végeztem Cegén (Taga, CJ), Magyarfenesen (Vlaha, CJ), Szentgothárdon (Sucutard, CJ), Zsibón (Jibou, SJ), Krasznán (Crasna, SJ) és Piskolton (Piscolt, SJ). Nem tartom dendrológiai kertnek a szilágynagyfalusi (Nusfalau, SJ) Bánffy-kastélykertet, valamint a „nem egyértelműen dendrológiai kertek” közé soroltam a zabolai (Zabala, CV) Mikes-kastélyparkot és az árkosi (Arcus, CV) Szentkereszty-kastélykertet. Ez utóbbi két helyszín a nem eléggé változatos egzóta növényállomány miatt került ebbe a kategóriába. A 13. ábrán szereplő első oszlopban a kerttörténeti kutatások 22 erdélyi kertjét és egy olyan kertet (Mácsa) foglal magában, amelyre csak a kastélyban működő intézmény, illetve a település hivatalos honlapján találtam eddig egyértelmű utalást.⁴⁵⁷

⁴⁵⁷ Jelenleg védett arborétumként működik az Aradi Vasile Goldis Nyugat Egyetem keretein belül. http://www.studentie.ro/campus/castelul_cernovici_macea/c-228-a-31594 (Megtekintés: 2014.01.10.)

13. ábra: Az erdélyi dendrológiai kertek helyszíni bejárásainak eredményei a kerttörténeti kutatásokhoz viszonyítva

Az erdélyi kastélyparkok látszólag jóval nagyobb kárt szenvedtek, mint a csonkahunban lévők. Ezt némiképp az is alátámasztja, hogy míg a kerttörténeti kutatások alapján a trianoni Magyarország utáni területen ötször (114/23) nagyobb volt a dendrológiai kertek aránya mint Erdélyben, addig a helyszíni bejárások eredményei szerint a fenti arány 7,5-szeres (75/10).

6 TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEIM

1. A dendrológiai kert fogalmának meghatározása

DENDROLÓGIAI KERT minden olyan kertépítészeti alkotás, amelyben a kerti térkompozíció egyértelműen felfedezhető, és amelyben értékes idős külhonos fafajok találhatók. A dendrológiai kertek jellemzője továbbá, hogy a tájképi kertek korszakában keletkeztek, következésképp azok karakterét, térbeli és formai kialakítását, kertépítészeti jegyeit mutatják. A dendrológiai kertek létesítési ideje behatárolt és lezárult.

A dendrológiai kertek legfőbb jellemzői:

- létrehozásuk időszaka a magyarországi tájképi kertek stílusirányzatának alkalmazásával esik egybe, a 18. század legvégétől tart egészen a 19. század végéig
- nem képeznek stílustörténeti korszakot
- minden esetben a tájképi kertekre jellemző formai és esztétikai jegyeket hordozzák
- sajátjuk, hogy az egzóta fafajok, fás taxonok (ide értve a külföldön leírt hazánkban honos faj alatti taxonokat is) a kert karakterét, térélményét egyértelműen meghatározzák, ezáltal a döntően honos fajokat használó tájképi kertek megjelenéséhez képest nemcsak a fafajok színbeli és formai változatosságban, de erős idegen-táji hangulatot idéző hatásaiban is eltérnek, így a honos társulásokhoz képest más kerti képet, látványt mutatnak.

A dendrológiai kertek 19. századi értéke a ritka növényfajokban nyilvánult meg. Napjainkban elsősorban az akkor kiültetett, máig megmaradt, élő, fás szárú taxonok korában és kifejelett habitusában határozható meg a dendrológiai érték. Ezek a fenti dendrológiai értékek azonban, mint a kerti térkompozíció alapelemei, minden esetben egy átfogó, átgondolt koncepció és tervezési elv (tájképi kerti formálás) mentén kerültek elhelyezésre a pihenést, szórakozást és a mindennapi társadalmi élet színtereit képző parkokban.

Az arborétumoktól a tájképi kialakítás és az elsődleges formai és esztétikai elvek alkalmazása mentén választható el a dendrológiai kert.

A dendrológiai kertek, mint kerttörténeti értékek is meghatározóak. Külön elnevezésük azért is szükséges, mert számos esetben a történeti tájképi kerteket – idős, értékes – növényállományuk miatt védjük és megfélekedzünk arról, hogy az értékes növények egy kert kompozíciós elemeit, annak szerves részét képezik. (Vö. „Erdőtörvény”, arborétum-lista, amelyben azonos kategóriába kerülnek a nem történeti fás közparkok és értékes növényállományú történeti kertek.)

A dendrológiai kertek a tájképi kertek magyarországi korszakát (kis eltéréssel) teljesen lefedik. Kutatásaim egyértelműen rámutatnak arra, hogy az egzóta növények alkalmazása már a 18. és a

19. század fordulóján megjelent Magyarországon és használták ezeket a korai tájképi kertekben is. A külhonos növények alkalmazása így az egész tájképi időszakra jellemző, mindössze változó intenzitással. Külön stílustörténeti korszakként való említésük éppen ezért nem indokolt. A dendrológiai kertek fafajok szerinti korszakolása nehezen alátámasztható, hiszen az egyes fafajok kerti megjelenésére találhatunk kerttörténeti utalásokat, azonban annak meghatározása, hogy az egyes fafajok meddig fejtették ki „kompozíciós uralmukat” az adott kertben, már meglehetősen körülményes feladat. A fentiek alapján a dendrológiai kerteket a tájképi kertek egyfajta kompozíciós és hangulati fedvényeként, rétegeként értelmezem Magyarországon, amely a tájképi időszakban vagy megjelenik egy kertben vagy nem.

2. A hajdani magyar dendrológiai kertek minősítése a kerttörténeti kutatások alapján

Kutatásom egyik eredménye, hogy összegyűjtöttem a levéltári, irodalmi stb. források alapján azokat a magyar tájképi kerteket, amelyekben külhonos fafajokat használtak. A kutatás egyedülálló a dendrológiai kertek kutatása terén.

Kerttörténeti kutatásaim során 158 magyar dendrológiai kertet tártam fel, amelyek közül 45 kert a jelenlegi országhatárokon kívülre, 113 pedig azon belülre esik. Az összehasonlítás véget – a megyei kataszteri térképek és a II. katonai felmérések segítségével – összegyűjtöttem a 19. században létezett tájképi kerteket, meghatározva azok számát (346). Ez a szám – az egyes kertekhez kapcsolódó – mélyebb kutatásokkal tovább gyarapodhat. Jelen munka átfogó kutatási eredményeként feltárt dendrológiai kertek mennyisége, illetve azok aránya a korabeli tájképi kertekhez viszonyítva egyértelműen felhívja a figyelmet arra, hogy ezeknek a parkoknak jelentős helye van mind a magyar kerttörténetben, mind pedig a kastélyparkok kertépítészeti gyakorlatában.

3. A terepkutatásaim eredményeire támaszkodva elkészítettem a jelenleg is létező magyarországi és erdélyi dendrológiai kertek adatbázisát

A 130 magyarországi történeti kertben végzett terepkutatások eredményeképpen 75 dendrológiai kertet határoztam meg. Ezeken belül 28 különleges jelentőségű kertet különböztettem meg, amelyek mind tájépítészeti, mind pedig dendrológiai értékeket tekintve kitüntetett figyelmet érdemelnének. A 75 dendrológiai kert közül 10 park súlyosan veszélyeztetett állapotban van. A terepkutatások tapasztalatait, eredményeit, a kertek állapotát, jelenlegi használatát és a kertben megtalálható idős, értékes fafajokat feljegyeztem. A 130 kertről így későbbi kutatásokhoz, kertrekonstrukciókhoz, kertrevitalizációkhoz fontos adatokat rögzítettem, amelyek jelentős mértékben hozzájárulnak a 19. századi dendrológiai kertek és ezáltal a magyarországi tájképi kertek ismereteinek bővítéséhez.

Az erdélyi terepkutatások során 47 kastélyparkot jártam be. Összesen 10 erdélyi dendrológiai kertet határoztam meg a kerttörténeti kutatások és helyszíni bejárások alapján.

4. A dendrológiai kertekben előforduló külhonos növények térbeli eloszlásának törvényszerűségére vonatkozó megállapításokat tettem, amelyek egyértelmű megkülönböztetésére új fogalmakat vezettem be

Terepkutatásaim alapján a beazonosított 75 dendrológiai kerten belül **három fő elrendezési típust** különböztettem meg a külhonos növények térszerkezetben elfoglalt helyük alapján:

- a. **„Átmenetes elrendezés”**, amikor az egzóta fajok a kastélytól távolodva, annak tágabb környezete felé, illetve a környező táj irányában egyre ritkuló térállást mutatnak, s ezeket – a kert határai felé közeledve – fokozatosan a honos fajok váltják fel. (Pl.: ókígyósi Wenckheim-kastélypark, ladi Hoyos-kastélypark, nágocsi Zichy-kastélypark, somogyvári Széchenyi-kastélypark.)
- b. **„Homogén elrendezés”**, amikor az egzóta fajok a dendrológiai kertekben, azok teljes területén viszonylag egyenletes eloszlást (konstans sűrűséget) mutatnak. (Pl.: acsádi Szegedy-kastélypark, rátóti Széll-kastélypark, zirci apátsági kert, surdi Zichy-angolpark.)
- c. **„Domináns elrendezés”**, amikor egy-egy egzóta faj nagy egyedszámából kifolyólag vezérfajként, vagy legalábbis domináns fajként a kert karakterét egyértelműen meghatározza, megjelenve a park különböző pontjain, mint vissza-visszatérő elem. (Pl.: hógyészi Apponyi-kastélypark, Margitsziget, pápai Esterházy-kastélypark, zalaszentgróti Batthyány-kastélypark.)

Fenti típusok nem csak a jelenlegi területnagyságra és állapotokra alkalmazhatóak. Kerttörténeti kutatásaim szerint – amelyek során az egykori kertek területnagyságát a jelenlegi parkméretekkel összevetettem – kiderült, hogy a 75 dendrológiai kertből 63 esetben a kertek nagysága mára sem csökkent. Erre a 63 dendrológiai kertre vonatkozóan az is megállapítható tehát, hogy az elrendezési típusok a korabeli egzóta fajok kertkompozíciós eloszlását is mutatják, következésképpen kerttervezési változatok is a növénykiültetési koncepció tekintetében.

5. Meghatároztam és összegyűjtöttem a napjainkban létező magyarországi dendrológiai kerteket korunkban is jellemző, azok térszerkezetét és hangulatát meghatározó külhonos fajok

A 19. századi tájképi kertekben alkalmazott külhonos fajokról számos információ felkutatható, azonban eddig nem készült olyan átfogó felmérés, amelyben a dendrológiai kertek térstruktúrájában és látványában uralkodó egzóta fajokot gyűjti össze és rangsorolja előfordulásuk gyakorisága szerint.

Terepkutatásaim eredményeképpen a magyar dendrológiai kertekben 34 karakteres külhonos fajtát találtam. Ezek mindegyike legalább öt különböző kertben volt fellelhető. A 75 dendrológiai kertben 20 faj legalább 20 kertben fordult elő, amelyen belül 13 faj legalább 25 kertben megtalálható.

A 20 legnépszerűbb faj előfordulásuk számának csökkenő sorrendjében: *Platanus x acerifolia* (64), *Aesculus hippocastanum* (45), *Ginkgo biloba* (41), *Fagus sylvatica* 'Atropunicea' (41), *Pinus nigra* (39), *Liriodendron tulipifera* (37), *Sophora japonica* (33), *Abies* spp. (31), *Juglans nigra* (31), *Quercus robur* f. *fastigiata* (30), *Magnolia* spp. (28), *Quercus rubra* (27), *Sequoiadendron giganteum* (26), *Gymnocladus dioica* (24), *Gleditsia* spp. (23), *Catalpa bignonioides* (23), *Taxodium distichum* (22), *Pinus strobus* (20), *Pinus sylvestris* (20), *Pseudotsuga menziesii* (20).

6. Feltártam a hazai dendrológiai kertek napjainkban érvényesülő növénykompozíciós jellegzetességeit, törvényszerűségeit

A terepkutatásaim alapján összesen tíz, az egzóta fajok kerti térkompozícióban betöltött szerepével kapcsolatos megfigyelési eredményt írtam le:

- a. *Platanus x acerifolia*: elrendezésének négy típusát lehetett megkülönböztetni a dendrológiai kertekben (fasorként, facsoportokban, szimmetrikus-keretező kiültetésként, szoliterként).
- b. *Ginkgo biloba*: tizenegy esetben megfigyelhető volt a kastélyhoz közeli elhelyezésük (általában a központi pázsittér valamelyik szélén az épület felől jól látható módon).
- c. *Fagus sylvatica* 'Atropunicea': míg a kerttörténeti kutatások során mindössze nyolc helyen találkoztam a vérbükk említésével, addig a helyszíni bejárások alkalmával 41 kertben találtam idős egyedet, amely a taxon – korábban nem ismert – népszerűségére utal.
- d. *Pinus nigra*: jellemzően csoportos elrendezésben figyelhető meg a kerti kompozícióban, azonban szoliterként is előfordul.
- e. *Liriodendron tulipifera*: alkalmazása igen szerteágazó. Megtalálható szoliterként, hármas csoportban, csokros kiültetésben, ritkán párosával és vissza-visszatérő kertkompozíciós elemként is.
- f. *Quercus robur* f. *fastigiata*: a kerttörténeti kutatásaimban alig találkoztam vele, azonban a helyszíni bejárások alapján elmondható, hogy az egyik legkarakteresebb lombhullató faj, amelyet nemcsak a jelenlegi országhatáron belüli kertekben, hanem az erdélyi dendrológiai kertekben is nagy számban megtalálhatóak.

- g. *Magnolia spp.*: Összesen 30 dendrológiai kertben találtam cserje, illetve bokorfa termetű liliumfa-fajt, amelyből 20 esetben ezek a kastély közvetlen közelében helyezkedtek el, egyértelműen alátámasztva a *Magnolia* fajok reprezentációs célú kiültetési szerepét.
- h. *Sequoiadendron giganteum*: különleges habitusa miatt fontos taxon. A harmadik legnépszerűbb fenyőféle, amely a legtöbb esetben szoliterként jelent meg a kertekben.
- i. *Larix decidua*: az épület közelében nem alkalmazták. A dendrológiai kertek térkompozíciójában sokszor tömött lombzatok, facsoportok oldottabb megjelenését, finom dekorációját eredményezi, köszönhetően laza, fátýolszerű habitusának.
- j. Csokros kiültetés: a *Liriodendron tulipifera*, a *Platanus x acerifolia* és a *Ginkgo biloba* taxonok esetében találkoztam az ún. csokros kiültetéssel (egy fafaj több egyedének köteg-szerű kiültetése közvetlenül egymás mellé) a dendrológiai kertekben.

7 ÖSSZEFOGLALÁS

A 18. század vége felé egyre több egzóta fafaj került be Magyarországra is a világszerte nagy teret hódító idegenhoni növények felfedezése, kereskedelme és gyűjtése kapcsán. A 19. századi magyar tájképi kertekben már számos újonnan felfedezett növényritkaság jelent meg, amelyek a kerti látványt új, változatos megjelenésükkel gazdagították. Nem véletlen tehát, hogy a szóban forgó kerteket dendrológiai kerteknek is nevezi a szakma. A fogalom szabatos definiálása és a dendrológiai kertek átfogó kutatása azonban eddig még nem történt meg, így meglehetősen hiányosak az ismereteink ezeknek a kerteknek a számáról és a bennük alkalmazott növénykompozíciós elvekről.

A 19. században ültetett egzóta fafajok többsége mára elérte élete végső stádiumát, ezért a téma aktualitása kézenfekvő. A dendrológiai kertek növényanyagának és azok térszerkezeti jellemzőinek, elrendezési módjainak vizsgálatára napjainkban nyílik az utolsó lehetőség. Ez különösen igaz azokra az esetekre, amikor korabeli adat nem áll rendelkezésre a kerttörténetet kutatók számára, ennek következtében csak a terepen még fellelhető adatokra támaszkodhatunk.

A disszertációm egyrészt elméleti, másrészt gyakorlati munka. A dolgozat felépítése három nagy részre osztható. Elsőként az élőfagyűjteményekkel kapcsolatos fogalmakat tisztáztam. A különböző fás szárú gyűjtemények elnevezéseinek következtelen használata miatt e fejezet fontos része és eredménye a dendrológiai kert fogalmának tisztázása és definiálása volt. A második rész egy kerttörténeti kutatás, amely során az áttekintett források és irodalmak alapján feltártam a 19. században a történelmi Magyarország területén létezett dendrológiai kerteket és azok egzóta fafajait. A harmadik rész a napjainkban is meglévő dendrológiai kertek kutatását tartalmazza a trianoni Magyarországon és Erdélyen belül. A terepkutatások eredményeképpen hetvenöt dendrológiai kertet találtam a mai Magyarország területén és tízet Erdélyben. A ma is létező magyarországi dendrológiai kerteket elhelyezkedésük, jellemző fás szárú taxonjaik és a fafajok térkompozícióban betöltött szerepe szerint vizsgáltam. A vizsgálatok és elemzések alapján három elrendezési típust különböztettem meg az alkalmazott egzóta fafajok eloszlása szerint. A terepkutatásaim során összegyűjtöttem a dendrológiai kertek térszerkezetét meghatározó idős, egzóta fafajokat, amelyek vélhetően az egykori kertek karakteres térkompozíciós elemei is voltak. A dendrológiai kertek helyszíni kutatásainak eredménye továbbá, hogy feljegyeztem több, az egzóta fafajok térszerkezeti sajátosságaira és összefüggéseire vonatkozó megfigyelést.

Disszertációm a tájképi kertek kutatásához, revitalizációjához vagy rekonstrukciójához nyújt elméleti és gyakorlati anyagot, információt elsősorban a külhonos fafajok kerti térkompozícióban betöltött szerepére vonatkozóan.

SUMMARY

Towards the end of the 18th century an increasing number of exotic tree species were brought to Hungary as an outcome of the worldwide boom in the discovery, trade and collection of foreign plants. In 19th century Hungarian landscape gardens several newly discovered plant rarities appeared enriching the gardenscape with their novel and varied looks. It is not accidental that these gardens are also called dendrological gardens by the profession. The precise definition and comprehensive research of dendrological gardens, however, is still to be done, which is the reason why our knowledge of the real number of these gardens and the compositional principles is defective.

The majority of exotic trees planted in the 19th century have arrived in the last stage of their lives, which makes it urgent to research the topic. We have the last opportunity to study the plant stock of dendrological gardens, the characteristics of their spatial structure, their layout. This is particularly true of cases in which no documents are available for the researchers of garden history from the time of establishment and only on-the-spot investigations can be carried out.

My dissertation is partly practical and partly theoretical. It is divided into three parts. In the first I clarified the concepts used for collections of live trees. As the terms referring to collections of woody plants have been inconsistent, it is an important achievement to have clarified and defined the concept of dendrological garden. The second part sums up my garden historical investigations in the course of which I surveyed the dendrological gardens founded in historical Hungary in the 19th century and their exotic tree species on the basis of sources and literature. The third part covers the research of the still extant dendrological gardens in today's Hungary and in Transylvania. As a result of my field researches, I have found 75 dendrological gardens in today's territory of Hungary and 10 in Transylvania. I studied the extant dendrological gardens in Hungary in terms of location, typical woody species and the role of tree species in the spatial composition. My examinations and analyses led me to differentiate three types of arrangement based on the distribution of used exotic tree species. During fieldwork I registered the old exotic tree species presumably once applied to determine the spatial structure of the given dendrological gardens. It is also the result of on-the-spot research that the specificities and interconnections of exotic tree species within the spatial structure could be observed.

My dissertation contributes theoretical and practical material to the research, revitalization or reconstruction of landscape gardens with special regard to the role of exotic tree species in the spatial composition of landscape gardens.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Hála és köszönet illeti feleségemet, aki hőiesen viselte a disszertáció adta helyzetből rá háruló családi többletterhet, nélkülözést!

Hasonló türelemmel viseltetett irántam témavezetőm, Fekete Albert, aki kitartóan állt mellettem, s a folyamatos szakmai konzultációkkal segítette, ösztönözte munkámat. Áldozatos odaadását különösen köszönöm!

Végül, de nem utolsó sorban tisztelettel köszönöm mindazoknak a munkáját, akik hozzájárultak ahhoz, hogy ez a tudományos munka minél pontosabb és jobb legyen!

IRODALOM- ÉS FORRÁSJEGYZÉK

- Adonyi Sztancs 2011 Adonyi Sztancs János: *Elprédált elit: arisztokratának nem jár bocsánata?: szociográfia*. Budapest, 2011.
- Alföldy – Zolnai 1997 Alföldy Gábor – Zolnai Dóra (összeáll.): *Kertművészet a régi magyar kertészeti folyóiratokban, 1857–1944: repertórium*. Budapest, 1997.
- Alföldy 2001 Alföldy Gábor: A keszthelyi Festetics-kastélypark rövid története. In: Alföldy Gábor (szerk.): *Királyi és hercegi kertek Magyarországon*. Budapest, 2001. 43–58.
- Alföldy 2008 Alföldy Gábor: Történeti kertjeink integrált kezelése: elmélet és gyakorlat. *4D Tájépítészeti és Kertművészeti Folyóirat*. 2008. 11. 3–13.
- Ambrózy-Migazzi 1933 Hírek. Halálozások [Ambrózy-Migazzi István]. *Kertészeti Szemle*. 1933 (5. évf.) 10. 284.
- AMKE 1863 Adatok Magyarország kertészeti statistikájához. *Kertészetünk*. 1863 (1. évf.) 2. 10.
- Balogh 1971 Balogh András: *A kert művészete*. Budapest, 1971.
- Bartha 1987 Bartha Dénes: Az első magyar dendrológia és keletkezésének körülményei. *Erdészeti Lapok*. 1987. (36. évf.) 11. 519.
- Bartha é.n. Bartha Dénes: *Az Erdészeti Botanikus Kert Selmezbányán*. Sopron, é. n. (Elérhető: <http://botanikuskert.nyme.hu/index.php/4341/?&L=1>)
- Beale 2002 Beale, Catharine: A Forgotten Greenhouse by Joseph Paxton: The Conservatory at Hampton Court, Herefordshire. *Garden History*. 2002 (30. évf.) 1. 74–83. DOI: <http://dx.doi.org/10.2307/1587327>
- Bean 1980 Bean, W. J.: *Trees and Shrubs*. Vol. I-III. 8th ed. London, 1980.
- Bíró 1943 Bíró József: *Erdélyi kastélyok*. Budapest, é. n. [1943]
- Bokor 1897 Bokor István: A piskolti park. *A Kert*. 1897 (16. évf.) 59. 615–616.
- Borovszky 1896-1914 Borovszky Samu (szerk.): Magyarország vármegyéi és városai. (Magyarország monográfiája.) Budapest, 1896-1914.
- Bright 1818 Bright, Richard: *Travels from Vienna through lower Hungary*. Edinburgh, 1818.
- Buchta et al. 1919 Buchta Győző – Horn János – Schilberszky Károly – Szász Nándor (szerk.): *A Budapesti Állami Kertészeti Tanintézet évkönyve működésének első huszonöt évéről*. Budapest, 1919.
- Cook – VanDerZanden 2011 Cook, Thomas W. – VanDerZanden, Ann Marie: *Sustainable Landscape Management; Design, Construction, and Maintenance*. New Jersey, 2011.
- Czuczor – Fogarasi 1867 Czuczor Gergely – Fogarasi János: *A magyar nyelv szótára*. IV. kötet. Pest, 1867.
- Cs 1926 Cs.: Az Országos Magyar Kertészeti Egyesület hivatalos közleményei: A békéscsabai kertésznapok. *Kertészeti Lapok*. 1926 (30. évf.) 10. 159–160.

- Csanády 1841 Csanády István: Töredék, utazási naplóból. *Magyar Gazda*. 1841 (1. évf.) 15. 227–236.
- Csányi 1909 Csányi József: Hazai kertek és kertészetek. *Kertészeti Lapok*. 1909 (24. évf.) 12. 388–392.
- Cseh é. n. Cseh Géza: *Adatok Petrovay György, Máramaros vármegye főlevéltárnokának életéről*. Kézirat. h. n., é. n. 1–8. (<http://www.szolarchiv.hu/data/files/197151492.pdf>)
- Csepely-Knorr – Sárospataki 2009 Csepely-Knorr Luca – Sárospataki Máté: A “Gellérthegy Paradicsom” A Budai Arborétum Felső kertjének építéstörténete a II. Világháborúig. *4D Tájépítészeti és Kertművészeti Folyóirat*. 2009. 14. 2–25.
- Csepely-Knorr 2007 Csepely-Knorr Luca: A hotkóci szentimentális kert, a "kert portréja", és a portré festője. *4D Tájépítészeti és Kertművészeti Folyóirat*. 2007. 7. 17–26.
- Csérer 1896a Csérer Gyula: A nádasdladányi park. *Kertészeti Lapok*. 1896 (11. évf.) 6. 152–155.
- Csérer 1896b Csérer Gyula: A Nagy-Lángi park. *Kertészeti Lapok*. 1896 (11. évf.) 7. 182–184.
- Csérer 1899 Csérer Gyula: Egy érdekes és szép növénygyűjtemény. *Kertészeti Lapok*. 1899. (14. évf.) 1. 16–18.
- Cserey 1807a Cserey Farkas: Levél Kazinczy Ferencnek. 1807. július 3. In: Váczy János: *Kazinczy Ferenc levelezése*. V. Kötet. 1807. május 1.– 1808. június 30. Budapest, 1894. 68–71.
- Cserey 1807b Cserey Farkas: Levél Kazinczy Ferencnek. 1807. augusztus 17. In: Váczy János: *Kazinczy Ferenc levelezése*. V. Kötet. 1807. május 1.– 1808. június 30. Budapest, 1894. 117–118.
- Cserey 1807c Cserey Farkas: Levél Kazinczy Ferencnek. 1807. december 28. In: Váczy János: *Kazinczy Ferenc levelezése*. V. Kötet. 1807. május 1.– 1808. június 30. Budapest, 1894. 255–258.
- Csoma 1997 Csoma Zsigmond: *Kertészet és polgárosodás (Az európai szőlészeti-borászati-kertészeti ismeretek oktatása, szaktanácsadása a Georgikonban és a Keszthelyi Uradalomban, a 18. sz. végétől a 19. sz. közepéig)*. Budapest, 1997.
- Dértékek 1929 Dendrologiai értékek Abonyban. *Kertészeti Lapok*. 1929 (33. évf.) 1. 13–14.
- Élesztős 1994 Élesztős László (főszerk.): *Magyar Nagylexikon*. II. Kötet. Budapest, 1994.
- Élesztős 1998 Élesztős László (főszerk.): *Magyar Nagylexikon*. IV. Kötet. Budapest, 1998.
- Elliot et al. 2007 Elliott, Paul – Watkins, Charles – Daniels, Stephan: ‘Combining science with recreation and pleasure’: cultural geographies of nineteenth-century arboretums. *Garden History*. 2007 (35.évf.) 2. 16–17.
- Encyclopedia B 1910 The Encyclopaedia Britannica. 11th ed. II. Volume. Cambridge, 1910.

- Fatsar 2007 Fatsar Kristóf: A Rivetti-album. *4D Tájépítészeti és Kertművészeti Folyóirat*. 2007. 7. 8–16.
- Fatsar 2009 Fatsar Kristóf: A történeti kertekben végzett terepkutatások összetett eljárásai. *4D Tájépítészeti és Kertművészeti Folyóirat*. 2009. 13. 36–55.
- Fekete 2004 Fekete Albert: *Kolozsvári kertek: a régi Kolozsvár zöldterületei*. Kolozsvár, 2004.
- Fekete 2007a Fekete Albert: Gyűjteményes kertek funkcióváltozásai – A Kámoni Arborétum megújulásának lehetséges stratégiája. *4D Tájépítészeti és Kertművészeti Folyóirat*. 2007. 7. 27–35.
- Fekete 2007b Fekete Albert: *Az erdélyi kertművészet, Maros menti kastélykertek*. Kolozsvár, 2007.
- Fekete 2008 Fekete, Albert: Horticulture and Landscape Design Along the Maros River. *4D Tájépítészeti és Kertművészeti Folyóirat*. 2008. 11. 26–31.
- Fekete 2010 Fekete Albert: Erdélyi nemesi rezidencia-kertek II.: tájképi kertek és látványkapcsolatok, a 'prospect' és az 'eye-catcher'. *4D Tájépítészeti és Kertművészeti Folyóirat*. 2010. 19. 16–30.
- Fekete 2011 Fekete, Albert: Garden Culture and Approaches to Landscape from Gábor Bethlen to József Teleki II. In: Kovács Kiss, Gyöngy: *Studies in the History of Early Modern Transylvania*. New York, 2011. 396–419. (Sorozat megnevezése: Romsics Ignác (főszerk.): Atlantic Studies on Society in Change No. 140.)
- Fekete 2012 Fekete Albert: *Az erdélyi kertművészet, Szamos menti kastélykertek*. Kolozsvár, 2012.
- Felhívás 1927 Felhívás a dendrológia barátaihoz. *Erdészeti Lapok*. 1927 (66.évf.) 6. 280–281.
- Fényes 1851 Fényes Elek: *Magyarország geográfiai szótára*. I-IV. kötet. Pest, 1851.
- Figyelő 1889 Figyelő J.: A kertészet állapota a gazdasági tanintézetekben. *Kertészeti Lapok*. 1889 (4. évf.) 7. 169–172.
- Fóti 1863 Fóti park. *Kertészetünk*. 1863 (1. évf.) 2. 11.
- Füredi 1927 F.[üredi] J.[enő]: Dendrológiai tanulmányok: Bernrieder Jánosné díszkertje, Rátót. *Kertészeti Lapok*. 1927 (31. évf.) 11. 161.
- Galavics 1999 Galavics Géza: *Magyarországi angolkertek*. Budapest, 1999.
- Gombocz 2007 Gombocz Endre: *A magyar botanika története*. Reprint. Sopron [Budapest], 2007 [1936].
- Grossinger 1797 Grossinger, Joanne Bapt.: *Dendrologia, Historia Arborum & Fruticum Hungariae*. Tomus V. Posonii, 1797.
- Haberle 1830 Haberle, C. C.: *Succincta rei herbariae Hungaricae et Transsilvanicae historia*. Budae, 1830.
- Hanusz 1890 Hanusz István: A budapesti Margitsziget fái. *Kertészeti Lapok*. 1890 (5. évf.) 11. 281–284.

- Hkertek 1909 Hazai kertek és kertészetek. Pecz Ármin egyesületünk alelnökének faiskolái Kerepesen. *Kertészeti Lapok*. 1909 (24.évf.) 9. 280.
- Horváth 1998 Horváth Hilda: *Régvolt magyar kastélyok*. Budapest, 1998.
- Hugonnay 1909 Wartha Vincéné Hugonnay Vilma: A pándi kertészet története. *Kertészeti Lapok*. 1909 (24. évf.) 11. 345–346.
- Hunt 1986 Hunt, P. Francis: Arboretum. In: Jellicoe, Geoffrey and Susan (szerk.): *The Oxford companion to Gardens*. Oxford – New York, 1986.
- ICOMOS 1981 ICOMOS-IFLA, Kertek és kertegyüttesek nemzetközi bizottsága: A történeti kertek kartája. Az ún. Firenzei Karta, 1981. In: Román András (vál. és szerk.): *Karták könyve*. Budapest, 2002. 26–29.
- Ilseemann 1886 Ilseemann Keresztély: Kertészeti főiskolát! *Kertészeti Lapok*. 1886 (1. évf.) 8. 199–205.
- Ilseemann 1887 Ilseemann K.[eresztély]: A magyar-óvári gazd. akadémia arborétuma. *Kertészeti Lapok*. 1887 (2. évf.) 1. 14–18.
- Irodalom 1886 Irodalom, 1886-iki árjegyzékek. *Kertészeti Lapok*. 1886 (1. évf.) 3. 89–90.
- Jámbor 2006 Jámbor Imre: Egy elveszett illúzió. Festői kertek a 18. század első felében. *4D Tájépítészeti és Kertművészeti Folyóirat*. 2006. 1. 9–17.
- Jámbor et al. 2009 Jámbor Imre – Bede-Fazekas Ákos – Böhm Gábor – Szabó Zsófia G.: Keszthely ébredése - a Festetics kastélypark rekonstrukciójának lehetősége. *4D Tájépítészeti és Kertművészeti Folyóirat*. 2009. 15. 27–33.
- Jellicoe 1986 Jellicoe, Geoffrey and Susan (szerk.): *The Oxford companion to Gardens*. Oxford – New York, 1986.
- Jeszenszky 1995 Jeszenszky Árpád: *A magyar kertészet története, ahogyan megéltem*. Budapest, 1995.
- Johnson 1987 Johnson, Hugh: *Bäume*. Herrsching, 1987.
- József 1885 József főherceg: Növényhonosítási kísérletek Fiumében 1881től 1885ig. *Magyar Növénytani Lapok*. 1885 (9.évf.) 103. 141–170.
- József 1889 József főherceg: Változások fiumei kertemben 1887 óta. *Kertészeti Lapok*. 1889 (4. évf.) 8. 225–227.
- Kallina 1887 Kallina Károly: A gödöllői kir. kastélykert gymnocladusai. *Erdészeti Lapok*. 1887 (26. évf.) 8. 655–657.
- Kardos 1909a Kardos Árpád: Hazai kertek és kertészetek. *Kertészeti Lapok*. 1909 (24. évf.) 1. 4–10.
- Kardos 1909b Kardos Árpád: Hazai kertek és kertészetek. *Kertészeti Lapok*. 1909 (24. évf.) 4. 107–110.
- Kazinczy 1806 Kazinczy Ferenc: Hotkócz, – Ánglus kertek. In: *Hazai Tudósítások*. 1806 [1.évf.] 31–33., 262–263., 268–271., 276–279.
- Kazinczy 1807a Kazinczy Ferenc: Levél Cserey Farkasnak. 1807. május 17. In: Váczy János: *Kazinczy Ferenc levelezése*. V. Kötet. 1807. május 1.– 1808. június 30. Budapest, 1894. 21–25.

- Kazinczy 1807b Kazinczy Ferenc: Levél Cserey Farkasnak. 1807. június 22. In: Váczy János: *Kazinczy Ferenc levelezése*. V. Kötet. 1807. május 1.– 1808. június 30. Budapest, 1894. 52–56.
- Kazinczy 1807c Kazinczy Ferenc: Levél Cserey Farkasnak. 1807. július 16. In: Váczy János: *Kazinczy Ferenc levelezése*. V. Kötet. 1807. május 1.– 1808. június 30. Budapest, 1894. 82–84.
- Kazinczy 1807d Kazinczy Ferenc: Levél Cserey Farkasnak. 1807. október 17. In: Váczy János: *Kazinczy Ferenc levelezése*. V. Kötet. 1807. május 1.– 1808. június 30. Budapest, 1894. 194–197.
- Kazinczy 1807e Kazinczy Ferenc: Levél Cserey Farkasnak. 1807. december 8. In: Váczy János: *Kazinczy Ferenc levelezése*. V. Kötet. 1807. május 1.– 1808. június 30. Budapest, 1894. 237–240.
- Kazinczy 1808 Kazinczy Ferenc: Levél B. Prónay Sándornak. 1808. február 28. In: Váczy János: *Kazinczy Ferenc levelezése*. V. Kötet. 1807. május 1.– 1808. június 30. Budapest, 1894. 342–344.
- KeszthelyiG 1814 A' Keszthelyi Georgikonban előfordúlt mezei-gazdasági munkák, Februáriusban, Mártziusban és Áprilisban. *Nemzeti Gazda*. 1814. [1. évf.] 31. 74–78.
- KET 1831–1834 *Közhasznú esmeretek tára a Conversations Lexicon szerint Magyarországra alkalmaztatva*. I–XII. kötet. Pest, 1831–1834.
- Kiss 2009 Kiss Márta: Gyula - Az egykori szigeterőd története és lehetséges jövőképe. *4D Tájépítészeti és Kertművészeti Folyóirat*. 2009. 14. 44–53.
- Kodolányi 1872a Kodolányi Antal: Utazási képek. Födemes és Vedrőd. *Kertész-Gazda*. 1872 (8. évf.) 22. 1035–1039.
- Kodolányi 1872b [Kodolányi Antal]: Utazási képek. Pusztta földemes és Vedrőd. *Kertész-Gazda*. 1872 (8. évf.) 25–26. 1098–1100.
- Kollega Tarsoly 1998 Kollega Tarsoly István (főszerk.): *Magyarország a XX. században*. IV. kötet. Szekszárd, 1998. (Elérhető: <http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/>)
- Koppány et al. 1962 Koppány Tibor – Péczely Piroska – Sági Károly: *Keszthely*. Budapest, 1962.
- Kósa 2000 Kósa Géza: A magyarországi tájkeretek dendrológiai értékei. In: Galavics Géza (szerk.): *Történeti kertek. Kertművészet és műemlékvédelem*. Budapest, 2000. 35–47.
- Kovács 1930 Kovács József: A vácrátóti díszkert. *Kertészeti Lapok*. 1930 (34. évf.) 18. 211–212.
- Krüssmann 1984-1986 Krüssmann, Gerd: *Manual of Cultivated Broad-leaved & Shrubs*. Vol I-III. Portland, 1984-1986.
- Krüssmann 1991 Krüssmann, Gerd: *Manual of Cultivated Conifers*. 2nd rev. ed. Portland, 1991.
- Kszim 1901 Kszim: Kis-tapolcsányi park. *Kertészeti Lapok*. 1901 (16. évf.) 12. 321–323.
- Kubista 2008 Kubista, Richard: Historical Parks and Gardens in Slovakia. *4D Tájépítészeti és Kertművészeti Folyóirat*. 2008. 11. 14–19.
- Linzbauer 1886 Linzbauer Xav. Ferenc: Hazai tudományos intézetek. *Kertész Gazda*. 1866 (2. évf.) 15. 351–358.

- Lörincz 1936 Lörincz József: Dendrológiai érdekességek. *Kertészeti Szemle*. 1936 (8. évf.) 7–8. 105.
- Lukács 1938 Lukács Antalné: Magyar parkok. Hatvan. *Kertészeti Szemle*. 1938 (10. évf.) 2. 46–47.
- Lukácsy 1863 Lukácsy Sándor: Szemle hazai kertészetünk fölött. Fóth. *Magyar Kertész*. 1863 (1. évf.) 10. 97–98.
- Lussa –Temesi 1977 Lussa Vince – Temesi Lászlóné (szerk.): *Arborétumok Vas megyében*. Budapest, 1977.
- MAÉ 1987a Fülöp Éva Mária: Mágocsy-Dietz Sándor. In: Für Lajos – Pintér János (szerk.): *Magyar Agrártörténeti Életrajzok*. II. Kötet. Budapest, 1987. 437–440.
- MAÉ 1987b P. Erményi Magdolna: Magyar Gyula. In: Für Lajos – Pintér János (szerk.): *Magyar Agrártörténeti Életrajzok*. II. Kötet. Budapest, 1987. 441–444.
- Mágocsy-Dietz 1929 Mágocsy-Dietz Sándor: Vác-Rátót. *Kertészeti Lapok*. 1929 (33. évf.) 7. 244–245.
- Magyar 1927a Magyar Gyula: A dendrológiai szakosztály gödöllői tanulmányi kirándulása. *Kertészeti Lapok*. 1927 (31. évf.) 7. 97–98.
- Magyar 1927b Magyar Gyula: Dendrológiai tanulmányok. *Kertészeti Lapok*. 1927 (31. évf.) 10. 145–147.
- Magyar 1931 Magyar Gyula: A Szent Gellérthegyen létesítendő "Országos Dendrológiai és Sziklakert" memoranduma. *Kertészeti Lapok*. 1931 (35. évf.) 6. 177–180.
- Magyar 1993 Magyar Eszter: Erdőgazdálkodás a 18. századi Magyarországon. In: R. Várkonyi Ágnes – Kósa László (szerk.): *Európa híres kertje: történeti ökológiai tanulmányok Magyarországról*. Budapest, 1993. 141–163.
- Markó 1895 Markó Miklós: A betléri kastély. *Vasárnapi Újság*. 1895 (42. évf.) 45. 743–744.
- MÉL 1967 Kenyeres Ágnes (főszerk.): *Magyar Életrajzi Lexikon*. I. Kötet. Budapest, 1967.
- MÉL 1969 Kenyeres Ágnes (főszerk.): *Magyar Életrajzi Lexikon*. II. Kötet. Budapest, 1969.
- Mészöly 1984 Mészöly Győző (szerk.): *Arborétumok országszerte*. Budapest, 1984.
- MGE 1857 Magyar gazdasági egyesület. *Kerti Gazdaság*. 1857 (1. évf.) 1. 3.
- Mikházi 2008 Mikházi Zsuzsanna: Environmental Education Project in a Castel Park – Füzeradvány. *4D Tájépítészeti és Kertművészeti Folyóirat*. 2008. 12. 46–52.
- Mkertek 1909 Magyarországi kertek és kertészetek. *Magyar Műkertész*. 1909. (17. évf.) 389. 13.
- Mkertjei 1912 Magyarország kertjei. *Kertészeti Lapok*. 1912 (27. évf.) 3. 95–100.
- Mocsáry 1826 Mocsáry Antal: *Nemes Nógrád Vármegyének történelmi, geographiai és statisztikai esmertetése*. 1–4. kötet. Pest, 1826.

- Moesz 1933 Moesz Gusztáv: Gróf Ambrózy-Migazzi István dr. *Kertészeti Szemle*. 1933 (5. évf.) 11. 289–292.
- Morbitzer 1931 Morbitzer Dezső: Az "Országos Dendrológiai és Sziklakert" kérdéséhez. *Kertészeti Lapok*. 1931 (35. évf.) 7. 233–234.
- Muraközy 1963 Muraközy Tamás (szerk.): *Kertészeti Lexikon*. Budapest, 1963.
- N. N. 1814 N. N. [a szerző monogramja]: Keszthelyi Georgikon (gazdaságbéli Oskola vagy Szerzet). *Nemzeti Gazda*. 1814. [1. évf.] 13. 193–198.
- Német 1804 Német László: [A Georgikon]. *Patriotisches Wochenblatt für Ungern*. Pesth, 1804. 14. 1–15. és térkép melléklet.
- Németh 1931 Németh József: Visszaemlékezés a tatatóvárosi kirándulásra. *Kertészeti Lapok*. 1931 (35. évf.) 9–10. 283–285.
- Ormos 1938 Ormos Imre: Magyar parkok. Gyöngyösapáti. *Kertészeti Szemle*. 1938 (10. évf.) 1. 18–19.
- Ormos 1967 Ormos Imre: *A kerttervezés története és gyakorlata*. Budapest, 1967.
- Örsi 1996 Örsi Károly: *Tájképi kertek Magyarországon*. Budapest, 1996.
- Örsi é. n. Örsi Károly: *A magyar történeti kertek jegyzéke*. Budapest, [é. n.].
- Patak 1899 Patak Gyula: A körmendi kastélykert. *Kertészeti Lapok*. 1899 (14. évf.) 2. 49–50.
- Pauer 1926 Pauer Arnold: *Adatok a magyar kerti kultúra történetéhez, fő tekintettel Szenczy herbáriumára*. Szombathely, 1926.
- Petri 1797a B. [Petri, Bernhard]: Beschreibung des Naturgartens zu Vedröd in Ungarn. In: Becker, W.[ilhelm] G.[ottlieb]: *Taschenbuch für Garten Freunde*. Leipzig, 1797. 135–155.
- Petri 1797b Petri [Petri, Bernhard]: Der Naturgarten des Herrn Baron Ladislaus von Ortzy bei Pest, so wie er von Unterzeichnetem entworfen und aufgeführt worden ist. In: Becker, Wilhelm Gottlieb: *Taschenbuch für Garten Freunde*. Leipzig, 1797. 156–173.
- Petri 1798a Petri [Petri, Bernhard]: Beschreibung des Naturgartens des Herrn Grasen von Wizan zu Hedervar, auf der Insel Schütte in Ungarn. In: Becker, Wilhelm Gottlieb: *Taschenbuch für Garten Freunde*. Leipzig, 1798. 75–93.
- Petri 1798b Petri [Petri, Bernhard]: Beschreibung des landlichen Gartens zu Raro in Ungarn, zwei Stunden von Raab, so wie solcher unter der Leitung des Unterzeichneten im Jahr 1794 angelegt worden ist. In: Becker, Wilhelm Gottlieb: *Taschenbuch für Garten Freunde*. Leipzig, 1798. 94–101.
- Petz é. n. Petz Ármin: *Egy öreg kertésznek emlékiratai 1837.től 1887.ig Budapesten*. Kézirat. h. n., é. n. (Entz Ferenc Könyvtár és Levéltár, l. sz. 168033)
- Prónay 1862 Prónay Gábor: Honunk kertészete a múltban és jelenben. Budapesti Szemle. 1862. 14. köt. 46–47. 440–452.
- Räde 1926 Räde Károly: A magyar dendrológiai kertekről. *Kertészeti Lapok*. 1926 (30. évf.) 1. 1–2.
- Radó 1999 Radó Dezső: Bel- és külterületi fasorok EU-módszer szerinti értékelése. *Lélegzet*. 1999. 7–8. Melléklet.
- Rapaics 1932 Rapaics Raymund: *A magyarság virágai*. Budapest, 1932.

- Rapaics 1936 Rapaics Raymund: Az első angolparkok Magyarországon. *Kertészeti Szemle*. 1936 (8. évf.) 1. 5–7.
- Rapaics 1940 Rapaics Raymund: *Magyar kertek*. Budapest, é. n. [1940]
- Régi 1911 Régi magyar kertek. *Kertészeti Lapok*. 1911 (26. évf.) 4. 169.
- Révai 1911 *Révai Nagy Lexikona. Az ismeretek enciklopédiája*. II. Kötet. Budapest, 1911.
- Rodiczky 1890 Rodiczky Jenő: A gazdasági és kertészeti tanintézetek értesítői. *Kertészeti Lapok*. 1890 (5. évf.) 7. 195.
- Rumy 1815 Rumy Károly György – Ambróczy Ádám: A' Keszthelyi Georgikonban, ebben az esztendőben, Januárus, Februárus, és Mártius hónapokban előfordult gazdasági munkák. *Nemzeti Gazda*. 1815 [2. évf.] 17. 257–259.
- Sághy 1926a Sághy István: Gyakorlati dendrológia. *Kertészeti Lapok*. 1926 (30. évf.) 2. 17–18.
- Sághy 1926b Sághy István: Nagyobb fák átültetése. *Kertészeti Lapok*. 1926 (30. évf.) 2. 21.
- Sághy 1929 Sághy István: Az elmúlt rendkívüli szigorú tél tapasztalatai a kámoni arborétumban. *Kertészeti Lapok*. 1929 (33. évf.) 20. 275–277.
- Sági 1972 Sági Károly (szerk.): *Keszthely 175*. Budapest, 1972.
- Sárospataki – Szabó 2008 Sárospataki Máté – Szabó Teodóra: Romantikus tájképi kert megújításának növényalkalmazási szempontjai - A Gödöllői Felső-kert I. ütemének revitalizációs kiviteli terve alapján. *4D Tájépítészeti és Kertművészeti Folyóirat*. 2008. 11. 50–63.
- Sárospataki 2011 Sárospataki Máté: Ahol a művészet és a tudomány találkozik - gyűjteményes kertek a 19. századtól. *4D Tájépítészeti és Kertművészeti Folyóirat*. 2011. 21. 27–39.
- Schams 1822 Schams, Franz: *Vollständige Beschreibung der königl. freyen Haupt Stadt Ofen in Ungarn*. Ofen, 1822.
- Scherg 1932 Scherg Károly: A sárvári kertészkert. *Erdészeti Lapok*. 1932 (71. évf.) 10. 937–951.
- Schilberszky 1900 Schilberszky, Charles: *Monographie de la horticulure en Hongrie*. Budapest, 1900.
- Schmall 1894 Schmall Lajos: A városliget átalakítása. *Kertészeti Lapok*. 1894 (9. évf.) 9. 217–222.
- Schmidt – Tar 2001 Schmidt Gábor – Tar Teodóra: *Arborétumok és botanikus kertek a közművelődés szolgálatában*. Kézirat. Budapest, 2001.
- Schneider 1925 Schneider József: Dendrológiai kertek. *Kertészeti Lapok*. 1925 (29. évf.) 3. 28–29.
- Schneider 1926 Schneider József: A szarvasi Pepikert ismertetése. *Kertészeti Lapok*. 1926 (30. évf.) 11. 168–169.
- Schneider 1930 Schneider József: Mamut-fenyő. *Sequoia gigantea* DC. syn. *Wellingtonia gigantea* Lindl. *Kertészeti Szemle*. 1930 (2. évf.) 6. 171–173.

- Simon 1984 Simon József: Sárvári arborétum. In: Mészöly Győző (szerk.): *Arborétumok országszerte*. Budapest, 1984. 185–188.
- Somkúthy –Tóth 2000 Somkúthy Ferenc – Tóth József: *Vas megye arborétumai és kúriakertjei*. Szombathely, 2000.
- Somogyi 1932 J[onkené] S[omogyi] K[atinka]: Magyar kertek. Kámon. *Kertészeti Szemle*. 1932 (4. évf.) 12. 272–275.
- Stirling 2008 Stirling János: *Magyar reneszánsz kertek a XVI-XVII. században*. Budapest, 2008.
- Szabados 2002 Csókáné Szabados Ildikó: *Az évgyűrszélesség és egyes termőhelyi tényezők kapcsolata*. Ph.D. értekezés. Sopron, NYME, Erdőmérnöki Kar, 2002. (Megtekintés: <http://ilex.efc.hu>, 2013.02.02.)
- Szabó T. 2000 Szabó T. Attila: Erdélyi történeti kertek egy biológus szemével. In: Galavics Géza (szerk.): *Történeti kertek. Kertművészet és műemlékvédelem*. Budapest, 2000. 69–86.
- Szakosztály 1937 [A Dendrológusok és kertkedvelők] Szakosztálya: Kérelem a kastélyparkok-kertek tulajdonosaihoz és vezetőihez. *Kertészeti Szemle*. 1937 (9. évf.) 5. 137.
- Szebényi 1842 Sz[ebényi] P[ál]: Folytatólagos értesítés. A bálványfa. *Magyar Gazda*. 1842 (3. évf.) 19. 300–302.
- Szeder 1825 Szeder Fábán: Az Angoly Kertekről. *Tudományos Gyűjtemény*. 1825 (9. évf.) 76–103.
- Szemere 1840 Szemere Bertalan: *Utazás külföldön*. II. kötet. Budapest, 1840.
- Szepesházy –Thiele 1825 Szepesházy, C. – Thiele, J. C.: *Merkwürdigkeiten Königreichs Ungarn*. Kaschau, 1825.
- Szerecz 1970 Szerecz Imre (vál., ford.): *Richard Bright utazásai a Dunántúlon 1815*. Veszprém, 1970.
- Szikra 1997 Jámorné Szikra Éva: *A magyarországi kertépítészet a 19. században és műemlékeink rekonstrukciós lehetőségei*. Kandidátusi értekezés. Budapest, 1997.
- Szikra 2011 Szikra Éva (szerk.): *Kertörökségünk. Történeti kertek Magyarországon*. Budapest, 2011.
- Szilágyi – Vajda 2010 Szilágyi Klára – Vajda Szabolcs: Pannonhalma kertjei / A Pannonhalmi Bencés Főapátság Arborétumának, Hospodárkertjének és levendulásának turisztikai fejlesztése. *4D Tájépítészeti és Kertművészeti Folyóirat*. 2010. 20. 20–37.
- Szilágyi 1900 Szilágyi János: Magyar parkok és díszkertek. *Kertészeti Lapok*. 1900 (15. évf.) 3. 64–66.
- Szilágyi 2008 Szilágyi Kinga: A Gödöllői Királyi Kastély romantikus kertjének rehabilitációja. *4D Tájépítészeti és Kertművészeti Folyóirat*. 2008. 10. 4–17.
- Szilágyi 2009 Szilágyi Kinga: Az angolkerttől a városi parkig. *4D Tájépítészeti és Kertművészeti Folyóirat*. 2009. 15. 14–26.
- Szilágyi 2011 Szilágyi Kinga: The Evolution of English Picturesque Landscape Garden to Urban Public Park. *Acta Universitatis Sapientiae Agriculture and Environment*. Suppl. 2011. 176-187.
- Szterényi 1893 Szterényi Hugó: A növényeknek jelzőtáblácskával való ellátása Budapest sétaterein. *Kertészeti Lapok*. 1893 (8. évf.) 3. 60.

- Tar 2002 Tar Teodóra: Arborétumok, botanikus kertek és közparkok. In: Szabóné Susa Ágnes (szerk.): *Zöld könyv, Budapest természetvédelmi környezete mint közművelődési színtér*. Budapest, 2002. 41–66.
- Társulati 1861 Társulati csarnok. *Kerti Gazdaság*. 1861 (5.évf.) 9. 97–100.
- Taylor 2006 Taylor, Patrick (szerk.): *The Oxford Companion to the Garden*. Oxford – New York, 2006.
- Tóth 2011 Tóth Zsófia: *Idős "champion fák", azaz "bajnokfák" felvételezése és értékelése az MTA ÖBKI Vácrátóti Botanikus Kertjében*. Diplomamunka. Budapest, BCE, Kertészettudományi Kar, 2011.
- Tóth 2012 Tóth Imre: *Lomblevelű díszfák, díszcserjék kézikönyve*. Budapest, 2012.
- Tóth et al. 2000 Tóth József – Somkuthy Ferenc – Czímber Béla: Vas megye idős és nevezetes fái. *Kanitzia*. 8. 83–148.
- Új Idők 1936 *Új Idők Lexikona*. I-II. Kötet. Budapest, 1936.
- Újmagyar 1913 Új magyar grófok. *A Kert*. 1913 (18. évf.) 445. 566.
- Vágenknechtová 2000 Vágenknechtová, Veronika: Történeti kertek Szlovákiában. In: Galavics Géza (szerk.): *Történeti kertek. Kertművészet és műemlékvédelem*. Budapest, 2000. 59–68.
- Vályi 1796–1799 Vályi András: *Magyar országnak leírása*. I–III. kötet. Buda, 1796–1799.
- Virágzó 1927 Virágzó Paulovnia imperialis, gróf Zichy János nagylángi kastélyudvarán. (Kép.) *Kertészeti Lapok*. 1927 (31. évf.) 8. 115.
- Wesselényi 1814 B. Wesselényi Miklós: Levél Kazinczy Ferencnek. 1814. december 30. In: Váczy János: *Kazinczy Ferenc levelezése*. XII. Kötet. 1814. augusztus 1.–1815. június 30. Budapest, 1902. 295–296.
- Wimmer 2001 Wimmer, Clemens A.: Arboretum. In: Shoemaker, Candic A. (szerk.): *Encyclopedia of Gardens: History and Design*. Chicago – London, 2001.
- Zádor 1988 Zádor Anna: Az angolkert Magyarországon. In: Zádor Anna: *Az építészet és múltja. Válogatott tanulmányok. Művészet és elmélet*. Budapest, 1988. 145–243.
- Zednik 1886 Zednik Pál: Fenyőfák alkalmazása parkokban. *Kertészeti Lapok*. 1886 (1. évf.) 4. 118–119.

Jogsabályi hivatkozások

2009. évi XXXVII. törvény az erdőről, az erdő védelméről és az erdőgazdálkodásról. (<https://kereses.magyarorszag.hu/jogszabalykereso>)

A vidékfejlesztési miniszter 19/2011. (III. 16.) VM rendelete az arborétumok jegyzékéről. (<https://kereses.magyarorszag.hu/jogszabalykereso>)

Egyéb hivatkozások

Google Earth
<http://kastely.info/>
<http://ogrodprzelewiec.pl/>
<http://pl.wikipedia.org/wiki/Arboretum>
http://ro.wikipedia.org/wiki/Arboretumul_Simeria
http://ro.wikipedia.org/wiki/Parc_dendrologic
<http://www.archivportal.arcanum.hu/kataszter/>
<http://www.civertan.hu/>
http://www.fuerstenhaus.li/de/fuerstenhaus/fuersten/fuerst_johann_1.html
<http://www.glinna.pl/>
<http://www.historicgarden.net/>
<http://www.kastely.specia.hu/blog/>
<http://www.mabotkertek.hu/>
<http://www.muemlekem.hu/>
<http://www.pruhonicypark.cz/>
<http://www.rhs.org.uk/About-Us/Who-we-are/History>
http://www.studentie.ro/campus/castelul_cernovici_macea/c-228-a-31594
<http://www.tothgeza.hu/>

RÖVIDÍTÉSJEGYZÉK*Levéltárak*

GMM	Georgikon Majormúzeum
KFL	Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

Országjelzés

AU	Ausztria
RO	Románia
SK	Szlovákia

MELLÉKLET

MELLÉKLETEK JEGYZÉKE

- M.1. melléklet: Definíciók (Az „arborétum” és a „botanikus kert” fontosabb meghatározásai)
- M.2. melléklet: A keszthelyi fáskert formai kialakítása a 19. század elején és végén
- M.3. melléklet: A fáskert és a grottás kert elhelyezkedése, illetve a különböző kertek formai kialakításai a 19. században
- M.4. melléklet: A 19/2011. (III. 16.) VM rendelet 1. mellékletében szereplő arborétumok jegyzéke
- M.5. melléklet: Planka Mihály számtartó jegyzékliséja 1845-ből
- M.6. melléklet: A Grottás- és Fáskertek növényjegyzéke 1808-ból
- M.7. melléklet: Georgikon fáskertjének falistája (1812. szeptember 14.)
- M.8. melléklet: Joh. K. Rosenthal bécsi faiskolájának megrendelőlapja (véhetően a 18. század legvégéről)
- M.9. melléklet: Faiskolai árjegyzék és megrendelő lap 1814-ből
- M.10. melléklet: Szeder Fábán méret szerinti fafajcsoportosítása (válogatás)
- M.11. melléklet: Mely növények bírják, s melyek nem a hazai szabad ég alatti áttelelést
- M.12. melléklet: A sárvári főhercegi park növényeinek ismert telepítési ideje
- M.13. melléklet: Fényes Elek monográfiájában található utalások a kertben alkalmazott külhonos növényekre
- M.14. melléklet: Báró Prónay Gábor által említett kertek jegyzéke
- M.15. melléklet: Magyarország vármegyéi és városai című (Borovszky 1896-1914) monográfiában talált utalások
- M.16. melléklet: A 3.1. és a 3.2. fejezetekben hivatkozott dendrológiai kertek jegyzéke
- M.17. melléklet: A szentimentális és a dendrológiai kertek jellemző fafajai Rapaics szerint

M.18. melléklet: Az összefoglaló művekben megtalálható utalások szerinti dendrológiai kertek

M.19. melléklet: Dendrológiai kertek az összefoglaló művekben

M.20. melléklet: A bejárt kertek listája

M.21. melléklet: A helyszíni bejárások leírása

M.22. melléklet: Dendrológiai kertből alakult arborétumok és botanikus kertek legnagyobb és legidősebb fafajai

M.23. melléklet: A bejárt dendrológiai kertek fontosabb egzóta fafajai és előfordulásuk

M.24. melléklet: Fenyőfélékben gazdag dendrológiai kertek elhelyezkedése Magyarországon és éves csapadékösszeg magyarországi eloszlása

M.25. melléklet: Saját készítésű felvételek a bejárt dendrológiai kertekről

M.26. melléklet: A bejárt erdélyi kertek, parkok listája

M.27. melléklet: Dendrológiai kertek és lehetséges dendrológiai kertek eloszlása Felvidéken, Erdélyben és a trianoni Magyarországon

M.1. melléklet: Definíciók (Az „arborétum” és a „botanikus kert” fontosabb meghatározásai)**M.1.1. Botanikus kert****1.1.1.**

„A botanikus kert megnevezés, vagy magyar néven 'füvészkert' a latin 'hortus botanicus' szóból ered. A botanikus kertek olyan intézmények, amelyek nyilvántartott élőnövény-gyűjteményt tartanak fent a kutatás, megőrzés, bemutatás és az ismeretterjesztés szolgálatára.”

(MABOSZ honlapja (<http://www.mabotkertek.hu/>) szerint. Megtekintés: 2011.07.19.)

1.1.2.

A botanikus kertek a növénygyűjtemények csúcsa tudományos és kutatási szempontból, valamint a folyamatos megfigyelések véget minden növény egyedi azonosítóval rendelkezik.

(Kósa Géza szóbeli közlése /2010.10.21./ alapján)

1.1.3.

„A botanikus kert fás és lágyszárú növények együttes gyűjteménye...a Föld teljes növényvilágát igyekszik áttekinteni...A botanikus kertben ezért majdnem mindig találunk üvegházat ('pálmaházat') is, ahol azokat a kényes növényeket őrzik, amelyek nálunk a szabadban elfagynának.”

(Schmidt Gábor – Tar Teodóra: *Arborétumok és botanikus kertek a közművelődés szolgálatában*. Kézirat. Budapest, 2001. 1.)

1.1.4.

„...fás és lágyszárú növénygyűjtemény, rendszertani, élettani, származástani szempontok figyelembevételével létesítve – az elsődleges szerep a tudományé, oktatásé. A botanikus kertek majdnem mindegyike tartalmaz kisebb-nagyobb fa- és cserjegyűjteményt is, de más feladatkörrel.”

(Lussa Vince – Temesi Lászlóné (szerk.): *Arborétumok Vas megyében*. Budapest, 1977. 7.)

1.1.5.

„...elsődlegesen egyetemi oktatást vagy a tudományos kutatást szolgáló gyűjteményes kert, amely magában foglalja a fás szárú és a lágyszárú növényeket (haszon- és dísnövényeket) is, elrendezésben pedig a kultúrába vétel elvei, majd később a természetes rendszer (pl. fejlődéstörténeti rendszer) elvei érvényesülnek.”

(Mészöly Győző (szerk.): *Arborétumok országszerte*. Budapest, 1984. 10.)

1.1.6.

„(füvészkert) rendezett élő növénygyűjtemény, egyrészt az egyetemi, iskolai oktatás, tudományos tanulmányozás, másrészt az általános ismeretterjesztés céljaira. A B.-ek morfológiai, ökológiai, rendszertani, növényföldrajzi és szociológiai stb. elvek alapján létesíthetők, ill. tagolhatók. Gyakran botanikai múzeum, haszonnövény-gyűjtemény és különböző növényházak, nevelőházak tartoznak hozzájuk. Egy részük felsőoktatási intézményekhez kapcsolódik, más részük önálló intézmény.

(Az első B.-ek Salernóban (1309), Velencében (1333). Mo-on: 17-18. sz.ban kel. Pozsony és Heindl gyógyszerész kertje Csekleszen. Oktatási célra először a nagyszombati egyetem mellett létesítettek 1770-ben...”

(Muraközy Tamás (szerk.): *Kertészeti Lexikon*. Budapest, 1963. 128.)

M.1.2. Arborétum

1.2.1.

„A legáltalánosabb értelmezés szerint: fás szárú növények gyűjteményes kertje.

Az arborétumok között tartjuk számon azokat is, amelyeknek nem a ritkaságszámba menő növényegyedei képviselik igazi értéküket, hanem a növényfajták, azok csoportjainak művészi hatást keltő elrendezése vagy az, hogy valami becses építészeti remeknek vagy történelmünk egy-egy nagy alakjának emlékét őrző helynek ad méltó környezetet.”

„Elsősorban fákból és cserjékből álló gyűjteményes kert, ahol más idegen földrészek növényanyaga (exóták) is helyet kapott. Létrejöttük kezdete az 1800-as évek tehető, jellemzőjük a taxonok nagy száma.” „Az arborétumok között tartjuk számon azokat is, amelyeknek nem a ritkaságszámba menő növényegyedei képviselik igazi értéküket, hanem a növényfajták, azok csoportjainak művészi hatást keltő elrendezése vagy az, hogy valami becses építészeti remeknek vagy történelmünk egy-egy nagy alakjának emlékét őrző helynek ad méltó környezetet.”

(Mészöly Győző (szerk.): *Arborétumok országszerte*. Budapest, 1984. 9–10.)

1.2.2.

„Arborétumnak nevezzük a fás szárú növények (fák, cserjék) szabadföldi gyűjteményét. Ezek száma nincs pontosan megszabva, de egy arborétum általában nem csak sokféle fát és cserjét, de közöttük különlegességeket is tartalmaz: tekintélyt parancsoló idős példányokat, vagy ritkán látható fajokat, fajtákat.”

(Schmidt Gábor – Tar Teodóra: *Arborétumok és botanikus kertek a közművelődés szolgálatában*. Kézirat. Budapest, 2001. 1.)

1.2.3.

„Az arborétumok egy része oktatási vagy kutatási céllal létesült. Kialakításuk tudatosan történt és történik növényrendszertani, növényföldrajzi, ökológiai vagy használati érték szerinti csoportosításban. Ugyanakkor számos olyan neves arborétumunk van, ami magánkezdeményezésként létesült (a 19. század főúri kastélyparkok). Itt a kialakításnál a legfőbb cél a gyönyörködtetés volt, minél változatosabb és látványosabb növényanyag felhasználásával. Manapság, a kisebb magán arborétumok létrehozói inkább egy-egy általuk kedvelt növénycsoportra szakosodnak: például fenyőfélék vagy télálló szubtrópusi növénykülönlegességek...”

(Tar Teodóra: *Arborétumok, botanikus kertek és közparkok*. In: Szabóné Susa Ágnes (szerk.): *Zöld könyv, Budapest természetvédelmi környezete mint közművelődési színtér*. Budapest, 2002. 41–66. 41.)

1.2.4.

„...az arbor latin szóból származik, jelentése fa. Az arborétum élő fagyűjtemény, dendrológiai kert a kor divatjának, egyéni ízlésének megfelelően telepítve. De mondhatjuk úgy is, hogy hazai és külföldi fa- és cserjefajok gyűjteménye parkszerű környezetben.”

(Lussa Vince – Temesi Lászlóné (szerk.): *Arborétumok Vas megyében*. Budapest, 1977. 8.)

1.2.5.

„A latin *arbor* (fa) szóból képzett kifejezés az élőfák céltudatosan létesített gyűjteményszerű telepének megjelölésére (fagyűjtemény, élőfagyűjtemény). A botanikus kertnek pontosan el nem határolható alakja, amelyben a fák, cserjék minél változatosabb bemutatása a cél, míg a lágy szárú növények másodrendű szerepet töltenek be. Sokszor inkább parkerdő jellegű. Hazánk legnevezetesebb A.-ai a -> Kámoni A. (Szombathely mellett), a -> Szarvasi A. (az ún. Pepi-kert), -> Vácrátóti A., az -> Alsószelestei A., a -> Zirci A. és az -> Alcsúti A.”

(Muraközy Tamás (szerk.): *Kertészeti Lexikon*. Budapest, 1963. 60.)

1.2.6.

„<lat. *arbor* 'fa'>, élőfagyűjtemény, dendrológiai kert: különböző fajú, fajtájú fák és cserjék mesterségesen telepített gyűjteménye. Jellemzője a fajgadagság, a ligetesség és a hozzá életkor. A régebbi ~ok ált. parkszerűek, a pihenést szolgálják, s esztétikai élményt nyújtanak. Az újabban létesített ~oknak gazdasági és tudományos céljuk is van. Magyaro.-on az ~ok természetvédelmi területek. Nevezetesebb magyaró.-i ~ok: agostyáni, alcsúti, badacsonyi, dénesfai, erdőteleki, gödöllői, kámi (Jeli ~), martonvásári, pannonthalmi, sárvári, sellyei, soproni, szarvasi, szelestei, szombathelyi (Kámoni ~), tiszai, vácrátóti, zirci ~.”

(Élesztős László (főszerk.): *Magyar Nagylexikon*. II. Kötet. Budapest, 1994. 316.)

1.2.7.

„*Arboretum* (lat.), élőfáknak egymáshoz ültetése, összeállítása abból a célból, hogy azok növényi viszonyai és szépiészeti tulajdonságai szemléltethetők legyenek.”

(Révai Nagy Lexikona. Az ismeretek enciklopédiája. II. Kötet. Budapest, 1911. 33.)

1.2.8.

„*Arboretum* az a kert, melybe a legkülönbözőbb növényeket, fákat ültetnek, hogy tulajdonságaikat és alkalmazhatóságukat megfigyelhessék. Az A. szolgálhat tanítás céljára, de lehet csak gyűjtemény is. Összeállítható a hazai florából, v. más világrészről hozott növényekből. Anyagát mindig csak fák, cserjék és dísnövények képezik, melyeket szép csoportokban, ágyásokba helyeznek el, de szokták fajták szerint összeültetni is. Hazánk legszebb A.-a a Szombathely melletti Kámonban van (Sághy-féle A.).”

(Új Idők Lexikona. II. Kötet. Budapest, 1936. 487.)

Külföldiek:

1.2.9.

Arboretum szócikk részlete:

„*Arboretum*, the name given to that part of a garden or park which is reserved for the growth and display of trees. The term, in this restricted sense, was seemingly first so employed in 1838 by J. C. Loudon, in his book upon arboreta and fruit trees. Professor Bayley Balfour, F.R.S., the Regius Keeper of the Royal Botanic Garden in Edinburgh, has described an arboretum as a living collection of species and varieties of trees and shrubs arranged after some definite method – it may be properties, or uses, or some other principle – but usually after that of natural likeness. The plants are intended to be specimens showing the habit of the tree or shrub, and the collection is essentially an educational one. According to another point of view, an arboretum should be constructed with regard to picturesque beauty rather than systematically, although it is admitted that for scientific purposes a systematic arrangement is a *sine qua non*. In this more general respect, an arboretum or woodland affords shelter, improves local climate, renovates

bad soils, conceals objects unpleasing to the eye, heightens the effect of what is agreeable and graceful, and adds value, artistic and other, to the landscape. What Loudon called the "gardenesque" school of landscape naturally makes particular use of trees."
(*The Encyclopaedia Britannica*. 11th ed. II. Vol. Cambridge, 1910. 337.)

1.2.10.

„Arboretum, a living collection of trees grown to illustrate the diversity of species and forms.' ... 'During the 18th c. arboreta and pineta were established by landowners on their country estates. In lands where trees were still abundant, such as Nort America, the concept of the arboretum developed only during the 19th c. Although established primarily as living catalogues for scientific study and tree selection with related specimens grown together, arboreta are usually designed to provide aesthetic enjoyment also. While many have been planted within botanic gardens, public parks (e.g. Derby Arboretum – see J. C. Loudon), and private etates and gardens, several of the major ones occure in large forests and national parks, particularly in Europe and North America. They often include trial plantings of newly introduced trees that may prove successful for commercial timber and other crop production; for example, in England at the National Pinetum at Bedgebury (Kent) the state Forestry Commission has over 120 forest plots of potentially useful species."

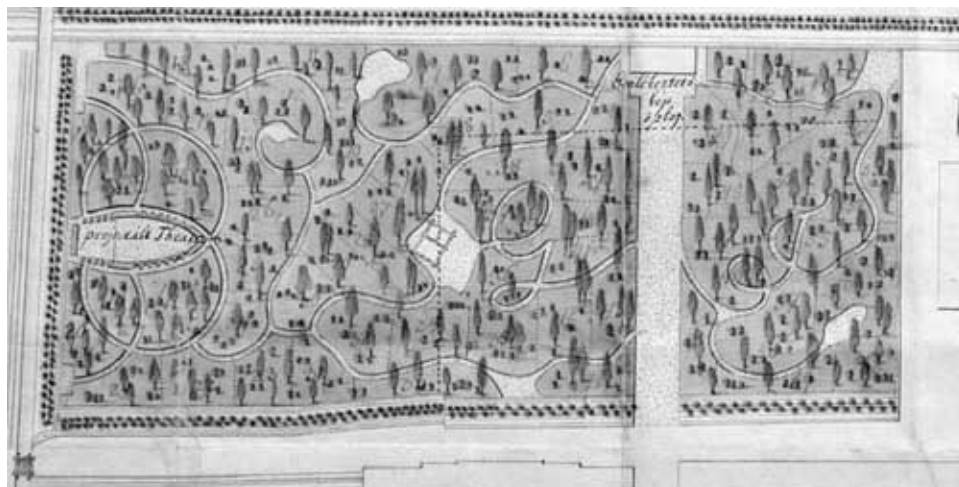
(Hunt, P. Francis: Arboretum. In: Jellicoe, Geoffrey and Susan (szerk.): *The Oxford companion to Gardens*. Oxford – New York, 1986. 20–21.)

1.2.11.

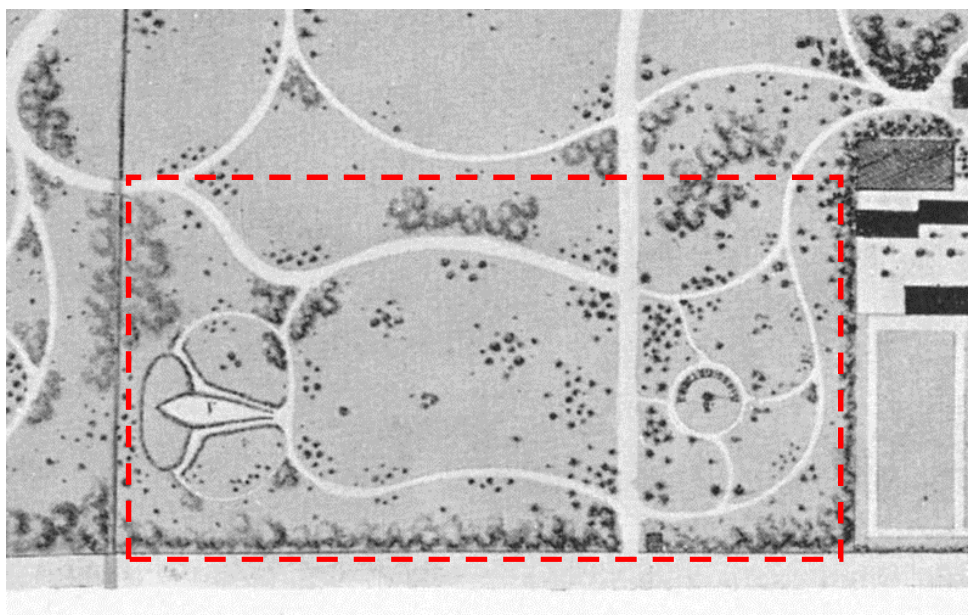
„An arboretum is a garden or part of a garden containing a collection of trees and shrubs."

(Wimmer, Clemens A.: Arboretum. In: Shoemaker, Candic A. (szerk.): *Encyclopedia of Gardens: History and Design*. Chicago – London, 2001. 68.)

M.2. melléklet: A keszthelyi fáskert formai kialakítása a 19. század elején és végén

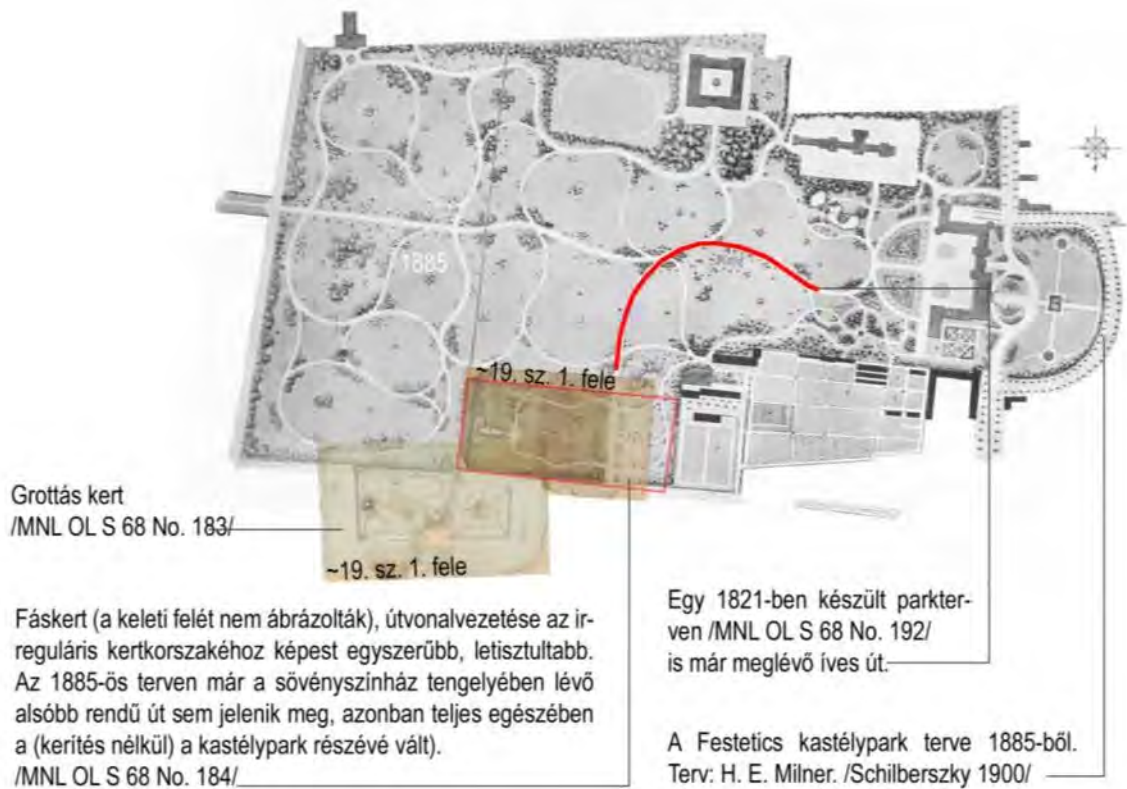

Forrás: Szajdensvartz János, 1807 (GMM)

Forrás: H. E. Milner terve, 1885. Részlet. (Schilberszky, Charles: *Monographie de la horticulture en Hongrie*. Budapest, 1900. XXII. table)

M.3. melléklet: A fáskert és a grottás kert elhelyezkedése, illetve a különböző kertek formai kialakításai a 19. században (Készítette: Szerző)

M.4. melléklet: A 19/2011. (III. 16.) VM rendelet 1. mellékletében szereplő arborétumok jegyzéke

1. Ágneslaki arborétum (Porrog)
2. Alcsúti arborétum
3. Avasi arborétum
4. Bábolnai arborétum
5. Budai arborétum
Dabasi-Halász-arborétum
6. (Erdőtarcsa)
7. Desedai arborétum (Magyaregres)
8. Dömösi arborétum
9. Erdőteleki arborétum
10. Folly arborétum (Badacsonytomaj)
11. Gerenday arborétum (Lábatlan)
12. Kámoni arborétum
Kaposdada arborétum
13. (Bárdudvarnok)
14. Pannonhalmi arborétum
15. Püspökszentlászlói arborétum
16. Rágyánszky-arborétum (Orosháza)
17. Sárvári arborétum
18. Szarvasi arborétum (Pepi-kert)
19. Szépalmapusztai arborétum (Porva)
20. Tiszaigari arborétum
21. Tiszaikürti arborétum
22. Tiszaölki arborétum
23. Vácrátóti arborétum
24. Zirci arborétum

M.5. melléklet: Planka Mihály számtartó jegyzéklistája 1845-ből
(Forrás: MNL OL P275 356. XIV. No. 9.)

Miféle	Méret	Mennyiség
Kertész legény szobában		
Füvészkerti gabonák jegyzéke	szám	1
Georgiconi szőlő iskola jegyzéke	"	1
Georgiconi konyha kerti fák jegyzéke	"	2
Georgiconi kerti füvek 's virágok jegyzéke	"	1
Gyümölcs nevelő fa iskola jegyzéke	"	1
Dendrologicus kert fa iskola jegyzéke	"	1
Felső konyha kerti fák iskola jegyzéke	"	1
Mosóházi kerti fák iskola jegyzéke	"	1
Bel és kül birtokossági[?] szőlő fajták jegyzéke 1844. évi	"	1
Eltartásról[?] szóló könyv mindennapi munkákról	"	1
jegyzék 1845. évről	"	1

M.6. melléklet: A Grottás- és Fáskertek növényjegyzéke 1808-ból
(Forrás: MNL OL P275. 356. XIV. No. 58-67.)

Grottás kert növényei

Sectio 1ma

Acer platanoides
 Crataegus crusgalli
 Populus cordifolia
 Salix babylonica
 Robinia hispida
 Gleditsia triacanthos
 Cytisus laburnum
 Crataegus fructu maximus
 " torminalis
 " coccinea
 " aria

2da

Acer dasycarpum
 Salix babylonica
 Cytisus laburnum
 Bignonia catalpa
 Populus canadensis
 Lonicera caprifolium
 Syringa glandiflora
 " persica
 Lonicera tartarica

3ia

Lonicera caprifolium
 " tartarica
 Syringa persica
 " grandiflora
 Colutea arborescens
 Populus canadensis
 Platanus orientalis
 Salix babylonica
 Amygdalus pumila
 Robinia viscosa
 " caragana
 Crataegus crusgalli
 Acer dasycarpum

4ta

Fraxinus pendula
 Populus balsamifera
 Viburnum lantana
 Aesculus hippocastanum
 " lutea
 Fraxinus ornus

5ta

Populus canadensis
 " balsamifera
 Fraxinus ornus
 " pendula
 " mycophylla
 " nigra
 " alba

6ta

Liriodendron tulipifera
 Populus balsamifera
 Fraxinus mycophylla
 " nigra
 " alba
 " pendula
 Lonicera tatarica
 " caprifolia
 Syringa grandiflora
 " persica
 Pinus strobus

7ma

Prunus serotina
 Rhamnus catharticus
 Celastrus austria
 Prunus padus Virginiana
 " nigra
 Sorbus aucuparis
 Ulmus americana

8va

Prunus serotina
 Ulmus americana
 Rhamnus catharticus
 Ulmus americana folius varieg
 Populus balsamifera
 Pinus strobus
 " picea
 Lonicera caprifolium
 Lonicera tartaricum
 Syringa persica

9ma

Bignonia catalpa
 Amorpha cuprescens
 Hyppophea rhamnoides
 Ulmus nemerosa
 Buxus arborescens
 Lonicera tartarica
 Syringa glandiflora
 " persica

10ma

Pinus abies
 Hippophea rhamnoides
 Ulmus nemorosa
 Evonymus latifolius
 " europeus
 " foliis varieg
 Ulmus americana

11

Liriodendron tulipifera
 Quercus prinosa
 " americana rubra
 Mespilus amalanchier
 Philadelphus coronarius
 Syringa persicea
 " grandiflora
 Potentilla fruticosa
 Celtis occidentalis
 Robinia hispida
 Tilia americana nigra
 Myrica cerifera
 Rosa diversa

12

Cornus alba
 Tilia americana nigra
 " " alba
 Celthis orientalis
 Koelreuteria paniculata

13

Ailanthus glandulosus

14

Aralia spinosa
 Acer pseudoplatanus
 " foliis variegatis
 " platanoides
 " dasycarpum
 " rubrum
 " sacharinum
 " monspesculanum
 " campestre
 Cytisus laburnum
 Cercis siliquastrum

15

Acer pseudoplatanus foliis varieg
 " tartaricum
 " nigrum
 " sacharinum
 " platanoides
 " negundo
 Gleditshia horrida
 Ptelea trifoliata
 Aesculus pavia
 Amygdalus nana
 Tilia cordata
 Morus papirifera
 Cytisus laburnum
 Cercis canadensis
 " siliquastrum
 Prunus mahaleb

16

Bignonia catalpa
 Berberis canadensis
 Morus papiriferus
 Cytisus laburnum
 Fraxinus exelsior
 Gleditshia horrida
 Ptelea trifoliata
 Colutea arborescens
 Cercis siliquastrum
 Platanus orientalis
 Robinia hispida
 Amygdalus nana
 Fagus castanea

17

Platanus orientalis
 Ligustrum italicum
 Bignonia catalpa
 Ptelea trifoliata
 Amorpha cuprescens
 Morus papirifera
 Ligustrum vulgare
 Prunus mahaleb
 Pyrus malus pumila

18

Robinia caragana
 Cytisus laburnum
 Hibiscus syriacus
 Amorpha cuprescens
 Gleditshia horrida
 Vitex agnus ca lus
 Ptelea trifoliata
 Rhus cotinus
 Pinus mariana alba
 Pinus mariana nigra
 " strobis
 " sylvestris
 " abies
 thuja orientalis
 Colutea orientalis
 " arborescens
 Taxus baccata

19

Rhus cotinus
 Amorpha cuprescens
 Acer platanoides
 Ligustrum vulgare
 Genista tinctoria
 Tilia cordata
 Evonymus verocosus

20

Betula alnus laciniata
 Fagus purpurea
 Betula lenta
 Fagus castanea italica
 " sylvatica foliis laciniatis

21

Coryllus colurna
 Thuja orientalis
 " occidentalis
 Pinus laricina
 " larix
 " strobis
 " abies
 Pinus mariana nigra
 " " alba
 Taxus baccata

22

Pyrus baccata
 Mespilus canadensis
 " alamanchier
 " pyracantha

23

Thuja occidentalis
 Sophora japonica
 Pinus maricana alba
 Juniperus virginiana

24

Rhus coriaria vera
 " radicans
 Mespilus alamanchier
 Syringa persica
 Philadelphus coronarius
 Spirea salicifolia
 Rhus glabrum
 " typhinum
 Sambucus racemosus
 Cornus alba
 Sambucus laciniata
 Lonicera symphoricarpos
 Spirea opulifolia
 Roza

25

Sambucus racemosus
 " nigra foliis variegatis
 Cornus alba
 Rhus coriaria
 " vera
 " radicans
 " glabrum
 Pinus strobus
 Thuja occidentalis
 Sambucus laciniata
 Thuja orientalis

26

Juniperus communis
 Licium barbatum
 Pinus abies
 " sylvestris
 Ribes grossularia
 Juniperus virginiana
 Ruscus aculeatus
 " ovioglossum
 Tamarix germanica
 Buxus variegatus
 Berberis canadensis
 Fraxinus ornus
 Viburnum lantana
 Daphne encorum
 Mespilus cotoneaster

27

Pinus picea
 " sylvestris
 Juniperus virginiana
 Spirea salicifolia
 Acer tartaricum
 Lonicera tartaricum
 Spirea salicifolia
 Licium barbarum
 Colutea arborescens

Forstgarten (Fáskert) növényei**Sectio 1**

Mespilus cotoneaster
 Pinus sylvestris
 Sambucus nigra
 Rosa canina
 Crataegus aria
 Sambucus nigra
 Pinus canadensis
 Cornus alba foliis variegatis

2

Pinus sylvestris
 Crataegus oxiantha
 Pyrus communis
 " malus

3

Pinus sylvestris
 Syringa vulgaris
 Philadelphus coronarius

4

Pinus sylvestris
 Tamarix germanica

5

Quercus robur

6

Pinus picea
 Juniperus virginiana
 " communis
 Syringa persica

7

Pinus larix
 Gleditsia horrida
 Sambucus racemosa
 Viburnum opulus

8

Pyrus piraster
 " malus
 " communis
 Crataegus tomentosa
 Crataegus oxiantha

Crataegus crusgalli
 Acer tartaricum

9

Sorbus domestica
 Carpinus betulus
 Tilia pannonica

10

Sorbus domestica
 Fraxinus ornus
 Sorbus aucuparia

11

Populus italica
 Berberis vulgaris
 Rhamnus frangula

12

Quercus foemina
 Viburnum opulus
 " lantana
 Rubus flora rubra
 Coronilla emerus

13

Acer platanoides
 Rhamnus alpinus
 Cornus sanguinea

14

Rhamnus catariticus
 Populus alba
 " canescens

15

Populus nigra
 Salix caprea
 " helix
 " viminalis
 Tilia pannonica

16

Salix caprea
 Fraxinus ornus
 " excelsior

17

Populus tremula
 Betula alnus incana
 Fraxinus mycrophylla
 Platanus orientalis
 Betula alnus
 Populus italica

18

Lonicera tartarica
 Evonymus europeus
 Acer dasycarpum
 " palmatum
 Platanus orientalis

19

Populus italica
 Platanus occidentalis
 Morus alba
 Colutea arborescens
 Evonymus europeus
 Ligustrum vulgare
 Carpinus betulus

20

Salix babilonica
 Populus canadensis
 Populus italica
 Morus alba
 Tilia
 Betula alnus incana
 Fraxinus excelsior

21

Ulmus sativa
 Salix viminalis
 " vitellina
 Ulmus campestris

22

Cytisus laburnum
 Ulmus campestris
 Rhus coriaria
 " glabrum

23

Mespilus germanica
 Rhus coriaria
 " glabrum

24

Acer Zacharinum
 Tilia cordata
 Evonymus europeus

25

Acer campestre
 Coryllus colurna

26

Acer negundo
 Morus nigra

27

Tilia europea
 Carasus austera
 Acer negundo
 Rosa canina

28

Betula alba
 Prunus syringa

29

Staphylea trifoliata
 Cornus mas
 Coryllus avellana
 Fraxinus nigra

30

Acer pseudo platanus
 Evonymus americanus
 " atropurpureus
 Acer tartaricum

31

Prunus insiticia
 Prunus serotina
 Quercus cerris

32

Aesculus hypocastanum
 Evonymus verucosus

33

Quercus cerris
 " foemina
 Rubus fruticosa

34

Prunus padus
 Genista tinctoria
 Prunus cerasus
 Cytisus laburnum
 " capitatus

35

Fraxinus crispa
 Bacharis halimifolia
 Ligustrum vulgare
 Prunus padus
 Fagus castanea
 Syringa vulgaris
 Spartium junceum
 Hippophae rhamnoides
 Robinia pseudoacacia
 Syringa foliis variegatis
 Robinia frutescens splendula
 Rosa

36

G betŭ
 Syringa vulgaris
 Spartium seroparium
 Hippophae rhamnoides
 Robinia pseudoacacia
 Syringa foliis variegatis
 Robinia frutescens pendula
 Rosa

37

Berberis canadensis
 Crataegus aria
 " torminalis

38

Staphylea pinnata
 Aesculus hypocastanum foliis var
 Philadelphus coronarius
 Pinus abies
 Genista tinctoria
 Viburnum opulus roseum
 Ailanthus glandulosa

39

Pyrus baccata
 " coronaris
 Robinia halodendron
 Viburnum opulus roseum
 Pinus picea
 Pyrus piraster

40

Pyrus cydonia
 Pinus picea
 Crataegus crusgalli
 Crataegus fructu maxima

41

Quercus epilops
 Crataegus alpina

42

Ailanthus glandulosus
 Fraxinus ornus
 Pinus sylvestris
 Sorbus domestica

43

Rhus cotinus
 Crataegus axianths flora rubro
 Mespilus pyracantha
 Pinus sylvestris

44

Pinus picea
 Colutea arborescens
 Sorbus aucuparia
F betŭ
 Syringa vulgaris
 Spartium junceum
 Rosa
 Robinia pseudoacacia
 Periploca graeca

45

Viburnum lantana
 Pinus sylvestris

46

Cornus sanguinea
 Viburnum lantana
 Sorbus aucuparia

47

Robinia pseudo acacia
Pinus sylvestris
Sorbus aucuparia

48

Robinia viscosa
Pinus picea
Robinia pseudo acacia
Sorbus aucuparia

49

Koelreuteria paniculata
Juglans alba

50

Bignonia catalpa
" radicans
Pistacea lentesea
Periploca graeca
Salisburia adianthifolia
Spirea sorbifolia
Robinia mamlago
Cupressus disticha
Eleagnus angustifolia
Koelreuteria paniculata

51

Hedera helix
Staphylea pinnata

52

Staphylea pinnata
Taxus baccata

53

Bignonia radicans
Morus rubra
Catastrus scandens
Sophora japonica
Hedera quinquefolia
Robinia pseudo acacia angustifolia
Cupressus horisontalis

54

Juglans nigra

55

Cratagus oxyantha flore plena
Morus nigra
Rhamnus palirus

56

Ribes rubrum
Buxus semper virens
Corearia myrtifolia
Rhamnus paliurus

57

Fagus sylvatica
Lycium europeu
Fagus sylvatica

58

Fraxinus ornus
Sorbus aucuparia

59

Lycium europeum

(?)

Pinus picea
Colutea arborescens
Ruscus aculeatus
Colutea arborescens

(?)

Populus canadensis
" italica
" nigra
Acer pseudoplatanus

(?)

Populus dilatata
" nigra
" italica

M.7. melléklet: Georgikon fáskertjének falistája (1812. szeptember 14.) (Forrás: MNL OL P 283. D. No. 36-42.)

			7	<i>Crategus crus galli</i>	4	
		db?	db?	9.sect		
1. section				1 <i>Carpinus betulus</i>	8	
1 <i>Mespilus cotoneaster</i>	4	-		2 <i>Tilia pannonica</i>	17.	
2 <i>Pinus sylvestris</i>	2	-		10.sect		
3 <i>Sambucus niger</i>	14	-		1 <i>Sorbus domestica</i>	6	
2. sect.				2 <i>Fraxinus ornus</i>	2	
1 <i>Pirus communis</i>	2			11.sect		
2 <i>Pinus silvestris</i>	1			1 <i>Populus italica</i>	14	
3 <i>Crataegus oxiacantha</i>	15	26		2 <i>Berberis vulgaris</i>	1	
3. sect.				3 <i>Fraxinus ornus</i>	13	
1 <i>Pinus sylvestris</i>	4			12.sect		
2 <i>Siringa</i>	9			1 <i>Quercus foemina</i>	4	
3 <i>Philadelphus coronarius</i>	5			2 <i>Viburnum opulus</i>	10	
4. sect.				3 <i>Viburnum lantana</i>	6	
1 <i>Pinus sylvestris</i>	9	26		4 <i>Rubus flore rubra</i>	5	
2 <i>Tamarix</i>	4	-		5 <i>Coronilla emerus</i>		
3 <i>Robinia spinosa</i>	1	1		13.sect		
5. sect.				1 <i>Acer platanoides</i>	1	15
1 <i>Quercus robur</i>	22			2 <i>Rhamnus alpinus</i>	-	1
6.sect.				3 <i>Cornus sanguineum</i>	1	.
1 <i>Pinus picea</i>	5			4 <i>Cornus alba</i>	-	1
2 <i>Juniperus virginiana</i>	4			14.sect		
3 <i>Juniperus communis</i>	3			1 <i>Rhamnus catarticus</i>	6	
4 <i>Siringa persica</i>	3			2 <i>Populus alba et nivea (?)</i>	5	
7.sect				3 <i>Robinis pseudo acatia</i>	2	
1 <i>Pinus larix</i>	12			15.sect		
2 <i>Gleditsia horrida</i>	4			1 <i>Populus nigra</i>		
3 <i>Sambucus racemosa</i>	4			2 <i>Salix caprea</i>		
4 <i>Viburnum opulus</i>	4			3 <i>Salix helix</i>		
5 <i>Quercus cerris</i>	1			4 <i>Salix viminalis</i>		
8.sect				16.sect		
1 <i>Pyrus piraster</i>	3			1 <i>Salix caprea</i>		
2 <i>Pirus malus</i>	4			2 <i>Fraxinus ornus</i>		
3 <i>Pirus communis folius</i> <i>variegatis</i>	3			17.sect		
4 <i>Acer tataricum</i>	12			1 <i>Populus tremula</i>	3	
5 <i>Crategus tomentosa</i>	4			2 <i>Populus nigra</i>	1	
6 <i>Crategus oxiacantha</i>	2			3 <i>Betula alnus incana</i>	2	

4	Fraxinus microphila	2
5	Lonicera tatarica	4
6	Ribes rubrum	7
7	Platanus orientalis	2
8	Betula alnus ?	

18.sect

1	Lonicera tatarica	6	
2	Evonimus europeus	4	1
3	Acer dasycarpus (?)	3	6
4	?	2	
5	Platanus orientalis	3	
6	Acer (? Olvashatatlan, két szó van egymásra írva)	1	

1	Evonimus europeus	
2	Carpinus betulus	
3	Ligustrum vulgare	
4	Populus italica	9

1	Populus italaica	6
2	Carpinus betulus	

19.sect

1	Platanus	4
2	Morus alba	2
3	Colutea arborescens	1
4	Liriodendron tulipifera	1

20.sect

1	Salix babilonica	9
2	Salix caprea	1
3	Populus canadensis	2
4	Salix helix	1
5	Fraxinus excelsior	6

21.sect

1	Ulmus sativa	14
2	Salix viminalis	2
3	Salix vitellina	11

22.sect

1	Citissus laburnum	12
2	Ulmus campestris	4
3	Rhus coriaria	17
4	Rhus glabrum	5

23.sect

1	Mespilus germanica	4
2	Rhus coriaria	12
3	Rhus glabrum	3

24.sect

1	Acer zacharinum	2
2	Tilia cordata	19
3	Evonimus europeus	13

25.sect

1	Acer campestre	27
2	Corylus colurna	11

26.sect

1	Acer negundo	2
2	Morus nigra	4
3	Tilia cordata	7

27.sect

1	Tilia europea	7
2	Cerasus austeria(?)	21
3	Acer negundo	1
4	Rosa vilosa	1

28.sect

1	Betula alba	24
2	Prunus spinosa	1

29.sect

1	Stafilia trifoliata	3
2	Cornus mas	12
3	Coryllus avellana	9
4	Fraxinus nigra	1

30.sect

1	Acer pseudoplatanus	6
	Evonimus americana et	
2	atropurpurea	6
3	Acer tataricum	7

31.sect

1	Tilia caroliana	1
2	Prunus insitia (?)	7
3	Prunus insitia serotina	3
4	Ribes rubrum	2

32.sect

1	Aesculus hippocastanum	18
---	------------------------	----

2	Evonimus verucosus	1		5	Pinus sylvestris	6	
				6	Pirus piraster	11	
	33.sect			7	Crataegus crus galli	1	
1	Quercus cerris	7		8	Robinia halodendron	1	
2	Rubus fruticosus	1			41.sect		
	34.sect			1	Crategus (?)	1	
1	Prunus padus	4		2	Pyrus cidonia	4	
2	Genista tinctoria	2		3	Crategus tomentosa	1	
3	Prunus cerasus	12		4	Pinus picea	1	
4	Citisus laburnum	2			42.sect		
	35.sect			1	Quercus aegilops	12	
1	Fraxinus crispa	3		2	Crategus alpina	6	
2	Bacharis hamilifolia (?)	2		3	Ruscus aculeatus	1	
3	Ligustrum vulgare	13			43.sect		
4	Fagus castanea	4	3	1	Ailantus glandulosa	11	
5	Prunus Padus	3		2	Fraxinus ornus	8	
	36.sect			3	Pinus sylvestris	15	
1	Crataegus	1		4	Sorbus domestica	2	
	37.sect				44.sect		
1	Hyppopaea ramnoides	3		1	Rhus cotinus	11	
2	Populus tremula	3		2	Crataegus oxioantha flora rubro	3	
3	Robinia pseudoacatia	2		3	Mespilus pirocanta	1	
4	Robinia hispida	-		4	Pinus sylvestris	2	20
5	Siringa foliis variegatis	1			45.sect		
6	Robinia frutescens pendula	1		1	Pinus picea	1	
	38.sect			2	Coluthea arborescens	15	
1	Berberis canadensis	4			46.sect		
2	Crataegus aria	4		1	Pinus sylvestris	1	
3	Crategus torminalis	7		2	Viburnum lantana	2	
	39.sect			3	Viburnum opulus roseum	2	
1	Staphilea pinnata	2			47.sect		
2	Aesculus hypocastanum foliis variegatus	2		1	Cornus sanguinea	21	
3	Philadelphus coronarius	3		2	Rosa	10	
4	Pinus abies	5			48.sect		
5	Genista tinctoria	1		1	Robinia pseudoacatia	16	
	40.sect			2	Pinus sylvestris	3	
1	Pyrus baccata	3			Az F betüben (56.sect)		
2	Pyrus coronaria	1		1	Periploca graeca	1	
3	Robinia halodendron	1		2	Viburnum opulus	1	
4	Viburnum opulus roseum	3					

3	Sparcium junceum	1	1	Juglans nigra	2	
	Buxus sempervirens foliis		2	Juglans cinerea	4	
4	variegatis	2				
	49.sect			56.sect		
1	Robinia viscosa	4		1	Crataegus oxioantha	2
2	Pinus picea	3		2	Morus nigra	3
	50.sect			57.sect		
1	Kölreuteria paniculata	5		1	Ribes rubrum	5
2	Juglans regia	6		2	Buxus sempervirens	4
	51.sect			3	Coryaria myrtifolia	2
1	Bignonia catalpa	6		4	Rhamnus paliarnus (?)	5
2	Bignonia radicans	4			Merryspermum (?) canadense	1
3	Pistacea lentisia (?)	2		58.sect		
4	Salisburia adiantifolia	2			Fagus sylvatica et foliis	
5	Spirea sorbifolia	3		1	atropurpureus	5
6	Rhamnus ?	1			Lycium barbarum et	
7	Robinia ?	1		2	europeum	6
8	Juniperus sabina	1		59.sect		
9	Eleagnus angustifolia	7		1	Fraxinus ornus	22
10	Cupressus disticha	1		2	Ilex aquifolium	3
11	Cupressus horizontalis	2		60.sect		
	52.sect			1	Lycium europeum	4
1	Hedera helix a fal mellett					
	53.sect			1.csop (?)		
1	Stafilea pinnata	6		1	Populus Italica	176
	54.sect			2	Populus ?	
1	Bignonia radicans	2		2.csop (?)		
2	Morus rubra	1		1	Populus ?	10
3	Celastrus scandens	4		2	Populus Italica	4
4	Sophora japponica	5				2
5	Hedera quinquefolia	3		3.csop (?)		
	Robinia pseudoacatia			1	Pinus picea	32
6	angutifolia	.		2	Colluthea arborescens	40
	55.sect			3	Ruscus aculeatus	32

Megjegyzés: A számok vélhetően az egyes szekciókba ültetett növények darabszámát jelezhetik. Az első oszlop valószínűleg a meglévő növényeket számszerűsíti, a második oszlop pedig az 1812-ben ültetett növényeket.

M.8. melléklet: Joh. K. Rosenthal bécsi faiskolájának megrendelőlapja (véltetően a 18. század legvégéről)
(Forrás: MNL OL P 275. 356. XIV. No. 23-24.)

Acer campestre	" siliquastrum
" negundo	Chionanthus virginiana
" platanoides	Clmeatis viticella fl: rubra
" pseudo platanus	" " fl: plena
" rubrum	" virginiana
" saccharinum	" vitalba
" tataricum	Colutea arborescens
Aesculus hippocastanum	" orientalis
" pavia fl: flava	Coriaria myrtifolia
" " rubra	Cornus alba
Ailanthus glandulosa	" sanguinea
Amorpha fruticosa	" alternifolia
Amygdalus communis	" mascula
" " fol: varieg.	" sericea
" " flore pleno	" stricta
" nana	Comotonia asplenifolia
" persica	Coronilla emerus
" " flore pleno	Coryllus avellana maxima
" pumila	" " cardinalis
Aralia spinosa	" columna
Aristolochia siphon	Crataegus aria
Atragene alpina	" terminalis
" occidentalis	" coccinea
Atriplex halimus	" oxiacantha
" purulacoides	Cupressus sempervirens
Baccharis halimifolia	Cytisus laburnum
Betula alba	" nigricans
Bignonia catalpa	" austriacus
" radicans	" hirsulus
Buxus balearica	" sessilifolius
" sempervirens	" purpurens
Calycanthus floridus	Daphne mezereum
" praecox	" laureala
Carpinus betulus	Deucumaria barbara
" astra	Diaspyras lotus
" virginiana	" virginiana
Ceanothus americanus	Eleagnus angustifolia
Celastrus scandens	" latifolius
Celtis australis	Euvonimus americanus
" occidentalis	" atro purpurea
" orientalis	" verrucatus
Cephalanthus occidentalis	" europaeus
Cercis canadensis	" latifolius

Fagus castanea	Menispermum canadensis
" purpurea	Mespilus amelanchier
" sylvatica	" arbutifolia
Fraxinus americana	" canadensis
" diversifolia	" chammespilus
" crispa	" cotoneaster
" pendula	" germanica
" mycophylla	" pyracantha
" excelsior	Morus alba
Genista tinctoria	" nigra
" sibirica	" papyrifera
Gleditschia horida	Periploca graeca
Hedera helix	Philadelphus nanna
" " fol. Varieg.	" coronaria
" quinquefolia	" inodorus
Hamamelis virginiana	Pinus abies
Hibiscus syriaca	" balsamea
" " fol. Varieg.	" strobus
" " flore albo pleno	" larix
" " caerulea plena	" pinastes
" " striata	" picea
Hippophae rhamnoides	" sylvestris
Hydranchea arborescens	Platanus orientalis
Hypericum calycinum	" occidentalis
Jasminum fructicans	Populus alba
" humila	" canadensis
" officinalis	" italica
Ilex aquifolia	" balsamea
Juglans alba	" hetrophylla
" cinerea	" tremula
" nigra	" nigra
" regia	Potentilla fruticosa
Juniperus communis	Prunus avium
" sabina	" cerasus
" virginiana	" domestica
Ligustrum vulgare	" " flore pleno
" italicum	" cerasus flore pleno
Liriodendron tulipifera	" lauro cerasus
Lonicera alpigena	" lusitanica
" capdifolium	" mahalep
" caerulea	" padus
" diervilla	" spinosa
Lonicera periclimenum	Ptelea trifoliata
" symphoricarpos	" spectabilis
" tatarica	" coronarius
" glauca	" cydonica
" xylosteum	Rhamnus catharticus
Lycium barbarum	" frangula

" paliurus	" purpurea
" alpinus	Sambucus racemosa
Rhus lyphinum	" nigra laciniata
" radicans	Sophora japonica
" cotinus	Sorbus aucuparia
" glabrum	" hybrida
Ribes alpinum	Spartium junceum
" diacantha	" scoparium
" floridanum	Spirea opulifolia
" nigrum	" sorbifolia
" " fol. Var.	" crenata
" rubrum	" hypericoides
" petreum	" salicifolia
" grassularia	" laevigata
Robinia carragana	Staphilea trifoliata
" spinosa	Syringa persica
" pseudo accacia	" laciniata
" hispida	" chinensis
" viscosa	" vulgaris alba
" haladendron	" " caerulea
" frutescens	" " grandiflora
" sibirica	Tamarix gallica
" inermis	" germanica
Rosa anrifolia	Taxus baccata
" alba	Thuja orientalis
" bicolor	" occidentalis
" damascona	Thilia europaea
" gallica	" americana alba
" multiflora	" caroliniana
" pimpinellifolia	Ulex europaeus
" cuprea	Ulmus campestris
" incarnata	Viburnum opulus
" semperflorens	" " rosea
" scandens	" dentatum
" unica	" prunifolium
" muscosa	" lantana
" mochata	Vinca herbacea
" spinosa	" minor
" gallica flore stricta	" fol. Varieg.
Rubus odoratus	" major
" canadensis	Vitex agnus castus
" idaeus	Vitis arborea
" fruticosus plena	" laciniata
Rhuscus racemosa	" vulpina
" aculeatus	" labrusca
salix babilonica	Zanthoxilon clava herculis

M.9. melléklet: Faiskolai árjegyzék és megrendelő lap 1814-ből (Forrás: MNL OL P 275. 356. XIV. No. 2-3.)

No		f	x	suma	Fl.	Kr.
	Acer	pseudo platanus	~	15		
		platanoides	~	15		
		dasycarpum	1	30		
		palmadum	~	~		
		sacharinum	3	~		
		tartaricum	~	24		
		negundo	~	24		
		striatum	~	~		
	Aesculus	hyppocastanum	~	20		
		seava	~	~		
	Ailanthus	glandulosa	~	~		
	Amorpha	fruticosa	~	10		
	Amygdalus	communis flore pleno	~	45		
		persica flore pleno	~	~		
		nana	~	12		
	Aristolochia	sipho	~	~		
	Berberis	vulgaris	~	6		
		canadensis	~	~		
	Betula	lenta	1	~		
	Bignonia	catalpa	1	15		
		radicans	~	~		
	Buxus	balearica	~	45		
	Calycanthus	floridus	6	~		
	Carpinus	virginiana	~	~		
	Cassia	marylandica	~	10		
	Ceanothus	americana	~	20		
	Celastrus	scandensis	~	45		
	Celtis	occidentalis	~	45		
	Cephalanthus	occidentalis	1	~		
	Cercis	canadensis	~	45		
		siliquastrum	1	~		
	Clematis	virginiana	~	~		
		orientalis	~	~		
	Cornus	serieca	~	18		
		alba	~	6		
		paniculata	~	~		
		mascula	~	10		
		albida	~	18		
	Crategus	coccinea	~	30		
		acerrifolia	~	~		
		rubra	~	~		
		aria	~	45		
		pyrifolia	~	~		

	nigra	~	45
	virginiana	~	30
	crus galli	~	~
	alpina	~	45
	torminalis	~	30
	oxyacantha flore pleno	~	45
Cupressus	sempervirens	1	~
Cytisus	laburnum	~	10
	nigracans	~	6
	sessilifolius	~	12
	capitatus	~	~
Daphne	mezereum	~	~
Dioshyros	virginiana	~	~
Fagus	castanea	1	~
	castanea Italica	1	30
Fraxinus	americana nigra	~	45
	diversifolia	~	~
	juglandifolia	~	45
	pubescens	~	30
	caroliniane	~	30
	sambucifolia	~	30
Fraxinus	novae angliae	~	45
	excelsior	~	12
Gleditschia	triacanthos	1	10
	triacanthos inermis	~	~
Gymnogladius	occidentalis	~	~
Hibiscus	siriacus flore albo	~	30
	siriacus flore coeruleo	~	30
	siriacus flore pleno albo	1	~
	Rosa sinensis	1	30
Hypericum	calycinum	~	10
Hyppophae	rhamnoides	~	15
	rhamnoides canadensis	3	~
Jasminum	fruticans	~	45
Ilex	aquifolium	1	~
Juglans	americana nigra	~	30
	americana cinerea	1	30
	americana alba	3	~
Juniperus	virginiana	~	45
	suecica	~	15
Koelreuteria	paniculata	~	~
Liriodendron	tulipifera mit 10-14 Schu.	2	30
	tulipifera mit 5-7 Schu.	1	15
Lonicera	periclymenum	~	15
	coccinea	1	~
	dioica	~	~
	tartaricum	~	20

	cerulea	~	~
	symphoricarpos	~	15
	diervilla	~	30
Lycium	europaeum	~	6
Menispermum	canadensis	~	20
Mespilus	racimosa	~	30
	canadensis	~	30
Morus	alba	~	24
	rubra	~	~
	nigra	~	~
	papyrifera	~	~
Myrica	cerifera	2	30
Nerium	oleandrum	1	~
Periploca	graeca	~	10
Pinus	sylvestris	~	6
	pinnaster	~	10
	strobus	1	~
	balsamea	1	30
	abies	~	6
	canadensis alba	1	30
	larix	~	15
Platanus	orientalis	2	30
	orientalis acerifolia	1	15
	occidentalis	1	~
Populus	dilatata	~	20
	monilifera	~	20
	balsamifera	~	30
Prunus	avium flore pleno	~	45
	serotina	~	30
	pensylvanicum	~	36
	virginiana	~	36
	rubra	~	30
	lauro-cerasus	1	15
Ptelea	trifoliata	~	10
Rhus	typhina	~	15
	glabrum	~	15
	radicans	~	15
Robinia	pseudo accacia	~	3
	pseudo accacia in ermis	~	45
	frutescens	~	~
	caragana	~	10
	hispida	~	~
	fiscosa	~	~

Itt felsorol egy csomó rózsafajtát, de ezek beárazás nélkül át vannak húzva...

Rubus	Idaeus	~	6
	occidentalis	~	10
	fruticosus flore pleno	~	~

Rouscus	aculeatus	~	24
	Hypophyllum	~	24
	Hypoglossum	~	24
Salisburia	adiandifolia	~	~
Salix	babylonica	~	30
Sambucus	racemosa	~	10
	canadensis	~	12
Sorbus	aucubaria	~	18
	hybrida	~	45
Spartium	junceum	~	18
	scopiarium	~	10
Spiraea	salicifolia carnea	~	30
	salicifolia alba	~	30
	chamedrifolia	~	30
	hybricifolia	~	~
	opulifolia	~	6
	orbifolia	~	~
Staphylea	pinnata	~	10
	trifoliata	~	30
Syringa	vulgaris	~	12
	vulgaris flore alba	~	15
	persica	~	15
Taxus	baccata	~	30
Thuya	orientalis	~	30
	occidentalis	1	~
Tilia	cordata	~	10
	holandica	~	30
	carpathica	~	30
	americana nigra	~	45
	alba incana	~	~
Viburnum	opulus	~	6
	opulus roseum	~	~
	lantana	~	~
	prunifolia	~	~
Vinca	minor	~	6
Vitis	labrusca	~	15
	ulpina	~	15

Innentől kezdve még néhány kézzel írott fajt/fajtat jelölnek meg

Colotea	arborescens	~	6
Cytisus	austriacus	~	6
Corylus	oblonga albo	~	20
	oblongo ?	~	24
Hydrangea	arborescens	1	~
Jasminum	humile	~	45
Lonicera	xylosteum	~	45

	Mespilus	germanica	~	30	
	Phyladelphus	coronaria	~	30	
	Ribes	rubrum	~	3	
		grosularia	~	6	

M.10. melléklet: Szeder Fábián méret szerinti fafajcsoportosítása (válogatás) (Forrás: Szeder Fábián: Az Angoly Kertekről. *Tudományos Gyűjtemény*. 1825 (9. évf.) 76–103. 85–103.)

Legmagasabb fák

Liriodendron tulipifera
Robinia caragana (szibériai akácfa)
Quercus suber (kéregfa)
Ulmus americana
Pinus larix

Közepesek

Acer mospessulanum
Andromeda arborea
Bignonia catalpa
Cercis siliquastrum
Crataegus oxiacantha
Cytissus laburnum
Magnolia glauca
Mespilus amelanchier
Mespilus canadensis (lasonyafa)
Morus papyrifera (később
zárójelben megjegyzi:
Broussonetia)

Nagyobb termetű bokrok

Amorpha fruticosa
Aralia arborea
Baccharis arborea
Ceanothus americanus
Cercis canadensis
Chionanthus virginiana
Clethra arborea
Colutea arborescens (borsófa)
Cornus sanguinea
Ilex aquifolium
Itea virginica
Jujuba silvestris
Kalmia angustifolia
Laurus nobilis
Loncera simphoricarpos
Mespilus pyrocantha
Morus xanthoxylum
Philadelphus coronarius

Nagyobb termetű bokrok

Ptelea trifoliata
Rhamnus alaternus
Staphylea pinnata
Spiraea opulifolia
Tamarix gallica
T. germanica

Apró bokrok

Amygdalus nana
Daphne laureola
D. mezereon
Evonymus verrucosus
Hypericum frutescens
Lonicera tatarica
Mespilus chamaemespilus
Phlomis fruticosa

Potentilla fruticosa
Prinos verticillatus
Spiraea chamaedryfolia
S. filipendula
S. hypericifolia
S. salicifolia
S. tomentosa

M.11. melléklet: Mely növények bírják, s melyek nem a hazai szabad ég alatti áttelelést (Heuffel után közli Haberle.) (Forrás: Haberle, C. C.: *Succincta rei herbariae Hungaricae et Transsilvanicae historia*. Budae, 1830. 42–43.)

„Singularitates climatis pesthiensis, praecipue respectu vegetationes, legi merentur in Heuffelii Dissertatione, supra iam commemorata. (a)”

Lábjegyzetben:

„(a) Nota. Hieme insolita de ano 1829. ad 1830. in horto botanico, et in regione pesthiensi frigoris praecocitate, intensitate, et duratione trunci arborum et fruticum sequentium, sub dio libero sine tegmine cultarum, perierunt (radicibus attamen servatis) scilicet:

Bignonia catalpa et radicans.

Cercis siliquastrum

Cytissus Laburnum et purpureus

Fraxinus ornus (quamvis indigena et in silvis periit)

Gleditschia horrida

Jasminum officinale

Paliurus australis

Prunus laurocerasus

Tamarix gallica

Vitex agnus castus et Negundo

Ziziphus vulgaris

Porro partim in ramis tantum, partim et in truncis graviter laesae

Acer obtusatum et neapolitanum

Amygdalus communis, persicae et subtomentosa (non autem orientalis; nec nana, nec pumila)

Broussonetia papyrifera

Celtis australis et orientalis

Diospyros lotus et virginiana

Hibiscus syriacus

Hedera helix

Juglans regia. Juglandes americanae non.

Liriodendron tulipifera

Morus nigra; nec alba nec americana.

Platani species omnes

Periploca graeca

Rosae orientalis

Vitis arborea et hederacea

Clima loci nunquam ferunt, Olea europaea, Pinus pinea, halepensis, et maritima; bene autem: Ginkgo biloba, Kerria japonica, et Sophora japonica.”

M.12. melléklet: A sárvári főhercegi park növényeinek ismert telepítési ideje (Forrás: Scherg Károly: A sárvári kertész kert. *Erdészeti Lapok*. 1932 (71. évf.) 10. 937–951. 947–951.)

ssz.	növény	évszám	db	méret 1932-ben [m]
1.	<i>Abies alba</i>	1834	2	K1=2; K2=2,1
2.	<i>Abies nordmanniana</i>	1872	1	
3.	<i>Acer Negundo</i>	1820		
4.	<i>Acer platanoides</i>	1828	1	K=2,65
5.	<i>Acer pseudoplatanus</i>	1814		
6.	<i>Acer pseudoplatanus variegatis</i>	1825		
7.	<i>Acer rubrum</i>	1843	1	
8.	<i>Aesculus Hippocastanum</i>	1814		
9.	<i>Aesculus Hippocastanum rubrum</i>	1841		
10.	<i>Aesculus rubicunda</i>	1842		
11.	<i>Ailanthus glandulosa</i>	1814		
12.	<i>Bignonia syringifolia</i>	1827		
13.	<i>Bognonia catalpa</i>	1816	1	
14.	<i>Chamaeciparis Lawsoniana</i>	?	1	K=2.06
15.	<i>Chuercus [Quercus] coccinea</i>	1830	1	d=2,74
16.	<i>Corillus avellana</i>	1820		
17.	<i>Fraxinus excelsior aurea</i>	1820		
18.	<i>Ginkgo biloba</i>	1876	1	K=1,55
19.	<i>Gleditschia horrida</i>	1816	1	K=2,12
20.	<i>Gleditschia inermis</i>	1816		
21.	<i>Gymnocladus canadensis</i>	1829		
22.	<i>Gymnocladus canadensis</i>			K=2,08
23.	<i>Juglans nigra</i>	1839	1	a háborúban kiszáradt
24.	<i>Koelreuteria paniculata</i>	1849	1	
25.	<i>Larix europea</i>	1864		
26.	<i>Liriodendron tulipifera</i>	1842	1	K=1,92
27.	<i>Liriodendron tulipifera</i>	1842	1	K=2,1
28.	<i>Picea excelsa</i>	1865	1	
29.	<i>Picea excelsa</i>	1820	több	szurágás miatt kivágták őket=110 évgyűrű
30.	<i>Pinus Americana nigra (?)</i>	1817		
31.	<i>Pinus Mariana</i>	1861?	1	
32.	<i>Pinus strobus</i>	1844	1	K=2,52
33.	<i>Pinus strobus</i>	1860	1	
34.	<i>Platanus occidentalis</i>	1813	3	K1=3; K2=2,87; K3=3,46
35.	<i>Platanus occidentalis</i>	1816	1	K=3,47
36.	<i>Populus dilatata</i>	1810		
37.	<i>Prunus avium flore plena</i>	1842		
38.	<i>Prunus Mahaleb</i>	1842	1	
39.	<i>Pseudotsuga Douglasii</i>	1886	1	
40.	<i>Quercus robur pyramidalis</i>	1862	1	
41.	<i>Robinia tortuosa</i>	1820		

ssz.	növény	évszám	db	méret 1932-ben [m]
42.	Sophora japonica	1825	1	
43.	Sophora japonica	1816	1	K=3,3
44.	Taxodium distichum	1860	2	K1=1,7; K2=1,72
45.	Taxus baccata	1817	1	K=1,09
46.	Tilia	1816		K=3,25

M.13. melléklet: Fényes Elek monográfiájában található utalások a kertben alkalmazott külhonos növényekre**(Forrás: Fényes Elek: Magyarország geográfiai szótára. I-IV. kötet. Pest, 1851.; Összeállította: szerző.)**

Ssz.	Helyiség	vármegye	tulajdonos	utalás	állapot (Fényes szerint)	kötet	oldalszám
1.	Alcsúth	Fejér vm.	József nádor örökösei	"szépen elrendelt kert, ritka növényekben való gazdagsága"	virágzó, "szépen elrendelt kert", "az elsők közé tartozik a birodalomban"	I.kötet	19
2.	Tó-Almás	Pest-Pilis vm.	b. Prónay Albert	"fő ékességét teszik leginkább a platán fasorok, egy tulipánfa, egy sziget, kül és belföldi fenyőligetek"	"gyönyörű", "igen szép"		21-22.
3.	Csúz (Dubník)	Komárom vm.	Csúzy Zsigmondné asszonyasság örökösei	"különféle természeti és mesterséges ritkaságokkal dicsekedhető pompás angolkerete"	hanyatló, "hajdani híréban fogyatkozó"		230-231.
4.	Gátha, (Gattendorf) /ma Lajtakáta/	Mosony vm.	gr. Eszterházy Kázmér	"szépségét a mesteri művészkéz a nagy ritkaságú honi és külföldi csemeték és növények még sokkal többre emelik"	"pompás angol kerttel"	II.kötet	38.
5.	Gomba	Pozsony vm.	Udvarnok Lajosné	"gyönyörű angol kerttel, mely ámbár csak nem régiben rendeztetett el, mégis ritka külföldi növényeivel, üvegházaival, s más elrendeztetésével, minden mostanság a megyében kitetsző kerttel vetélkedik"			51.
6.	Högyész	Tolna vm.	gróf Apponyi György	"mindennemű külföldi drága csemetékbeni, virágokbani gazdagság"	"roppant kiterjedésű, csinos izléssel készült angolkert"		121.

Ssz.	Helyiség	vármegye	tulajdonos	utalás	állapot (Fényes szerint)	kötet	oldalszám
7.	Királyfalva, (Königsaden, ma: Königsdorf)	Pozsony vm.	gr. Pálffy Ferencz	"sok különös ritka növényekkel, fákkal"	"gyönyörű kert"	II.kötet	220.
8.	Pápa	Veszprém vm.	gr. Eszterházy	"egy szép és sokféle kül és belföldi növényekkel s 60 ölnyi üvegházzal diszes kerttel együtt"	a várral együtt a legnagyobb ékességek között említi	III. kötet	193-194.
9.	Podrecsány /1899-től Patakalja, ma Podrečany/	Nógrád vm.	Török János	"bel és külhoni facsoportozatok léteznek"	"sőt mondhatni paradicsommá tesz az itteni lételt a kerti és erdei fák között nagy költségekkel és jó izléssel elrendezett tekervényes sétautak, lugosok, és pihenő helyek..."		243-244.
10.	Polyána (Kabola), /1899-től Gyertyánliget, ma Кобилецька Поляна/	Máramaros vm.	királyi kincstár	"Neveli a hely természeti szépségét az is, hogy a vendégfogadó s fürdő udvaráról mindjárt egy nagy kiterjedésű angol izlésű mulató kertbe léphet a vendég, mely kert egyszesmind fa- vagy erdő-oskolát képez, több igen ritka nemekkel ékeskedve."			249.
11.	Sárosd	Fejér vm.	gr. Eszterházy Pálné (szül. gr. Csáky asszonyság)	"Ez az előtt haszontalan posványság, homokos mocsárhely volt, most azonban a lelkes grófnő szorgalma által, egy angolkert formára, mesterséges fasorokkal keresztülhasított kies erdő, mely halas tóval, 2 Diána szobrával, s több honi s külföldi csemetékkel dicsekszik, kiterjedése 100 hold."		IV. kötet	15.
12.	Szécsény	Nógrád vm.	gr. Forgács József majd Pulszky Ferencz	"sok különböző ritka bel és külföldi növények, virágok gyümölcsök találtnak"	"pompás angol kert"		74.

Fényes művében található további szövegbéli utalások, amelyekből feltételezni lehet, hogy a kertben lehettek különleges növények.

Ssz.	Helyiség	vármegye	tulajdonos	utalás	kötet	oldalszám
1.	Betlér	Gömör és Kis-Honth vm.	gr. Andrásy Károly	"jeles angolkert"	I. kötet	129.
2.	Csákvár	Fejér vm.	gr. Eszterházy Miklós	"ritka szépségű angolkert"		196.
3.	Csicsó	Komárom	Zichy István	"igen díszes angol izlésű kert "		219.
4.	Dégh	Veszprém vm.	Festetics Antal	"ritka szépségű angolkert"		250.
5.	Doba	Veszprém vm.	gróf Erdődy Kajetán	"felséges angolkertje, mely az elsők közé tartozik az egész birodalomban"		268.
6.	Előszállás	Fejér vm.	cisztercita rend	"angolkert, mellyel összefüggésben több halastavak, szép gyümölcsös-veteményes és virágoskert, méhes, egy a maga nemében ritka teknősbéka tó, vizomlás, stb"		302.
7.	Gyepü-Füzes, (Kho-Fidisch)	Vas vm.	Erdődy	"nagy üvegház gyönyörű narancsfákkal, a plántán és rozsa-fasor, a virág-gula, halastó, több facsoportok s meglepő szakaszok, egy 1500 darab nemesített gyümölcsös"	II. kötet	29.
8.	Galgócz, (Freystadt, Eleutheropolis)	Nyitra vm.	gr. Erdődy Józsefné	"különös szépségű kertnek ékesítésére nagy somma pénzt költött"		33.
9.	Gyula	Békés vm.	gr. Venkheim Ferencz	"gyönyörű gyümölcsös, vadaskertek, és a szép kiterjedésű üvegház. Itt a citrom, narancsfák, s más növények megöntözésére a viz a Körösből csöveken vitetik"		74-76.
10.	Nagy-Ida	Abauj vm.	gr. Csáky Antal	"s gyönyörű angol kertje, pompás tavakkal, üvegházakkal, vadaskerttel"		128.
11.	Ikervár	Vas vm.	gr. Batthyáni Lajos	"és ritka szépségű kertje"		131.

Ssz.	Helyiség	vármegye	tulajdonos	utalás	kötet	oldalszám
12.	Keszthely	Zala vm.	gr. Festetics Tassiló	"jeles urasági kastély és kert", "és példány-gazdászat"	II. kötet	215.
13.	Kismarton (Eisenstadt)	Sopron vm.	hg. Eszterházy	"felséges angolkert", "ritka szépségű angolkert", "Roppant növényházaiban 70,000 darab legdrágább növénynek ápoltatnak, s e tekintetben a kismartoni kert minden osztrák birodalmi kertet felülmulván, csak a francia malmaisonival vetekedik"		225-226.
14.	Alsó-Korompa (Unter Krupa, Dolna Krupina)	Nyitra vm.	gróf Brunsvik nemzetség	"pompásabb angolkert, gyönyörű sétálóhelylyel; üvegházzal"		249.
15.	Körmend	Vas vm.	hg. Batthyáni Filep	"95 hold területű igen szép angolkert"		262.
16.	Német-Lád	Somogy vm.	Czindery László	"gyönyörű angol kertje van, sok üveg- és mulató-házzal"	III. kötet	4.
17.	Lengyel	Tolna vm.	gr. Apponyi József	"Pompás urasági kastély és kert"		22.
18.	Malaczka	Poson vm.	Pálffy csal.	"106 holdat elfoglaló felséges angolkert csinosan elrendelt szakaszaival, csavargós utáival"		63.
19.	Martonvásár	Fejér vm.	gr. Brunszvik Ferencz	"nagy kiterjedésű gyönyörű angol kert tartozik, egy pataktól átmetszve"		72-73.
20.	Sárospatak	Zemplén vm.	hg Brezenheim Ferdinand	a vár körül "pompás és nagy költséggel készült angolkert"	IV. kötet	14.
21.	Seregélyes	Fejér vm.	gr. Zichy Ferencz	"nagy kiterjedésű angolkert ", "e fában szűkölködő róna vidéknek valódi ékessége"		25-26.
22.	Soborsin	Arad vm.	báró Forray Iván	"Van itt egy diszes urasági kastély, egy szép angolkert közepén; az angolkertből a Marospartra egy platán fasor vezet; egy más fenyőültetvényekkel szegett úton ..."		32.

M.14. melléklet: Bárá Prónay Gábor által említett kertek jegyzéke (Forrás: Prónay Gábor: Honunk kertészete a múltban és jelenben. *Budapesti Szemle*. 1862. 14. köt. 46-47.füz. 440–452. 451-452.)

Hely	Megjegyzés	Említett konkrét növények
Alcsút	„...ő [Főherceg] a kül- és idegen fáknak honosítását a legnagyobb mérvben és a legjobb sikerrel kezdette hazánkban eszközösbe hozni és terjeszteni...”	legnagyobb <i>Corylus colurna</i>
Margitsziget		<i>Platanus orientalis fol. variegatis</i> lombja 15 öl
Kismarton	1804-ban alakítják át "angolstylben"	
Balogvár	1806-ban alakítják át "angolstylben"	<i>Fagus purpureanak</i> a legnagyobb példányát írja le
Gödöllő	1812-ben alakítják át "angolstylben"	
Körmend	1820-ban alakítják át "angolstylben"	legnagyobb <i>Populus carolinia</i> , <i>Pinus strobus</i>
Acsa	-	1808-ban ültetett <i>Salisburia adianthifolia</i> , ma (1862) magassága 6 öl és 5 láb, törzsátmérő 2 láb
Hőgyész	-	legnagyobb <i>Ailanthus glandulosa</i> és <i>Alnus laciniata</i>
Csetény	-	legnagyobb <i>Aesculus rubra</i>
Csákvár	-	legnagyobb <i>Tilia americana</i>
Kamenicz	-	legszebb <i>Pinus Cedrus</i>
Budai vár	-	legnagyobb <i>Sophora japonica</i>

M.15. melléklet: Magyarország vármegyéi és városai című (Borovszky 1896-1914) monográfiában talált utalások (Összeállította: szerző.)

Ssz.	Település	Idézet a leírásból	Akkori tulajdonos	Utalás helye (sz=szöveg, f=fotó)	Hivatkozás oldalszámai
------	-----------	--------------------	-------------------	--	------------------------

Abauj-Torna vármegyeBorovszky Samu (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai. Abauj-Torna vármegye és Kassa* . Budapest, 1896.

1	Alsó-Kemencze	"vármegye legszebb parkjainak egyike"	gróf Forgách Sándorné	sz	276.
2	Radvány (Filekháza, Pálháza)	"terjedelmes, diszes park"	gróf Károlyi László	f, sz	282, 283.
3	Onga-Ujfalu	"csinos park"	Darvas Imre	sz	298.
4	Felső-Gagy	"100 hold kiterjedésű, vadregényes völgykatlant elfoglaló park terül el, mely szebbnél-szebb részletekben bővelkedik"	Darvas-család	sz	302.
5	Torna-Nádaska	"diszes park", "Hadik János gróf itt nagyszabású spárga-, dísznövény- és gyümölcsfatenyésztést űz"	1879-től gr. Hadik Béla	sz	309-310.
6	Hatkócz. Semse	"a vármegye legszebb parkjainak egyike"	Semsey László	sz	312.
7	Buzinka	"Parkja terjedelmes, szép ültetvényekben gazdag..."	gróf Zichy Ernő	sz	312.

Bars vármegyeBorovszky Samu (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai. Bars vármegye* . Budapest, 1903.

8	Kistapolcsány		József főherceg	f	45.
9	Zsitvaújfalu		Klobusiczky János	f	83.

Bihar VármegyeBorovszky Samu (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai. Bihar vármegye és Nagyvárad* . Budapest, 1901.

10	Geszt	"díszes, nagy kiterjedésű parkja van"	Tisza Kálmán	sz	84.
11	Nagy-Kágya	"szép angol parkban"	gr. Pongrácz Vilmos	sz	121.

Fiume és magyar-horvát tengerpartBorovszky Samu – Sziklay János (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai. Fiume és Magyar-Horvát tengerpart* . Budapest, é. n.

12	Fiume (Villa Giuseppe)	"A lombvesztő fákat a kert átvétele után kiirtottam s örökzöld délvidéki növényeket ültettem bele" (József főherceg)	József főherceg	f, sz	285, 282.
----	------------------------	--	-----------------	-------	-----------

Gömör-Kishont vármegyeBorovszky Samu (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai. Gömör-Kishont vármegye* . Budapest, é. n.

13	Pohorella (Koháryháza, Pohorelá (Sk))	"nagyterjedelmű gondozott parkkal"	Coburg hercegi család	f, sz	77., 80.
----	---------------------------------------	------------------------------------	-----------------------	-------	----------

Heves vármegyeBorovszky Samu (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai. Heves vármegye* . Budapest, 1909.

14	Nagyfüged		Kilián Ernő	f	60.
----	-----------	--	-------------	---	-----

Hont vármegyeBorovszky Samu (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai. Hont vármegye és Selmeczbánya sz. kir. város* . Budapest, é.n.

15	Szenantal	"A várkastély mellett nagy angol park terül el, tavakkal, vízeséssel, remetelakkal, gloriettel"	Koháry	sz	66.
16	Felsőszemeréd		Ivánka László	f	45.

Ssz.	Település	Idézet a leírásból	Akkori tulajdonos	Utalás helye (sz=szöveg, f=fotó)	Hivatkozás oldalszámai
------	-----------	--------------------	-------------------	--	------------------------

Nógrád vármegye

Borovszky Samu (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai. Nógrád vármegye* . Budapest, 1911.

17	Csitár	"A tulajdonos gróf világkörüli utazásairól magával hozott afrikai, indiai, chinai és japán emlékek, fegyverek, fayenceok. Gazdag numizmatikai gyűjtemény és kb. 25.000 darabból álló rendkívül nagybecsű bélyeggyűjtemény, számos régi angol és francia metszet és végül értékes és gazdag gyűjtemény keleti szőnyegekben."	gróf Mailáth István Géza	f, sz	28., 27.
18	Gács	"A kastély parkja egyike a legszebbeknek a vármegyében"	özv. gróf Forgách Antalné	sz	46.
19	Erdőtarcsa		Kubinyi Márton	f	49.
20	Nagykökényes		Dessewffy Ödön	f	94.

Nyitra vármegye

Borovszky Samu - Sziklay János (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai.Nyitravármegye* . Budapest, 1898.

21	Appony	"kastélyt remek park veszi körül, mely festői, szép részletekben bővelkedik"	gróf Apponyi Lajos	sz	75.
22	Koros	"Körülötte, a hegyoldalon, számos szép részletben bővelkedő park terül el"	dr. Nemeshegyi Béla	f, sz	78., 78.
23	Nagy-Bodok	"kastélyt gyönyörű park veszi körül"	báró Stummer Sándor	f, sz	79., 80.
24	Ürmény	"Az óriási park, melyben a kastély áll, szebbnél-szebb részletekben bővelkedik"	gróf Hunyady Imre	f, sz	101., 102-103.
25	Nagy-Bossány	"díszes park"	Schmitt Adolf	sz	109.
26	Rakovicz	"igen szép angol park"	Kornfeld Zsigmond	f, sz	116., 118.
27	Laszkár	"szép, regényes részletekben bővelkedő angol park"	Tarnóczy Kázméré	sz	131.
28	Mocsonok	"szép részletekben bővelkedő angol park"	nyitrai püspök	sz	154.

Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye

Borovszky Samu (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye I.* Budapest, 1910.

29	Rákoskeresztúr		gróf Vigyázó Sándorné	f	125.
30	Tóalmás	"XIX. század elején kerek 60 hold terjedelmű, a maga idejében Pest vármegye egyik legszebb parkját tavakkal, fürdőházzal és emlékkövekkel díszítve, az ugynevezett Bócz kertét alapította"	Wahrman Renáta	sz	151.

Somogy vármegye

Csánki Dezső (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai. Somogy vármegye* . Budapest, é. n.

31	Bárdudvarnok		Goszthony Mihály dr.	f	42
32	Iharos	a háttérben a képen, épülettől balra fenyők	báró Inkey Pál	f	91
33	Ihaorsberény		báró Inkey József	f	92
34	Inke		özv. báró Szegedy-Ensch Sándorné	f	92
35	Surd		ifj. gr. Zichy Ödön	f	163
36	Zákány		ifj. gr. Zichy Ödön	f	174

Szabolcs vármegye

Borovszky Samu (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai. Szabolcs vármegye* . Budapest, 1900.

37	Eperjeske		Jármy Miklós	f	25
38	Eperjeske	"szép részletekben bővelkedő, nagy park terül el"	Jármy Imre	sz	24.
39	Eperjeske	"egyike a legszebb parkoknak a vármegyében"	Jármy régi kúri kertje	sz	24.
40	Tiszaдоб		gr. Andrássy Gyula	f	64

Ssz.	Település	Idézet a leírásból	Akkori tulajdonos	Utalás helye (sz=szöveg, f=fotó)	Hivatkozás oldalszámai
------	-----------	--------------------	-------------------	--	------------------------

Szatmár vármegye

Borovszky Samu (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai. Szatmár vármegye* . Budapest, é. n.

41	Domahida		Domahidy Sándor	f	66.
42	Domahida		Domahidy Elemér	f	66.
43	Nagydobos		Jármí Andor	f	106
44	Nagydobos	"Körülötte szép park van kb. tíz magyar holdnyi területen, sok díszcserjével és értékes délszaki növényekben gazdag üvegházzal"	báró Perényi Péter	f, sz	107., 122.
45	Pribékfalva		gr. Teleki Géza	f	131

Temes vármegye

Borovszky Samu (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai. Temes vármegye* . Budapest, é. n.

46	Őszény		Ottlik Péter	f	74
47	Temesgyarmat		gróf Gyürky Viktor	f	91
48	Temesremete		báró Ambrózy Gyula	f	92

Vas vármegye

Borovszky Samu - Sziklay János (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai. Vasvármegye* . Budapest, 1898.

49	Alsó-Szeleste		Festetich Andor	f	17
50	Ikervár	"A körülötte elterülő park úgy terjedelemre, mint szépségre nézve az egész országban ritkítja párját és a botanikus számára is érdekes tanulmányt képez. Területén körülbelül 100 faja áll a szebbnél szebb fáknak, melyek közt ritka, óriási terjedelmű példányok vannak. "	gr. Batthyány Lajos	sz	44.
51	Mikosd	"A park is egyike a legszebbeknek fekvésénél és alkotásánál fogva, és szebbnél-szebb részletekben bővelkedik"	báró Mikos	sz	66.
52	Mura-szombat	"terjedelmes, szép park"	gróf Szapáry Géza	f, sz	69., 69.
53	Olád	"terjedelmes, szép park"	Ernusz Kelemen	f, sz	78., 77.
54	Rátót	"remek, párját ritkító növényzetű park a vármegye legszebbjei közé tartozik s nevezetessé teszik Rátótot"	Széll Kálmán	sz	87.

Zemplén vármegye

Borovszky Samu (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai. Zemplén vármegye és Sátoraljaújhely R.T. város* . Budapest, é. n.

55	Tőketerebes	"Parkja is egyike a legszebbeknek az országban"	gróf Andrássy család	f, sz	129., 129.
----	-------------	---	----------------------	-------	------------

A fentekhez hasonló utalást nem találtam az alábbi vármegyékben:

Bács-Bodrog vármegye
 Esztergom vármegye
 Győr vármegye
 Komárom vármegye
 Pozsony vármegye
 Torontál vármegye

M.16. melléklet: A 3.1. és a 3.2. fejezetekben hivatkozott dendrológiai kertek jegyzéke (Összeállította: szerző.)

Ssz.	Település	Említés	Ma milyen országban van	említés ideje	A kert keletkezésének, vagy kiültetett fafaj idejének említése	Tulajdonos (család)	forrás
1.	Nagycenk	Czenk, Kis Czenk	HU	1796		Széchenyi	Vályi 1796
2.	Keszthely (Georgikon)		HU	1807	1808: MOL P 275. 356. XIV. No. 5-9.	Festetics	Sági 1972 és MNL OL
3.	Kraszna		RO	1807-		Cserey Farkas	Kazinczy 1807
4.	Téglás		HU	1807		Beck Pál	Kazinczy 1807d
5.	Tóalmás		HU	1808		Prónay	Kazinczy 1808
6.	Budai várpalota déli kertje		HU	1822			Schams 1822
7.	Szécsény		HU	1826		Forgách	Mocsáry 1826
8.	Aszód		HU	1830		Podmaniczky	Haberle 1830
9.	Alcsútdoboz	Alcsúth	HU	1841		József nádor	Csanády 1841
10.	Soponya	Nagyláng	HU	1842	1827	Zichy	Szebényi 1842
11.	Csúz (ma Dubník)		SK	1851		Csúzy (Zsigmondné)	Fényes I. 1851
12.	Lajtakáta	Gátha (Gattendorf)	AU	1851		Eszterházy (Kázmér)	Fényes II. 1851
13.	Gomba (ma Nemesgomba, Hubice)		SK			Udvarnok (Lajosnő)	
14.	Hőgyész		HU			Apponyi (György)	
15.	Királyfa (ma Kráľová pri Senci, Königs-Eiden)		SK			Pállfy (Ferenc)	
16.	Pápa		HU	1851		Eszterházy	Fényes III. 1851
17.	Patakalja (ma Podrečany)	Podrecsány	SK			Török (János)	
18.	Gyertyánliget	Polyána (Kabola)	UA			királyi	
19.	Sárosd		HU	1851		Csáky-Eszterházy	Fényes IV. 1851
20.	Betlér		SK	1851		gr. Andráshy Károly	Fényes I. 1851
21.	Csákvár		HU	1851		gr. Eszterházy Miklós	
22.	Csicsó (ma Čičov)		SK	1851		Zichy István	
23.	Dég	Dégh	HU	1851		Festetics Antal	
24.	Doba		HU	1851		gróf Erdődy Kajetán	
25.	Előszállás		HU	1851		cisztercita rend	

Ssz.	Település	Említés	Ma milyen országban van	említés ideje	A kert keletkezésének, vagy kiültetett fafaj idejének említése	Tulajdonos (család)	forrás
26.	Gyepü-Füzes, (ma Kho-Fidisch)		AU	1851		Erdődy	Fényes II. 1851
27.	Galgócz, (ma Freystadtl, Eleutheropolis)		SK	1851		gr. Erdődy Jósefné	
28.	Gyula		HU	1851		gr. Venkheim Ferencz	
29.	Nagy-Ida (ma Vel'ká Ida)		SK	1851		gr. Csáky Antal	
30.	Ikervár		HU	1851 1890	~1800	gr. Batthyáni Lajos Batthyány	Hanusz 1890
31.	Keszthely		HU	1851		gr. Festetics Tasziló	Fényes II. 1851
32.	Kismarton (Eisenstadt)		AU	1851 1862	1804	hg. Eszterházy Eszterházy	Prónay 1862
33.	Alsó-Korompa (Unter Krupa, Dolna Krupina)		SK	1851		gróf Brunsvik nemzetség	Fényes II. 1851
34.	Körmend		HU	1851 1862	1820	hg. Batthyáni Filep Batthyány	Prónay 1862
35.	Német-Lád		HU	1851		Czindery László	Fényes III. 1851
36.	Lengyel		HU	1851		gr. Apponyi József	
37.	Malaczka		SK	1851		Pálffy csal.	
38.	Martonvásár		HU	1851		gr. Brunszvik Ferencz	Fényes IV. 1851
39.	Sárospatak		HU	1851		hg Breckenheim Ferdinand	
40.	Seregélyes		HU	1851		gr. Zichy Ferencz	
41.	Soborsin		RO	1851		báró Forray Iván	
42.	Gödöllő		HU	1862 1887	1812 1822	Grassalkovich Grassalkovich	Prónay 1862 Kallina 1887
43.	Balogvár (ma Vámosbalog, Vel'ký Blh)		SK	1862	1806	Coburg	Prónay 1862
44.	Acsa		HU	1862	1808	Prónay	Prónay 1862
45.	Zsély (ma Želovce)		SK	1868	terv	Zichy	MNL OL T 17.I. No 27. és MNL OL T 17.I. No 21-25.
46.	Margitsziget		HU	1890	1823, 1828, 1838,	főhercegi kert	Hanusz 1890

Ssz.	Település	Említés	Ma milyen országban van	említés ideje	A kert keletkezésének, vagy kiültetett fafaj idejének említése	Tulajdonos (család)	forrás
47.	Városliget		HU	1894	1848	fővárosi park	Schmall 1894
48.	Nádasdladány		HU	1896		Nádasdy	Csérer 1896a
49.	Fiume		HR	1897		főhercegi kert	Borovszky 1896-1914
50.	Piskolt (ma Pişcolt)		RO	1897	1890 -ben tervezte Petz Á.	gattajai Gorov János	Bokor 1897
51.	Rátót		HU	1898		Széll Kálmán	Borovszky 1896-1914
				1927	~1868	Széll Kálmán	Füredi 1927
52.	Boldva		HU	1899	1870	Szepessy Kálmán	Csérer 1899
53.	Csetény		HU	1900	~1850		Szilágyi 1900
54.	Kistapolcsány (ma Topoľčianky)		SK	1901	1860	főhercegi kert	Kszim 1901
55.	Iharosberény		HU	1911		Inkey	Régi 1911
56.	Malonya (ma Mlyňany)		SK	1913		gr.Ambrózy-Migazzi István	Újmagyar 1913
57.	Szombathely-Kámon	Kámon	HU	1925		Dr. Sággy István	Schneider 1925
58.	Gencsapáti	Gyöngyösapáti	HU	1925		gr. Széchenyi Rezső	
59.	Vép		HU	1925		gr. Erdődy Sándor	
60.	Szombathely-Bogát	Bogát	HU	1925		gr. Festetics Kálmán	
61.	Szeleste	Alsószelest	HU	1925		br. Baich Mihály	
62.	Fertőd	Eszterháza	HU	1925			
63.	Tata	Tatatóváros	HU	1925			
64.	Zirc		HU	1925			
65.	Nagymágocs		HU	1925			
66.	Hatvan		HU	1925			Lukács 1938
				1938	1880 -ban Ilseman tervei alapján átépítik	br. Hatvany-Deutsch	
67.	Erdőtelek		HU	1925			Schneider 1925
68.	Szarvas		HU	1926		Bolza	Cs 1926
69.	Vácrátót		HU	1929		Vigyázó Sándor	Mágocsy-Dietz 1929
				1930	1860-as évek	Vigyázó Sándor	Kovács 1930
70.	Abony		HU	1929		báró Harkányi Frigyes	Dértékek 1929

Ssz.	Település	Említés	Ma milyen országban van	említés ideje	A kert keletkezésének, vagy kiültetett fafaj idejének említése	Tulajdonos (család)	forrás
71.	Sárvár		HU	1932	1810-es évek eleje	Bajor főherceg	Scherg 1932

Megjegyzés: Ahol egy-egy fajt említettek azt nem írtam ki a listába, mert abból nem lehet egyértelműen következtetni arra, hogy az egész kertben változatos növényritkaságok voltak-e (ha lettek volna, minden bizonnyal azokról is legalább egy fél mondat erejéig kitértek volna). Több évszámot abban az esetben tüntetek fel, amikor többletinformáció derül ki más hivatkozásból.

Országazonosítók

HU	Magyarország
AU	Ausztria
HR	Horvátország
RO	Románia
SK	Szlovákia
UA	Ukrajna

M.17. melléklet: A szentimentális és a dendrológiai kertek jellemző fafajai Rapaics szerint (Forrás: Rapaics Raymund: *Magyar kertek* . Budapest, é. n. [1940]; Összeállította: szerző.)

Korszak	Fafaj néve (említett formában)	Megjegyzés
---------	--------------------------------	------------

Szentimentális kertek növényei

szomorufűz	
jegenyenyár	
ostrofa	első sorban a <i>Celtis occidentalis</i>
akác	
fekete amerikai kőris	
vadgesztenye	
ecetfa	[<i>Ailanthus altissima</i>]
ebfa	
éger	
balzsamos nyárfa	
luc	
jegenyefenyő	
virginiai boróka	
<i>Celtis australis</i>	Schams F. leírásából
<i>Sophora japonica</i>	
<i>Ginkgo biloba</i>	
<i>Gymnocladus canadensis</i>	
<i>Fagus purpurea</i>	

Dendrológiai kertek növényei

törökmogyoró	Ezeket emeli ki, mint a legfontosabb fajok.
tulipánfa	
cukorjuhar	
platán	
fekete dió	
lepényfa	
zöld juhar	
japánakác	
páfrányfenyő (ginkgo)	
símafenyő	
vasfa	
amerikai kőris	
sokféle juhar	
kanadai nyár	

Konkrét kerteknél említett növények:

Kerria japonica plena	Vép fái
Chaenomeles japonica	
Wisteria chinensis	
Abies nobilis	
Abies cilicica	

Korszak	Fafaj néve (említett formában)	Megjegyzés
	Pinus strobus nana	Vép fái
	Cephalotaxus drupacea	
	Chamaecyparis pisifera squarrosa	
	Chamaecyparis Lawsoniana több alakja	
	Biota orientalis	
	Thuja occidentalis több alakja	
	Vervaeneana	
	Wareana	
	Kryptomeria japonica	
	Tsuga canadensis	
	Pseudotsuga taxifolia	
	Thujopsis dolabrata	
	Robinia pseudacacia myrtifolia	
	Juniperus sabína	
	Thuja plicata	
	Thuja nootkatensis	
	Quercus imbricaria	
	Cercis siliquastrum	
	Araucária auracana	
	Corylus colurna	
	mezei juhar, gyertyán, mézgás éger	
	vadgesztenye, hársak (Tília tomentosa, grandifolia, cordata stb.)	
	nyír, szil, kocsányos tölgy, akác	
	Picea excelsa	
	Picea orientalis	
	Picea canadensis	
	Abies nordmanniana	
	Abies cephalonica	
	Abies alba	
	Pinus silvestris	
	Pinus nigra austriaca	
	Pinus cembra	
	Larix decidua	
	Juniperus virginiana	
	Aesculus carnea	
	Catalpa bignonioides	
	Crataegusok	
	Castanea sativa	
	Celtis australis	
	Koelreuteria paniculata	
	Maclura pomifera	
	Pterocarya fraxinifolia	
	Sophora japonica	
	Sorbus domestica	
	Acer platanoides	
	Acer pseudoplatanus	

Korszak	Fafaj néve (említett formában)	Megjegyzés
	Ailanthus glandulosa	Vép fái
	Fraxinus americana	
	Gymnocladus canadensis	
	Gleditschia	
	Juglans nigra	
	Liriodendron tulipifera	
	Platanus orientalis	
	Populus alba	
	Populus nigra	
	Quercus palustris	
	Quercus coccinea, castaneaefolia, macrocarpa, bicolor stb.	
	Taxodium distichum	
	mocsárciprusok	Tiszaigar
	amerikai tölgy	
	Magnolia julan	Táplánszentkereszt
	Libocedrus decurrens	Vörösvár
	Chamaecyparis Lawsoniana erecta viridis	
	Tsuga mertensiana	
	Taxodium distichum	Bogát
	Sequoia gigantea	
	Cedrusok	
	Pinus rigida	
	Picea orientalis	
	Sequoia gigantea	Malonya
	Pinus Murrayana	
	Pinus Coulteri	
	Dungeana calabrina	
	Abies pinsapo	
	Sciadopytis verticillata	
	Juniperus oxycedrus	
	Cephalotaxus	
	Torreya	
	Cunninghamia sinensis	
	Kryptomeria japonica	
	Ilex sokféle	
	Cistus	
	Phyllirea decora	
	Mahonia japonica	
	Daphne	
	Andromeda	
	Pachysandra	
	sipkái babérmeggy	
	Quercus pseudoturneri	
	Rhododendronok	
	Fagus purpurea	Balogvár
	Ginkgo 1808-ban ültették	Acsa

Korszak	Fafaj néve (említett formában)	Megjegyzés
	Ailanthus glandulosa	Hőgyész
	Alnus laciniata	
	Populus carolinia	Körmend
	Pinus strobus	
	Aesculus rubra	Csetény
	Tilia americana	Csákvár
	cédrus	Kamenic

M.18. melléklet: Az összefoglaló művekben megtalálható utalások szerinti dendrológiai kertek (A forrásmegjelölések visszakereshetők az irodalomjegyzékben.)

Szency Imre herbáriumának alapján (Forrás: Pauer 1926)

1. Kismarton (Au)
2. Gyöngyösapáti
3. Kőrmend
4. Vép
5. Keszthely

Rapaics 1940

Platán kor	Fenyőkor	Prónay után említi*
1. Kőrmend	10. Vép	26. Acsa
2. Kismarton (Au)	11. Nagycenk	27. Balogvár (Sk) /ma: Vámosbalog
3. Margitsziget	12. Bogát	28. Csákvár
4. Alcsút	13. Rátót	29. Csetény
5. Fűvészkert	14. Nádasdlaány	30. Hőgyész
	15. Kámon	31. Kamenic (Sk) /ma: Felsőkemence/
Török mogyoró kor	16. Szarvas	32. Budai vár
6. Kéthely	17. Tiszaigar	
7. Gyöngyös	18. Malonya	
8. Diósgyőr (X)	19. Vörösvár (Au)	
9. Gyulavári	20. Táplánszentkereszt	
	21. Tana	
	22. Gyöngyösapáti	
	23. Somogytarnóca	
	24. Erdőtelek	
	Gyöngyösszentlőrinc (Ma	
	25. Táplánszentkereszt része, annak keleti csücske)	

* Említi br. Prónay Gábor által is felsorolt kerteket, de csak azokat hozza, amelyek kapcsán valamely növényre kitér Prónay, így Gödöllőről és Kismartonról nem tesz említést. Az ismétléseket nem tüntetem fel.

(X) már Rapaics idejében is, mint egykori kertet említ

Ormos 1967

1. Margitsziget	11. Vép
2. Alcsút	12. Nagycenk
3. Gyöngyösapáti	13. Bogát
4. Alsószeleste	14. Rátót
5. Galánta (Sk)	15. Nádasdladány
6. Martonvásár	16. Kámon
7. Tiszadob	17. Szarvaas
8. Dég	18. Tiszaigar
9. Fót	19. Malonya
10. Zirc	20. Jeli

Mészöly 1984

1. Acsád	32. Hőgyész	63. Somogyvár
2. Ádánd	33. Iharos	64. Somogyzsitfa
3. Alcsútdoboz	34. Iharosberény	65. Sopronhorpács
4. Anarcs	35. Ikervár	66. Surd
5. Baktalórántháza	36. Ivánc	67. Szabadkígyós
6. Bálványos	37. Kálmánca	68. Szarvas
7. Bárdudvarnok	38. Kámon	69. Szeleste
8. Bogát	39. Keszthely	70. Szigliget
9. Böhönye, Illés-major	40. Kétegyháza	71. Szőlősgyörök
10. Cégénydányád	41. Komárom	72. Tanakajd
11. Csákvár	42. Kőút, Gyöngyöspuszta	73. Tápiószele
12. Csetény	43. Körmend	74. Tata, kórházipark
13. Csokonyavisonta	44. Lad	75. Téglás
14. Csurgó	45. Lengyel	76. Tengelic,
15. Dabronc	46. Lengyeltóti	77. Tiszaigar
16. Dég	47. Letenye	78. Tiszavasvári
17. Dénesfa	48. Margitsziget	79. Tóalmás
18. Devecser	49. Martonvásár	80. Toponár (Kaposvár)
19. Doba	50. Mihályi	81. Tornanádaska
20. ELTE botanikus kert	51. Mozsógó	82. Tura
21. Erdőtelek	52. Nádasdladány	83. Vácrátót
22. Fehérvárcsurgó	53. Nágocs	84. Városliget
23. Fertőd	54. Nagycenk	85. Várpalota kertje (déli kert)
24. Füzérradvány	55. Pannonhalma	86. Vasegerszeg
25. Gencsapáti	56. Pápa, várkert!	87. Vassurány
26. Geszt	57. Peresznye	88. Vép
27. Gödöllő	58. Répcseszentgyörgy	89. Zalacsány, iskolapark
28. Gyula	59. Sárvár	90. Zalagyömrő
29. Hédervár	60. Segesd	91. Zirc
30. Hencse	61. Sellye	92. Zsennye
31. Hosszúhetény, Püspökszentlászló	62. Seregélyes	

Zádor 1988

1. Szécsény
2. Csúz (Sk)
3. Dég
4. Martonvásár
5. Alsókorompa (Sk)
6. Nagyugróc (Sk)
7. Kerlés (Ro)

Galavics 1999

1. Alsókorompa (Sk)
2. Martonvásár
3. Margitsziget
4. Alcsút
5. Vép
6. Malonya
7. Szeleste
8. Kámon
9. Kám

Vágenknechtová 2000

- Felvidéki kertek:
1. Alsókorompa
 2. Betlér
 3. Stomfa

Biró 1943

Erdélyi kertek:

1. Kerlés
2. Bonchida
3. Gernyeszeg
4. Zsibó
5. Sáromberke
6. Koronka
7. Abafája

Fekete 2007

Erdélyi kertek (Maros mente):

1. Abafája
2. Zabola
3. Árkos
4. Kraszna
5. Görgényszentimre
6. Sáromberke
7. Nagyernye
8. Koronka
9. Piski (Dédács)

Fekete 2012

Erdélyi kertek (Szamos mente):

1. Bonchida
2. Szilágynagyfalu
3. Cege?
4. Szentgothárd
5. Nagykároly
6. Bályok
7. Magyarfenes

M.19. melléklet: Dendrológiai kertek az összefoglaló művekben (Az M.16. melléklet folytatólagos sorszámozásával. Az M.16. melléklethez hasonlóan ebben a táblázatban sincsenek feltüntetve a korábban más művekben már említett kertek. A forrásmegjelölések visszakereshetőek az irodalomjegyzékben.)

Rapaics 1940:

72.	Füvészkert (ELTE Botanikus Kert)	HU
73.	Kéthely	HU
74.	Gyöngyös	HU
75.	Diósgyőr (X)	HU
76.	Gyulavári	HU
77.	Tiszaigar	HU
78.	Vörösvár	AU
79.	Táplánszentkereszt	HU
80.	Tana	HU
81.	Somogytarnóca	HU
	Gyöngyösszentlőrinc (Ma	
	Táplánszentkereszt része, annak	
82.	keleti csücske)	HU

Biró 1943:

83.	Kerlés	RO
84.	Bonchida	RO
85.	Gernyeszeg	RO
86.	Zsibó	RO
87.	Sáromberke	RO
88.	Koronka	RO
89.	Abafája	RO

Ormos 1967:

90.	Galánta (Sk)	SK
91.	Tiszadob	HU

Zádor 1988:

92.	Nagyugróc (Sk)	SK
-----	----------------	----

Szabó T. 2000:

93.	Árokalja	RO
-----	----------	----

Vágenknechtová 2000:

94.	Stomfa	SK
-----	--------	----

Fekete 2007:

95.	Zabola	RO
96.	Árkos	RO
97.	Görgényszentimre	RO
98.	Nagyernye	RO
99.	Piski (Dédács)	RO

Fekete 2012:

100. Szilágynagyfalu	RO
101. Cege	RO
102. Szentgothárd	RO
103. Nagykároly	RO
104. Bályok	RO
105. Magyarfenes	RO

Mészöly 1984**Budapest**

106. Városliget	HU
-----------------	----

Pest megye

107. Tápiószele	HU
-----------------	----

Fejér megye

108. Fehérvárcsurgó	HU
---------------------	----

Komárom megye

109. Komárom	HU
--------------	----

Veszprém megye

110. Dabronc	HU
--------------	----

111. Devecser	HU
---------------	----

112. Szigliget	HU
----------------	----

113. Zalagyömrő	HU
-----------------	----

Győr-Ménfőcsanak megye

114. Dénesfa	HU
--------------	----

115. Hédervár	HU
---------------	----

116. Mihályi	HU
--------------	----

117. Pannonhalma	HU
------------------	----

118. Sopronhorpács	HU
--------------------	----

Vas megye

119. Acsád	HU
------------	----

120. Ivánc	HU
------------	----

121. Peresznye	HU
----------------	----

122. Répceszentgyörgy	HU
-----------------------	----

123. Vasegerszeg	HU
------------------	----

124. Vassurány	HU
----------------	----

125. Zsennye	HU
--------------	----

Zala megye

126. Letenye	HU
--------------	----

127. Surd	HU
-----------	----

128. Zalacsány, iskolapark	HU
----------------------------	----

Somogy megye

129. Ádánd	HU
------------	----

130. Bálványos	HU
----------------	----

131. Bárdudvarnok	HU
-------------------	----

132. Böhönye, Illés-major	HU
---------------------------	----

133. Csokonyavisonta	HU
----------------------	----

134. Curgó	HU
------------	----

135.	Hencse	HU
136.	Iharos	HU
137.	Kálmánca	HU
138.	Kőkút, Gyöngyöspuszta	HU
139.	Lengyeltóti	HU
140.	Nágocs	HU
141.	Segesd	HU
142.	Somogyvár	HU
143.	Somogyzsitfa	HU
144.	Szőlősgyörök	HU
145.	Toponár (kaposvár)	HU
Baranya megye		
146.	Hosszúhetény, Püspökszentlászló	HU
147.	Mozsgó	HU
148.	Sellye	HU
Tolna megye		
149.	Tengelic	HU
Békés megye		
150.	Geszt	HU
151.	Kétegyháza	HU
152.	Szabadkígyós	HU
Szabolcs-Szatmár		
153.	Anarcs	HU
154.	Baktalórántháza	HU
155.	Cégénydányád	HU
156.	Tiszavasvári	HU
Borsod-Abaúj-Zemplén		
157.	Füzérradvány	HU
158.	Tornanádaska	HU

Országazonosítók

HU	Magyarország
RO	Románia
SK	Szlovákia

M.20. melléklet: A bejárt kertek listája

Ssz.	Megye/Település	Név	Besorolás	DK	DK-	ø	?	db kert / megye
------	-----------------	-----	-----------	----	-----	---	---	-----------------

Bács-Kiskun

1.	Kalocsa	Érseki palota kertje	DK -	0	1	0	0	1
----	---------	----------------------	------	---	---	---	---	---

Baranya

2.	Helesfa-Nádasztelep	Zsolnay-Mattyasovszky-kastély parkja	DK-	3	1	1		5
3.	Hosszúhetény - Püspökszentlászló	Püspöki-kastély parkja	t DK					
4.	Mozsgó	Batthyány-Biedermann-kastélypark	DK					
5.	Sellye	Draskovich-kastélypark	t DK					
6.	Bükkösd	Petrovsky-kastélypark	ø					

Békés

7.	Békéscsaba-Gerla	Weinkheim-kastélypark	DK-	7	3	1	0	11
8.	Békéscsaba-Póstelek	Póstelek-kastélypark	DK-					
9.	Doboz	Weinckheim-kastélypark	DK					
10.	Geszt	Tisza-kastélykert	DK!					
11.	Gyula	Harruckern-Almássy-Wenckheim-kastélykert	DK					
12.	Kétegyháza	Andrássy-Almássy-kastélypark	DK-					
13.	Szabadkígyós	Weinckheim-kastély parkja	t DK					
14.	Szarvas	Bolza-féle kastély parkja	DK					
15.	Szarvas	Szarvasi Arborétum (Pepi-kert, Bolza kert)	t DK					
16.	Szarvas	Anna-liget	ø					
17.	Tarhos	Weinkheim-kastélypark	DK					

Borsod-Abaúj-Zemplén

18.	Bánhorváti	Platthy-kastély kertje	ø	3	0	5	0	8
19.	Borsodivánka	Orczy-Prónay-kastély parkja	ø					
20.	Füzéradvány	Károlyi-kastély parkja	t DK					
21.	Pusztaradvány	Pallavicini-kastélypark	ø					
22.	Putnok	Serényi-kastélykert	ø					
23.	Ragály	Balassa-Ragályi-kastély kertje	ø					
24.	Szemere	Szemere-Pallavicini-kastély kertje	DK					
25.	Tornanádaska	Hadick-kastély parkja	t DK					

Budapest

26.	Budapest_VIII.	ELTE Botanikus kert (Füvészkert)	DK	3	0	1	0	4
27.	Budapest_XI.	BCE, Budai Arborétum	ø					
28.	Budapest_XIII.	Margitsziget tájképi parkja	t DK					
29.	Budapest_XIV.	Városliget	DK!					

Csongrád

30.	Nagymágocs	Károlyi-kastélypark	ø	0	0	1	0	1
-----	------------	---------------------	---	---	---	---	---	---

Fejér

31.	Alcsútdoboz	Főhercegi kastélypark	t DK	5	1	5	0	11
32.	Bicske	Batthyányi-kastélypark	ø					
33.	Csákvár	Eszterházy-kastélypark	ø					
34.	Dég	Festetics-kastély parkja	DK					
35.	Fehérvárcsurgó	Károlyi-kastélypark	DK					
36.	Iszkaszentgyörgy	Amade-Bajzáth-Pappenheim-kastélypark	ø					
37.	Martonvásár	Brunswick-kastélypark	DK					
38.	Nádasdladány	Nádasdy-kastélypark	DK					
39.	Soponya	Zichy-kastélypark	DK-					
40.	Székesfehérvár-Csalapuszta	Kégl-kastélypark	ø					
41.	Lovasberény	Cziráky-kastélypark	ø					

Ssz.	Megye/Település	Név	Besorolás	DK	DK-	∅	?	db kert / megye
------	-----------------	-----	-----------	----	-----	---	---	-----------------

Győr-Moson-Sopron

42.	Dénesfa	Cziráky-kastély parkja	t DK	6	0	2	0	8
43.	Hédervár	Khuen-Hédervári-kastélypark	DK					
44.	Mihályi	Dőry-kastély kertje	DK					
45.	Nagycenk	Széchenyi-kastélypark	DK					
46.	Pannonhalma	Bencés Főpátság gyűjteményes kertje	DK					
47.	Sopronhorpács	Széchenyi-kastély parkja	t DK!					
48.	Zsira	Rimanóczy-Jankovich-kastélykert	∅					
49.	Röjtökmuzsaj	Felsőbüki Nagy-Verseghi Nagy-kastélypark	∅					

Hajdú-Bihar

50.	Téglás	Beck-Dégenfeld-kastély kertje	?	0	0	0	1	1
-----	--------	-------------------------------	---	---	---	---	---	---

Heves

51.	Erdőtelek	Buttler-Kovács-kastély kertje	DK	1	1	2	0	4
52.	Gyöngyös	Orczy-kastély kertje	DK-					
53.	Lőrinci	Tornyai-kastély kertje	∅					
54.	Szilvásvár	Erdődy-Pallavicini-kastély parkja	∅					

Jász-Nagykun-Szolnok

55.	Tizsakürt	Bolza-féle kert	DK	1	0	1	0	2
56.	Újszász	Orczy-Kiss-kastély parkja	∅					

Komárom-Esztergom

57.	Tata	Angolpark (Cseke-tó)	DK	1	0	0	0	1
-----	------	----------------------	----	---	---	---	---	---

Nógrád

58.	Alsópetény	Andreánszky-kastély kertje	∅	3	0	4	0	7
59.	Bátonyterenye (Kisterenye)	Gyürky-Solymossy-kastély parkja	∅					
60.	Csitár (Nógrádgyárdony)	Majláth-kastély kertje	DK					
61.	Erdőtarcsa	Egykori óvoda kert	t DK!					
62.	Erdőtarcsa	Kubinyi-Márkus-kúria kertje	DK					
63.	Felsőpetény	Almássy-kastély kertje	∅					
64.	Szirák	Teleki-kastélypark	∅					

Pest

65.	Gödöllő	Grassalkovich-kastély parkja	DK	3	2	2	0	7
66.	Tápiógyörgye	Györgyey-kastélypark	∅					
67.	Tápiószele	Blaskovich-kúriakert	DK-					
68.	Tápiószele	Vicián-kúria kertje	∅					
69.	Tóalmás	Andrássy-kastély parkja	DK					
70.	Tura	Schossberger-kastély parkja	DK-					
71.	Vácrátót	Vigyázó-kastély parkja	t DK					

Somogy

72.	Ádánd	Csapody-kastély kertje	DK!	12	2	3	1	18
73.	Bárdudvarnok (Bárdibükk)	Bárdibükki-kastélykert	t DK					
74.	Csurgó	Csokonai gimnázium kertje	DK					
75.	Iharos	Inkey-kastély kertje	t DK					
76.	Iharosberény	Inkey-kastély kertje	t DK					
77.	Kaposújlak (Szarkavár)	Somssich-kastély kertje	∅					
78.	Kéthely (Sári-puszta)	Hunyadi-kastély kertje	∅					
79.	Lad (Németlad)	Hoyos-kastély parkja	DK					
80.	Lengyeltóti	Inkey-Zichy-kastély parkja	?					
81.	Marcali	Széchenyi-kastély park	DK-					
82.	Mosdós	Pallavicini-kastély kertje	DK!					
83.	Nágocs	Zichy-kastély parkja	DK					
84.	Segesd	Széchenyi-kastélypark	DK					
85.	Somogysárd	Somssich-kastély kertje	DK-					
86.	Somogyvár	Széchenyi-kastély kertje	DK					
87.	Somogyzsitfa (Szőcsénypuszta)	Véssey-kastélykert	DK					
88.	Szőlősgyörök	Jankovich-kastély kertje	DK					
89.	Zala	Zichy-kúria kertje	∅					

Ssz.	Megye/Település	Név	Besorolás	DK	DK-	∅	?	db kert / megye
------	-----------------	-----	-----------	----	-----	---	---	-----------------

Szabolcs-Szatmár-Bereg

90.	Anarcs	Czóbel-kúria kertje	DK-	2	2	1	0	5
91.	Baktalórántháza	Dégenfeld-kastély parkja	t DK!					
92.	Cégénydányád	Kölcsey-Kende-kúria kertje	t DK					
93.	Tiszadob	Andrássy-kastély kertje	∅					
94.	Tiszavasvári	Desseffy-kastély parkja	DK-					

Tolna

95.	Hőgyész	Apponyi-kastély parkja	DK	3	0	0	0	3
96.	Iregszemcse	Kornfeld-Viczay-kastély kertje	DK					
97.	Lengyel	Apponyi-kastély parkja	t DK					

Vas

98.	Acsád	Szegedy-kastély parkja	t DK	12	1	4	0	17
99.	Gencsapáti (Gyöngyösapáti)	Széchenyi-Erdődy-Széchenyi-kastély parkja	t DK!					
100.	Ikervár	Batthyány-kastélypark	∅					
101.	Ivác	Sigray-kúria kertje	DK					
102.	Kám	Jeli Arborétum	∅					
103.	Körmend	Batthyány-Strattmann-kastély parkja	DK					
104.	Rátót	Széll-kastélypark	DK					
105.	Répcsesztgyörgy	Szentgyörgyi-Horváth-kastélykert	DK					
106.	Rum	Bezerédi-Széchenyi-kastély parkja	DK-					
107.	Sárvár	Bajor főhercegi kert	t DK					
108.	Szeleste	Festetics-Baich-Szentgyörgyi-Horváth-kastély kertje	t DK					
109.	Szombathely-Szentkirály (Bogát)	Festetics-kastélypark	t DK					
110.	Szombathely-Kámon	Saághy-kúriakert	t DK					
111.	Vasszécsény (Ó-Ebergény)	Ebergényi-kastélypark	∅					
112.	Vasszécsény (Új-Ebergény)	Ebergényi-kastélypark	∅					
113.	Vép	Erdődy-kastély parkja	t DK!					
114.	Zsennye	Bezerédj-kastély parkja	t DK					

Veszprém

115.	Doba	Erdődy-kastély parkja	DK	5	0	1	0	6
116.	Csetény	Holitscher-kastélypark	∅					
117.	Devecser	Esterházy-kastélypark	DK					
118.	Pápa	Esterházy-kastély parkja	t DK					
119.	Szigliget	Esterházy-kastély parkja	DK					
120.	Zirc	Apátsági tájképi kert	t DK					

Zala

121.	Keszthely	Festetics-kastély parkja	DK	5	1	4	0	10
122.	Letenye	Andrássy-Szapáry kastély parkja	DK					
123.	Nagyrecse	Inkey-kastélypark	∅					
124.	Pölöske	Széchenyi-kastélypark	∅					
125.	Surd	Zichy-kastély parkja	DK!					
126.	Türje	Premontrei rendház, szociális otthon parkja	∅					
127.	Zalacsány	Malatinszky-Batthyány-kúriakert	DK					
128.	Zalacsány	Batthyány-kastélypark	DK-					
129.	Zalakomár	Ormándi-kastélypark (Ormándpuszta)	∅					
130.	Zalaszentgrót	Batthyány-kastély parkja	DK					

JELMAGYARÁZAT

DK	dendrológiai kert
t DK	tipikus dendrológiai kert
DK-	nem egyértelműen dendrológiai kert
∅	nem dendrológiai kert
?	nem sikerült bejutnom, megnézni
!	veszélyeztetett

75	15	38	2	130
DK	DK-	∅	?	szumma
57,69	11,54	29,23	1,54	100 %
69,23	%			

M.21. melléklet: A helyszíni bejárások leírása**Jelmagyarázat, útmutató:**A park (mai) besorolása:

- ? Nem sikerült megtekinteni
 ø Nem dendrológiai kert
DK- Nem egyértelműen dendrológiai kert (Nem sorolható egyértelműen a dendrológiai kertekhez, mert: 1. ma már csak nagyon kevés idős fafaj található a kertben, és/vagy 2. a fenntartási hiányosságokból fakadóan a kert bejárhatatlan, így a terepkutatások alapján nem állapítható meg bizonyosan, hogy dendrológiai kert-e a park).
DK Dendrológiai kert
tDK Tipikus dendrológiai kert
! Veszélyeztetett kert (elhanyagolt, leromlott) – a dendrológiai kerteken túli információ

Állapot:

- (1) elhanyagolt, leromlott, sok esetben áthatolhatatlan, a kert térszerkezete nem felismerhető
- (2) régóta elhanyagolt, elhatalmasodó aljnövényzet, rossz térszerkezet stb.
- (3) közepes, se nem jó se nem rossz
- (4) felújított, jó karban lévő kert, kisebb esztétikai vagy kompozicionális (esetleg funkcionális) félreértésekkel, vagy kevésbé jó fenntartás
- (5) felújított a kert, jó a térszerkezet és megjelenésében és növényalkalmazásában is hihető (azaz kerttörténeti szempontból hitelesnek tűnő), valamint látszólag folyamatos és szakszerű a fenntartás

A törzsátmérők jelölése:

(Megjegyzés: a törzsátmérők méretének felvétele a tájépítészek körében ismert fafelmérési jegyzőkönyv készítése során alkalmazott becsléses módszerrel történt.)

- (100) 100 cm-es törzsátmérő
 (60, 90) Egy 60 cm-es és egy 90 cm-es törzsátmérőjű egyed
 (több, 40-90) Több egyed található, amelyeknek a törzsátmérője 40 és 90 cm között mozog
 (90-130) 90 és 130 cm közötti törzsátmérőjű egyedek
 (~100) Körülbelül 100 cm-es törzsátmérő

Fafajok elnevezése:

- Paulownia tomentosa* A binomiális nomenklatura szerint latinul történt a növények megnevezése
Magnolia spp. A bokor, vagy bokorfa termetű liliomfákat takarja (pl. *M. soulangiana*, *M. kobus*)
Chamaecyparis spp. Néhány nemzetségnév után mindössze a *species* került, amelynek első sorban az az oka, hogy nem érdekes a konkrét faj, vagy olyan sokféle lehet a kertben, amelyeknek a meghatározása nem célja jelen kutatásnak.
Platanus x acerifolia A leírásoknál e név alatt érték minden platán fajt és hibridet, azaz összefoglaló névként használom

Bács-Kiskun megye

1. Kalocsa: Haynald érsekkert. (DK-)

Helyszíni bejárás ideje: 2013.

Állapota: (3-4) A mai kertrészek térszerkezetileg nem kapcsolódnak, így struktúrájuk is eltér az eredetitől. A közpark északkeleti része sűrű aljnövényzettel borított parkerdőt idéz.

Jelenlegi funkció: egyrészről zárt érseki kert, másrészről közpark.

Leírás: Jelenleg az egykori park két részre osztott. Az egyik a város kezelésében van és mindenki számára szabadon látogatható közpark. A másik az érsekség fallal körülvett kertje, amelyet nem lehet látogatni. Az érseki kertben különlegesebb fajok – mint pl. *Paulownia tomentosa*, *Gymnocladus dioica*, *Sophora japonica*, *Aesculus hippocastanum*, *Corylus colurna*, *Juglans nigra* – még ma is megtalálhatóak, azonban jelentősebb méretekkel (~100) csak a feketedió, néhány japánakác és egy vadgesztenye egyed rendelkezik. A fajok változatossága azt mutatja, hogy egykor minden bizonnyal lehettek a kertben különleges fajok. Haynald Lajos kalocsai bíboros érsek magas szintű érdeklődése és tájékozottsága a növények iránt köztudomású, így gyanítható, hogy egykor a kertben is megtalálhatóak voltak a különleges fajok példányai, ugyanúgy, mint ahogy az üvegházakban nevelt lágy- és félfás-száru növényekről írásos forrás is tanúskodik. A közparkként működő részen fiatalabb *Juglans nigra*, *Platanus x acerifolia*, *Sophora japonica* 'Pendula' és egy *Aesculus hippocastanum* kettős fasor, amelyek említésre méltóak, de ezek kora sem lehet több 70-80 évnél. Az egykori érsekkert egészére elmondható, hogy inkább fiatal (I világháború után ültetett, vagy esetleg az egykori anyanövényről származó) fajok láthatóak. A jelenlegi park változatos fajokot mutat, azonban a fák fiatal kora nem igazolja egyértelműen, hogy az egykori park fáit láthatjuk.

Baranya megye

2. Helesfa–Nádasytelep: Zsolnay–Mattyasovszky-kastélypark (DK-)

Helyszíni bejárás ideje: 2012.

Állapot: (4) Gondozott, kis ráfordítással esztétikus angolpark létesítése megvalósítható.

Jelenlegi funkció: szociális otthon

Leírás: A park legnagyobb részén fiatal 30-60 éves telepítések nyomai látszanak. Az eredeti park fái (2 db *Sequoiadendron giganteum*, *Liriodendron tulipifera*) első sorban a kúria környezetében maradtak meg, illetve az újabb kastély-épület főhomlokzata előtt (2 db *Juglans nigra*). A fiatal változatos telepítések első sorban fenyőfélékből kerültek ki. A gyűjteményes jelleg egyértelműen dominál. Ez a park tipikus példája annak, hogy habár arborétumnak nevezik, a definícióm alapján egyáltalán nem az (sem oktatás, sem kutatás nem folyik a területen), ugyanakkor dendrológiai kertnek sem tekinthető egyértelműen a mai állapot alapján, hiszen megjelenésében a kerttípusok keveredését és az átfogó koncepció hiányát lehet felfedezni.¹

3. Hosszúhetény-Püspökszentlászló: püspöki nyári rezidencia parkja (t DK)

Helyszíni bejárás ideje: 2012.

Állapot: (5) Napjainkban felújított, gondozott, jó állapotban lévő kert.

Jelenlegi funkció: arborétum és oktatási központ (Püspökszentlászlói Arborétum és Oktatási Központ)

Leírás: Nagy számú fenyőféle (pl. *Pinus strobus*, *Pinus nigra*, *Larix decidua*, *Ginkgo biloba* /65-70cm/) és lombos faj található a parkban, amelyeket hatholdnyi területen Hetey Sámuel püspök telepített 1898-ban.² Feltűnően nagyok (90-110) a *Pseudotsuga* nemzetség képviselői. Hatalmasra nőtt *Liriodendron tulipifera* (80 cm törzsmérő), *Catalpa bignonioides* (65-70) és változatos cserjeállomány jellemzi a kertet. Cserje méretű *Magnolia* fajok találhatók a püspöki kastély tengelyében elhelyezett szökőkút közvetlen közelében, illetve az épület előtt, amelynek jelentőségéről később még említést teszünk. Több *Magnolia acuminata* (50) és *Platanus x acerifolia* is meghatározza a kert térkompozícióját. *Castanea sativa* is található 90 cm törzsmérővel. Tipikus dendrológiai kert.

4. Mozsgó: Biedermann-kastélypark (DK)

Helyszíni bejárás ideje: 2012

Állapot: (4)

Jelenlegi funkció: Baranya Megyei Mozsgó - Turbékpusztai Integrált Szociális Intézmény.

¹ Pl. nagyon direkt és a növényválasztásból fakadóan erőltetett látványtengelyek kialakítása a régebbi kastély irányában.

² <http://www.puspokszentlaszloi-arboretum.hu>, megtekintés: 2013.06.05.

Leírás: Növényalkalmazását tekintve visszafogott, azonban néhány karakteres növény megtalálható a parkban. Ilyen például a tó szigetén lévő néhány idős *Platanus x acerifolia*, vagy ilyenek a mai kerítés mentén található 100-120 cm átmérőjű oszlopos tölgyek (*Quercus robur f. fastigiata*). Harmonikus kert, örökzöldek gyakorlatilag alig vannak, azok is inkább a fiatalabb telepítésekből. Ez a kert egyértelműen a lombhullató fafajokra támaszkodik. A külhonos fafajok inkább, mint visszafogott díszítő motívumok jelennek meg a parkban, mintsem vezérnövények. Egy íves kerti utat *Aesculus hippocastanum* kettős fasor kísér, de ennek a fajnak a használata nem tekinthető újnak a tájképi kertek időszakában. A kastélytól induló íves út elején két nagyobb *Sophora japonica* díszlik. A kert összességében egy külhonos fafajokkal gazdagított alapvetően klasszikus tájképi kertet sugároz. A kertben a kastély és a tó között több lépcsőkaros szintkülönbség van kelet-nyugati irányban, amely az egyik fő közlekedési irány a parkban. A lépcsősor mellett egyik, illetve másik oldalt *Ginkgo biloba*, *Juglans nigra*, *Paulownia tomentosa* és *Quercus rubra* hirdeti a park dendrológiai kerti jellegét. A fenti fafajok 60-90 cm-es törzsátmérőjükből fakadóan vélhetően egy későbbi ültetés – hozzávetőleg kora 20. századi – alkalmával kerülhettek a parkba. A pavilon környékét a *Pinus sylvestris*ek megjelenése uralja. Cserjeszint alig jelenik meg, első sorban a lépcső mellett találkozhatunk vele. Nem tipikus kései dendrológiai kert.

5. Sellye: Draskovich-kastélypark (t DK)

Helyszíni bejárás ideje: 2012.

Állapot: (4) Látszik a folyamatos karbantartás, azonban a növényzet nagyon zsúfolt. Az utak gyommentesek.

Jelenlegi funkció: FVM Mezőgazdasági Szakképző Iskola és Kollégium

Leírás: A park egy tipikus dendrológiai kert benyomását kelti az első pillanattól kezdve. Számos idős fafaj különböztethető meg: *Sequoiadendron giganteum* (130-140), *Calocedrus decurrens* (90), *Pseudotsuga menziesii*, egymás mellett álló három *Fagus sylvatica* 'Atropunicea' (120-140), *Ginkgo biloba* (110 és 140). Rengeteg fenyőféle mellett *Magnolia* fajok is megtalálhatók a kertben. Említésre méltóak még a *Quercus rubra* és a *Pinus strobus* egyedek. További külhonos fafajok: *Abies sp.*, *Cryptomeria japonica*, *Gleditsia triacanthos* (60), *Liriodendron tulipifera*, *Tsuga sp.*, *Thuja plicata*, *Platanus x acerifolia*.

6. Bükkösd: Petrovszky–Jeszenszky-kastélypark (ø)

Helyszíni bejárás ideje: 2012.

Állapot: (3)

Jelenlegi funkció: Magántulajdon.

Leírás: A kerten belül ugyan nem jártam, azonban kintről látható, hogy érdekesebb, idős fafaj a jelenlegi kerten belül nincs. Idős, külhonos fafajok közül mindössze a platánt lehet megemlíteni. Belőlük szép számmal található, azonban első sorban a jelenlegi kerten kívül. Kettős platánfasor vezet a kastély bejárata felé, amely ma a község parkjához tartozik. Nem dendrológiai kert.

Békés megye

7. Békéscsaba-Gerla: Weinckheim-kastélypark (DK-)

Helyszíni bejárás ideje: 2012.

Állapot: (1)

Jelenlegi funkció: Elhagyott, valószínűleg magántulajdonban a kastély körüli elkerített rész, a park másik fele szabadon bejárható, illetve itt kapott helyet a községi futballpálya is.

Leírás: Annak ellenére, hogy a kert teljességgel elhanyagolt, és vélhetően több „eredeti” fát kivágtak az idők során, még számos fafaj megtalálható a különböző részekre szakított kertfoszlányokban. Két nagyobb *Platanus x acerifolia* az egyik a kastély nyugati oldala felől (70-kiszáradt), a másik (140) a déli felől, még a kastélyhoz tartozó elkerítésen belül helyezkedik el. A kastélytól nyugatra eső kertrész fafajokban még ma is különösen gazdag – a kerítésen belüli fák méreteit csak durva becsléssel tudtam meghatározni: *Corylus colurna* (35, 45), fent említett kiszáradt platán, *Ginkgo biloba* (65), 8-9 egyedből álló fiatal *Gymnocladus dioica* (30, 40, 50, 60) facsoport, amelyek körül még számos 5-10 cm vastag magonc nőtt. A kastély északi szárnyának déli oldala felől két *Quercus robur f. fastigiata* látható hozzávetőleg 40 és 60 cm-es törzsátmérővel. A kerítésen kívüli fás részeken az aljnövényzet teljesen felnőtt és nem csak az áthaladást, de az átlátást is gyakorlatilag megbénította 4-6 méteres távolságban. A vadregényessé vált erdős részen nehezen észrevehető helyen egy hatalmas, beteg *Quercus robur f. fastigiata* (110-120) habitusa rajzolódott ki. *Gymnocladus dioica* magoncokkal a kastélytól távolabbi részeken is lehet találkozni. A vasma egyedek jól mutatják, hogy egy újabb generáció képviselői, hiszen a

vasfa nagyon későn fordul termőre, másrésztől kizárt, hogy valaki ilyen sűrűn telepítsen bármilyen fajt egy kertbe. Minden bizonnyal a többi faj esetében is erről lehet szó. Ma már dendrológiai kertként nem egyértelműen besorolható, azonban a fenti megállapítások mellett még számon kell tartani, mint lehetséges – egykori – dendrológiai kert.

8. Békéscsaba-Póstelek: Póstelek-kastélypark (DK-)

Helyszíni bejárás ideje: 2012.

Állapot: (3) Fenntartás van, de nem elegendő az intenzív használat miatt. Parkerdei körülmények tapasztalhatóak.

Jelenlegi funkció: Póstelek Szabadidő Park (Helyi jelentőségű természetvédelmi terület)

Leírás: A terület Békéscsabához tartozik. Rengeteg iskolás csoport jár ki ide, amelynek köszönhetően igen intenzíven terhelt a park. A kastélynak ma már csak a romjait lehet megtalálni. Az idősebb fajok (100-150 törzsátmérővel) közül megemlíthető a *Quercus palustris*, a *Quercus rubra*, a *Platanus x acerifolia*, *Aesculus hippocastanum* (80-110) és a park jelenlegi bejáratához közel egy *Fagus sylvatica* 'Atropunicea'. A fiatalabb fák közül megemlíthető: *Pinus strobus*, *Pinus sylvestris*, *Abies alba*, *Catalpa bignonioides*, *Juniperus virginiana* (35, 70), *Pseudotsuga* sp., *Morus* sp., *Ginkgo biloba* (45), *Gleditsia triacanthos*. Feltűnően sok *Corylus colurna* (30-50) egyed van a parkban. A fenti változatosság nem megszokott egy ilyen – már a második világháború után magára hagyott park – növényanyagára. Mai állapota egyszerre tükröz egy fiatal visszafogott dendrológiai kertet és egy idős honos növényekkel (*Quercus robur*, *Tilia* fajok) tagolt parkot. A fenti fajok és azok megjelenése a kerti térkompozícióban egy egyértelmű dendrológiai kertről árulkodnak. Az idősebb fajok egy egykori dendrológiai kertet hirdetnek. A fiatal fajok egy részről jelezhetik a korabeli változatosságot, másrésztől semmiképpen sem tekinthetők az eredeti telepítések eredményének. Mindent egybe vetve dendrológiai kert, amely idős, változatos (külhonos) növényanyagában veszélyeztetett. A park térszerkezete átgondolást igényel.

9. Dobo: Weinckheim-kastélypark (DK)

Helyszíni bejárás ideje: 2012, 2013.

Állapot: (4) Nem túl intenzív, de rendszeres fenntartás.

Jelenlegi funkció: közpark

Leírás: A park ma szabadon látogatható. Az ártéri tölgy ligeterdő több száz éves fái mellett számos idős egzóta is található a parkban: *Juglans nigra* (90, 60), *Sophora japonica* (100, 90, 60-70), *Aesculus hippocastanum* (90), *Ginkgo biloba* (115), *Gleditsia triacanthos* (90). Országos ritkaságnak számít a 110 cm törzsátmérőjű *Corylus colurna*. A török mogyoró térkompozíciójának hangsúlyos szerepét az is bizonyítja, hogy nagyobb törzsátmérőjű párjának kivágott csonkja még ma is látható pár méterre a másiktól. Több fiatal faj jelzőnövényként értelmezhető, amelyet az alábbi megfigyelésem támaszt alá. Egy 8-9 fiatal *Gymnocladus dioica* fából álló facsoport messziről mindössze egy egyszerű facsoportnak tűnik, azonban a fák között járva észrevettem egy 110 cm átmérőjű fatörzs csonkot. A csonk közel egy évtizedes lehet, kéreg már nem figyelhető meg rajta, így beazonosítása szabad szemmel nehéz. Minden valószínűség szerint azonban a fiatal vasfa magoncok anyanövényéről van szó, tekintve a fiatal fák nagyon sűrű elhelyezkedését. A fentiek értelmében egyértelműnek tartom, hogy a vasfa is e kert térkompozíciójában fontos szerepet foglalt el. Hasonló facsoport található a park egy másik pontján is, itt azonban nem találtam megmaradt fatuskót, jóllehet, pont azon a helyen visz át a sétány, így az is lehet, hogy a sétány miatt a tuskót eltávolították. Más parkokban is találtam hasonló jelenségeket, amelyeket majd az adott helyen jelzek, azonban ennek a példának a nyomán kivételesen súlyos érveként is szóba jöhetnek ezek a fiatal fák, facsoportok. A parkban több más a dendrológiai kertekre jellemző fiatal faj is megtalálható még: *Catalpa bignonioides*, *Morus alba*, *Quercus rubra*, *Celtis occidentalis*, *Acer saccharinum* (65), *Pinus nigra*, *Juniperus virginiana*. A fenti növények is az eredeti fajválasztékra utalnak, hiszen nem volt jellemző hazánkra az, hogy önszorgalomból bárki is egzóta fajfajokat ültessen még egy közparkba is a II. világháború után. Amennyiben nem magról keltek ki a fenti növények, abban az esetben még lehetséges az is, hogy a jó szándékú faültetések, fapótlások alkalmával azokat a növényfajokat használták, amelyeket a kertben, vagy parkban már korábban is megszoktak. Így a fajok választéka nem, mindössze életkoruk változott, meg természetesen adott esetben – méretüket és helyüket tekintve – a térkompozícióban betöltött szerepük. Mindemellett egy 140 cm törzsátmérőjű *Quercus robur* f. 'fastigiata' is megtalálható, mint a jelenlegi park egy nagyon határozott, markáns eleme csonka ágaival, hatalmas termetével. A fentiek alapján a dobozi park egyértelműen dendrológiai kert, amelyben az egzóta és a honos növények harmonikus arányt és elrendezést képviselnek.

10. Geszt: Tisza-kastély parkja (DK!)

Helyszíni bejárás ideje: 2012.

Állapot: (1) Leromlott. A minimális fenntartás mindössze a kastély közvetlen környezetére mondható el. Koncepció nélküli faültetések erdőszerű megjelenése jellemzi a fiatalabb részeket. A park távolabbi része teljesen elhagyott, beerdősült.

Jelenlegi funkció: Az épületben az Arany János Általános Iskola működik. A park – csekély – részben az iskolához kapcsolódik, nagyobb része pedig elvadult, szabadon látogatható magas aljnövényzettel terhelt erdő.

Leírás: A kastélyban jelenleg iskola működik. Az épület közvetlen közelében, annak délkeleti, keleti oldala felől két hatalmas 150 cm törzsmérőjű platánfa díszlik. A kastély közvetlen környezetében – a platánoktól eltekintve – *Pinus nigra*, *Corylus colurna*, *Fraxinus* fajok, *Picea abies* és hárs fajok fiatal képviselői uralják a területet. Területet, hiszen kert, vagy parkszerű kialakítás nem nagyon vehető ki. Egy közel 130 cm törzsmérőjű *Acer negundo* tűnik ki az átlag fiatal növényéletkorból. Az újabb telepítési részeknél nem derül ki a telepítési koncepció. A kastélytól távolabb észak-nyugati irányban egy vasfa fasor-csoport található többnyire fiatal példányokkal (11 db 30 cm átmérővel). A fasorban található egy 140 cm törzsmérőjű egyed is, illetve egy nagyobb *Juglans nigra* (100) példány is. A kastélytól még távolabb elszórtan vasfa és lepényfa is található még. Az erdős rész értékes fafajok sorát rejt. Sajnos többek közülük súlyos állapotban vannak (tapló gombától fertőzöttek, odvasak stb.). Az erdős rész olyan sűrű, hogy az egyes fafajokat, illetve azok méretét nagyon körülményes meghatározni. Néhányat közülük azért sikerült felfedezni: *Quercus rubra* (70, 110), *Fagus sylvatica* 'Atropunicea' (100), *Quercus robur* f. 'fastigiata' (110), *Sophora japonica* (90). egészen távol a kastélytól *Aesculus hippocastanum* (100-110) és *Pinus strobus* (80) egyedekkel is lehet találkozni.

A park állapotát tekintve a végső stádiumban van, azaz súlyosan veszélyeztetett. A növényanyagát tekintve pedig egyértelműen dendrológiai kertről van szó, sajnos a park térszerkezete egyáltalán nem vehető ki a nagyfokú bozótosodás miatt, és útvonalvezetése is a napi használat gyakorlatát követi mindössze. A geszti kastélypark esetén is egy harmonikus dendrológiai kertről lehet beszélni.

11. Gyula: Almássy–Weinckheim-kastélypark (DK)

Helyszíni bejárás ideje: 2012.

Állapot: (4-várkert, 5-kastély és fürdő kertje, 4-csigakert) Folyamatos a fenntartás mindhárom részén, azonban a közpark és a várkert kissé alulkezelt.

Jelenlegi funkció: Az egykori park részei ma: a várkert, a Gyulai Várfürdőhöz tartozó kertrész, a kastély közvetlen környezete (önkormányzati tulajdon), illetve a Csigakert, amely Gyula közparkjaként funkcionál.

Leírás: A parkegyüttesre még mindig igaz az, amit Örsi Károly 1984-ben írt róla, miszerint a különböző részekre szabdaltnak egykori kastélyparkot a növényzet egységes keretbe helyez.³ A hozzávetőleg egyöntetű lombkorona-lefedettség segítségével a különböző részek egy zöldfelületi egységként jelennek meg térben és alaprajzban egyaránt. A *Platanus x acerifolia*, a *Corylus colurna* és a fenyőfélék különböző fajai az egész egykori kastélyparkot karakterükkel uralják, ezáltal erőteljes hangulatteremtő erővel rendelkeznek. (Például: a kastély északi homlokzata felőli kertben és a Csigakertben ilyen a török mogoró; a platán az egykori lovardától nyugatra eső területet és a kastély déli homlokzata előtti kertrészt uralja; a fenyőfélék változatossága a fürdő strand részét és a csatorna partját uralják.) A nagyobb méretű török mogorók (70-100 cm), és az idős platánok mellett megtalálható a *Quercus rubra* (90), a *Ginkgo biloba* (65, 120), a *Q. robur* f. *fastigiata*, számos *Taxodium distichum* (30-80), *Gleditsia triacanthos* (130), *Pinus nigra*. A fürdő területén fiatalabb ritka növények is megtalálhatók: *Liriodendron tulipifera*, *Broussonetia papyrifera*, *Cedrus atlantica*, *Fagus sylvatica* 'Pendula' stb., amelyek neveit táblák jelölik. Egyértelműen dendrológiai kert.

12. Kétegyháza: Andrassy–Almásy-kúria parkja (DK-)

Helyszíni bejárás ideje: 2012.

Állapot: (3) Erdőszerű, a park jelleg kevés helyen érzékelhető.

Jelenlegi funkció: Békés Megyei Harruckern János Kétegyházi Szakközépiskola (szakközépiskola és kollégium)

Leírás: A parkot első sorban a *Celtis occidentalis* (100 cm-es törzsmérővel is) fafaj jellemzi. Mellette sok *Corylus colurna* (60-90) található és egy-egy példány erejéig találkozhatunk *Quercus rubrával* (105),

³ Örsi Károly: Kétegyháza. In: Mészöly Győző (szerk.): *Arborétumok országszerte*. Budapest, 1984. 282.

Gleditsia triacanthos (90), *Acer saccharinum* (90), *Sophora japonica* (130), valamint egy nagyobb *Acer negundo* (105). A fafajok változatossága a kúria környezetére jellemző, távolabb az évszázados kocsányos tölgyek, az ostorfák és a törökmogyorófák uralkodnak a kerti térkompozícióban. A kúria környezetében – első sorban a bejárat felől – névtáblák jelzik a fafajokat. A kúriától délkeletre fiatal *Ginkgo biloba* is található. A dendrológiai kertekre egy kései példa, kevés fafajjal. Mai megjelenése alapján nem tekinthető egyértelműen dendrológiai kertnek.

13. Ókígyós (Szabadkígyós): Wienckheim-kastély parkja (t DK)

Helyszíni bejárás ideje: 2012, 2013.

Állapot: (4)

Jelenlegi funkció: Harruckern János Közoktatási Intézményhez tartozó Mezőgazdasági és Élelmiszeripari Szakképző Intézet működik itt.

Leírás: Ebben a kastélyparkban egyértelműen érzékelhető a növényalkalmazás fokozatossága. Tehát a kastélytól távolabbi részeken a környező tájba olvadás érdekében a honos növények alkalmazása dominál, míg a kastélyhoz közeledve, illetve annak környezetében az egzóta növények túlsúlya meghatározó. A fafajok változatossága és nagy mérete egyértelművé teszik, hogy dendrológiai kertben járunk. A tó mellett *Taxodium distichum* (110 cm-es törzsátmérővel is) számos példánya található. A kastélytól délre egy hatalmas *Platanus x acerifolia* (>150), *Fagus sylvatica* 'Atropunicea' (100), *Ginkgo biloba* (130). A kastélytól keletre *Quercus rubra* (125), távolabb egy *Quercus robur f. fastigiata* (110) és a kastély északnyugati tövében pedig nagy terjedelmű *Magnolia* sp. bokor (a liliumfa a kastély keleti részén is megjelenik), mellette pikkelylevelűek (*Thuja*, *Chamaecyparis*) és szerb luc díszlik. A kastélytól északra – a déli parkrészhez hasonlóan, annak ismétlődéseként – *Fagus sylvatica* 'Atropunicea' (100), *Platanus x acerifolia* (150), *Ginkgo biloba* (85). Ugyanitt egy óriási *Taxodium distichum* (150) is látható. Ahogy számos tájképi kertnél, itt is használják az *Aesculus hippocastanum* (50, 100, 80...) a kerti térkompozícióban, habár ez a fafaj már közel sem volt ismeretlen a 19. században Magyarországon. A fentiek alapján az ókígyósi kastélypark egyértelműen dendrológiai kert, a fák korát nézve tipikus kert, amelyben a telepítések kezdetétől külhonos fafajokat is használtak.

14. Szarvas: Bolza-kastély kertje (DK)

Helyszíni bejárás ideje: 2012.

Állapot: (4) A holt Körös felé mintaszerű fenntartás, attól távolabbi részeken – a funkcióból adódóan is (gazdasági bejárat) – kevésbé esztétikus megjelenés.

Jelenlegi funkció: Szent István Egyetem, Gazdasági, Agrár- és Egészségtudományi Kar, Tessedik Campus. Az épület 1949 óta műemlék, a park megyei jelentőségű természetvédelmi terület.

Leírás: A kicsi (hozzávetőleg 1 ha) kerthez képest nagy számú és változatos idős – eredeti telepítésű – faállomány tanúskodik a dendrológiai kertről. A mai útvonalvezetés és cserjetelepítés inkább a szabályos – értsd. geometrikus – elrendezést követi, azonban az idős fák egyértelműen az oldott megjelenést képviselik és uralják még mindig a kerti képet. A idősebb fafajok közül mindenképpen meg kell említeni: *Ginkgo biloba* (100-110), *Paulownia tomentosa* (90, 100), *Quercus robur f. fastigiata* (110, 85, 80), *Aesculus hippocastanum* (120), *Taxodium distichum* (130, 140), *Sophora japonica* (100). A holtág partján egy 110 cm törzsátmérőjű *Quercus rubra* tuskó is megtalálható, amelyből kinövő fiatal hajtás hirdeti egyértelműen a fafajt. A fiatal fafajok közül még a *Catalpa bignonioides* érdemes megemlíteni.

15. Szarvas: Pepi-kert (Szarvasi Arborétum) (t DK)

Helyszíni bejárás ideje: 2010, 2011, 2012.

Állapot: (5) folyamatos fenntartás.

Jelenlegi funkció: Arborétum.

Leírás: A park érdekessége, hogy közvetlenül nem kapcsolódott soha sem kastélyhoz. A dendrológiai kertek sorában ebben a tekintetben kivételt képez. Gróf Bolza József vetette meg a park alapjait a holtág menti kastélytól északabbra fekvő túlparti részen. A kert kialakításakor egzóta fafajokat is használtak, amelyek egy részét már az Anna-liget 20-25 éves faállományából ültettek át erre a helyre. Az idősebb fák egyértelműen utalnak erre a tényre. Az arborétum legnagyobb fáiról és az általam megadott fafajok méretéről szóló táblázatok (ld. M.24. melléklet) kérésre Somlyai Márta állította össze 2013 legelején. A fenti táblázatokból jól tükröződik az tájképi időszakban használt és telepített növények változatossága: *Abies pinsapo*, *Corylus colurna*, *Fagus sylvatica* 'Atropunicea', *Gymnocladus dioica*, *Juniperus virginiana*, *Magnolia soulangeana*, *Morus nigra*, *Pinus nigra*, *Pinus strobus*, *Pseudotsuga* sp., *Quercus palustris*, *Quercus rubra*, *Quercus robur f. fastigiata*, *Platanus x acerifolia*, *Sequoiadendron giganteum*,

Sophora japonica, *Taxodium distichum*, *Ginkgo biloba*, *Juglans nigra*. A nagy réten feltáruuló látványok napjainkban is igazolják a dendrológiai kertekre jellemző kialakítást.

16. Szarvas: Anna-liget (ø)

Helyszíni bejárás ideje: 2011.

Állapot: (4) Gondozzák, folyamatos a fenntartás.

Jelenlegi funkció: Körös-Maros Nemzeti Park Igazgatóság, Anna-liget természetvédelmi Terület

Leírás: Az eredeti parkot gróf Bolza József hozat létre, aki a Pepi-kert kialakításakor (19. század vége) innen ülteti át a 20-25-éves fákat. Valószínűleg ennek eredményeképp idős egzóta fafaj szinte nem található a park területén. A kastély közelében fiatal egzóták és tornyos tölgyek is nagy számban megtalálhatók. A park nem dendrológiai kert.

17. Tarhos: Weinckheim-kastélypark (DK)

Helyszíni bejárás ideje: 2013.

Állapot: (1)

Jelenlegi funkció: Csak alkalmanként használják. Békés Város Önkormányzatának tulajdonában van.

Leírás: A kert fő karakternövénye a *Quercus rubra*. A kastélypark mai nagysága ki van bővítve a szociális otthon területével. Az ún. zenepavilon körül változatos növényanyag található, azonban felmérésüket nagymértékben megnehezíti a járhatatlanul sűrű aljnövényzet. A kastélytól északkeleti irányban 120-140 méterrel fafajokban gazdagabb kertrész figyelhető meg. Ezen a helyen a domborzat is feltűnően változatos – talán tőrendszer kiszáradt medre lehet. A *Quercus rubra*n túl *Aesculus hippocastanum* (60-70), *Sophora japonica*, *Pinus nigra*, *Buxus sempervirens* és egy öttörzsű, hatalmas *Cercis siliquastrum* (25-35) található itt a kocsányos tölgyek és akácok között. A kastély déli oldal felől a – vélhetően egykori – kocsiforduló mentén szabályos rendben *Quercus rubra* fasort ültettek 7-8 méteres tőtávolságban. A kastély előtti részen a kettős fasor egymástól mért távolsága 30 méter, míg a nagyobb díszgyepest elhagyva hozzávetőleg 12 m-re csökken a távolság és folytatódik a kastélytól távolodva, annak tengelyében, azonban a szűkebb fasor mindössze első néhány eleme *Quercus rubra*, amelyeket utána *Quercus robur* egyedek váltanak fel. A kastélytól északnyugatra két a századfordulós fürdőépületeket idéző modorban kialakított kis épület található. Az északi hosszanti díszgyep felől három terebélyes *Quercus rubra* (100-130) jelzi elhelyezésüket. A kis épületek közelében *Corylus colurna* (60) és beljebb a beerdősült részen egy *Fagus sylvatica* 'Atropunicea' (100-110) található.

Pontosabb felméréséhez szükséges lenne egy nagymérvű cserje és fa ritkításra. Egyedülálló a *Quercus rubra* következetes és nagyszámú használata, amely miatt a dendrológiai kertekhez sorolom, azonban szükség lenne további terepkutatásokra, hogy egyértelmű képet kapjunk a külhonos fafajok változatosságáról.

Borsod-Abaúj-Zemplén megye

18. Bánhorváti: Platthy-kastély kertje (ø)

Helyszíni bejárás ideje: 2012.

Állapot: (4) Fenntartott, esztétikai élményt nyújtó kert.

Jelenlegi funkció: magántulajdon.

Leírás: Az egzóta fafajok közül a *Gleditsia triacanthos* (40, 40, 20), *Catalpa bignonioides* (több, 30-55) *Aesculus hippocastanum* (több, 75-80), *Magnolia* fajt, *Platanus x acerifolia* (75), *Robinia pseudo-acacia*, *Chamaecyparis lawsoniana* (30) és *Pseudotsuga menziesii* (25) kell megemlíteni. Hangulatát tekintve dendrológiai kertet idéz, azonban a fafajok döntő többségének életkora egy nagyon fiatal kertre utal. Nem dendrológiai kert.

19. Borsodivánka: Orczy-Prónay-kastélypark (ø)

Helyszíni bejárás ideje: 2012.

Állapot: (3)

Jelenlegi funkció: A park két részre osztott: egyrészt az egykori kúria és környezete a pszichiátriai otthon részeként, másrészt a település közparkjaként működik.

Leírás: Az intézmény kertjében idősebb fafajok: egy hatalmas *Platanus x acerifolia* (140), egy *Juniperus virginiana* (40), *Celtis occidentalis*, *Aesculus hippocastanum* (60). A közterület részen egy óriási méretű *Platanus x acerifolia* csonkja, egy *Taxodium distichum* (55), *Gleditsia triacanthos* és *Aesculus hippocastanum* fajok találhatóak. Az egykori tó – közparki részen – markáns kertépítészeti elemén túl,

egyéb a tájképi kertek térstruktúráját idéző kompozíció nem fedezhető fel. Mai állapotában nem dendrológiai kert.

20. Füzérradvány: Károlyi-kastélypark (t DK)

Helyszíni bejárás ideje: 2012.

Állapot: (5)

Jelenlegi funkció:

Leírás: Tipikus dendrológiai kert. A kastély környezetére és a távolabbi részekre egyaránt jellemző az egzóta növények használata. A park karakterét a fenyőfélék és a platán (>100-150) határozzák meg első sorban. A kerti képet meghatározzák még a *Liriodendron tulipiferák*: a távolabbi részen hármas csoportban ültetve, a kastély keleti sarkához közel szoliterként jelenik meg egy háromtörzsű (40-45-60) példány, ami vélhetőleg az ültetéskor 3 különálló egyed lehetett ("csokros ültetés"). A *Magnolia acuminata* szintén gyakran felbukkanó faj a távoli *Pinus strobusokkal*, *Pinus nigrákkal*, *Pinus sylvestrisekkel* és egyéb fenyőfélékkel (*Thuja sp.*, *Abies sp.* stb.) gazdagon, de ízlésesen – a zsúfolt hatást elkerülve – kialakított parkrészekben. A kastély délkeleti homlokzata előtti pleasure ground természetesen „mennyezetként” három hatalmas platán nyújt árnyas helyet a meleg nyári napokon. Ugyanitt, a pleasure ground keleti rézsűjében egykor három *Juniperus virginiana* (35) díszlett, amelyből egy még ma is megtalálható, kettőnek azonban csak megmaradt tuskója állít emléket. A kastély nyugati oldalától pár méterre nagy méretű *Ginkgo biloba* (90-100) található. A fentiek mind idős, nagy fák, de találunk még *Fagus sylvatica* 'Atropunicea', *Quercus robur f. fastigiata*, *Paulownia tomentosa*, *Larix decidua*, több helyen elszórva *Aesculus hippocastanumot*, valamint *Sorbus torminalis* (ami ugyan nem egzóta, de jellegzetes növénye a tájképi kerteknek). A kastélyparkot az egzóta lombhullató és örökzöld növények egyöntetű megjelenése jellemzi. A nagyvonalú térképzés ma is jól érvényesül, a területhez arányosan igazodnak a facsoportok és nyílt gyepek felületek méretei. Átlátások, látványkapcsolatok szintén megfigyelhetők, hol a kastélyt, hol pedig egy-egy fenyőcsoportot megirányozva, vagy éppen egy szoliter platánra rámutatva. Az egzóta fajok mennyisége sok, de mégsem nyomasztó, mivel a honos fajokkal túl markáns megjelenésüket visszafogták, ugyanakkor ezáltal a külhonos fajok pl. szoliter helyzetben jobban érvényesülnek, jobban megmutatkoznak.

21. Pusztaradvány: Pallavicini-kastély (ø)

Helyszíni bejárás ideje: 2012.

Állapot: (4)

Jelenlegi funkció: Kastélyszálló.

Leírás: A parkban idős külhonos faj (Aesculus hippocastanum) mindössze a tóparton és az északkeleti parkrészben található. A tájképi kertben a honos növények alkotják a térkompozíciót. Nem dendrológiai kert.

22. Putnok: Serényi-kúriakert (ø)

Helyszíni bejárás ideje: 2012.

Állapot: (4) Az épület elhagyatottnak tűnik, azonban a kert átlátható, rendezett.

Jelenlegi funkció: Magántulajdon.

Leírás: A parkba nem sikerült bemennem, azonban a kerítésen kívülről is látható volt, hogy – néhány fiatal fenyőfélélt leszámítva – döntően a honos fajok uralkodnak a kertben. Nem dendrológiai kert.

23. Ragály: Balassa–Ragályi-kúriakert (ø)

Helyszíni bejárás ideje: 2012.

Állapot: (4)

Jelenlegi funkció: Önkormányzat működik a kúriában.

Leírás: Fiatal *Gleditsia triacanthos*, *Aesculus hippocastanum* (70-90) egyedek, *Fagus sylvatica* 'Atropunicea' (90), *Sorbus torminalis* és néhány idősebb *Thuja sp.* amelyek dendrológiai kert szempontból érdekes lehet. A fiatal kor és a nem túl nagy külhonos fajválaszték miatt nem tekinthető dendrológiai kertnek.

24. Szemere: Pallavicini-kastélypark (DK)

Helyszíni bejárás ideje: 2012.

Állapot: (3)

Jelenlegi funkció: Az egyik része közpark, a másik része, ahol a kastély is van, a napközi otthonos óvodához tartozik.

Leírás: A kert kissé elhanyagolt. Még mindig markáns elemként jelenik meg a műrom, és a tó. A kert érdekessége, hogy egy ritka nagy *Alnus glutinosa* (80) található benne. A kertépítészeti elemek tükrében alapvetően egy szentimentális tájképi kert, azonban a térszerkezetet villám sújtotta *Platanus x acerifolia* (110), *Liriodendron tulipifera* (35), *Aesculus hippocastanum* (több, 30-120), *Ginkgo biloba* (35), *Abies sp.* és az óvoda kertjében *Gleditsia triacanthos* (80) gazdagítja. Az alig 1,5 hektáros kertben a fent említett néhány fafaj karakterével meghatározza a kerti kép látványát. Dendrológiai kert.

25. Tornanádaska: Hadick-kastély parkja (t DK)

Helyszíni bejárás ideje: 2012.

Állapot: (3-4)

Jelenlegi funkció:

Leírás: A Hadick kastély parkja egy tipikus örökzöld dendrológiai kert. A park érdekessége, hogy egy hegyoldalban épült ki, amelyhez a tűlevelű örökzöldek képzettársítása sem idegen. A kastély közelében, annak is a déli részén számos fenyőkülönlegességet találhatunk, pl. *Tsuga sp.*, *Cunninghamia lanceolata*, *Pinus strobus*, *Abies alba*. A kastély teraszán egy hatalmas *Robinia pseudo-acacia* található. A kastélytól északra, magasabban három *Fagus sylvatica* (30-70) és több *Pinus nigra* található. Nyugatra haladva az aszfaltozott kerti úton újabb *Pinus nigrák* (30-60) és *Pseudotsuga menziesii* (30-40) láthatóak. A park közepén *Quercus rubra* (60), nyugati végén pedig *Juglans nigra* (30) is lehet találni. A park egészében itt-ott, vagy éppen fasorban *Aesculus hippocastanum* is van. Említésre méltó még a fiatal tornyos tölgy. A legimpozánsabb fa azonban a *Sequoiadendron giganteum* (110-120), amely az ország ebben a felében nem túl gyakori a kertekben.

Budapest

26. ELTE Füvészkert (DK)

Helyszíni bejárás ideje: 2012.

Állapot: (5)

Jelenlegi funkció: Botanikus kert.

Leírás: Az egykori Festetics kastélypark területén létesült, így bár nagyon régóta intézménykertként működik, mégis a kert alapjait már a Festeticsek megteremtették. Mivel a botanikus kert 1849-től működik egyértelmű, hogy idős, értékes külhonos fafajok vannak a kertben. Itt találhatóak azok a *Ginkgo biloba* egyedek, amelyek korát 200 évre teszik.⁴ A fentieken túl azonban, mára a park útvonalvezetése, a kert formai megjelenése kissé megváltozott. Mindezek ellenére a kerttörténeti hagyomány alapján, és a ma is látható képe alapján sorolható a dendrológiai kertek közé.

27. Budai Arborétum (ø)

Helyszíni bejárás ideje: 2009-2013.

Állapot: (3)

Jelenlegi funkció: A Budapesti Corvinus Egyetem Budai Campusának arborétuma.

Leírás: Az egykori Kertészeti Tanintézet arborétuma érdekessége folytán került be ebbe a listába. A formai kialakítását tekintve tájképi stílusú, amelyben a korszakra jellemző szerkesztési elvek egyértelműen felfedezhetők. Mégsem dendrológiai kert, hiszen tudatosan „szisztéma”, mégpedig az akkor legkorszerűbb rendszer (Kohne) szerint ültették ki a növényeket. Ez a példa kitűnően mutatja, hogy a dendrológiai kert és az arborétum között volt különbség a 19. században is.

28. Margitsziget: egykori nádori és főhercegi park (t DK)

Helyszíni bejárás ideje: 2013.

Állapot: (4)

Jelenlegi funkció: döntően közpark.

Leírás: A park egészét még ma is nagy számban jellemzik a *Platanus x acerifolia* egyedek, emiatt platános dendrológiai kert. A platánok mellett azonban számos más idős, külhonos fafaj található meg: *Sophora japonica*, *Gleditsia inermis*, *Aesculus hippocastanum*, *Magnolia sp.*, *Ginkgo biloba*, *Juglans nigra*, *Broussonetia papyrifera*, *Quercus robur f. fastigiata*, *Pterocarya fraxinifolia*, *Liriodendron tulipifera*, *Acer saccharinum*, *Celtis occidentalis*, *Maclura pomifera*, *Catalpa bignonioides*, *Pinus nigra*,

⁴ Az információ a Füvészkertben a fák mellé kitett ismertető-táblán olvasható.

Diospyros lotus. *Corylus colurnából* lehet találni még számos fiatal egyedet és a sziget Árpád-híd felőli oldalánál néhány *Taxodium distichum* is előfordul. Tipikus dendrológiai kert, amelyben ma a fő hangsúlyt – az idős fajok körében – a lombhullató fajok képezik.

29. Városliget: közpark (DK!)

Helyszíni bejárás ideje: 2013.

Állapot: (2)

Jelenlegi funkció: közpark.

Leírás: Nagy méretű fák: *Platanus x acerifolia*, *Sophora japonica*, *Celtis occidentalis*, *Catalpa bignonioides*, *Morus nigra*, *Taxodium distichum*, *Robinia pseudo-acacia*, *Gleditsia triacanthos*.

Egészen fiatal fajok: *Gymnocladus dioicus*, *Juglans nigra*, *Ginkgo biloba*, *Maclura pomifera*.

A parkot egyértelműen meghatározzák a platánok és kisebb részben a japánakácok, a lepényfák és az ostorfák.

A park döntő hányada lehasznált, leromlott. A park térszerkezete kusza, a tájképi kialakításnak már csak halovány nyomai vannak, az újabb fatelepítések az átfogó koncepció hiányát tükrözik.

Csongrád Megye

30. Nagymágocs: Károlyi-kastélypark (ø)

Helyszíni bejárás ideje: 2012.

Állapot: (4)

Jelenlegi funkció: Csongrád Megyei Önkormányzat Egyesített Szociális Intézménye működik a kastélyban és a parkban.

Leírás: A kertet döntően a honos fajok jellemzik. Néhány egzóta (*Ginkgo biloba*, *Pinus nigra*, *Morus alba*, *Maclura pomifera*, *Quercus robur f. fastigiata*, *Juglans nigra*, *Gleditsia triacanthos*, *Quercus rubra*, *Cercis siliquastrum*, *Aesculus hippocastanum* – mint fasor) első sorban a park távolabbi (!) részein találhatóak, amely nem egy tudatos dendrológiai kert kialakítására vall. A külhonos fajok – jelenlegi – park szélére ültetésről mindössze a divat követésére lehet következtetni. A tömegesen alkalmazott *Celtis occidentalis* a park meghatározó növénye. A csüngő habitusú fákkal, a különböző kerti építményekkel első sorban a szentimentális tájképi kertekhez lehet sorolni e parkot. A kastély körül az idős tiszafa és puszpáng egyedek dominálnak. A fiatal fenyőfélék kiültetése nagymértékben megváltoztatta a kastély közvetlen kerti környezetének képét. A park bejáratának környékén található idősebb egzóta fajok (lásd fent) alkalmazása minden bizonnyal a parkszerkezet egészen uralkodó szentimentális kerti kép tiszteletben tartásának eredményeként jöhetett létre azon a helyen, úgy hogy mindeközben az új növénykülönlegességek hódolatának eleget tehetett a birtokos.

Fejér Megye

31. Alcsútdoboz: József nádor és József főherceg nyári rezidenciájának parkja (t DK)

Helyszíni bejárás ideje: 2011, 2012.

Állapot: (4)

Jelenlegi funkció: Arborétum.

Leírás: A park egyértelműen dendrológiai kert. A kerttörténeti ismereteket teljes mértékben alátámasztja a ma is nagy mennyiségben megtalálható idős külhonos fajok választéka. Ugyanúgy ahogy a Margitszigeten is, itt is jelentős szerep jutott a *Platanus x acerifoliának* (több, >120), amelyek a tó közelében, illetve attól keletre a mélyebb részekben uralják a park térszerkezetét. A fenyőfélék széles választékával lehet találkozni. A kerti térkompozícióban két főbb alkalmazását lehet megfigyelni. Egyrészt a kastély felőli (egykor a kastélyból feltáruuló) látványok elemeiként, másrészt pedig a tó körül található idős *Taxodium distichumok*, mint hangulati elemek (a fa habitusával, őszi lombszínével és jellegzetes légzőgyökereivel) játszanak szerepet. Idősebb fajok: *Gymnocladus dioicus* (2db, 90-120), *Platanus x acerifolia* (több, >120), *Corylus colurna* (több, 35-60), *Maclura pomifera*, *Fagus sylvatica* 'Atropunicea', *Quercus robur f. fastigiata*, *Ginkgo biloba* (60, 85), *Thuja plicata* (50), *Liriodendron tulipifera* (több, 35-70), *Sophora japonica*. Csoportba ültetve található platán, törökmogyoró, tulipánfa. Szoliterként: páfrányfenyő.

32. Bicske: Batthyányi-kastélypark (ø)

Helyszíni bejárás ideje: 2012.

Állapot: (4)

Jelenlegi funkció: Kossuth Zsuzsa Gyermekotthon.

Leírás: Idős, egzóta fafaj nem található benne. Nem dendrológiai kert.

33. Csákvár: Eszterházy-kastélypark (ø)

Helyszíni bejárás ideje: 2011.

Állapot: (4)

Jelenlegi funkció: TBC-kórház, majd a Fejér Megyei Szt. György Kórház Csákvári Intézeteként működik.

Leírás: Elszórva található idősebb egzóta fafajok (pl. *Platanus x acerifolia*, *Pinus nigra*...) is, azonban jelenlétük nem meghatározó a park egésze szempontjából. (Fiatal *Pinus nigra*ból van több, de az már jóval későbbi telepítés.) Jelenlegi állapotában nem dendrológiai kert.

34. Dég: Festetics kastélypark (DK)

Helyszíni bejárás ideje: 2012.

Állapot: (4)

Jelenlegi funkció: Forster Gyula Nemzeti Örökséggazdálkodási és Szolgáltatási Központ gondozásában.

Leírás: Nem túl fajgazdag park, azonban a kastélyt övező szűkebb parkrészben (~10 hektár) itt-ott egyöntetűen elszórva lehet megtalálni az idősebb egzóta fafajok képviselőit. Így a mai napig találunk *Sophora japonicát* (150), *Platanus x acerifoliat* (120), *Ginkgo bilobát* (100), *Pinus nigra* (35-60) facsoportokat, *Celtis occidentalist* (70-80), *Aesculus hippocastanumot* (50-80), *Quercus robur f. fastigiata* (100- majdnem a tövétől ágas). Fiatalabb *Juniperus virginiana* és *Juglans nigra* (40) is található a parkban. A *Ginkgo biloba* a kastély északnyugati sarka felől kapott helyet. A park visszafogott dendrológiai kert.

35. Fehérvárcsurgó: Károlyi-kastélypark (DK)

Helyszíni bejárás ideje: 2012.

Állapot: (3)

Jelenlegi funkció: Tulajdonosa a Magyar Állam, használója a Károlyi József Alapítvány. Szabadon látogatható a park.

Leírás: Egy-egy idős fafaj azt mutatja, hogy egykor itt dendrológiai kert volt. Napjainkban egy egzótákat visszafogottan alkalmazott kert képe tárul a látogató elé. Első sorban a kastélytól délre eső kertrészben találhatóak a külhonos fák, emellett még az északi bejárat felőli út menti platánfák (60-85) érdemelnek említést. Gyakorlatilag három idős fafaj miatt sorolható még mindig a dendrológiai kertekhez a park. A kastély felől délkeletre tekintve viharvert *Abies alba* (>140) hirdeti a kert szebb napjait. Ugyanabban az irányban, kissé keletre két hatalmas tornyos tölgy (>120-130) található. Hozzávetőleg a kastély tengelyében a park távolabb eső részén számos *Corylus colurna* (30-85) egyed, mondhatni liget található. A török mogyoró ilyen nagy számú megjelenése arra enged következtetni, hogy régebben itt idősebb egyedek lehettek, amelyek magoncai ma már a térkompozícióban is meghatározó szerepet töltenek be, jellegzetes hangulatot kölcsönözve e parkrésznek. Markáns fafajok még: *Fagus sylvatica 'Atropunicea'* (70), a többnyire csoportokban megjelenő *Pinus nigra* (40-60), több *Larix decidua* (45-70), amelyek szoliterként vagy hozzávetőleges vonal mentén helyezkednek el, valamint a *Quercus robur f. fastigiata* (65-80) több képviselője.

36. Iszkaasztentgyörgy: Amade–Bajzáth–Pappenheim-kastélypark (ø)

Helyszíni bejárás ideje: 2012.

Állapot: (1)

Jelenlegi funkció: Általános iskola működik benne.

Leírás: A park növényanyagára nem jellemzők a külhonos fafajok. Nem dendrológiai kert.

37. Martonvásár: Brunswick-kastélypark (DK)

Helyszíni bejárás ideje: 2012.

Állapot: (4)

Jelenlegi funkció: A terület fenntartója az MTA Mezőgazdasági kutatóintézete.

Leírás: A park egyik legjellemzőbb növénye a *Platanus x acerifolia* (több, >130). Számos idős példány található belőle a kertben első sorban a tó körül. A szigeten hatalmas *Taxodium distichum* (>140) hívja fel magára a figyelmet. Mocsárciprusból több példány a tó keleti partján is látható. A park keleti felén az újabb épületek között több külhonos növényt lehet még találni: *Catalpa bignonioides*, *Juglans nigra*, *Paulownia tomentosa* (90), *Gymnocladus dioica* (70, 80), fiatal *Ginkgo biloba*, *Corylus colurna* (45), *Celtis occidentalis* (90-120), *Gleditsia triacanthos* (110), *Pinus sylvestris* (80). A kastélytól dél-keletre

eső reprezentatív parkrészben *Cedrus atlantica* és *Sophora japonica* 'Pendula' található. A park egyértelműen dendrológiai kert első sorban a nagy számú platánfa és a néhány nagyobb méretű egzóta miatt. Ma a kastély környezete változatos fafajokat sorakoztat fel a különféle fenyőfélékből és lombhullató fafajokból, azonban ezek az egyedek fiatal telepítések, tehát nem vehetők számba, mint eredeti dendrológiai kerti növények.

38. Nádasdladány: Nádasdy-kastélypark (DK)

Helyszíni bejárás ideje: 2012.

Állapot: (3)

Jelenlegi funkció: Forster Gyula Nemzeti Örökséggazdálkodási és Szolgáltatási Központ gondozásában.

Leírás: A park szinte minden részletében dendrológiai kert hangulatát árasztja, amelyet a tüzetesebb növénymeghatározás is alátámaszt. A kastélytól északra – templom felé – *Taxus baccata* (35-40) liget található. Mellettük *Aesculus hippocastanum* (80-85). A templom közelében három *Juglans nigra* (70-75) látható. Különböző fenyőfélék közül a legfeltűnőbb megjelenésűek: *Abies pinsapo*, *Abies alba* (65), *Larix decidua*, *Calocedrus decurrens* (35, 45), *Pinus nigra* (30-90), két nagyobb *Juniperus virginiana* (50-55). A lomblevelű fafajok közül is számos jellegzetesen dendrológiai kerti növény található. A *Fagus sylvatica* (100) alapfaj megjelenése sem egyértelmű ezen a helyen, így megemlítése szükséges, azonban a tájképi kertek korszakának jól ismert fajtája az 'Atropunicea' (85) két egymás mellett lévő egyede is megtalálható. Továbbá látható még *Platanus x acerifolia* (110, 120), *Celtis occidentalis* (70) és néhány *Gymnocladus dioica* (60-90), amelyek között számos fiatal magonc van.

39. Soponya: Zichy-kastélypark (DK-)

Helyszíni bejárás ideje: 2012.

Állapot: (2) Határai, formája nehezen kivehető.

Jelenlegi funkció: nincs.

Leírás: A több részre szabdaltnak (a kastély közvetlen környezete bekerített, amely csak engedéllyel látogatható, a többi szabadon látogatható) három fafaj jellemző: *Sophora japonica* (80-110), *Celtis occidentalis* (70-90), *Juniperus virginiana* (30-65). Utóbbiak más örökzöldekkel (*Taxus baccata* (25-45), *Pinus nigra* (30-50), *Buxus sempervirens* (8-15)) együtt – és a mára elgyomosodott aljnövényzettel – egy kisebb erdőt képeznek. Idősebb *Fagus sylvatica* 'Atropuniceák' (80, 100, 120) és *Juglans nigra* (70) is megtalálhatóak a kertben. A kastélytól észak-nyugatra lévő kertrészben, nagyobb kaszált felületen *Gleditsia triacanthos* sarjakból megmaradt facsoport látható 50 cm-es kiszáradt tönk körül. A díszudvarban pedig több *Paulownia tomentosa* (50-80) is található. Egy-egy (70, 80) a kastély délnyugati homlokzatára szimmetrikusan elhelyezve látható, amelyből a déli oldalt lévő a *Kertészeti Lapokban* 1927-ben közölt 390 cm törzskörméretű példány utódja.⁵ A több száz éves anyanövény tönkje még ma is látható e példány mellett. A díszudvarban két *Catalpa bignonioides* (20, 25) is található. Mai állapotában a park nehezen értékelhető. A parknak gyakorlatilag nincs térszerkezete, az angolkeri jelleg nem felfedezhető. A park dendrológiai kerti minőségében súlyosan veszélyeztetett.

40. Székesfehérvár-Csalapuszta: Kégl-kastély parkja (ø)

Helyszíni bejárás ideje: 2012.

Állapot: (1)

Jelenlegi funkció: nincs.

Leírás: A park mára fennmaradt részein mindössze négy idős *Platanus x acerifolia* (90-110), egy *Celtis occidentalis* (100), egy-két *Morus nigra* (50-90) és néhány *Aesculus hippocastanum* (35-95) facsoport maradt fenn. A külhonos fafajok csekély száma és a park végtelenül hiányos térszerkezete folytán nem dendrológiai kert.

41. Lovasberény: Cziráky-kastélypark (ø)

Helyszíni bejárás ideje: 2011.

Állapot: (1)

Jelenlegi funkció: nincs.

Leírás: A kastély környezete többnyire fátlan, mindössze néhány *Aesculus hippocastanum*, *Sophora japonica* és *Celtis occidentalis* található. A kastélytól nyugatra nagy kiterjedésű erdő jelzi a park elvadult

⁵ Virágzó *Paulownia imperialis*, gróf Zichy János nagylángi kastélyudvarán. (Kép.) *Kertészeti Lapok*. 1927 (31. évf.) 8. 115.

állapotát. Egyetlen különlegesebb egzóta a kiszáradó-félben lévő tó mellett található *Ginkgo biloba* (65). A tó közelében lévő tisztás szélén néhány fiatal platán is felfedezhető. Nem dendrológiai kert.

Győr-Moson-Sopron Megye

42. Dénesfa: Cziráky-kastélypark (t DK)

Helyszíni bejárás ideje: 2012.

Állapot: (3)

Jelenlegi funkció: Pszichiátriai rehabilitációs intézet.

Leírás: A park ma is hatalmas kiterjedésű. Rengeteg külhonos fafaj található benne. A fenyőfélék egész gyűjteménye látható a kastélyhoz közelebbi részeken. Több *Sequoiadendron giganteum* (90-130), *Quercus rubra* (50-90), *Pterocarya fraxinifolia* (25-40), *Paulownia tomentosa* (40, 20), *Magnolia acuminata* (30), *Magnolia soulangeana* (15, 25-többszörű), *Platanus x acerifolia* (pl. aradi 13 facsoport/40-80/, 80), fiatal *Corylus columnák*, a Répce partján *Taxodium distichumok* (60-80) csoportja és egy hatalmas *Liriodendron tulipifera* (100) található. A fentiek felül található még *Aesculus hippocastanum* (70-100), *Abies pinsapo* és annak kéklevelű változata. Egyértelműen dendrológiai kert, a térszerkezet azonban rehabilitációra szorul.

43. Hédervár: Khuen–Hédervár-kastélypark (DK)

Helyszíni bejárás ideje: 2012.

Állapot: (4)

Jelenlegi funkció: egy része hotelhez tartozik a többi szabadon bejárható.

Leírás: A parkot a *Platanus x acerifolia* (90-130) egyedek határozzák meg, legalábbis a kastélyhoz most is szervesen kapcsolódó parkrészben. Ugyanitt megtalálható még a *Liriodendron tulipifera* (40, 50), *Ginkgo biloba* (135), és néhány fiatal *Juglans nigra* (20, 25). A távolabbi parkrészben még a *Pinus nigrából* lehet találni hatásos facsoportokat és egy-két szoliter platánt, amelyek azonban már nem érvényesülnek egy egységes kertépítészeti kialakításban. A park tipikus platános dendrológiai kert.

44. Mihályi: Döry-kastélykert (DK)

Helyszíni bejárás ideje: 2012.

Állapot: (3)

Jelenlegi funkció: A park több részre osztott jelenleg. A kastély a Kulturális Örökségvédelmi Hivattaltól 2011-ben a Magyar Nemzeti Vagyongazdálkodó Zrt.-hez került, majd ugyanabban az évben az üzemeltetés jogát megkapta a település önkormányzata. Az északi parkrészben ma községi óvoda működik.

Leírás: A kastélypark (kb. 2 ha a Kis-Rába túl oldalán lévő területtel) jelenlegi méretéhez (a kastélyt övező kert) képest fafajokban gazdag. A kastélykertben *Platanus x acerifolia*, *Quercus robur f. fastigiata*, *Aesculus hippocastanum* facsoport, *Gleditsia triacanthos*, *Pinus nigra*, *Sophora japonica* és a kastély közvetlen közelében két *Magnolia* faj található, amelyből az egyiknek (a kastély déli oldalában lévőnek) 40 cm-es törzsátmérője van. A másik a keleti oldalt lévő bejárat jobb oldalán található. A községi óvoda kertjében hatalmas *Platanus x acerifolia* található. A kert egyértelműen dendrológiai kert.

45. Nagycenk: Széchenyi-kastélypark (DK)

Helyszíni bejárás ideje: 2012.

Állapot: (4)

Jelenlegi funkció: hotel-kastélyszálló, múzeum

Leírás: A kastély (északi) tengelyében lévő barokk kertrészt leszámítva a park tájképi stílusú. Egyértelműen dendrológiai kert, amelynek jellemző növénye – első sorban a kastély nyugati, déli és keleti oldalához kapcsolódó részeken – a platán. A megtalálható növényekből megemlítenők: *Platanus x acerifolia* (90-180), *Sequoiadendron giganteum* (135), *Aesculus hippocastanum* (100) szoliterként és facsoportban, *Fagus sylvatica 'Atropunicea'* (60, 80), *Pinus strobus* (40), *Juniperus virginiana* (40) kihalóban, *Magnolia acuminata* (50) kiszáradáshoz közeli állapotban, *Sophora japonica 'Pendula'* (35), fiatal *Liriodendron tulipifera*, *Ginkgo biloba* (40).

46. Pannonhalma: Bencés Főapátság arborétuma (DK)

Helyszíni bejárás ideje: 2012.

Állapot: (3)

Jelenlegi funkció: arborétum, de inkább mondanám egy magas fajszámmal rendelkező – zsúfolt – gyűjteményes kertnek

Leírás: Meredek domboldalon számos – döntően fiatal – fajtát lehet találni. A fenntartás kissé elhanyagolt, a fák túl sűrűn helyezkednek el egymáshoz képest, az újabb növénytelepítések figyelmen kívül hagyják a nagyvonalú térszervezést. A tájképi térszervezés csak egy-két helyen észlelhető. Az idősebb fajok közül néhány: *Juglans nigra* (80), *Calocedrus decurrens* (80), *Corylus colurna* (40-45), *Liriodendron tulipifera* (55), *Magnolia acuminata* (20, 50), *Gymnocladus dioica* (125), többtörzsű *Broussonetia papyrifera* (30-55), *Gleditsia triacanthos* (35). Érdekessége még a kertnek, hogy nincs kapcsolata az apátsági épületegyüttessel – még vizuálisan sem – mivel az arborétum a domb keleti oldalában helyezkedik el.

47. Sopronhorpács: Széchenyi-kastélypark (t DK!)

Helyszíni bejárás ideje: 2012.

Állapot: (1-2)

Jelenlegi funkció: nincs, üresen áll

Leírás: Változatos és koros növényanyag jellemzi, azonban sajnos teljesen elhanyagolt. Az útvonalvezetés nehezen kivehető, a park egy sűrű erdő képét mutatja. A terület nagyon nehezen bejárható, nagyrészt átláthatatlan és áthatolhatatlan. A kastély tengelyében lévő nagyobb díszgyep képez csak kivételt. A kastélytól északra és északkeletre eső területeken változatos fajösszetételű fenyőgyűjtemény található. Főleg az északkeleti részen jelenlétük meghatározó és uralkodó. Fajok: *Platanus x acerifolia* (>100), tövétől ágas *Pterocarya fraxinifolia* (25-60), *Sequoiadendron giganteum* (>80), a kastély északi parkrészében járva a kastély felé tekintve a vizuális kapcsolatot egy fiatal *Aesculus hippocastanum* facsoport (vagy fasor?) korlátozza, megakadályozza. *Pseudotsuga* sp. (40), *Juglans nigra* (120?), *Thuja plicata* (120), *Catalpa* sp. (80), *Pinus nigra*, *Fagus sylvatica* 'Atropunicea'. A parkban – az elhanyagolt állapota ellenére – még mindig felfedezhetőek a főbb útvonalak, tisztások, díszes gyepfelületek helyei. Mindemellett az idős jellemző növényanyag a kert térszerkezetét alig látható módon, de még felfedezhetően kirajzolja, amely a visszafordítható folyamatok legutolsó fázisát jelenti. A park tipikus dendrológiai kert.

48. Zsira: Gyülevízy–Pejacsevichs–Rimanóczy-kastélykert (ø)

Helyszíni bejárás ideje: 2012.

Állapot: (4)

Jelenlegi funkció: kastélyszálló.

Leírás: A parkban kevés egzóta faj van és azok sem idősek. Ilyenek például: *Corylus colurna*, több *Quercus robur* f. *fastigiata* (35-75), *Aesculus hippocastanum*. Mindössze egy nagyobb *Gleditsia triacanthos* (60) van a parkban. Nem dendrológiai kert.

49. Röjtökmuzsaj: Felsőbüki Nagy–Ürményi-kastélypark (ø)

Helyszíni bejárás ideje: 2012.

Állapot: (4)

Jelenlegi funkció: kastélyszálló

Leírás: Néhány *Platanus x acerifolia* (90-120) és pár *Aesculus hippocastanum* van a parkban az idősebb fajok közül. A többi vagy honos, vagy nagyon fiatal. Nem dendrológiai kert.

Hajdú-Bihar Megye

50. Téglás: Beck–Dégenfeld-kastélypark (?)

Helyszíni bejárás ideje: 2012.

Állapot: (2)

Jelenlegi funkció: nincs

Leírás: A kastély és a park felújítás alatt van. Nem sikerült megnézni.

Heves Megye

51. Erdőtelek: Kovács-kastélykert (DK)

Helyszíni bejárás ideje: 2009.

Állapot: (4)

Jelenlegi funkció: arborétum

Leírás: A park ma is bővelkedik fa- és cserje fajokban. Legjelentősebb egyedek: *Juglans nigra*, *Paulownia tomentosa*, *Taxodium distichum*, *Celtis occidentalis*, *Aesculus hippocastanum*. Érdekesebb

cserjefajok: *Lonicera Mackii*, *Clerodendron trichotonum*, *Picea glauca conica*. Dendrológiai kert, annak ellenére, hogy már-már néhol zsúfolt a növényállomány.

52. Gyöngyös: Orczy–kastély-kertje (DK-)

Helyszíni bejárás ideje: 2012.

Állapot: (4)

Jelenlegi funkció: Mátra Múzeum.

Leírás: A park faállománya mára nagyon ritka lett. Újabb telepítések már látszanak, azonban az idős példányokból napjainkra kevés maradt. A külhonos fajok közül érdemes megemlíteni: a kastély északkeleti sarkánál egy – az általam az országban látott legnagyobb – *Corylus colurna* (140) található, a kastély keleti homlokzatával szemben több *Magnolia kobus* (15-25) látható, a kastélytól nyugatra *Sophora japonica* (125), *Cedrus atlantica* (2x35, 35) és fiatal *Quercus robur f. fastigiata* található. A park többi részén fiatal törökmogyorók, *Aesculus hippocastanum* (60), *Gymnocladus dioica* (30) található sok más újonnan ültetett faj mellett. A parkot nemrégiben újíthatták fel. Az idősebb fák első sorban a kastély körül helyezkednek el, kis számuk miatt nem sorolom a – mai állapot szerinti – dendrológiai kertek közé.

53. Lőrinci: Tornyai–kastély-kertje (ø)

Helyszíni bejárás ideje: 2012.

Állapot: (3)

Jelenlegi funkció: Iskola

Leírás: Egy *Juglans nigra* (75), egy *Pinus nigra* (50) és egy *Platanus x acerifolia* (55) kívül jelentősebb korú külhonos fajt nem találtam. A kastély környezetében fiatal fenyőfélék találhatók, azon kívül inkább a honos fajok dominálnak a kertben. Nem dendrológiai kert.

54. Szilvásvár: Erdődy–Pallavicini-kastélypark (ø)

Helyszíni bejárás ideje: 2012.

Állapot: (4)

Jelenlegi funkció: Kastélyszálló.

Leírás: Rendezett parkban egyértelműen a honos növények uralkodnak. Elvértve található egy-egy fiatal *Aesculus hippocastanum*, *Quercus robur f. fastigiata*, *Larix decidua* és *Abies alba*. Nem dendrológiai kert.

Jász-Nagykún-Szolnok Megye

55. Tiszakürt: Bolza-féle park (DK)

Helyszíni bejárás ideje: 2011, 2013.

Állapot: (4)

Jelenlegi funkció: Arborétum.

Leírás: A kastély már nem létezik. A parkban megtalálhatóak az idős egzóta fajok: *Taxodium distichum* (90), *Quercus rubra* (90), *Platanus x acerifolia* (több 90-190). Továbbá: *Ginkgo biloba* (40), *Paulownia tomentosa* (30, 35, 70), *Pinus nigra* (50), *Magnolia kobus* (15). Dendrológiai kert.

56. Újszász: Orczy-kastélypark (ø)

Helyszíni bejárás ideje: 2012.

Állapot: (2)

Jelenlegi funkció:

Leírás: A nagy kiterjedésű parkban – egy-két fiatal egzótától eltekintve – csak honos faj található. A kert nagyon elvadult, nehezen bejárható, a tájékozódás gyakorlatilag lehetetlen. Nem dendrológiai kert.

Komárom-Esztergom Megye

57. Tata: Eszterházy angolpark. (DK)

Helyszíni bejárás ideje: 2012.

Állapot: (3)

Jelenlegi funkció: közpark

Leírás: A tatai angolpark jellegzetesen olyan park, amelyben néhány faj következetes alkalmazása – túl az épített elemeken – adja meg a kertépítészeti kompozíció karakterét. Alapvetően két vezérnövényt lehet megjelölni; az egyik *Populus nigra* 'Italica' – jellegzetesen szentimentális kerti „elem” – a másik a

Platanus x acerifolia. Az előzőről tudjuk⁶, hogy meghatározó karakternövénye volt a parknak a 18. és a 19. század fordulóján. A Cseke-tó partját még ma is határozottan uralja a megmaradt néhány egyed. A platán nem csak a tó partján, hanem a kastély közelében csoportokban, illetve a parkban itt-ott megjelenve tagolja a teret. Az előző inkább a távolabbi látvány karakterét adja meg, az utóbb pedig a kerti tartózkodás közvetlen megtapasztalásán alapuló hangulati elemeként fogható fel. A fent említett évszázados fajokon kívül megtalálható még: *Catalpa bignonioides* (60), *Taxodium distichum* (40-50), *Pinus sylvestris* (50-70), *Pterocarya fraxinifolia* (25-55), *Gleditsia triacanthos* (90), *Aesculus hippocastanum* (~70). A platánok következetes alkalmazása és koruk alapján tekinthető első sorban dendrológiai kertnek e park.

Nógrád megye

58. Alsópetény: Andreánszky-kúriakert (ø)

Helyszíni bejárás ideje: 2012.

Állapot: (4)

Jelenlegi funkció: magántulajdon.

Leírás: Teljesen felújított kúria és park. Nem tudtam bejutni a kertbe, de kívülről külhonos fajok nem látszódtak. Nem dendrológiai kert.

59. Bátonyterenye (Kisterenye): Gyürky–Solymossy-kastélypark (ø)

Helyszíni bejárás ideje: 2012.

Állapot: (2-3)

Jelenlegi funkció: közpark

Leírás: A park stílusát tekintve nagy az összevisszaság. Idős külhonos fajok nincsenek, azonban számos fiatal örökzöldet lehet találni a kastélytól nyugatra lévő parkrészben, amely megbontja a park eredeti térszerkezetét és hangulatát. Nem dendrológiai kert.

60. Csitár (Nógrádgárdony): Majláth-kastélykert (DK)

Helyszíni bejárás ideje: 2012.

Állapot: (3)

Jelenlegi funkció: kastélyszanatórium

Leírás: A nem túl nagy törzsátmérőjű külhonos fajok nagy száma minden bizonnyal a nagy külföldi utazó, Mailáth gróf idejéből maradt ránk. A parkban első sorban a lomblevelű egzóták dominálnak, azonban a fenyőféléknek is fontos kompozíciós szerep jutott. Fajok: *Aesculus hippocastanum* (60, 50, 35-40), amelyből egy kör alakú kiültetés is van egy újkori pavilon körül, *Gleditsia triacanthos* (65), *Juglans nigra* (60, 40, 40, 35), *Celtis occidentalis* (több, 40-60), *Magnolia sp.* (15), *Platanus x acerifolia* (70), *Liriodendron tulipifera* (30), *Juniperus virginiana* (35), *Thuja plicata* (40), *Sophora japonica* (40), *Pinus nigra* (35-90), *Pseudotsuga menziesii* (65) és csoportokban ültetett fiatal *Larix decidua*-k. A park térszerkezete a fákat tekintve nem túl tiszta. Az erdősülés már érzékelhető, kezelés hiányában pedig torz fák és tagolatlan térstruktúra fog kialakulni. Dendrológiai kert.

61. Erdőtarcsa: kúriakert (t DK!)

Helyszíni bejárás ideje: 2013.

Állapot: (1)

Jelenlegi funkció: nincs.

Leírás: Vélhetően kúriakert volt, majd óvodaként működött. Az óvoda megszűnt, az épületet elhordták. Helyiekkel beszélgetve (40-50 éves hölgy) megtudtam, hogy ő még abba az óvodába járt, s csodaszép parkja volt. A telekhatáron lévő falazott kapupillérek tanúskodnak arról, hogy itt egykoron kúriakert volt. A kert átláthatatlan és nehezen járható a 2 méter magas bozótól. A kert teljesen elhanyagolt, elhagyatott. Értékes fajok a majdnem 1,5 ha-os kertben: *Pseudotsuga sp.* (több, 20-35, 45), *Sophora japonica*, *Pinus strobus*, *Quercus rubra* (65), *Platanus x acerifolia* (90), *Fagus sylvatica* 'Atropunicea' (~80), *Quercus robur f. fastigiata* (85). A növényanyag után ez a kert tipikus dendrológiai kert, amely erősen veszélyeztetett! A legtöbb olyan faj megtalálható benne, amely a dendrológiai kertek jellegzetes növénye, ezért tipikus.

62. Erdőtarcsa: Kubinyi–Márkus-kúriakert (DK)

⁶ lásd kerttörténeti kutatás fejezetben

Helyszíni bejárás ideje: 2013.

Állapot: (3)

Jelenlegi funkció: községi általános iskola (II. Rákóczi Ferenc Általános Iskola Tagiskolája)

Leírás: A kert gondozott, azonban a történeti kerthez nem illő fatelepítések láthatóak. A kert lombkorona-borítottsága ideális, érvényesülni tudnak a faegyedek, nincs az a zsúfoltság, amely sok másik kertnél észlelhető, amelyekben a gyomfa-fajoktól, vagy egyszerűen a sok magonctól, amelyet nem tartanak kordában, következik be. A kúria jelenleg délkelet felől közelíthető meg. Itt *Quercus rubra* (70) található, egy hatalmas hársfa mellett. A kúriától délnyugatra eső kertrészben kisebb fagyűjtemény található: *Pseudotsuga* sp. (110), *Corylus colurna* (70), *Juglans nigra* (90), *Aesculus hippocastanum* íves vonalvezetésű foghíjas kettős fasor, *Pinus nigra* (40), *Quercus rubra* (55). A külhonos fafajokon kívül sok hársfa is található. A kertben a fenti nagy fák uralkodnak, azonban különösebb térszerkezet nem fedezhető fel. Felújításra szorulna ez a dendrológiai kert is.

63. Felsőpetény: Almássy-kastélykert (ø)

Helyszíni bejárás ideje: 2012.

Állapot: (2)

Jelenlegi funkció: nincs

Leírás: A kert teljes mértékben felújításra szorul, amihez – faállományát tekintve – nagyon jó adottságokkal rendelkezik jelenleg is. Karakteres fafajok: *Quercus rubra* (>120), *Liriodendron tulipifera* (45), *Pinus strobus* (30-45), a bejárattól a kastélyhoz kettős *Aesculus hippocastanum* (60) fasor vezet. Alapvetően a honos fafajok jellemzik a kertet, elszórva fiatal *Larx decidua* csoportokkal, és a fenti külhonos fafajokkal lehet találkozni. Nem dendrológiai kert.

64. Szirák: Teleki–Dégenfeld-kastélypark (ø)

Helyszíni bejárás ideje: 2012.

Állapot: (4)

Jelenlegi funkció: kastélyszálló

Leírás: A kastély díszudvarában jelentősebb növényzet napjainkban nem található. A kertben az idős fafajok honos növények, a fiatalok között már több egzóta (*Magnolia* sp, *Sophora japonica* 'Pendula'...) is felfedezhető. Nem dendrológiai kert.

Pest Megye

65. Gödöllő: Királyi kastélypark (DK)

Helyszíni bejárás ideje: 2010, 2012.

Állapot: (4)

Jelenlegi funkció: múzeum

Leírás: A felső park központi részét 2010-ben rekonstruálták⁷, a többi része azonban még vár a felújításra. A kerttervezési munkákban jómagam is maximálisan részt vettem. A park érdekessége, hogy ugyan tájképi kialakítás jellemzi, megtalálhatóak benne karakteres barokk elemek is, amelyek jól illeszkednek a tájképi kertbe. A tervezéskor is fő hangsúlyt kaptak a gyűjteményes tájképi kertekre jellemző növények alkalmazása. Meglévő idősebb egzóták: *Sequoiadendron giganteum*, *Ginkgo biloba* (80), *Gymnocladus dioica*, *Pinus nigra*, *Pinus sylvestris*, *Aesculus hippocastanum*, *Platanus x acerifolia* (130), *Juglans nigra* (85), *Quercus robur* f. *fastigiata*. Dendrológiai kert.

66. Tápiógyörgye: Györgyey-kastélypark (ø)

Helyszíni bejárás ideje: 2011.

Állapot: (3)

Jelenlegi funkció: szociális otthon

Leírás: A park egész területén a honos fafajok uralkodnak. A park bejáratánál nemrég ültetett örökzöldek és virágos kiültetés díszlenek. A parkban mindössze néhány fiatal egzóta fafaj található (pl. *Corylus colurna*, *Gleditsia triacanthos*). Nem dendrológiai kert.

67. Tápiószele: Blaskovich-kúriakert (DK-)

Helyszíni bejárás ideje: 2011.

⁷ Tervező: BCE, Kert- és Szabadterépitészeti Tanszék, munkatársak: Jámbor Imre, M. Szilágyi Kinga, Fekete Albert, Sárospataki Máté, Szabó Teodóra, Vajda Szabolcs, Varga Eszter.

Állapot: (4)

Jelenlegi funkció: múzeum

Leírás: A „múzeumkertben” több tájékoztató tábla található más-más témákat bemutatva. Az egyiken korabeli fotókat is közölnek a parkról, amelyekről kiderül, hogy itt örökzöldekben gazdag gyűjtemény is volt valaha. Ma ebből nem sok látszik. A kertben lévő fák túlnyomó többsége nem lehet idősebb 60-80 évnél – vélhetően a háborús pusztítások miatt. A kertről 1910-ben kertterv készült.⁸ A terv – azon túl, hogy egy igen szakszerű rajz – szabályos, geometrikus és oldott útvonalvezetések együttes alkalmazását mutatja be. A kert a kései dendrológiai kertek közé sorolható. Kis méreténél fogva már-már a 20. század elejére jellemzővé váló geometrikus szerkesztésű kertek felé hajlik, de ez inkább a szűk helynek – értsd: kis kertnek, alig több mint 1 ha – tudható be. Nagyobb kert esetén ugyanez a kompozíciós elv kevésbé feszessé válna, jobban érzékelhető lenne az épülethez közelebbi mértani szerkesztés és a távolabbi kertrészek oldott vonalvezetése. *Celtis occidentalis* (35-40), *Platanus x acerifolia* (65), *Pinus nigra* (35), *Aesculus hippocastanum* (45), *Sophora japonica* (40).

68. Tápiószele: Viczián-kúriakert (ø)

Helyszíni bejárás ideje: 2011.

Állapot: (4)

Jelenlegi funkció: magántulajdon

Leírás: Nem sikerült bejutnom, azonban a kerítésen kívülről is jól látszódott, hogy néhány *Pinus nigra* és *Aesculus hippocastanum* kívül csak fiatal egzóták vannak, a többi mind honos növény. Nem dendrológiai kert.

69. Tóalmás: Almássy-kastélypark (DK)

Helyszíni bejárás ideje: 2011.

Állapot: (3)

Jelenlegi funkció:

Leírás: A parkot folyamatosan fenntartják és próbálják helyreállítani is fokozatosan. Jelenlegi állapotában azonban rengeteg munka szükséges ahhoz, hogy a tájképi kertekre jellemző térszervezés újra teljes egészében érvényesüljön. Idősebb fafajai: *Fagus sylvatica* 'Atropunicea', *Platanus x acerifolia* (csoportban, 6 db hálós kiosztásban, az egész kertben itt-ott megjelenik egy-egy példánya), *Taxodium distichum*, *Pterocarya fraxinifolia*, *Celtis occidentalis*, *Pinus nigra*, *Aesculus hippocastanum*. Dendrológiai kert, amelyben a platánoknak hangsúlyos szerep jutott.

70. Tura: Schossberger-kastélypark (DK-)

Helyszíni bejárás ideje: 2011.

Állapot: (1)

Jelenlegi funkció: nincs

Leírás: A park gyakorlatilag bejárhatatlan, mindössze a kastély közvetlen környezetére szorítkozik a gyér fenntartás. A közel 10 hektáros park nagyrészt áthatolhatatlan „dzsungel”, amelynek hozzávetőleg 1/10-t lehet kisebb-nagyobb gonddal bejárni. Nagy nehézségek árán a park kevésbé bozótos részét – kastélytól keletre – is sikerült megnézni. Jellegzetes fajok: *Platanus x acerifolia*, *Sophora japonica*, *Celtis occidentalis*, *Aesculus hippocastanum*, *Quercus robur f. fastigiata*. A kastélyban egy rövid kerttörténeti leírás is található egy kiállítás részeként. Itt megemlítik a ma is „látható” érdekesebb fajokot, amelyek: *Corylus colurna*, *Gleditsia triacanthos*, *Quercus robur f. fastigiata*, *Celtis occidentalis*, *Fraxinus excelsior*, *Juglans nigra*, *Aesculus hippocastanum*. A park, a bejárt kertrész és a látott fajok alapján, vélhetően dendrológiai kert.

71. Vácrátót: Vigyázó-kastélypark, /Nemzeti Botanikus Kert, MTA ÖK ÖBI/ (tDK)

Helyszíni bejárás ideje: 2010.

Állapot: (5)

Jelenlegi funkció: Nemzeti Botanikus Kert

Leírás: Az M.24. melléklet tartalmazza azon fajokot, amelyek kora 100-150 évre tehető. A kert egyértelműen dendrológiai kert. (*Abies alba*, *Celtis occidentalis*, *Fagus sylvatica* 'Atropunicea', *Platanus x acerifolia*, *Ginkgo biloba*, *Magnolia sp.*, *Pterocarya fraxinifolia*, *Taxodium distichum*.)

⁸ Forrás: a kertben kiállított információs táblán olvasható kerttörténeti áttekintésről.

Somogy Megye

72. Ádánd: Csapody-kastélykert (DK!)

Helyszíni bejárás ideje: 2013.

Állapot: (2)

Jelenlegi funkció:

Leírás: Ma iskolaként működik, amely funkció a park térszerkezetében maradandó nyomokat ejtett (futball pályák, iskola épületek). A szerencsétlen jelenlegi térstruktúra ellenére, több igen idős külhonos fa található a parkban: *Juglans nigra* (több, 100-140), *Gymnocladus dioicus*, *Aesculus hippocastanum* (több, 50-80), *Ginkgo biloba* (100), *Platanus x acerifolia* fasor a főút mentén a park határában, ugyanitt *Acer saccharinum* is található. A park térszerkezete még ilyen beépítettség mellett is tájképvé alakítható, úgy hogy mindeközben az iskolai használatnak is megfelelően. Komplet kertépítészeti revitalizációval újra dekoratív dendrológiai kert válhatna belőle.

73. Bárdudvarnok, Bárdibükk: kúriakert (t DK)

Helyszíni bejárás ideje: 2012.

Állapot: (3-4)

Jelenlegi funkció: külföldi tulajdonú mezőgazdasági cég

Leírás: Az alig több mint egy hektáros kertben meglepő nagyságú egzóta fafajokat lehet találni: *Sequoiadendron giganteum* (110-120), *Cedrus atlantica* (80, 60), *Celtis occidentalis* (85), *Aesculus hippocastanum* (85), *Fagus sylvatica* 'Atropunicea', *Platanus x acerifolia* (70+110), *Maclura pomifera* (30). A kúria északi homlokzatával szemben egy *Magnolia sp.* található. Sajnos a kertben van egy oda nem illő 20. század második felében épült épület, ami jelentősen rontja az összképet. A kert tipikus dendrológiai kert, arányos honos és külhonos növények jelenlétével. A kert térszerkezete kívánna némi helyreigazítást, azonban látszik, hogy a fenntartás folyamatos.

74. Csurgó: Csokonai Vitéz Mihály Református Gimnázium Általános Iskola és Kollégium parkja (DK)

Helyszíni bejárás ideje: 2010.

Állapot: (3)

Jelenlegi funkció: gimnázium, mindig is oktatási intézmény volt.

Leírás: A számos dendrológiai kert közül ez az egyetlen, amely oktatási intézményként jött létre és a mai napig aként funkcionál. A főúri parkokban lévő kastélyok szerepét a többszintes iskolaépület tölti be a park kialakításának kezdetétől. Az idősebb parkrész a kastélytól északra, illetve nyugatra helyezkedik el. A park karakterét első sorban az idősebb *Pinus strobusok* (40-60) adják. További egzóta fafajok: *Platanus x acerifolia* (80-120), *Magnolia sp.* (több: pl. keleti homlokzat előtt a főtengelyben lévő út két oldalán kapuszerűen, illetve szoliterként a keleti homlokzat északi részén), *Aesculus hippocastanum* és az iskolaépület tengelyében fenyőfélékből kialakított – vegyes – fasorok vezetnek a bejárathoz. Több *Sequoiadendron giganteum* is található a kertben, azonban a legnagyobbak (~150) már csak a bemutatásra megmaradt csonkja látható.

75. Iharos: Inkey-kastélypark (t DK)

Helyszíni bejárás ideje: 2013.

Állapot: (3-4)

Jelenlegi funkció: közpark

Leírás: Az egyik legnagyobb és legváltozatosabb fafajokat bemutató park, amelyet Magyarországon láttam. Az egzóta fafajok széles gyűjteményét lehet itt megtalálni, amelye a park teljes területén ízlésesen elszórva jelennek meg a honos növények között. A külhonos és honos fafajok harmonikus elrendezésére láthatunk kiváló példát napjainkban is. Útvonalvezetés nem vehető ki a parkban, azonban a fafajok önmagukban is csoportokban vagy szoliterként elhelyezve jól követhetően megadják a kerti térkompozíció különböző hangsúlyait, dinamikáját és egyúttal mondanivalóját. A parkban található a település futballpályája. A kastély közvetlen környezetében található: *Pseudotsuga menziesii* (130), déli oldalt *Ginkgo biloba* (130), *Platanus x acerifolia* (170). Az egész park területén megjelennek az egzóta fafajok: *Chamaecyparis* csoportok (40-70), *Pinus strobus* (60-80), *Quercus robur f. fastigiata* (80-90), *Cunninghamia lanceolata*, *Ginkgo biloba* (150), *Tsuga heterophylla* (80), kiszáradt, csonka *Sequoiadendron giganteum* (>200), *Pinus sylvestris*, szabályos lombkoronájú *Phellodendron amurense* (60), *Liriodendron tulipifera*, 3-as csoportban *Fagus sylvatica* 'Atropunicea' (90). A vérbükkök

egymástól hozzávetőleg 10 méteres távolságban vannak, amely azt bizonyítja, hogy már az ültetés pillanatában gondoltak arra, hogy ezek a fák nagy méretűre nőnek. *Magnolia sp.* több egyed egymás közvetlen közelébe ültetve egy bokorfaként jelenik meg, így szoliterként díszít. Facsoportokból meg kell említeni még: ötös *Platanus x acerifolia* (50-150) facsoport, 3-as *Paulownia tomentosa* (80, 100, 140). A park egy egyedülálló kiültetése az a *Larix decidua*-ból kialakított hozzávetőleg 20-25 méter átmérőjű kör alakú facsoport, amelyben átlag 4 méter távolságban ültették a fákat. Belépve a facsoportba gótikus katedrális-szerű élményt nyújt a ritkás lombzatú, magasba felnyúló sudár fenyőtörzsek. A facsoportok és a szoliter elrendezések egyértelműen megkülönböztethetők. Facsoportban alkalmazták: *Fagus sylvatica* 'Atropunicea', platán, *Quercus robur f. fastigiata*, *Larix decidua*, *Pinus strobus*, *Chamaecyparis sp.*, *Pinus sylvestris*, *Paulownia tomentosa*. Szoliterrek: *Magnolia sp.*, *Cunninghamia lanceolata*, *Sequoiadendron giganteum*, *Ginkgo biloba*, *Liriodendron tulipifera*, *Phellodendron amurense*, *Tsuga heterophylla*, *Castanea sativa*, *Abies alba*. A park fenntartásának köszönhetően járható gypsint és sarjaktól, gyomfáktól mentes a kert. Védelemre érdemes park. A park térszerkezetét érdemes lenne lehetőség szerint restaurálni! Tipikus dendrológiai kert.

76. Iharosberény: Inkey-kastélypark (t DK)

Helyszíni bejárás ideje: 2010, 2013.

Állapot: (3)

Jelenlegi funkció: oktatási intézmény...

Leírás: A kastélyparkban ma számos idős külhonos fafaj található pl.: *Paulownia tomentosa* (110), *Ginkgo biloba*, *Sequoiadendron giganteum* (egy kidőlt, a legnagyobb kiszáradt – 2010-ben még élt – és egy 160 cm-nél nagyobb törzsátmérőjű), *Liriodendron tulipifera*, *Platanus x acerifolia* (90, 130), *Cedrus deodora* (160). A kastély északi szárnyától keletre három idős *Liriodendron tulipifera* (80-110) található és mellettük két hatalmas *Ginkgo biloba* (90-110). A központi díszgyep átellenes oldalán (a kastély déli szárnyától keletre) *Liriodendron tulipifera* pár és egy terebélyes *Platanus x acerifolia* teremti meg a kerti térkompozíció egyensúlyát. A jelenlegi park északi határában (műfüves futballpálya sarkánál) szintén egy ritka nagy *Liriodendron tulipifera* (>130) található. A kastéllyal szemben a park keleti határában *Fagus sylvatica* 'Atropunicea' (100, 120, 120) csoport, fent említett *Cedrus deodora* és egy *Ginkgo biloba* (80) zárja a kerti látványt (amelyek jelenleg kisebb fáktól nem érvényesülnek a kastély felől). A park tájképi stílus értelemben erősen rongálódott, azonban visszafordítható az állapot. Az eredeti térszerkezet újragondolásában segítséget nyújtanak a nagy változatosságot mutató egzóta fafajok. További fafajok a kertben: *Pinus sylvestris* (70, 75), *Gymnocladus dioica* (75, 85), *Castanea sativa* (nagy mennyiségben fordul elő, 70-110).

77. Kaposújlak: Somssich-kastélykert (ø)

Helyszíni bejárás ideje: 2012.

Állapot: (4)

Jelenlegi funkció: kastélyszálló

Leírás: A parkban idős egzóta fafajok nem dominálnak. Nem dendrológiai kert.

78. Kéthely (Sári-puszt): Hunyadi-kastélypark (ø)

Helyszíni bejárás ideje: 2010.

Állapot: (1)

Jelenlegi funkció: nincs

Leírás: A park gyakorlatilag bejárhatatlan az aljnövényzettől. A kastély körüli fafajok közül egzóta fenyőfélék is vannak nagy számban, azonban azok mind fiatalok. A többi honos fafaj. Nem dendrológiai kert.

79. Lad (Németlad): Hoyos-kastélypark (DK)

Helyszíni bejárás ideje: 2012.

Állapot: (2)

Jelenlegi funkció: nincs

Leírás: Tekintélyes park tartozik még ma is a kastélyhoz – legalábbis látványban. A parkban feltűnően sok fenyőféle található (pl. *Sequoiadendron giganteum*, *Pseudotsuga sp.*, *Thuja sp.*, *Chamaecyparis sp.*, *Taxodium distichum*, *Thuja plicata* (55)). A lomblevelűek közül kiemelkedik: *Platanus x acerifolia* (120), *Gymnocladus dioica* (itt a kihalt idősebb facsonkok melletti fiatal egyedek a meghatározóak), sok idős *Fagus sylvatica* 'Atropunicea' (125, 170) található. A parkban az egzóta és honos lombhullató növények

egyensúlyban vannak. A kastélytól nyugatra eső parkrészben jellemző és domináns a fenyőfélék jelenléte. Dendrológiai kert.

80. Lengyeltóti: Zichy-kastélypark (?)

Helyszíni bejárás ideje: 2012.

Állapot: 1

Jelenlegi funkció: nincs, üresen áll.

Leírás: A parkot biztonsági szolgálat őrzi. A parkba nem tudtam bejutni. A kerítésen kívül látható azonban, hogy idős platánok még a kastély közelében és a kerítésen kívül is vannak.

81. Marcali: Széchenyi-kastélypark (DK-)

Helyszíni bejárás ideje: 2012.

Állapot: (3: kettészakított, a kórházé gyengébb)

Jelenlegi funkció: Egy része kórházkert, másik része közpark.

Leírás: Az egész park *Platanus x acerifoliai* (80-130) miatt sorolható a – fiatal – dendrológiai kertek közé. A DK- jelzés a kettészakított park és a vélhetően igen fiatal kor miatt kapta. Számos más egzóta fafaj is megtalálható a kertben, amelyek között szép számmal található fenyőféle is: *Juglans nigra*, *Ginkgo biloba*, *Pinus sylvestris*, *Magnolia sp.*, *Magnolia acuminata* (55), több *Sequoiadendron giganteum*, *Quercus rubra*, *Larix decidua*, *Pinus strobus*.

82. Mosdós: Pallavicini-kastélypark (DK!)

Helyszíni bejárás ideje: 2012.

Állapot: (3)

Jelenlegi funkció:

Leírás: A parkban számos külhonos fafaj megtalálható: *Aesculus hippocastanum* (80-90), félig kiszáradt, gyenge állapotú *Juglans nigra* (120), *Pinus strobus*, *Abies alba*, *Ginkgo biloba* (75), *Platanus x acerifolia* (90), haldokló *Gymnocladus dioicus* (100), *Catalpa bignonioides*, *Fagus sylvatica* 'Atropunicea' (90). A 3-4 törzsű *Ginkgo biloba* (45-65), valószínűleg négy egyed összenövéséből („csokros ültetés”) alakult ki, mint ahogy ezt máshol is lehetett már látni. A fák méretéből látható, hogy e park fiatalabb dendrológiai kertekhez tartozik. A fenyőfélék hangsúlyos megjelenése megtévesztő, mivel azok nagy része fiatal telepítés, így az „eredeti” térszerkezet és hangulat szempontjából nem mérvadóak! Az újabb (20. század közepétől) fatelepítések a park térszerkezetére egyértelműen romboló hatással vannak (pl. kettős *Picea abies* fásor a park felőli bejárat tengelyében). A park térszerkezete komoly veszélyben van, ezért a figyelemelhívó megkülönböztetés.

83. Nágocs: Zichy-kastélypark (DK)

Helyszíni bejárás ideje: 2012.

Állapot: (3)

Jelenlegi funkció: A kastély és a hozzá kapcsolódó parkrész állami tulajdon, vagyonkezelője gróf Zichy László, aki egy képzési és vidékfejlesztési központ kialakításán fáradozik.⁹ Az egykori park egy részén ma óvoda és általános iskola (Andocsi Szent Ferenc Általános Iskola, Óvoda és Alapfokú Művészeti Iskola Nágocsi Tagintézménye) működik.

Leírás: A parkban számos a dendrológiai kertekre jellemző fafaj megtalálható: *Platanus x acerifolia* (80-120), *Juglans nigra* (8-10 egyedből álló facsoport a kastély északi bejáratával szemben), *Gymnocladus dioicus* (90), *Liriodendron tulipifera* (60, 70), *Catalpa bignonioides* (55), *Pinus nigra* (60), *Gleditsia triacanthos* (60), *Aesculus hippocastanum* (40-90), *Larix decidua*. A park térszerkezete felújításra szorul.

84. Segesd: Széchenyi-kastélypark (DK)

Helyszíni bejárás ideje: 2012.

Állapot: (3)

Jelenlegi funkció:

Leírás: A parkban nagyon visszafogottan jelennek meg az egzóta fafajok. Első sorban az idős *Platanus x acerifolia* csoportok kölcsönöznek változatos megjelenést a kertnek, de megtalálható még: *Quercus rubra*, *Catalpa bignonioides*, *Pseudotsuga menziesii* (több, 80-100), *Celtis occidentalis*, *Aesculus*

⁹ Adonyi Sztancs János: *Elprédált elit: arisztokratának nem jár bocsánata?: szociográfia*. Budapest, 2011. 17.

hippocastanum, *Pterocarya fraxinifolia*, *Pinus nigra* és *Magnolia sp.* szoliterként a kastély környezetében.

85. Somogyárd: Somssich-kastélypark (DK-)

Helyszíni bejárás ideje: 2012.

Állapot: (2)

Jelenlegi funkció: nincs

Leírás: A park ma elhanyagolt állapotban van, sok a fiatal telepítés. Jelenlegi növényzete alapján nem sorolható egyértelműen a dendrológiai kertekhez. Idősebb fafajai: *Ginkgo biloba* (140), *Platanus x acerifolia* (140), *Pinus strobus* (65), *Castanea sativa* (160), *Abies sp.* (110). A *Ginkgo biloba* hatalmas törzsátmérője itt is a több egyed „csokros” kiültetése révén jöhetett létre, amelyet a felfele törő, ugyanakkor szétfutó ágrendszer is némiképp igazol. Fiatalabb fafajok: csöngő habitusú gyertyán (75), *Cercis siliquastrum*, több *Sequoiadendron giganteum*, *Aesculus hippocastanum* fasor megmaradt példányai.

86. Somogyvár: Széchenyi-kastélypark (DK)

Helyszíni bejárás ideje: 2012.

Állapot: (3-4)

Jelenlegi funkció: iskola

Leírás: A parkban már csak néhány nagy méretű fafaj hirdeti a dendrológiai kert hangulatát, ma már sok fiatal egyed is része a parknak. Az idős külhonos fafajok első sorban a kastély és a mauzóleum környezetében, vagy azokkal vizuális kapcsolatot létesítve jelennek meg. A park többi része felé egyre inkább a honos növények uralkodnak. A park karakterét ma is meghatározó egzóta fafajok: *Ginkgo biloba* (120), *Liriodendron tulipifera* (60-90), *Pinus nigra* (40-80), *Sophora japonica* (120) és annak csüngő változata, *Pinus sylvestris*, *Platanus x acerifolia* (80-130), *Quercus robur f. fastigiata*, *Catalpa bignonioides*, *Abies sp.* (110), *Aesculus hippocastanum* (50-90). Dendrológiai kert.

87. Somogyzsitfa (Szöcsénypuszta): Véssey-kastélypark (DK)

Helyszíni bejárás ideje: 2012.

Állapot: (3-4)

Jelenlegi funkció: iskola

Leírás: Még ma is nagy hangsúlya van a platánoknak, azonban számos más egzóta növény is megtalálható a kertben, köztük igazi ritkaság is (*Carya ovata*). A kastély déli homlokzata előtt idős *Magnolia sp.* bokor és fiatal fenyőgyűjtemény található. Az értékesebb fafajok: *Aesculus hippocastanum* (60-100), *Platanus x acerifolia* (több 90-140), *Acer palmatum* (35), *Sophora japonica 'Pendula'* (120), *Larix decidua* (35-55), *Ginkgo biloba* (95), *Carya ovata* (45), *Quercus robur f. fastigiata* (több 90 és 140), *Liriodendron tulipifera* (45), *Magnolia sp.* A park hozzávetőleg 150 méteres körzetében egyenletes mértékben jelennek meg a külhonos fafajok. A kastély közelében az örökzöldek nagyobb hangsúlyt kaptak, de ez nem csak az idős egyedekre vonatkozik. A park dendrológiai kert, azonban tájképi minőségében meglehetősen mostoha helyzetben van, amely felújításra szorul még egy intézményi funkció esetén is.

88. Szőlősgyörök: Jankovich-kastélypark (DK)

Helyszíni bejárás ideje: 2012.

Állapot: (2)

Jelenlegi funkció: nincs

Leírás: Jelenleg a különböző idős fenyőféléknek meghatározó szerepük van a kerti térkompozícióban. Az egzóta fafajok közül számos képviselővel lehet találkozni. A fák méretéből arra lehet következtetni, hogy vagy fiatal kertről van szó vagy a „termőhelyi adottságok” mostohák. A külhonos fafajok: *Magnolia sp.* (a mauzóleum és a kastély közelében is egy-egy), *Platanus x acerifolia* (90-100), *Pseudotsuga menziesii* (85, 100), *Pinus sylvestris* (40-50), *Abies sp.*, *Juniperus virginiana* (40), *Gymnocladus dioica* (70-85), *Pinus strobus*, *Juglans nigra* (40-60), *Ginkgo biloba*, *Liriodendron tulipifera* (35), *Quercus rubra* (45), *Magnolia acuminata* (30+35), *Chamaecyparis sp.* Dendrológiai kert, amely átfogó fejlesztésre vár.

89. Zala: Zichy-kúriakert (ø)

Helyszíni bejárás ideje: 2012.

Állapot: (2)

Jelenlegi funkció: park

Leírás: A parkban számos vasfa található. A főútról kettős *Aesculus hippocastanum* fasor vezet a *Gymnocladus dioicus*okhoz. A parkban található még egy idősebb platán is. A fentiekén kívül számottevő egzóta fafaj nem található a parkban és a park egészét tekintve erősen elhanyagolt, ami az áthatolhatatlan erdő képét nyújtja a feltörekvő aljnövényzet miatt. Nem dendrológiai kert.

Szabolcs-Szatmár-Bereg Megye

90. Anarcs: Czóbel-kúriakert (DK-)

Helyszíni bejárás ideje: 2012.

Állapot: (2)

Jelenlegi funkció: közpark

Leírás: A park szabadon látogatható. Vannak jól járható földutak, azonban a cserjék, a magoncok és gyomfák kedvezőtlen térélményt nyújtanak. A park meghatározó növénye a *Celtis occidentális*, amely annyira eluralkodott a kerten, hogy a többi külhonos fafaj alig érvényesül. Megtalálható fafajok: *Pinus nigra*, *Juglans nigra*, *Gymnocladus dioicus*, *Ginkgo biloba*, *Platanus x acerifolia*, *Pinus sylvestris*, *Aesculus hippocastanum*, *Fagus sylvatica* 'Atropunicea', *Sophora japonica*. A nagy mennyiségű *Celtis occidentalis* kissé egyhangúvá, jellegtelenné teszi a kertet. A park térszerkezete megérett az újragondolásra. Dendrológiai kert.

91. Baktalórántháza: Dégenfeld-kastélypark (t DK!)

Helyszíni bejárás ideje: 2012.

Állapot: (1)

Jelenlegi funkció: nincs (tulajdonos: Baktalórántháza Város Önkormányzata)

Leírás: Korábban tudószanatórium működött a kastélyban, ma üres. Engedéllyel látogatható a park. A *Platanus x acerifolia* (60-160) a park több részén megjelenik, visszatérő elem (patak mentén, illetve a kastélytól északra eső részen, ami most egyfajta belső udvar). Meghatározó karakternövény továbbá a *Quercus robur f. fastigiata* (50-130), amelyből négy a kastély tengelyére szimmetrikusan helyezkedik el, illetve egy-egy példány található a fent nevezett belső udvarban valamint a tó északi partján is. A legnagyobb *Gymnocladus dioicus* (75) a park jelenlegi bejáratánál található, de a park további részein több fiatal egyed látható (véltően idős egyedek utódai). *Magnolia sp.* képviselői is megjelennek a kastély park felőli bejáratával szembe kapu-helyzetben, illetve a kastély északi oldalánál szoliterként egy idős egyed úgyszintén megtalálható. Egykor több *Ginkgo biloba* is volt a parkban. A kastélypark bejáratánál – a kastélytól északkeletre – három egyed van, amiből ma már csak egy (95) él, a másik kettőnek már csak a csonkja (70-70) látszik. A tótól északra szintén van egy páfrányfenyő. További egzóták: *Sophora japonica*, *Celtis occidentalis*, *Pinus nigra*, *Aesculus hippocastanum*, *Abies alba* (70, 70, 90), *Liriodendron tulipifera* (60). A kastély déli homlokzatával szemben többféle örökzöld (hamisciprus, terülőboróka, duglászfenyő) található, azonban ezeket csak a második világháború után ültethettek. A park egyértelműen dendrológiai kert, amely nagy értékeket hordoz magában. Elhanyagolt állapota, amely majdnem két évtizede tart a veszélyeztetett kertek sorába emeli.

92. Cégénydányád: Kölcsey–Kende-kúriakert (t DK)

Helyszíni bejárás ideje: 2012.

Állapot: (4)

Jelenlegi funkció: arborétum

Leírás: A parkot ma is gondozzák, de számos fafajt benőtt a borostyán. A külhonos idős egzóta fafajok nagy választéka található a parkban: *Juglans mandshurica* (!), *Platanus x acerifolia*, *Taxodium distichum*, *Juglans nigra*, *Gleditsia triacanthos*, *Broussonetia papyrifera*, *Pterocarya fraxinifolia*, *Pinus strobus*, *Ginkgo biloba*, *Liriodendron tulipifera*, *Chamaecyparis lawsoniana*, *Fagus sylvatica* 'Atropunicea', *Quercus rubra*, *Quercus imbricaria*, *Larix decidua*, *Pinus nigra*, *Aesculus hippocastanum*, *Quercus robur f. fastigiata*. A fentiekén túl *Castanea sativa* is látható egy helyen. A park legnagyobb platánja (>200) a park felőli homlokzat díszgyepének kellős közepén terebélyesedik. Csoportban alkalmazott fafajok: *Taxodium distichum*, *Pinus strobus*, *Liriodendron tulipifera* (3-as). Több egyed a kiszáradás szélén áll vagy felkopaszodott, illetve némelyeket valamilyen kúszónövény „fojtogat”. A parkra ráférne egy mindenre kiterjedő kezelés, amely során a kerti térszerkezet is egyértelműbbé válhatna. Egyértelműen dendrológiai kert, amelyben a külhonos fák dominálnak.

93. Tiszadob: Andrásy-kastélypark (ø)

Helyszíni bejárás ideje: 2012.

Állapot: (3)

Jelenlegi funkció:

Leírás: A park a megmaradt idős növényállomány mellett nehezen megfejthető. A kastély déli homlokzata előtt idős külhonos fajok díszlenek ma is: *Paulownia tomentosa*, *Pinus strobus*, *Liriodendron tulipifera*, kissé távolabb *Sophora japonica*. A távolabbi parkrészekben megtalálható még *Platanus x acerifolia*, *Morus nigra*, fiatalabb *Juglans nigrák*, *Aesculus hippocastanum*. A park egészét nézve a külhonos fafajok napjainkban nem meghatározóak, ezért nem sorolom a dendrológiai kertek közé.

94. Tiszavasvári: Dessewffy-kastélypark (DK-)

Helyszíni bejárás ideje: 2012.

Állapot: (2)

Jelenlegi funkció: iskola

Leírás: A park nem túl fajgazdag, azonban néhány kivételesen idős egyed árulkodik a park egykori fafajairól. A park bejáratánál, a kastélytól nyugatra egy óriási *Quercus rubra* viharvert csonkja látható, amelyből fiatal hajtások mutatják a túlélés jeleit. A kastély átellenes oldalán – keleti parkrész – két *Fagus sylvatica* 'Atropunicea' figyelhető meg a kastély tengelyére szimmetrikusan elhelyezve. Sajnos mindkét egyed súlyos állapotban van (odvasak). További külhonos fafajok: *Pinus strobus*, *Platanus x acerifolia*, *Acer negundo*, *Pinus sylvestris*, *Pinus nigra*, *Abies alba*, *Sophora japonica*, *Sophora japonica* 'Pendula', *Magnolia acuminata*. A park különlegessége egy gyenge egészségi állapotnak örvendő ritka nagy törzsátmérőjű *Castanea sativa* (115). A park rossz állapotban van, a külhonos fafajai is előre láthatólag rövidesen megriktulnak. Ma még látszik az egykori dendrológiai jelleg, azonban ez az utolsó pillanat. Jelen állapotában nem tipikus dendrológiai kert.

Tolna Megye

95. Hőgyész: Apponyi-kastélypark (DK)

Helyszíni bejárás ideje: 2012.

Állapot: (3)

Jelenlegi funkció: Egyik része: öregotthon; másik része (a kastély és a hozzá tartozó nagyobb kertrész): nincs, eladó, azelőtt kastélyszálló volt.

Leírás: Rengeteg idős *Platanus x acerifolia* látható még ma is, amelyek a kert egészét uralják és a jelenlegi telekhatáron kívül is hirdetik az egykori park nagyságát, régiségét. A park minden bizonnyal – a kastélyszálló idejében – nagyszabású faritkításnak eshetett áldozatul, mert napjainkban túlságosan fátlan, tagolatlan a kert. A platán faóriások mellett megtalálható még: *Fagus sylvatica* 'Atropunicea', *Ginkgo biloba* (75 cm-es törzscsonkból kinövő fiatal fa), *Juglans nigra*, *Pinus nigra*, *Abies pinsapo*, *Aesculus hippocastanum* és több – a kertben idegenül ható – fiatal fenyőféle. A park tipikusan platános kert, amelyben az utólag ültetett örökzöldek nem illeszkednek a kerti képbe. A törzsátmérők alapján a lombhullató egzóta növények a platánoknál minden bizonnyal fiatalabbak, azonban a park megjelenésébe teljes mértékben beolvadnak. A fenyőfélék esetében ez az illeszkedés mindössze a *Pinus nigrákra* és az *Abies pinsapora* mondható el. A park térszerkezete és növényállománya sürgős felújításra szorul.

96. Iregszemcse: Kornfeld–Viczy-kastélypark (DK)

Helyszíni bejárás ideje: 2012.

Park: van

Állapot: (3)

Jelenlegi funkció: Általános Iskola és Diákotthon (Tolna Megyei Önkormányzat)

Leírás: A parkban a külhonos fafajok nagy választéka figyelhető meg: *Aesculus hippocastanum* (70-110), *Acer saccharinum* (90), *Magnolia sp.* a kastély tengelyében, *Sophora japonica* (110), *Gleditsia triacanthos* (80, 110), *Gymnocladus dioica* (20-45), *Liriodendron tulipifera* (45), *Corylus colurna* (90), *Celtis occidentalis* (70-110), *Pinus nigra* (60-80), *Fagus sylvatica* 'Atropunicea' (90, 100). Sajnos a fiatalabb fák kiültetése nem illeszkedik a tájképi kertek izlésvilágához. A kastély park felé eső nagy pázsittér szélén például *Prunus cerasifera* 'Nigra', *Salix alba* idegenül hatnak, továbbá a fiatal fenyőfélék kedvezőtlenül befolyásolják a gyepes nyílt tér elrendezését, amennyiben beszűkítik azt. Mindemellett ezek a fenyőfélék egyfajta új réteget képez a pázsittér felé mintegy előtérként. A fenyőfélék ilyen kompozíciós tartalma tévedés, hiszen első sorban – sötét, tömött lombzatuk miatt – háttérként, vagy csoportban ültetve meghatározó karakterelemként alkalmazandó, így fontos tértagoló és fókuszpont

egy-egy ilyen együttes. A szabálytalan vonal mentén itt-ott elültetett örökzöldek így jellegtelen kerti képet, bizonytalan térfalat képeznek. A parkban az egzóta fajok mindenütt megjelnek, azonban az idősebb példányok a kastély környezetében csoportosulnak. Dendrológiai kert, amely térszerkezetében és helyes növényalkalmazásában – a növénypótlások terén – halaszthatatlan átgondolást igényel. Mai állapotában még nem elkésett a fenti beavatkozások, azonban az idő múlásával egyre nehezebb és drasztikusabb beavatkozások lesznek szükségesek.

97. Lengyel: Apponyi-kastélypark (t DK)

Helyszíni bejárás ideje: 2012.

Állapot: (3)

Jelenlegi funkció: Apponyi Sándor Szakképző Iskola működik a kastélyban, a park szabadon bejárható, közparkként funkcionál.

Leírás: A parkban a kastély körül fenyőgyűjtemény található értékes idős egyedekkel. A parkra igaz az, hogy a kastély környezetében a külhonos fajok dominálnak és az épülettől távolodva egyre inkább a honos fajok uralkodnak. A külhonos fajok közül karakteresek: *Fagus sylvatica* 'Atropunicea', *Pinus sylvestris*, *Abies* fajok (80), *Liriodendron tulipifera* (70-110) csoportban és szoliterként is nagy számban megtalálhatóak, *Sequoiadendron giganteum* (110, 150), két *Magnolia* sp. szimmetrikusan a kastély tengelyére, *Calocedrus decurrens* (65), *Chamaecyparis lawsoniana*, *Platanus x acerifolia* (fiatalabb telepítés és nincs is sok belőlük), *Pinus nigra* (50-75), *Larix decidua* (20-45), *Aesculus hippocastanum* csoportban alkalmazva. A park egyértelműen dendrológiai kert. Megjelenésében az egyik leghatásosabb dendrológiai kert hazánkban.

Vas Megye

98. Acsád: Szegedy-kastélypark (DK)

Helyszíni bejárás ideje: 2007.

Állapot: (3)

Jelenlegi funkció: Vas Megyei Önkormányzat Időskorúak Szociális Otthona

Leírás: A hozzátétőleg 2,5 ha – jelenlegi bekerített – területen számos koros külhonso famatuzsálem található: *Fagus sylvatica* 'Pendula', *Platanus x acerifolia* (100-150) (amelyből a jelenlegi telekhatáron kívül egy 200 méter hosszú kettős allé is található), *Juglans nigra* (110), *Ginkgo biloba* (>160), *Sequoiadendron giganteum* (>150), *Thuja plicata*, *Abies* sp., *Quercus rubra*. A kastélyparkot a fenti idős fajok egyértelműen meghatározzák. Dendrológiai kert.

99. Gencsapáti (korábban Gyöngyösapáti): Széchenyi–Erdődy–Széchenyi-kastélypark (t DK!)

Helyszíni bejárás ideje: 2012.

Állapot: (2-3)

Jelenlegi funkció: magántulajdon, nincs.

Leírás: A park bejárására kevés idő állt rendelkezésre, azonban ez idő is elegendő volt ahhoz, hogy világossá váljon: a kastély körül változatos fenyőgyűjtemény található. Három-négy idős *Sequoiadendron giganteum* (>100) is található a parkban, amelyikből az egyik kiszáradt. A parkot elkezdtek megtisztítani a gyomfa fajoktól, hogy az értékes fajok ne tűnjenek el végleg. Az elhanyagolt park megmentése már időszerű volt, amelyhez még rengeteg munka szükséges. A rövid bejárás során láttam több idős *Platanus x acerifolia*, *Aesculus hippocastanum*ot, *Fagus sylvatica* 'Atropunicea', *Chamaecyparis* fajokat, *Magnolia* fajt a kastély közelében. A park megjelenésre és fajgazdagságra egyértelműen dendrológiai kert. Ennél a parknál is a kastélytól távolodva egyre inkább a honos fajok dominálnak. A park térszerkezete veszélyben van, helyreállítása elengedhetetlen szükség lenne.

100. Ikervár: Batthyány-kastélypark (ø)

Helyszíni bejárás ideje: 2013.

Állapot: (2)

Jelenlegi funkció: magántulajdon, nincs.

Leírás: A kerttörténeti kutatásokkal ellentétben ma már sok egzóta faj nem található a kertben. A park elhanyagolt, a fenntartása nem megoldott. A parkban látható egy kiszáradt *Aesculus hippocastanum*, néhány *Sophora japonica*, egy idősebb *Juniperus virginiana*, egy *Cryptomeria japonica* és egy kiszáradt *Larix decidua*. A többi idős faj mind honos. A kertet egyáltalán nem jellemzik a külhonos fajok. Nem dendrológiai kert.

101. Ivánc: Sigray-kúriakert (DK)

Helyszíni bejárás ideje: 2012.

Állapot: (2)

Jelenlegi funkció:

Leírás: A parkban meglepően sok *Liriodendron tulipifera* található. A fenyőfélék közül is sokféle fafaj díszíti a kastély környezetét. A park kastély körüli része bejárható, azonban a távolabbi parkrészek nem közelíthetők meg az úrrá lett aljnövényzet miatt. Jellegzetesebb külhonos fafajok: *Carya ovata* (40), *Liriodendron tulipifera* (>160, 70, 80, 100), *Ginkgo biloba* (60), *Quercus rubra* (95), *Magnolia sp.* a kastély tengelyére szimmetrikusan, *Cunninghamia lanceolata* (30), fiatal *Thuja plicata*, fiatal *Chamaecyparis lawsoniana*, *Sequoiadendron giganteum* (90), *Platanus x acerifolia* (95). A park egyértelműen dendrológiai kert.

102. Kám: Jeli Arborétum (ø)

Helyszíni bejárás ideje: 2010.

Állapot: (4)

Jelenlegi funkció: Arborétum.

Leírás: A Jeli Arborétummal a példa kedvéért foglalkozom. E park kivételes helyzetben van. Megteremtője gróf Ambrózy-Migazzi István, aki a malonyai park tapasztalatit felhasználva alkotta meg Jeliháláson új kertjét. A kámi kertben kastély nem épült, ezért is speciális. A park kialakítása az angol tájképi kertek mintájára és a malonyai parkba ültetett növények tapasztalatainak felhasználásával épült, mára azonban a gyűjteményen van a hangsúly, s nem a tájképi kertekre jellemző nagyvonalú térképzésen. A kert kialakításának ideje szempontjából sem lehet dendrológiai kert, hiszen nagyon későn a két világháború között létesítették. Ezt a parkot én már arborétumnak tekintem.

103. Körmend: Batthyány–Stratmann-kastélypark (DK)

Helyszíni bejárás ideje: 2012.

Állapot: (2)

Jelenlegi funkció: nagyrészt közpark.

Leírás: A parkban számos külhonos fafajt lehet látni: *Taxodium distichum* (70-90), *Platanus x acerifolia* (110), *Sophora japonica* (90), *Quercus robur f. fastigiata* (110), *Aesculus hippocastanum*, *Gleditsia triacanthos* (80), *Fagus sylvatica 'Atropunicea'* (több, 100), *Magnolia acuminata* (35), *Liriodendron tulipifera* (60-75, >130), *Juglans nigra*, *Pinus strobus*, *Juniperus virginiana*, *Magnolia sp.*, *Quercus rubra*. Dendrológiai kert. A legidősebb példányokat még a barokk kert idejében ültették, később a mértani kertkialakítás a tájképi elveknek megfelelően oldott útvonalvezetéssel bővült a 19. század második felében, amely napjainkban is észlelhető.

104. Rátót: Széll-kastélypark (DK)

Helyszíni bejárás ideje: 2013.

Állapot: (3)

Jelenlegi funkció: Kastélyszálló

Leírás: A jelenlegi hozzávetőleg 1,5 ha-os parkban több külhonos fafaj is található: *Fagus sylvatica 'Atropunicea'* (80, 110), *Platanus x acerifolia* (100,110), *Abies sp.* (90), *Liriodendron tulipifera* (50), *Pseudotsuga menziesii* (90), *Chamaecyparis lawsoniana*, *Juglans nigra* (90), *Sophora japonica* (100), *Magnolia sp.*, amely jelenleg a szomszéd kertben van, de minden bizonnyal korábban a kastélyparkhoz tartozott. A kastély környezete és a tőle délre eső parkrész szokatlanul fátlan, amely vélhetően a II. világháború és az utána következő időszak eredménye. Mindent egybe vetve a park méretéhez képest sok idős, külhonos fafaj található. A kastélytól északra kisebb fenyőgyűjtemény található, amelyben ma már több fiatal egyed is látható. A jelenlegi parkban az egzóta és honos fafajok hozzávetőleg homogén elrendezést mutatnak. Dendrológiai kert, amely térszerkezeti felújításra szorul.

105. Répceszentgyörgy: Szentgyörgyi–Horváth-kastélypark (DK)

Helyszíni bejárás ideje: 2012.

Állapot: (4)

Jelenlegi funkció: iskola?

Leírás: A kastély körüli 1,5 hektáros területen számos idős egzóta fafaj található: *Aesculus hippocastanum*, *Platanus x acerifolia* (90-110), két hatalmas *Sequoiadendron giganteum* (130-160), *Quercus robur f. fastigiata* (100, 130), *Sophora japonica 'Pendula'* (45), *Ginkgo biloba* (95), *Quercus*

rubra (75, 100), *Gymnocladus dioicus* (60), fiatal *Paulownia tomentosa*. A park távolabbi részei gyakorlatilag bejárhatatlanok, a kastély közvetlen környezetét azonban igényesen kezelik. Dendrológiai kert.

106. Rum: Bezerédi–Széchenyi-kastélypark (DK-)

Helyszíni bejárás ideje: 2013.

Állapot: (3)

Jelenlegi funkció: Készségfejlesztő speciális szakiskola gyermek és diákokthoz

Leírás: A külhonos fafajok a kastélytól északkeletre és nyugatra eső kertrészben tömörülnek. A park többi részén honos növények dominálnak. A fent említett részekben első sorban fenyőfélék széles választékával lehet találkozni. A fafajok méretei alapján fiatal dendrológiai kertről van szó. Külhonos fafajok: *Sophora japonica* 'Pendula', *Chamaecyparis lawsoniana*, *Fagus sylvatica* 'Atropunicea' (110), *Pseudotsuga menziesii* (70), *Pinus strobus* (30-40), *Larix decidua* (35-55), *Pinus nigra* (40-70), *Pinus sylvestris* (50), *Quercus robur* f. *fastigiata* (45-85), *Abies* sp. (80).

107. Sárvár: modenai és bajor főhercegi kert (t DK)

Helyszíni bejárás ideje: 2007.

Állapot: (4)

Jelenlegi funkció: Sárvári Arborétum

Leírás: A sárvári parkban ma is nagyon sok értékes, idős külhonos fafaj uralja és szervezi a kerti térkompozíciót: *Paulownia tomentosa* (80), *Gymnocladus dioicus*, *Sequoiadendron giganteum*, *Platanus x acerifolia* (130, 140), *Pinus strobus* (95), *Abies concolor*, *Torreya californica*, *Ginkgo biloba* (100), *Magnolia kobus*, *Quercus robur* f. *fastigiata* (130), *Cedrus atlantica*, *Fagus sylvatica* 'Atropunicea', *Cunninghamia lanceolata*, *Acer palmatum*, *Liriodendron tulipifera*, *Quercus rubra*, *Pinus nigra* (80). Egyértelműen dendrológiai kert, amely már az újabb növénytelepítéseknek köszönhetően részben – első sorban a távolabbi kertrészekben – arborétum jellegűt ölt. A fentiek a kisebb gyepes terek és a zsúfoltabb (sűrűsre és fajválasztékra egyaránt) növénykompozíció jellemzői. Tipikus dendrológiai kert a Gyöngyös bal partján elterülő parkrész.

108. Szeleste (Alsószeleste): Festetich–Baich-kastélypark (t DK)

Helyszíni bejárás ideje: 2007, 2010, 2012.

Állapot: (3-4)

Jelenlegi funkció: kastélyszálló

Leírás: Tipikus dendrológiai kert. A park teljes területén elszórva megtalálhatóak a külhonos fafajok. A kastélytól délnyugatra eső parkrészben az örökzöldek és a fenyőfélék nagyobb sűrűséget mutatnak, itt nagy fajválasztékú fenyőgyűjtemény található. A kertet jellemző karakteres külhonos fafajok: *Magnolia* sp. vizuális és a kastély szimmetriatengelyét lezáró kiültetésként, *Corylus colurna* (70), *Sequoiadendron giganteum* (120 és mellette 120-as csonk), *Abies* sp. (70-100), *Magnolia acuminata* (35, 40, 50, 60), *Aesculus hippocastanum*, *Pinus nigra* (70), *Fagus sylvatica* 'Atropunicea' (110, 120), fiatal *Maclura pomifera* és *Gymnocladus dioicus*, *Chamaecyparis lawsoniana*, *Calocedrus decurrens* (70, 80), *Catalpa bignonioides* (75).

A park északi részét első sorban *Pinus sylvestris*, *Abies* fajok csoportjai és *Castanea sativa* több mint száz éves¹⁰ csoportjai tagolják. A főút mentén idős *Platanus x acerifolia* fasor látható, amely vélhetően a parkhoz tartozott korábban. A platánfasor közepétől, arra merőlegesen szintén meg lehet közelíteni a parkot keleti irányból.

Csoportban: *Abies* sp., *Pinus sylvestris*, *Chamaecyparis lawsoniana*.

Páros kiültetés: *Magnolia acuminata*, *Sequoiadendron giganteum*.

109. Szombathely-Szentkirály (korábban Bogát): Festetics-kastélypark (t DK)

Helyszíni bejárás ideje: 2012.

Állapot: (4)

Jelenlegi funkció: Fővárosi Önkormányzati tulajdon

Leírás: A park egész területét jellemzik az egzóta fafajok. A kastély környezetében, illetve a központi pázsittér körül – a kastély felől jól látható részekben – fenyőgyűjtemény uralja a térszerkezetet. Jellemző, idős fafajok: *Sequoiadendron giganteum* (90, 130), *Platanus x acerifolia* (100-130) szoliterként és

¹⁰ Egy kivágott törzsön 103 évgűrűt számláltam.

facsoportokban, *Aesculus hippocastanum* facsoport, *Pinus nigra* (90), *Calocedrus decurrens* (110), *Pseudotsuga menziesii* (80, 110), *Pinus sylvestris* (80), három *Acer saccharinum* (75-100) egy csoportban, *Maclura pomifera* (50+60), *Castanea sativa* (120), *Abies sp.* (150), *Chamaecyparis lawsoniana* csoportban, *Pinus strobus* (fiatal egyedek), *Fagus sylvatica* 'Atropunicea' (120), *Magnolia acuminata* (60). Tipikus dendrológiai kert.

110. Szombathely-Kámon: Saághy-kúriakert (t DK)

Helyszíni bejárás ideje: 2007.

Állapot: (4)

Jelenlegi funkció: Kámoni Arborétum

Leírás: Az ún. „őspark” – Sághy eredeti kertje – 5 hektárt tesz ki a jelenlegi 27 hektáros arborétum területén. Ebben a – most már – kertrészben több idős, első sorban fenyőféle található meg: *Calocedrus decurrens*, *Catalpa bignonioides*, *Chamaecyparis* fajok és fajták, *Larix decidua*, *Liriodendron tulipifera*, *Magnolia acuminata*, *Pinus strobus*, *Platanus x acerifolia*, *Pseudotsuga menziesii*, *Pterocarya fraxinifolia*, *Sequoiadendron giganteum*, *Sophora japonica*, *Taxodium distichum*.

111. Vasszécsény (Ó-Ebergényi): Ebergényi-kastélypark (ø)

Helyszíni bejárás ideje: 2013.

Állapot: (3)

Jelenlegi funkció: kastélyszálló

Leírás: Néhány idős *Platanus x acerifolia*, egy *Aesculus hippocastanum* és a kastély bejáratánál lévő idősebb *Magnolia speciosa* kívül más idős egzóta fafaj nem található. Nem dendrológiai kert.

112. Vasszécsény (Új-Ebergényi): Ebergényi-kastélypark (ø)

Helyszíni bejárás ideje: 2013.

Állapot: (3)

Jelenlegi funkció: kastélyszálló

Leírás: A hatalmas park növényállománya kevés kivételtől eltekintve honos. Nem dendrológiai kert.

113. Vép: Erdődy-kastélypark (t DK!)

Helyszíni bejárás ideje: 2007, 2010.

Állapot: (1)

Jelenlegi funkció: Mezőgazdasági szakiskola

Leírás: A kastély észak-déli tengelyétől nyugatra, hozzávetőleg 150 méteres körzetben nagy kiterjedésű fenyőgyűjtemény található. A park faállománya a távolabbi parkrészekben döntően honos fafajokból áll, tehát itt is megfigyelhető egyfajta fokozatos átmenet. A kastélytól távolabbi részek így a táji környezethez próbálnak beleolvadni. Sajnos a park igen rossz állapotban van. A hatalmas fenyőgyűjteményből mindössze néhányat emelnék ki: *Pinus nigra* (50-70), *Sequoiadendron giganteum* (130), *Abies* fajok, *Pseudotsuga sp.*, *Pinus sylvestris*, *Calocedrus decurrens*, *Thuja* és *Chamaecyparis* fajok széles választéka. A parkról szóló kerttörténeti írások lombos- és örökzöld fák gyűjteményét a mai állapot is alátámasztja. A dendrológiai kertekre jellemző lombos fafajokból néhány példa: *Liriodendron tulipifera*, *Fagus sylvatica* 'Atropunicea', *Platanus x acerifolia*, *Magnolia sp.* Megtalálható még: *Sophora japonica*, *Aesculus hippocastanum*. A fentieken kívül számos egyedi ritkaság is megtalálható. Tipikus dendrológiai kert.

114. Zsennye: Bezerédj-kastélypark (t DK)

Helyszíni bejárás ideje: 2012, 2013.

Állapot: (3)

Jelenlegi funkció: alkotóház

Leírás: A kastély közvetlen közelében, keleti oldalában több idős *Magnolia sp.* található. A kastélytól keletre valamint a kastélytól délre mintegy látványelem külhonos fafajokból gyűjtemény található. A két nagyobb facsoportban első sorban a fenyőfélék kaptak helyet, de megtalálható a *Ginkgo biloba* (45-50), a *Magnolia acuminata* (30), *Gymnocladus dioica* (85) is. A külhonos növények első sorban a kastély körül és elszórtan a délkleti parkrészben találhatók meg. Karakteres fafajok: *Pseudotsuga menziesii* (100), *Pinus sylvestris* (40-50), *Pinus nigra* (40-50), *Pinus strobus* (50-110), *Catalpa bignonioides* (több, 40-60), *Maclura pomifera* (100), *Abies cephalonica*, *Fagus sylvatica* 'Atropunicea', *Aesculus hippocastanum*, *Sophora japonica*, *Platanus x acerifolia*, *Larix decidua*, *Gleditsia triacanthos*, fiatal

Quercus robur f. fastigiata. A park egyértelműen dendrológiai kert, amelyben a külhonos fajok a kastély körüli pompához járulnak hozzá reprezentációs céllal. A külhonos fajok a park szélei felé teljesen „eltűnnek”. Ezeken a helyeken a természetes vegetáció, a keményfás ligeterdő veszi át a térkompozíciós szerepet.

Veszprém Megye

115. Doba: Erdődy-kastélypark (DK)

Helyszíni bejárás ideje: 2013.

Állapot: (4)

Jelenlegi funkció: Hollós István Pszichiátriai Kórház

Leírás: A parkban a legkülönbözőbb helyeken (a jelenlegi kertbejáratnál, tisztások lezárásaiban, egykori tómeder szélén) megjelenik a *Platanus x acerifolia* (100-170), ezért platános dendrológiai kert. Jelenleg nem mutat túl nagy változatosságot a park faállománya, ami vélhetően korábban sem volt másképp. A park eredendően visszafogottan jelennek meg a külhonos fajok. Első sorban a honos fák uralkodnak. További – jellemzően látványfókuszpontokként alkalmazott – egzóta fajok: *Liriodendron tulipifera* (85), *Catalpa bignonioides* (60), *Larix decidua* (80), *Pinus sylvestris* (50-85), *Aesculus hippocastanum*, *Fagus sylvatica* 'Atropunicea' (80, 110), *Gleditsia triacanthos* (60), *Magnolia* sp. (a kastély déli csücskének vonzásában).

116. Csetény: Holtscher-kastélypark (ø)

Helyszíni bejárás ideje: 2012.

Állapot: (3)

Jelenlegi funkció: Önkormányzat tulajdona.

Leírás: A parkban a honos növények dominálnak, csak néhány külhonos (*Platanus x acerifolia*, *Pinus sylvestris*, *Fagus sylvatica* 'Atropunicea') faj látható, azonban – a méretükből ítélve – ezeket is csak az első világháború után ültethették. Nem dendrológiai kert.

117. Devecser: Esterházy-kastélypark (DK)

Helyszíni bejárás ideje: 2013.

Állapot: (3)

Jelenlegi funkció: közpark

Leírás: A parkban egyöntetűen jelennek meg az egzóta és honos fajok. Egyértelműen dendrológiai kert, azonban szokatlan az, hogy a kastély (várkastély) nem kapcsolódik szervesen a parkhoz. Ez az egymás mellettség a várszerűségből, az erődített jellegből fakad. Hasonló tapasztalható pápán is. Alapvetően két faj jellemzi ma a parkot: *Platanus x acerifolia* és a *Taxodium distichum*. Karakteres, a térszerkezetet meghatározó külhonos fajok: *Platanus x acerifolia* (több, 90-120), *Aesculus hippocastanum* (több), *Pinus nigra*, *Taxodium distichum* (több, 150, 130), *Catalpa bignonioides*, *Quercus robur f. fastigiata* (2db), *Juglans nigra*.

118. Pápa: Esterházy-várkastély parkja (DK)

Helyszíni bejárás ideje: 2013.

Állapot: (3)

Jelenlegi funkció: közpark.

Leírás: A parkot a hatalmas méretű *Platanus x acerifolia* (legtöbbje: 120-260) uralják. Platános dendrológiai kert. A nagy méretű platánok – a legnagyobbakat táblával is ellátták, amelyen 2007-ben mért törzskörméretüket tüntették fel – közül némelyek vélhetően óriási méretüket annak köszönhetik, hogy több egyedet ültettek szorosan egymás mellé („csokros kiültetés”), amelyek később összenöttek. Erre a szokatlanul felfele törő ágrendszer és a többtörzsűség utal. A fentiekre már másutt (Mosdós, Somogyárd) is lehetett példát látni, ott azonban *Ginkgo biloba*-t alkalmaztak. A térkompozíciót meghatározó idősebb fajok: *Taxodium distichum* (110), *Thuja plicata* (90-110), *Gymnocladus dioica* (80), *Pinus nigra* (több, 85), *Catalpa bignonioides* (60), *Aesculus hippocastanum* (100), *Liriodendron tulipifera* (80), *Fagus sylvatica* 'Atropunicea' (120, 120, 100), *Juniperus virginiana* (45).

119. Szigliget: Esterházy-kastélypark (t DK)

Helyszíni bejárás ideje: 2012.

Állapot: (4)

Jelenlegi funkció: Irodalmi Alkotóház

Leírás: A park nyugati (patak menti) részén számos idős *Platanus x acerifolia* található. Több *Fagus sylvatica* 'Atropunicea' és *Taxodium distichum* is látható. Alapvetően a fenti három faj a legmeghatározóbb, de számos fenyőféle is van a parkban. Idősebb külhonos fafajok még: *Sophora japonica*, *Abies* fajok, *Cunninghamia lanceolata*, *Liriodendron tulipifera* (75). A kastély felől feltáruuló látványban a központi pázsitfelületet körbeölelő változatos fenyőgyűjtemény látszik. Ez a gyűjtemény közel sem olyan idős, mint a mögöttük, a kerti képen kirajzolódó platánfák. A dendrológiai kertek szempontjából így nem vehető figyelembe a fenyőgyűjtemény. A platánokból a kastély keleti és déli oldalában is lehet találkozni. A kert tipikus platán kert lehetett valaha, amelyre a fenti példák még ma is egyértelműen utalnak.

120. Zirc: Apátsági park (DK)

Helyszíni bejárás ideje: 2013.

Állapot: (5)

Jelenlegi funkció: Arborétum

Leírás: A jelentősebb idős egzóta fafajok listáját ld. az M.24. mellékletben. A kert karakterét meghatározó fafajok: *Platanus x acerifolia*, *Fagus sylvatica* 'Atropunicea', *Fagus grandifolia*, *Larix decidua*, *Pinus sylvestris*, *Pinus strobus*, *Liriodendron tulipifera*, *Thuja plicata*, *Taxodium distichum*, *Magnolia acuminata*, *Paulownia tomentosa*. A park 2013-ra megújult. Számos fa részesült ápolásban, kezelésben, műszeres egészségügyi felmérésben, a park térszerkezete is megújult, tájképi karaktere helyreállt. Az idősebb fafajokból arra lehet következtetni, hogy a parkban egykor egyöntetűen jelentek meg a lombhullató és tűlevelű külhonos és honos fafajok. Egyértelműen dendrológiai kert.

Zala Megye

121. Keszthely: Festetics-kastélypark (DK)

Helyszíni bejárás ideje: 2012.

Állapot: (4)

Jelenlegi funkció: Kastélyszálló, múzeum.

Leírás: *Pinus nigra*, *Paulownia tomentosa* (95), *Juglans nigra* (kiszáradóban, 120-130), *Aesculus hippocastanum*, *Celtis occidentalis*, *Sophora japonica* 'Pendula', *Liriodendron tulipifera* (65) egy *Ginkgo biloba* (130) a kastély déli oldalánál közvetlenül és egy másik (140) a kastélytól nyugatra, *Quercus robur* f. *fastigiata* (a kastélytól délre: 110, tónál kiszáradóban: 110, hintómúzeum (egykori uradalmi istálló) nyugati oldalában: 100). A lombhullató egzóta fafajok (pl. *Liriodendron*, *Juglans*, *Ginkgo*) gyűjteménye a kastély délkeleti csücskéhez kapcsolódik, a *Pinus nigra* csoportok, mintegy ellenpontként, a tó környékére, illetve a park kastélytól északnyugatra eső részére kerültek. A lombhullató gyűjteményben fiatal *Gymnocladus dioica*s egyedek is találhatók, minden bizonnyal korábban is voltak itt vasmák. Nyugatra haladva megtalálható még: *Catalpa bignonioides*, *Platanus x acerifolia*. A kastély keleti homlokzata előtt egy *Magnolia* sp. is látható a két *Sophora japonica* 'Pendula' vonalában. Egykor minden bizonnyal a parkban a a kastélyhoz közelebb eső részekben a külhonos a távolabbi részekben meg egyre inkább a honos fafajok uralkodhattak. A mai, lecsökkent parkrészben is inkább a kastély környékét jellemzik a külhonos fafajok.

122. Letenye: Andrassy-Szapáry-kastélypark (DK)

Helyszíni bejárás ideje: 2010, 2013.

Állapot: (3)

Jelenlegi funkció: A kastély: Fáklya Művelődési Központ. A park közparkként üzemel.

Leírás: Szembetűnő a *Magnolia* sp. (15-45) és a *Liriodendron tulipifera*s (60-85) nagy száma. A kastélytól északkeletre hámas *Ginkgo biloba* (45-50) csoport található. Az egykori központi pázsittér közepét egy órási *Platanus x acerifolia* (>200) uralja. Külhonos fafajok még: *Sophora japonica* (90), fiatal *Quercus robur* f. *fastigiata*, *Fagus sylvatica* 'Atropunicea' (55, 90), *Quercus rubra* (több, 40-90). A parkban nehéz kiismerni a fiatalabb ültetések koncepcióját, a park így kissé kusza képet mutat. A park hangulatától idegen sövény-szerű elrendezések vannak különböző irányokban. Dendrológiai kert, azonban a térszerkezet tekintve átfogó rehabilitációra lenne szükség.

123. Nagyrécse: Inkey-kastély (ø)

Helyszíni bejárás ideje: 2013.

Állapot: (3)

Jelenlegi funkció: A kastély ma művelődési ház. A park közpark, illetve a körzeti iskola és óvoda épületek kaptak benne helyet a második világháború után.

Leírás: A park szerkezetét a közoktatási épületek teljesen tönkretették. Az eredeti növényanyagból már csak kevés hirdeti az egykori parkot, azonban még ma is több külhonos fafaj megtalálható: első sorban az egyik Zala megyében legszebb *Sequoiadendron giganteum* (>150), *Pinus nigra* (80 is), *Pinus sylvestris*, *Aesculus hippocastanum*, *Platanus x acerifolia* (100), *Chamaecyparis lawsoniana* (ami ma már egy kiskertben található), *Larix decidua*, *Gleditsia triacanthos* (60). A fenti példányok sem túl korosak, azonban méretük alapján a 20. század legelejének fiatal dendrológiai kertje lehetett. Az egykori gyűjteményes jellegre utal a parkban ma nagy számban megtalálható fiatal fenyőféle.

124. Pölöske: Széchenyi-kastélypark (ø)

Helyszíni bejárás ideje: 2010.

Állapot: (4)

Jelenlegi funkció: OMMI Fajtakutató Kísérleti Állomás

Leírás: A kastély és parkja rendezett, gondozott. A kert túlnyomó része fenyőgyűjteményből áll. A fafajok közül csak kevésről mondható el, hogy régi telepítésű (pl. *Quercus rubra* (110, 120)). A kert növényzetének döntő részét a második világháború után telepíthették. Nem dendrológiai kert.

125. Surd: Zichy-kastélypark (DK!)

Helyszíni bejárás ideje: 2012.

Állapot: (3)

Jelenlegi funkció: közpark

Leírás: A parkhoz *Platanus x acerifolia* kettős fasor vezet (80-120). A park a kaszálások terén fenntartott, azonban hiányzik egy átfogó kertrevitalizáció, amely során a park egységessé válna, jöllehet kastély hiányában ez ma már nehezebb feladat. A parkban jelenleg nincs gyalogos út és a térszerkezet sincs átgondolva. Számos látványkapcsolat lehetne a szemben lévő domboldalban található csemetéskerttel, ahol idős faóriások potenciális vizuális fókuszpontok. A park idősebb külhonos fafajai: *Quercus rubra*, *Quercus robur* f. *fastigiata* (120), *Thuja plicata*, *Platanus x acerifolia* (>170), *Sequoiadendron giganteum* (85), *Pinus sylvestris*, *Chamaecyparis lawsoniana*.

126. Túrje: egykori premontrei rendházkert (ø)

Helyszíni bejárás ideje: 2010.

Állapot: (3)

Jelenlegi funkció: Kolping Idősek Ápoló-Gondozó Otthona

Leírás: Külhonos fafajok a keleti parkrészben: *Aesculus hippocastanum*, *Platanus x acerifolia* (90), *Fagus sylvatica* 'Atropunicea' (100), *Pseudotsuga menziesii*, *Morus nigra*. Sem az egykori rendház parkjában, sem pedig a közparkban nem található számottevő idős fafaj. A déli kis parkrészben változatos külhonos fafajok találhatóak, azonban ezeket mindössze pár évtizede telepíthették (*Magnolia* sp., *Pinus wallichiana*, *Cedrus atlantica* 'Pendula', *Prunus laurocerasus* stb.). A közparkban lévő fákat a második világháború környékén telepíthették (*Pinus strobus*, *Taxus baccata*, *Picea abies*, *Thuja occidentalis* 'Malonyana'). Kései dendrológiai kert lehetett, ezt azonban a meglévő növényzet alapján nem lehet alátámasztani.

127. Zalacsány: Malatinszky–Batthyány-kúriakert (DK)

Helyszíni bejárás ideje: 2010, 2013.

Állapot: (5) – frissen felújított 2013-ban.

Jelenlegi funkció: Kastélyszálló (Batthyány Kastélyszálló).

Leírás: *Sequoiadendron giganteum* (~200) 2010-ben még teljes pompájában viruló példány, amely 2012-re kiszáradt. *Aesculus hippocastanum* (80-110), *Fagus sylvatica* 'Atropunicea' (100, 110), *Platanus x acerifolia* (80), *Sophora japonica* (90-120), *Thuja plicata* (75), *Catalpa bignonioides* (35), *Broussonetia papyrifera* (körkörösén több fiatal egyed, vélhetően azelőtt egy idősebb példány is lehetett), valamint egészen fiatal *Paulownia tomentosa* és *Ginkgo biloba* egyedek. A park egyértelműen dendrológiai kert.

128. Zalacsány: Batthyány-kastélypark (DK-)

Helyszíni bejárás ideje: 2013.

Állapot: (5) – frissen felújítva 2013-ban.

Jelenlegi funkció: Kastélyszálló (Batthyány Kastélyszálló).

Leírás: *Aesculus hippocastanum*, *Fagus sylvatica* 'Atropunicea' (két egyed, 110-130), *Chamaecyparis sp.* (70), *Juniperus virginiana* (65), *Sophora japonica* (75), *Magnolia sp.*, *Platanus x acerifolia* (90). A park idős fafajai nem túl változatosak és nem túl idősek. Nem egyértelműen dendrológiai kert.

129. Zalakomár-Ormándpuszta: Ormándi-kastélypark (Ø)

Helyszíni bejárás ideje: 2012.

Állapot: (3)

Jelenlegi funkció: Magántulajdon.

Leírás: A legszembevetőbb külhonos fajok: *Catalpa bignonioides*, *Pinus sylvestris*, *Liriodendron tulipifera*, *Sequoiadendron giganteum*. A kastély körül és a központi pázsittér közelében nagy számban megjelennek a fenyőfélék, azonban a méretük alapján azokat mindössze a második világháború környékén ültethették. A parkra jellemző a honos fajok jelenléte. A park egyes részein impozáns tájképi látványok fedezhetők fel. Nem dendrológiai kert.

130. Zalaszentgrót: Batthyány-kastélypark (DK)

Helyszíni bejárás ideje: 2010.

Állapot: (3)

Jelenlegi funkció: Koncz Dezső Óvoda, Általános Iskola, Diákotthon, Különleges Gyermekeket és Készségfejlesztő Speciális Szakiskola.

Leírás: Az egész parkot a hatalmas *Platanus x acerifolia* uralják. A bejárat felől a kastély tengelyében *Magnolia sp.* látható. A parkban a platánok mellett első sorban honos lombhullató fajok találhatók (kivéve: *Ginkgo biloba*, *Sophora japonica*, *Sophora japonica* 'Pendula'). Fiatal örökzöldek úgyszintén láthatók, azonban azok egyértelműen újabb telepítések (20. század második fele). A park tipikus platános dendrológiai kert.

M.22. melléklet: Dendrológiai kertből alakult arborétumok és botanikus kertek legnagyobb és legidősebb fafajai

A Nemzeti Botanikus Kert, MTA ÖK ÖBI, Vácrátót
(volt Géczi - Nákó - Vigyázó kastélykert) legidősebb
egzóta fafajai

A táblázatot Kósa Géza igazgató úr adatszolgáltatása
(2013.07.10.) és Tóth (Tóth Zsófia: *Idős "champion fák", azaz
"bajnokfák" felvételezése és értékelése az MTA ÖBKI Vácrátóti
Botanikus Kertjében*. Diplomamunka. Budapest, BCE,
Kertészettudományi Kar, 2011.) felmérési adatai
(törzskörmérek) alapján állítottam össze.

Latin név	Becsült telepítési idő	Törzskörméret [cm]
Abies numidica	XIX. sz./1	352
Acer saccharinum	XIX. sz./2	
Aesculus hippocastanum	XIX. sz./1	310
Carpinus betulus 'Fastigiata'	XIX. sz./1	373
Celtis occidentalis	XIX. sz./1	374
Corylus colurna	XIX. sz./1	258
Fagus sylvatica 'Atropunicea'	XIX. sz./1	336
Gleditsia triacanthos	XIX. sz./1	
Gymnocladus dioica	XIX. sz./1	218
Juglans nigra	XIX. sz./1	257
Juniperus virginiana	XIX. sz./2	
Liriodendron sp.	XIX. sz./1	155
Maclura pomifera	XIX. sz./2	195
Pinus nigra	XIX. sz./1	
Pinus sylvestris	XIX. sz./1	217
Platanus x hybrida	XIX. sz./1	398 és ~530
Pseudotsuga sp.	XIX. sz./1	
Pterocarya fraxinifolia	XIX. sz./1	216
Quercus robur f. fastigiata	XIX. sz./1	308
Quercus rubra	XIX. sz./1	399
Sophora japonica	XIX. sz./1	303
Taxodium distichum	XIX. sz./1	308

További jelentősebb fajok		
Acer platanoides alapfaj + fajták	XIX. sz./1	
Acer pseudoplatanus alapfaj + fajták	XIX. sz./2	
Aesculus octandra	XIX. sz./2	
Akebia quinata	XIX. sz./2	
Cladrastis lutea	XIX. sz./2	
Fraxinus angustifolia ssp pannonica	XIX. sz./1	
Fraxinus excelsior	XIX. sz./1	
Picea orientalis	XIX. sz./1	
Quercus petraea	XIX. sz./2	
Toxicodendron radicans	XIX. sz./2	

A Zirci Arborétum nagyobb - első sorban - egzóta fáinak mérete

Készítette:

Müller István és Sárospataki Máté

2013. augusztus 21.

Latin név	törzskör- méret (cm)
Aesculus hippocastanum	300
Larix kaempferi	175
Platanus x acerifolia	410
Fagus grandifolia	280
Fagus sylvatica 'Atropunicea'	210
Fagus sylvatica 'Atropunicea'	240
Metasequoia glyptostroboides	185
Paulownia tomentosa	220
Magnolia acuminata	160
Phellodendron amurense	170
Pinus strobus	220
Larix sibirica	300
Liriodendron tulipifera	330
Quercus rubra	220
Larix decidua	335
Thuja plicata	250
Pinus strobus	250
Pinus sylvestris	280
Ginkgo biloba	140
Quercus robur	455
Taxodium distichum	360
Cercidiphyllum japonicum	240
Tilia platyphyllos	410

ELTE Fűvészkert

Készítette:

Dr. Orlóczy László

80 évnél idősebb fafajok

Név	Becsült kor	
Ginkgo biloba	210	
Gleditsia triacanthos	100	
Gymnocladus dioicus	100	
Pinus nigra	100	
Platanus x hybrida	100	
Sophora japonica	100	

Ezen kívül, ami még jelentős:

pl.	Becsült kor	
Fraxinus angustifolia	200	

Alcsúti Arborétum legnagyobb egzóta fafajai

Pagony Táj- és Kertépítész Kft. 2010-ben
készített fafelméréséből kigyűjtött adatok.

Latin név	törzsmérő
Platanus x acerifolia	150
Aesculus hippocastanum	120
Chamaecyparis	90
Fagus sylvatica	120
Liriodendron tulipifera	100
Ginkgo biloba	110
Corylus colurna	80
Pinus nigra	90
Gleditsia triacanthos	120
Juglans nigra	110
Juniperus virginiana	40
Celtis occidentalis	100

A Szarvasi Arborétum legnagyobb törzsátmérőjű fái 2013.

Készítette: Somlyai Márta

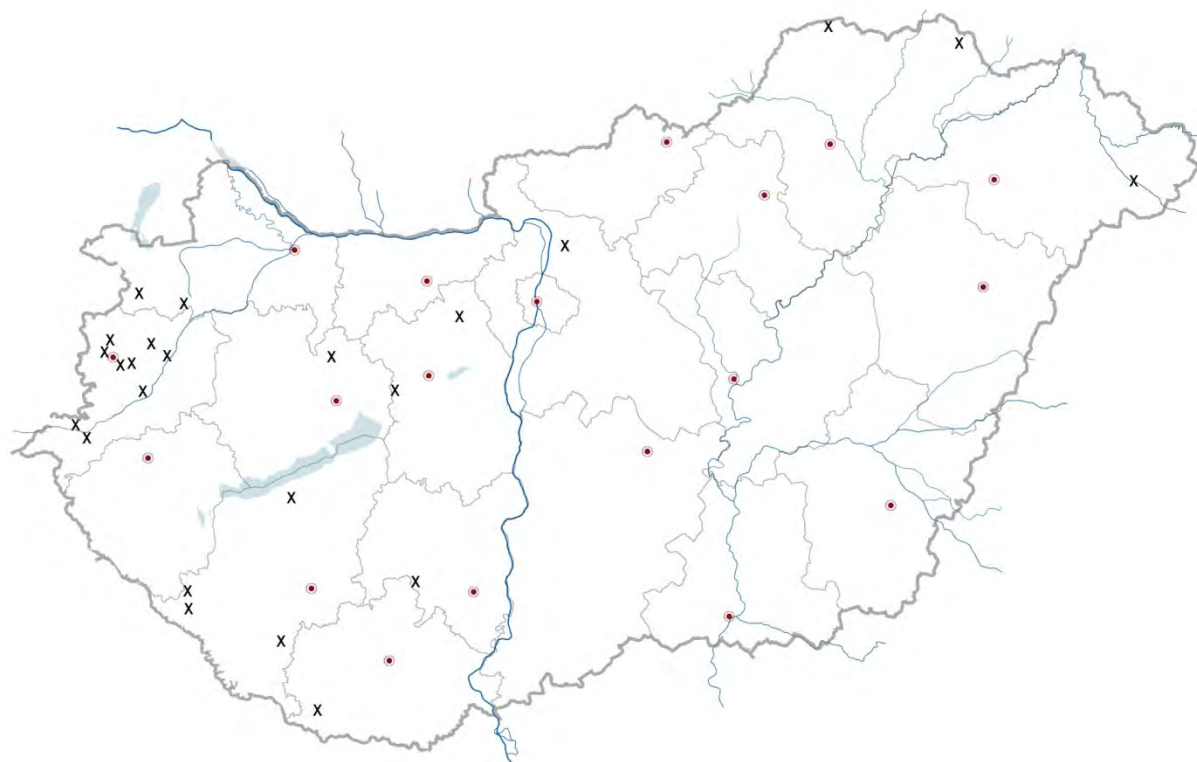
Név	Azonosító	Becsült kor	Becsült magasság	Törzsátmérő	Lombkorona átmérő
Sequoiadendron giganteum	T5Sz/7440	145	24	176	9
Populus alba	T9F8/5278	130	18	167	7
Quercus robur	T4F4/2646	150	25	160	25
Ulmus glabra	T8Sz/8350	120	30	159	22
Quercus robur 'Fastigiata'	T3F7/2080	150	22	152	8
Quercus robur	T7Sz/9267	180	26	152	18
Quercus robur	T6F11/9868	200	18	149	27
Quercus robur	T9Sz/5244	170	18	147	17
Platanus x hybrida	T7Sz/8431	100	28	138	20
Platanus x hybrida	T7Sz/8602	80	26	138	14
Quercus robur	T9Sz/5234	160	21	137	20
Quercus rubra	T8Sz/6187	100	22	133	18
Populus alba	T9F8/5817	110	24	132	8
Quercus rubra	T11Sz/7655	100	22	128	14
Populus nigra	T8Sz/8376	160	30	128	16
Populus alba	T9F8/5818	110	23	125	9
Quercus robur	T4F1/2753	140	22	122	14
Quercus alba	T7Sz/8778	100	25	122	26
Quercus robur	T4F1/2129	140	22	121	18
Populus alba	T9F8/5816	110	23	121	10
Carpinus betulus 'Fastigiata'	T7Sz/8963	80	20	110	14

M.23. melléklet: A bejárt dendrológiai kertek fontosabb egzóta fafajai és előfordulásuk

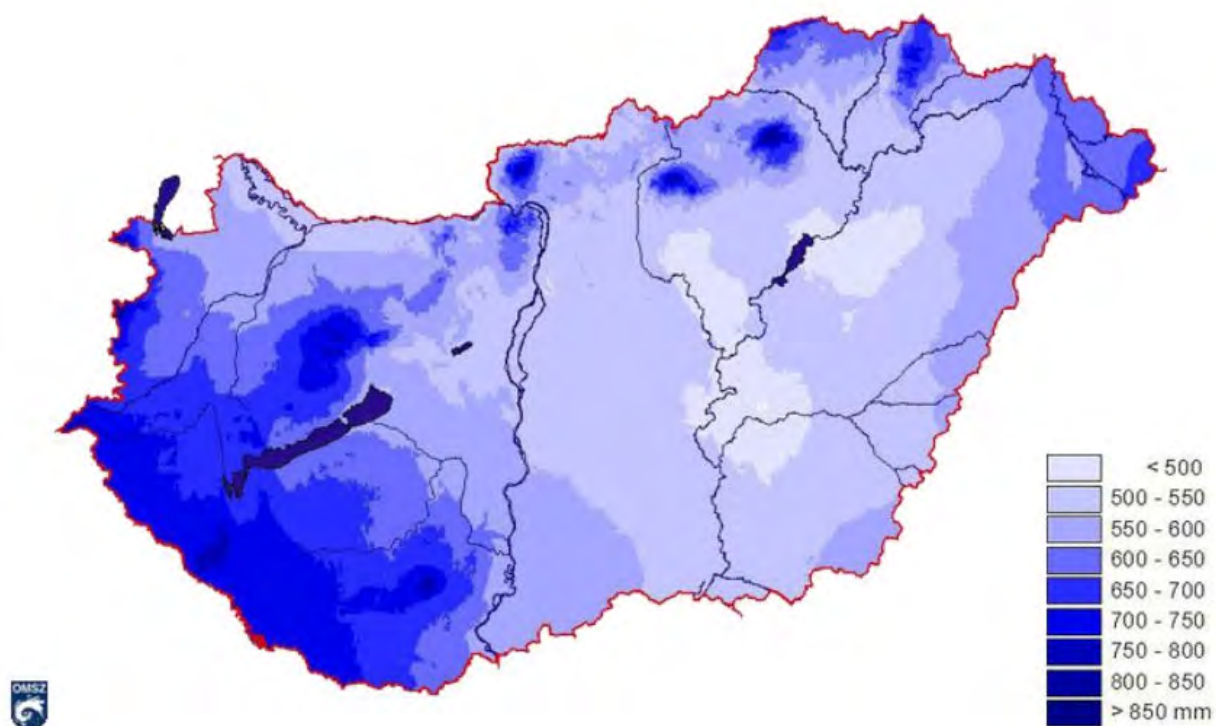
Ssz.	Megye/Település	Besorolás	Állapot (1-5 : rossz-jó)	Növénytábla	Területnagyság (ha)	Elrendezési típus	Fenyőgyűjteménye van	Abies spp.	Acer saccharinum	Aesculus hippocastanum	Calocedrus decurrens	Catalpa spp.	Cedrus spp.	Celtis occidentalis	Chamaecyparis spp.	Corylus colurna	Cunninghamia lanceolata	Fagus sylvatica 'Atropunicea'	Ginkgo biloba	Gleditsia spp.	Gymnocladus dioicus	Juglans nigra	Juniperus virginiana	Larix decidua	Liriodendron spp.	Maclura pomifera	Magnolia acuminata	Magnolia spp.	Paulownia tomentosa	Pinus nigra	Pinus strobus	Pinus sylvestris	Platanus x acerifolia	Pseudotsuga menziesii	Pterocarya fraxinifolia	Quercus robur f. fastigiata	Quercus rubra	Sequoiadendron giganteum	Sophora japonica	Taxodium distichum	Thuja plicata	Szuma					
Bács-Kiskun																																															
1.	Kalocsa	DK-	4		~4+9					x						fx					x	x							x										x				5				
Baranya																																															
2	Helesfa-Nádasytelep	DK-	4		~6,5																	2x						x										2x					4				
3	Hosszúhetény_Püspökszentlászló	t DK	4,5	x	3	2		x				x							x					x	x		x	x		x	x			sx	x								11				
4	Mozsgó	DK	4		~4,5	2				x												x								x				sx			2x!	x		x			9				
5	Sellye	t DK	4		7,5	1	*	x			x!							3x!	2x!	x					x			sx			x			x	x			x	x!			x		13			
Békés																																															
7	Békéscsaba-Gerla	DK-	1		~3,5											x			fx		sx												x				3x!							5			
8	Békéscsaba-Póstelek	DK-	3		14			x		x		x				sx		x	fx	x			x								x	x	x	x					fx		x				12		
9	Doboz	DK	4		~4	2			x	x		fx		x					x!	x	sfx	x	x								x	x		x				x!	fx		x				15		
10	Geszt	DK!	1		5,4	2				x						fx		x		x	x!		x!								x	x					x	x!			x				12		
11	Gyula	DK	4	x	18	2				sx						sx!		xp	x	x!											x				sx!			x	x			x			10		
12	Kétegyháza	DK-	3	x	17				x!					sx		sx				fx	x																	x		x!					7		
13	Szabadkígyós	t DK	4		32	1				sx								2x	x									x						x			x	x			sx!				8		
14	Szarvas	DK	4	x	1,5	2				x		x							x										2x							3x	x!-		x	2x				8			
15	Szarvas	t DK	5	x	35	2		x								x		x!	x	x		x							x		x	sx			x		sx!	x	x!	xp	x				15		
17	Tarhos	DK	1		10	3				x						x		x													x							sx!		x					6		
Borsod-Abaúj-Zemplén																																															
20	Füzérradvány	t DK	5		15	2	*	x		sx		x						x	x!				x	x	sx		x			fx	x	x	x	sx!				x!								15	
24	Szemere	DK	2,5		1,7	2		x		x									x	x					x									x											6		
25	Tornanádaska	t DK	3		7	2	*	x		x							x	x				fx									x	x			sx				x	x!						10	
Budapest																																															
26	Budapest_VIII.	DK	5	x	3,5	2							fx						sx!	x	x										x				x							x				7	
28	Budapest_XIII.	t DK	4		96,5	3			x	sx		sx!		x		fx			x	x!	sx	sx!			x	x!		x			x				sx!		x	x				x	x				18
29	Budapest_XIV.	DK!	2		100	3						x		x						x															sx							x	x			6	
Fejér																																															
31	Alcsútdoboz	t DK	4	x	40	2	*	x								sx		sx!	x	x	x!					sx!	x!				x	x			sx!		x	sx		fx	x	x	x			17	
34	Dég	DK	4		130	1				x				x						x!	x			x							x				x			x			x!					9	
35	Fehérvárcsurgó	DK	3		25	1		x!								sx		x				fx		x							sx				x			x!								8	
37	Martonvásár	DK	4		30	3				x		x	x	x		fx		x	x	x	x	x	x		x				2x				x	sx!						xp	sx!					16	
38	Nádasdladány	DK	3		24	2	*	x		x	2x			x				2x			x	x	x	x							x				x!	x										12	
39	Soponya	DK-	2		37							x		x				2x				x	sx						sx	x											sx					8	
Győr-Moson-Sopron																																															
42	Dénesfa	t DK	3		20	1	*			x									fx						x!			x	x!	x					x		x		x	2x!		x!				11	
43	Hédervár	DK	4		10	3													x			fx			x						sx			sx!												5	
44	Mihályi	DK	3		1,5+	2				sx											fx								2x		x				x				x								6
45	Nagycenk	DK	4		8,5	2		x		x				x				x	x				x		fx		x						x		sx!				x	x	xp						13
46	Pannonhalma	DK	3	x	10	2					x						fx				fx	x!	x			x			x			fx															8
47	Sopronhorpács	t DK!	2		~14	2	*		x	x		x				x	x		x				x								x				x	x	2x			x!	xp	x	x			15	
Heves																																															
51	Erdőtelek	DK	4	x	~2,5	2				x		x		x				x	x			x	x							x	x!						x	x									11
52	Gyöngyös	DK-	4	x	2							fx	fx			x!						x								x								x			x						7

Ssz.	Megye/Település	Besorolás	Állapot (1-5 : rossz-jó)	Növénytábla	Területnagyság (ha)	Elrendezési típus	Fenyőgyűjteménye van	Abies spp.	Acer saccharinum	Aesculus hippocastanum	Calocedrus decurrens	Catalpa spp.	Cedrus spp.	Celtis occidentalis	Chamaecyparis spp.	Corylus colurna	Cunninghamia lanceolata	Fagus sylvatica 'Atropunicea'	Ginkgo biloba	Gleditsia spp.	Gymnocladus dioicus	Juglans nigra	Juniperus virginiana	Larix decidua	Liriodendron spp.	Maclura pomifera	Magnolia acuminata	Magnolia spp.	Paulownia tomentosa	Pinus nigra	Pinus strobus	Pinus sylvestris	Platanus x acerifolia	Pseudotsuga menziesii	Pterocarya fraxinifolia	Quercus robur f. fastigiata	Quercus rubra	Sequoiadendron giganteum	Sophora japonica	Taxodium distichum	Thuja plicata	Szumma																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																							
Jász-Nagykun-Szolnok																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																	</

M. 24. melléklet: Fenyőfélékben gazdag dendrológiai kertek elhelyezkedése Magyarországon és éves csapadékösszeg magyarországi eloszlása

Fenyőfélékben gazdag dendrológiai kertek (X) elhelyezkedése Magyarországon

Átlagos éves csapadékösszeg az 1971-2000 közötti időszak alapján

(Forrás: Országos Meteorológiai Szolgálat,

http://www.met.hu/eghajlat/magyarorszag_eghajlata/altalanos_eghajlati_jellemzes/csapadek/

Megtekintés: 2013.11.25.)

M.25. melléklet: Saját készítésű felvételek a bejárt dendrológiai kertekről.

Hosszúhetény-Püspökszentlászló (püspöki nyaralókert)

Mozsgó (Batthyány-Biedermann-kastélypark)

Sellye (Draskovich-kastélypark)

Doboz (Wenckheim-kastélypark)

Geszt (Tisza-kastélypark)

Gyula (Harruckern-Almássy-Wenckheim-kastélypark)

Ókigyós (Wenckheim-kastélypark)

Szarvas (Bolza-kastély)

Szarvas (Bolza-kert)

Tarhos (Wenckheim-kastélypark)

Füzérradvány (Károlyi-kastélypark)

Szemere (Szemere-Pallavicini-kastélypark)

Tornanádaska (Hadick-kastélypark)

ELTE Füvészkert

Margitsziget (főhercegi kert)

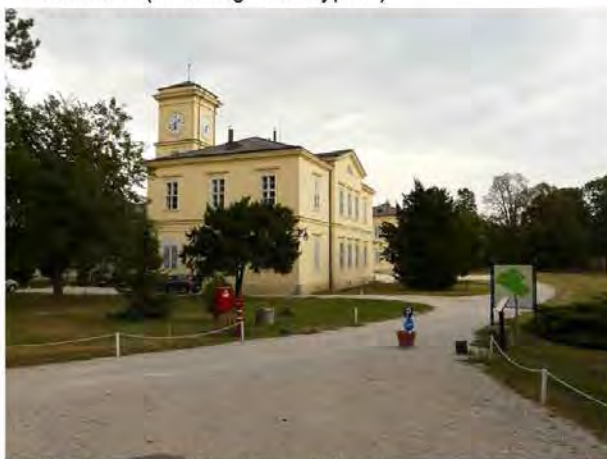
Városliget közpark

Alcsútdoboz (főhercegi kastélypark)

Dég (Festetics-kastélypark)

Fehérvárcsurgó (Károlyi-kastélypark)

Martonvásár (Brunswick-kastélypark)

Nádasdladány (Nádasdy-kastélypark)

Dénesfa (Czirák-kastélypark)

Hédervár (Khuen-Hédervár-kastélypark)

Mihályi (Dőry-kastélypark)

Nagycenk (Széchenyi-kastélypark)

Pannonhalma (Apátsági tájképi kert)

Sopronhorpács (Széchenyi-kastélypark)

Erdőtelek (Butler-Kovács-kastélykert)

Tiszaújváros (Bolza-kastélypark)

Tata (angolpark)

Csítár-Nógrádgárdony (Majláth-kastélypark)

Erdőtárcsa (egykori kúriakert)

Erdőtarcsa (Kubinyi-Márkus-kúriakert)

Gödöllő (Királyi kastélypark)

Tóalmás (Andrássy-kastélypark)

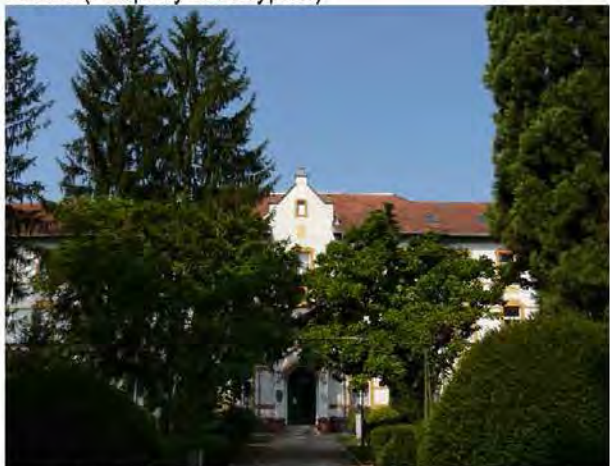
Vácrátót (Vigyázó-kastélypark)

Ádánd (Csapody-kastélypark)

Bárdudvarnok-Bárdibükk (kúriakert)

Csurgó (Iskolakert)

Iharos (Inkey-kastélypark)

Iharosberény (Inkey-kastélypark)

Lad (Hoyos-kastélypark)

Mosdós (Pallavicini-kastélypark)

Nágocs (Zichy-kastélypark)

Segesd (Széchenyi-kastélypark)

Somogyvár (Széchenyi-kastélypark)

Somogyzsítf-Szőcsénypuszt (Véssey-kastélypark)

Szőlősgyőrök (Jankovich-kastélypark)

Baktalórántháza (Dégenfeld-kastélypark)

Cégénydányád (Kölcsey-Kende-kúriakert)

Hőgyész (Apponyi-kastélypark)

Iregszemcse (Kornfeld-Viczay-kastélypark)

Lengyel (Apponyi-kastélypark)

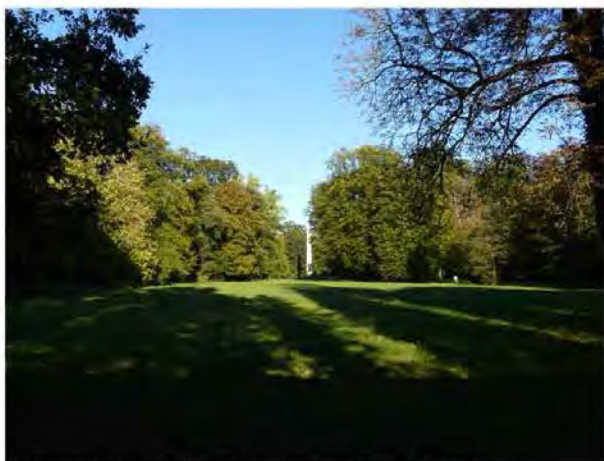
Acsád (Szegedy-kastélypark)

Gencsapáti (Széchényi-Erdődy-kastélypark)

Ivanc (Sigray-kastélypark)

Körmend (Batthyány-Strattmann-kastélypark)

Rátót (Széll-kastélykert)

Répcseszentgyörgy (Szentgyörgyi-Horváth-kastélypark)

Sárvár (hercegi kert)

Szeleste (Festetics-Baich-kastélypark)

Szombathely-Szentkirály (Bogát): (Festetics-kastélypark)

Szombathely-Kámon (Sághy-kúriakert)

Vép (Erdődy-kastélypark)

Zsenye (Bezerédj-kastélypark)

Doba (Erdődy-kastélypark)

Devecser (Esterházy-kastélypark)

Pápa (Esterházy-kastélypark)

Szigliget (Esterházy-kastélypark)

Zirc (Apátsági tájképi park)

Keszthely (Festetics-kastélypark)

Letenye (Andrássy-Szapáry-kastélypark)

Surd (Zichy-kastélypark)

Zalacsány (Malatinszky-Batthyány-kúriakert)

Zalaszentgrót (Batthyány-kastélypark)

M.26. melléklet: A bejárt erdélyi kastélykertek listája

Ssz.	Magyar név	Román név	Park neve	Bejárás ideje	Besorolás
1	Abafája	Apalina	Huszár-kastélypark	2006	DK
2	Alsózsuk	Jucul de jos	Kemény-kastélykert	2013	∅
3	Aranyosgerend	Luncani	Kemény-kastélykert	2005	∅
4	Árkos	Arcuş	Szentkereszty-kastélykert	2005	DK-
5	Árokalja	Arcalia	Bethlen-Atzél-kastélypark	2013	DK
6	Bályok	Balc	Károlyi-kastélypark	2008	DK
7	Bethlen	Beclean	Bethlen-kastélykert	2013	∅
8	Bethlenszentmiklós	Sânmiclăus	Bethlen-kastélykert	2007	∅
9	Bonchida	Bonţida	Bánffy-kastélypark	2005, 2006	DK X
10	Bonyha	Bahnea	Bethlen-kastélykert	2007	∅
11	Csákigorbó	Gârbou	Jósika-kastélykert	2007	∅
12	Csombord	Ciumbrud	Kemény-kastélykert	2007	∅
13	Erdőszentgyörgy	Sângeorgiu de Pădure	Rhédey-kastélykert	2008	∅
14	Gernyeszeg	Gorneşti	Teleki-kastélypark	2012, 2013	t DK
15	Görgényszentimre	Gurghiu	Bornemisza-kastélykert	2013	t DK
16	Gyergyószárhegy	Lăzarea	Lázár-kastélykert	2004, 2009	∅
17	Hadad	Hodod	Wesselényi-Degenfeld-kastélykert	2007	∅
18	Kelementelke	Călimăneşti	Simén-kúriakert	2006	∅
19	Keresd	Criş	Bethlen-kastélykert	2007	∅
20	Kerlés	Chiraleş	Bethlen-kastélypark	2013	DK X
21	Kisbún	Boiu	Bethlen-kastélykert	2007	∅
22	Kiskend	Chendu mic	Schell-udvarházkert	2007	∅
23	Kolozsborsa	Borşa	Bánffy-kastélypark	2013	?
24	Koronka	Corunca	Toldalagi-kastélypark	2006	DK X
25	Kutyfalva	Cuci	Degenfeld-kastélykert	2013	DK-
26	Küküllővár	Cetatea de Baltă	Bethlen-kastélykert	2007	∅
27	Marossárpatak	Glodeni	Teleki-kúriakert	2006, 2012, 2013	∅
28	Marosvécs	Brâncovenesti	Kemény-kastélykert	2010, 2013	∅
29	Mezőzáh	Zau de Câmpie	Ugron-kastélypark	2006	DK-

Ssz.	Magyar név	Román név	Park neve	Bejárás ideje	Besorolás
30	Nagyernye	Ernei	Bálinttitt-kastélypark	2006	DK
31	Nagykároly	Carei	Károlyi-kastélypark	2008	DK
32	Nagykend	Chendu Mare	Somsics-kastélykert	2007	∅
33	Nagyteremi	Tirimia	Bethlen-kastélykert	2006	∅
34	Nagyvárad	Oradea	Püspökkert	2009	DK-
35	Nyárádszentbenedek	Murgești	Toldalagi-kastélykert	2013	∅
36	Olasztelek	Tălișoara	Daniel-kastélykert	2010	∅
37	Radnót	Iernut	Rákóczi-kastélykert	2006	∅
38	Sajóudvarhely	Șieu-Odorhei	Bethlen-kastélykert	2013	∅
39	Sarmaság	Șarmășag	Kemény-kastélykert	2007	∅
40	Sáromberke	Dumbrăvioara	Teleki-kastélypark	2013	DK X
41	Soborsin	Săvârșin	Nádasdy-kastélypark	2006	DK
42	Szentbenedek	Mănăstirea	Kornis-kastélykert	2013	∅
43	Szilágybagos	Boghiș	Bánffy-kastélykert	2007	∅
44	Szilágynagyfalu	Nușfalău	Bánffy-kastélykert	2007	∅
45	Torockószentgyörgy	Coltești	Thorockay-Rudnyánszky-kúriakert	2006	∅
46	Váralmás	Almașu	Csáky-kúriakert	2006	∅
47	Zabola	Zăbala	Mikes-kastélypark	2005	DK-

Jelmagyarázat:

DK	Dendrolgiai kert
t DK	Tipikus dendrológiai kert
DK X	DK volt, már nem az
DK-	Nem egyértelműen dendrológiai kert
?	Nem sikerült megnézni
∅	Nem dendrológiai kert

M.27. melléklet: Dendrológiai kertek és lehetséges dendrológiai kertek eloszlása Felvidéken, Erdélyben és a trianoni Magyarországon

